Sociologiska institutionen
Umeå Universitet

Forskares socialisation

Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar

Peder Karlsson

Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen
Umeå Universitet
No 34 2004

Sociologiska institutionen
Umeå universitet
Avhandling 2004

Tryckt av Umeå universitets tryckeri
Januari 2004

©Peder Karlsson

ISSN 1104-2508
ISBN 91-7305-570-0

Karlsson, Peder. *Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar. [Socialization of Researchers: The Sociology of Scientific Knowledge visits the Lifeworlds of Doctoral Students]*. Swedish text with a summary in English. Doctoral Dissertation in Sociology at the Faculty of Social Sciences, Umeå University, 2004.

ISBN 91-7305-570-0 ISSN 1104-2508

Abstract

This thesis is an exploration into the socialization of researchers as it takes place in various research practices. Using a lifeworld-perspective, a qualitative interview-study with doctoral students from different academic milieus is conducted. The organizational context of the study is the academic department as it is experienced, apprehended and constructed by the doctoral student.

The "societal" context is described and discussed in a brief analytical exposé of Swedish science policy in the last decade of the twentieth century. Questioning the political reliance on a systems-perspective, and the shortcomings of system theory for the understanding of research practices in different academic milieus, a lifeworld-theoretical turn is suggested.

A lifeworld-perspective is formulated in a meta-theoretical discussion focusing on the concepts of *practice*, *time* and *language*. Jürgen Habermas' critique of phenomenological lifeworld-perspectives is the point of departure and theoretical inputs are derived from the sociology of knowledge, the sociology of scientific knowledge and phenomenological sociology. The solution is found in an integrative model of socialization as continual synchronization of subjective systems of coordinates and socio-cultural networks. Mediating between subjective consciousness and inter-subjective knowledge is language, and this is manifested in concrete practices observed in "real-time".

The empirical study reveals some influences of the system on the lifeworld. "Inside" the lifeworld, however, the interviewees mostly use their departments as frames of reference in their descriptions and discussions. A more elaborate exploration of the life-world results in an understanding of socialization in terms of *positioning*. This concept denotes the ways in which the interviewees describe themselves, their socio-cultural surroundings and themselves in relation to these milieus. At any given moment, positioning can be understood as a "co-construction" of subjective position and socio-cultural milieu. Positioning is thereby the empirical correlate to synchronization, and socialization can be "read off" from the ways in which doctoral students position themselves "here and now". Problematic, though, is that "doctoral student", and especially "female doctoral student", are found to be vague and vulnerable categories with no clear meanings for the socialised nor for the socio-cultural environment. In a more speculative manner, these difficulties of positioning are put in relation to "scientist" as a vague category. If "scientist" cannot be defined, how then can we know what "scientists in the making" are?

This thesis offers an insight into the plural "realities" of doctoral students in different academic milieus. It offers a lifeworld-perspective on socialization and is thereby relevant for discussions of post-graduate education among scholars as well as among policy makers.

Keywords: Socialization, lifeworld, scientific practice, sociology of science, sociology of knowledge, sociology of scientific knowledge.

Innehåll

Förord **7**

1. Forskares socialisation – en introduktion **9**

Syftet med avhandlingen 13
Forskares socialisation – ett vetenskaps-/kunskapssociologiskt problem 13
Forskares socialisation – ett allmänsociologiskt problem 20
Tidigare forskningsexempel om socialisation inom vetenskapen 23

2. Forskningssystemet och behovet av ett livsvärldsperspektiv **31**

Visioner och strategier inför 2000-talet 33
”Visionärerna” – nya omständigheter, nya perspektiv? 35
Svensk forskningspolitik i slutet av 1990-talet 44
Behovet av ett livsvärldsperspektiv – och en preliminär definition 54

Mellanspel på metanivå – teoretiska förutsättningar och metodologiska möjligheter för ett livsvärldsperspektiv på forskares socialisation **61**

Livsvärldsperspektivets teoretiska förutsättningar 63
En realtidsförståelse av forskningspraktiken 67
Livsvärldens temporala beskaffenhet 71
Livsvärldens sociala organisation 76
Emergent- och institutionaliserad praktik 85
Livsvärld och socialisation 93
Livsvärldsperspektivets metodologiska möjligheter 97

3. Mot empirin! Analytisk dimensionering på teoretisk mellannivå **107**

Sociokulturella klassifikationer 110
Sociokulturella praktiker och ”gränstillstånd” 112
Sociokulturella miljöer och subjektiva positioner 116
Subjektiva drivkrafter och sociokulturell kontroll – meritering och övervakning 120

4. Empirisk betraktelse av forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen **127**

Livsvärldens konturer – tre koloniserande ”systemdiskurser” 129
Publicera eller gå under 129
Jämlikhet mellan könen 132
Vetenskapens autonomi 133
Livsvärldens ”geografi” 135
Den akademiska världen och rekrytering till forskarutbildningen 139
Avhandlingen 146
Doktorandtillvaron 153
Sociokulturell miljö och positionering 158
Positionering och kön 174
Positionering och forskningssyn 186
Livsvärld, positionering och socialisation 194

5. Konklusion **203**

Forskningspolitiska funderingar 208
Funderingar kring ”forskarmyten” och forskningens legitimitet 212

Epilog **217**

Referenser **219**

Summary **227**

Förord

Just nu tänker jag på Horace. Horace Engdahl, Svenska Akademiens ständige sekreterare.

Horace, han kan uttrycka sig. På något sätt borgar han för det korrekta. Han behöver inte frukta det pompösa för hans tunga tycks vara en språkets guldvåg.

Ibland skulle jag vilja känna mig som Horace. Det är när jag stöter på ”storordet”.

När man skriver en sociologisk avhandling är det i det närmaste ofrånkomligt. Förr eller senare skriver man ner ord och meningar som inte nöjer sig med det utrymme som ställs till förfogande. De pulserar och sväller och den omgivande texten börjar svikta under tyngden av det storvulna. I rätt omgivning andas ”storordet” liv, i fel sammanhang blir de självgoda och meningslösa.

Å andra sidan, bilden av Horace som korrekt och en smula uppblåst skulle nog inte framstå så tydlig utan motsatsen: Gert Fylking i rosa träningsoverall som varje år, i samband med Horaces högstämda tillkännagivande av de adertons beslut, skriker ut sitt förutsägbara men befriande ”ÄNTLIGEN”!

När ”storordet” blir alltför många, i synnerhet när de skaver mot en i övrigt torftig prosa, då ter de sig plötsligt löjliga. De blir rosa, skriande, och budskapet tynar bort i ett löjets skimmer.

Just där, i det skira gränslandet mellan stilkänsla och pekoral, återfinner man såväl kejsaren utan kläder som clownen vars lustigheter inte roar. Det är också den sköna konstens hemvist, det ska sägas, men måttan är smal; utan eftertanke och självdistans riskerar den som beträder denna gränszon att bli utskrattad, utbuad eller i värsta fall ignorerad. Den pråliga klädedräkten visar sig vara luft. Den vasstungade häcklaren förvandlas till en simpel gycklare.

Nu vare sig kan eller vill jag nämna ”konst” i samma andetag som ”min avhandling”. Nej, för mig är det belöning nog att ha skrivit den avhandling jag

ville skriva och på det sätt jag ville skriva den. Jag har emellertid fått hjälp på vägen och bugar mig av denna anledning inför följande sällskap:

Olle Persson, det var du som hjälpte mig in i den här världen, och som gav mig de förutsättningar som krävdes. Ibland har du buat, ibland skrattat, men allt som oftast har du stöttat mig och mina idéer. Tack för din handledning, den har passat mig väldigt bra och gett mig oerhört mycket.

Vid tillfällen när jag tagit på mig rollen som häcklare har jag funnit min räddning i kollegor som uppmärksammat mig på min klädedräkts skriande färg. Vansinniga utfall, närda av ironi, har nog sin plats även i en avhandling, men inte på bekostnad av ”informationsvärde”. Tack Rickard Danell för ett insiktsfullt och konstruktivt oppositionsarbete i samband med slutseminariet.

Stundtals har mina ambitioner resulterat i dunkla irrfärder, då och då i ”uppblåsta”, ”parodiska” truismer. Lyckligtvis har det då funnits vakna och skärpta läsare som punkterat bubblan och gjort mig uppmärksam på min nakenhet. Tack Lars Dahlgren, Björn Halleröd, Rune Åberg och framför allt Stefan Svallfors för att du använt en vass nål och inte brukat våld med ett trubbigt föremål.

I denna stund skulle jag naturligtvis vilja omfamna hela världen, men jag får nöja mig med att tacka ytterligare några personer vilkas betydelse inte kan överskattas: Peter Stern för kunskapssociologisk vägledning; Paula Mählck för smittande entusiasm, inspiration och ett givande samarbete; Göran Melin för en generös inbjudan till ett samarbete som så småningom utmynnade i en gemensam artikel; Göran Cigéhn och Carl Hult för värdefulla kommentarer under mitt första seminarium; Charlott Nyman för språkgranskning av ”summary” och ”abstract”; Calle Hansson för sociologisk och musikalisk inspiration; Carina Tigervall för läsning och kommentarer; alla på sociologiska institutionen för en trivsam arbetsmiljö; Maritha Lundgren för redigeringshjälp; saligt insomnade HSFR för pengar.

De människor som betytt mest, som hjälpt mig att bibehålla ett visst mått av distans och förnuft, är dock utan tvekan min familj. Mamma och Pappa, den här avhandlingen är till er.

Helena, din insats är helt ovärderlig. Jag skulle vilja säga så mycket, men kan i skrivande stund inte komma på ett enda ord som förmår lyfta över det triviala, överflödiga, otillräckliga.

Till sist vill jag även tacka mina katter som vet att uppskatta en avhandling för vad den är – papper, någonting att sitta på.

Umeå, december 2003

1. Forskares socialisation – en introduktion

Hur blir man forskare?

Allt sedan hösten 1996, den septemberdag när jag påbörjade mina forskarstudier, har denna fråga förföljt mig. Den har pockat på uppmärksamhet och krävt ett svar, vuxit till sig och mognat, och avhandlingen ni nu har framför er är frukten av mina försök att besvara frågan, formaliserad och avgränsad som en undersökning inriktad på svensk universitetsforskning med fokus på *forskares socialisation*. För detta ändamål har doktorander från olika institutioner, med olika disciplin- och fakultetstillhörigheter intervjuats. Empiriskt handlar det med andra ord om en kvalitativ ansats, ett försök att fånga och tolka enskilda individers föreställningar, förhållningssätt, erfarenheter med mera, i relation till deras vardagliga praktiker.

Den viktigaste orsaken till att jag började fundera över detta är naturligtvis min egen tillvaro som doktorand på sociologiska institutionen på Umeå universitet, men egentligen var det nog redan vid inträdet i universitetsvärlden som frågan började formuleras. I och med att jag började läsa på universitetet så förflyttades jag till en värld som var helt ny för mig. Som barn av arbetarklassen hade jag inga erfarenheter av akademiska studier, och jag kände mig både förvirrad och förundrad. Att jag dessutom hade tillbringat ett antal år i arbetslivet gjorde inte nyfikenheten mindre. Jag ville nog helt enkelt förstå den värld jag nu befann mig i och ju längre jag kom i mina studier desto påtagligare blev denna vetgirighet.

Efter att ha läst sociologi ett par terminer kom jag i kontakt med den forskningstradition som så småningom möjliggjorde min önskan att ta mig an frågan om hur man blir forskare. Av någon anledning började jag bekanta mig med sociologiska studier av vetenskap och forskning, och det är lite märkligt med tanke på att denna tradition inte ingick i den undervisning jag tog del av. Det fanns dock forskare på ”sociologen” inom ämnet och jag trevade mig allt

närmare ”Inforskgruppen” vars huvudsakliga inriktning var, och är, bibliometriska studier av vetenskap. Jag fick alltså upp ögonen för det mångfacetterade och rika *vetenskapsstudieområdet*, en tradition som för mig öppnade ditintills okända analytiska dörrar.

Om vetenskapsstudieområdet kan man säga att det sedan 1970-talets mitt tagit en *kunskapssociologisk* vändning (se ex McMullin, 1992).[1] Vad detta innebär kommer jag att få tillfälle att återkomma till, men en viktig konsekvens av att kunskapssociologin nu tagit sig an den vetenskapliga kunskapen är att alla vetenskapliga produkter måste ses som sociologiskt analyserbara. För studiet av forskares socialisation blir den primära konsekvensen att också ”forskare” kan betraktas som en produkt av vetenskapen. I likhet med andra produkter som kunskap, teorier, instrument, social organisation, föreställningar om vetenskap och vetenskaplighet med mera, så är forskare detsamma som den gemensamt accepterade definitionen av denna kategori människor. Förståelsen av ”forskare” är så att säga inbäddad i den vetenskapliga praktiken. Att bli forskare är att bli del av ett sammanhang där de inblandade hela tiden konstruerar, upprätthåller eller förändrar innebörden av ”forskare” i sina vardagliga göromål. Det är denna tankegång som ligger till grund för innehållet i avhandlingen. Jag ska alltså undersöka tillkomsten av ”forskare” med den forskarstuderande som analytisk utgångspunkt, och jag ska göra det med avseende på det primära sammanhang där han eller hon inskolas, nämligen den akademiska institutionen.

Som ni kanske börjar ana betraktar jag med vissa förbehåll forskares socialisation som den begreppsliga kortformen för forskarutbildning vilket i sin tur är en av de viktigaste grundpelarna för forskarsamhället och dess kontinuitet. Inga forskare, ingen forskning, så enkelt är det! Men ekvationen inrymmer mer än bara plus och minus, och mina strävanden efter att förstå hur man blir forskare har ägt rum under en tid då ”forskning” och ”vetenskap” fått ny klang i många kretsar.

I mitten av 1990-talet myntades termen ”Mode 2” (Gibbons m fl, 1994) och den spred sig tämligen snabbt inom vissa delar av vetenskapsstudieområdet, och inte minst över den forskningspolitiska arenan, för att så småningom bli något av en ”sanning”. Kunskapsproduktionen i Mode 2, hette det, var på god väg att bryta sig loss från sin akademiska förankring för att istället söka sin legitimitet i

[1] Denna ”vändning” har dock inte inkorporerats i den sociologiska självbilden som den kommer till uttryck i läroböcker (Lynch & Bogen, 1997). Ett försök till närmande från en representant för vetenskapsstudieområdet kan dock utläsas i Latour (2000). Goda ansatser till genomgång, översikt samt historisk överblick av vetenskapsstudieområdet ges av ex Callon (1995), Hess (1997) eller Stern (1996). En god inblick i feministiska och postkoloniala vetenskapsstudier återfinns i Harding (1998).

en process av upptäckt och tillämpning. Detta förutspåddes få långtgående konsekvenser för den universitetsbaserade forskningen och för forskningspolitiken. Den traditionella uppdelningen mellan grundforskning och tillämpad forskning var på väg att förlora sin relevans och gränserna mellan olika samhällsaktiviteter och kunskapsformer skulle med tiden komma att förvittra (Gibbons m fl, 1994; Benner, 2001, s 148). Diskussionen kring Mode 2 sammanföll i tiden med en period av stora visioner åtföljda av många reformer i den svenska forskningspolitiken och det är inte tu tal om att Mode 2 kom att bli en viktig del av det sena 1990-talets politiska vokabulär (Benner, 2001, s 149).

En forskningspolitisk åtgärd med stor betydelse för inramningen av min avhandling, vars upprinnelse antagligen kan härledas till diskussionen kring Mode 2, är den reformering av forskarutbildningen som genomfördes i slutet av 1990-talet för att, bland annat, möta informations- och kunskapssamhällets förmodat ökande behov av forskarutbildad arbetskraft inom samhällets olika sektorer. Genomströmningstiden för doktorander skulle kortas, framförallt inom samhällsvetenskap och humaniora, och fyra år sattes som gräns för forskarutbildningens utsträckning i tiden. Förutsättningarna skulle också förbättras vilket i praktiken omsattes till att inga doktorander fick antas om inte institutionerna kunde garantera försörjning under utbildningen. Tanken var säkert god. Om naturvetenskaperna kunde producera doktorer på fyra år, varför skulle det då inte vara möjligt inom alla vetenskapsområden? Problematiskt i sammanhanget var att man från forskningspolitiskt håll i ytterst begränsad utsträckning tog de skiftande arbetssätten, och arbetsvillkoren, inom akademins olika grenar på allvar.

De fulla konsekvenserna av nämnda systemskifte är av förklarliga skäl inte kända än. Däremot kan den ökande uppmärksamheten för doktoranders delikata situation eventuellt kopplas till omläggningen av forskarutbildningen; doktorander sägs må dåligt och många funderar på att hoppa av sin utbildning. Av denna anledning är det ytterst angeläget att titta närmare på doktoranders egna beskrivningar av sina villkor och möjligheter på de akademiska institutioner där de utbildas till forskare.

Summa summarum, även om avhandlingens upprinnelse kan spåras till min egen situation så är forskningspolitisk aktualitet ett väsentligt motiv till undersökningens genomförande. Å ena sidan handlar det om mig själv och mina försök att förstå den socialisationsprocess jag själv genomgår vid sociologiska institutionen. Avhandlingen kan av denna anledning betraktas som ett reflexivt projekt, reflexivt i den mening att jag vill komma till tals med en miljö i vilken jag själv befinner mig, samt de föreställningar och förhållningssätt jag med utgångspunkt i mina egna erfarenheter har försökt verbalisera och ”testa” gent-

emot andra i liknande situationer. Å andra sidan vill jag också erbjuda ett alternativ till det perspektiv som kännetecknar forskningspolitiska analyser och det innebär att jag måste problematisera den, för universitetsforskningen, så ödesmättade bild som Gibbons m fl målat upp. Avhandlingens andra kapitel ägnas med anledning av detta åt en makroorienterad översikt och analys av svensk forskning, forskningspolitik samt visioner kring forskningen och dess villkor. Avsikten är att sätta in avhandlingens problemområde i ett vidare samhälleligt och politiskt sammanhang, men även att ifrågasätta värdet av ett systemperspektiv, vilket ofta genomsyrar politiska analyser och andra visioner om forskning och vetenskap, när det gäller att skapa förståelse kring ett fenomen som forskares socialisation. Kapitel 2 avslutas därför med att jag slår in på en analytisk väg där fokus ligger på enskilda doktoranders föreställningar och förhållningssätt i relation till de miljöer i vilka de befinner sig.

Den enskilda doktoranden hamnar därmed i avhandlingens analytiska brännpunkt, i två avseenden. Först och främst måste vi förse oss med ett teoretiskt perspektiv där individens föreställningar och förhållningssätt utgör fundament för en inblick i, och förståelse av, de praktiker som han eller hon är del av. Denna uppgift tar jag mig an i ett kapitel jag valt att kalla ”mellanspel på metanivå – teoretiska förutsättningar och metodologiska möjligheter för ett livsvärldsperspektiv på forskares socialisation”. När de teoretiska verktygen är införskaffade och dimensionerade för empiriskt bruk, vilket sker i kapitel 3, kan sökarljuset riktas mot den enskilda doktoranden som måltavla för en kvalitativ intervjustudie. Kapitel 4 ägnas åt analysen av det empiriska materialet och avhandlingen knyts ihop i det femte, konkluderande kapitlet. Som framgår av innehållsförteckningen saknar avhandlingen ett regelrätt metodkapitel. Jag har istället valt att förlägga metoddiskussionen till fyra ”faktarutor” och dessa har placerats ut i texten i de avsnitt där de bäst hör hemma. Övergripande design, urval, intervjuförfarande samt frågeområden presenteras följaktligen i kapitlet ”Livsvärldsperspektivets metodologiska möjligheter”, medan presentationen av analysmetoderna återfinns i kapitel 4.

Nu är det dags att presentera syftet för avhandlingen och därefter ägna några sidor åt en mer ingående avgränsning och kontextualisering av problemet, till att börja med i relation till vetenskapsstudieområdet.

Syftet med avhandlingen

Denna avhandling har som syfte att skapa förståelse för doktoranders socialisation som en del av forskningspraktiken samt i relation till den miljö som på ett direkt sätt utgör det sammanhang i vilket socialisationen äger rum, det vill säga den akademiska institutionen.

Detta syfte kan i sin tur brytas ner i två delsyften vilka återspeglar två skilda men sammanhängande ambitioner. Det första är en strävan efter att urskilja och formulera ett livsvärldsperspektiv på forskares socialisation. Livsvärldsperspektivet urskiljs gentemot ett systemperspektiv och definieras i en metateoretisk diskussion vägledd av en intersubjektivitetsproblematik jag valt att benämna ”Habermas dilemma”. Teoridiskussionen utmynnar i ett analytiskt ramverk samt i ett resonemang kring livsvärldsperspektivets metodologiska möjligheter, vilket sedan leder vidare till avhandlingens empiriska del. Den andra ambitionen kan således sammanfattas som ett försök att studera forskares socialisation genom en kvalitativ intervjustudie av doktoranders föreställningar och förhållningssätt relativt den egna tillvaron i den akademiska världen samt till olika aspekter av den omgivande miljön.

Forskares socialisation – ett vetenskaps-/kunskaps-sociologiskt problem

I avhandlingens inledning inskrev jag mig i den vittomfattande tradition jag benämnde vetenskapsstudieområdet. När jag nu går vidare vill jag konkretisera denna positionering genom att i fortsättningen anamma beteckningen *vetenskaps-/kunskapssociologi*. Denna ”snedstrecksbeteckning”, hur otymplig den än kan te sig, fångar nämligen de viktigaste aspekterna i studien; sociologi om vetenskap och kunskap. Min egen hemmaplan är utan tvekan senare tiders kunskapssociologi vars analytiska måltavla är vetenskaplig kunskap, men studien är inte primärt inriktad på epistemologi, utan på forskning och socialisation; ”forskare” som resultat, snarare än ”kunskap”. Hursomhelst, den förvirring jag eventuellt förorsakat genom denna terminologiska omsvängning kan förhoppningsvis upphävas om vi snabbt går igenom de beståndsdelar som sammantagna utgör beteckningen vetenskaps-/kunskapssociologi.

Kunskapssociologi är en tradition lika gammal som sociologin själv, och ofta omnämns Karl Marx och hans analyser av ”ideologi” och ”falskt medvetande” när kunskapssociologins födelse kommer på tal. Själva termen myntades dock

först 1924[2] och de flesta sätter nog likhetstecken mellan kunskapssociologi och Karl Mannheim. Mannheim (1952; 1960) tog också mycket riktigt sin utgångspunkt i en kritik och vidareutveckling av Marx när han formulerade sina teorier under 1920-talet. Vi måste dock komma ihåg att Mannheim inte såg vetenskaplig kunskap, inkluderande hans egen kunskapssociologi, som ett kunskapssociologiskt studieobjekt, utan som kvalitativt skild från andra kunskapsformer. Den ”socialt obundna intelligentian” (freischwebende intelligenz) skulle enligt Mannheim garantera korrekt, neutral sociologisk kunskap om kunskapernas sociala och historiska avhängighet. Intelligentian antogs med andra ord förmögen att frigöra sig från den ”utblick” (weltanschauung) som genomsyrar människors vetande under en given epok.

Vetenskapssociologi, å andra sidan, uppstod som en ny sociologisk inriktning under 1940-talet i USA med Robert K Merton som centralfigur. Merton är kanske mest känd i vetenskapssociologiska sammanhang för att ha härlett och formulerat vetenskapens *etos*, eller vetenskapens normativa struktur (Merton, 1973; 1968). Med detta perspektiv kom de organisatoriska och kulturella aspekterna av vetenskapen att hamna i fokus. Metoderna och kunskapen problematiserades inte på samma sätt. I och med Merton kom därmed vetenskapen att bli ett giltigt sociologiskt studieobjekt men vetenskapssociologin, i traditionell mening, såg inte epistemologi som sociologiskt relevant. Mertons vetenskapssociologi har av denna anledning i efterhand kommit att betraktas som ”a sociology of errors” (Woolgar, 1988, s 40). ”Korrekt” kunskap kan enligt detta synsätt förklaras på logiska grunder och garanteras genom den vetenskapliga metoden. Det är först när det går snett, när kunskapssökandet störs av externa faktorer, som sociologen förväntas ha något att säga.

En kunskapssociologi inriktad på den vetenskapliga kunskapen blev på allvar aktuell först i början av 1970-talet. Förmodligen var den inte heller möjlig dessförinnan. Intellektuellt kan man peka på två viktiga förutsättningar. Thomas Kuhn (1962) hade ett decennium tidigare banat väg med paradigmteorin, dels genom att rasera föreställningen om kumulativ kunskapstillväxt och dels genom att visa på sambandet mellan ett vetenskapssamhälles sociala formering och den typ av vetenskap som bedrivs. Dessförinnan, i början av 1950-talet, hade Ludwig Wittgenstein gjort helt om i förhållande till sin tidigare korrespondensteori. Med språkspelsteorin kapade han alla förbindelselänkar mellan språkliga beteckningar och en ”yttre” verklighet (Wittgenstein, 1998). Dessutom var ”tidsandan” den rätta för ett utvidgat kunskapssociologiskt projekt. Det tidiga

[2] Max Scheler, tysk filosof, var tydligen först med att använda beteckningen ”kunskapssociologi” (Rigné, 1998, s 188).

1970-talet präglades av ifrågasättande av framstegstänkande och modernitet samt av vetenskapens möjligheter och konsekvenser. När så David Bloor (1991)[3] i mitten av decenniet presenterar sitt starka program för kunskapssociologin, gör han det i polemik med filosofer och logiker och han intar en kritisk attityd till traditionella föreställningar om vetenskap och epistemologi.

Bloors kunskapssociologiska inspiration hämtas dock inte enbart från Mannheim, utan även från ”den sene” Durkheims sociologi. Emile Durkheims kunskapssociologiska landvinningar försvinner ofta i skuggan av hans analyser av ”sociala fakta”, men de är inte mindre intressanta för det. I ett av hans senare arbeten, *Primitive Classification*, bestred han tillsammans med Marcel Mauss logikens och psykologins ensamrätt att förklara människans förmåga att organisera och klassificera kunskapen om den omkringliggande världen:

> And this conception of the matter was not at all surprising so long as the development of logical faculties was thought to belong simply to individual psychology, so long as no one had the idea of seeing in these methods of scientific thought veritable social institutions whose origin sociology alone can retrace and explain. (Durkheim & Mauss, 1963, s 3)[4]

Redan 1903 var alltså Durkheim ”fräck” nog att påstå att det är sociologin allena som kan spåra och förklara ursprunget till det vetenskapliga tänkandet, något han liknade vid institutioner. Visserligen studerade han primitiva stammars klassifikationssystem, men han gjorde tämligen klart att han i dessa såg en parallell till det vetenskapliga sättet att frambringa och ordna kunskaper om verkligheten. I sitt sista större, och betydligt mer kända, arbete *The Elementary Forms of Religious Life* backade dock Durkheim och intog den vid den tiden betydligt bekvämare ståndpunkten att vetenskap är en högre form av kunskap än de primitiva religioner han studerade (Durkheim, 1995).[5]

Vi ska dock inte uppehålla oss vid Durkheim utan istället återvända till David Bloor och ”det starka programmet”. Bloor ville alltså gå ett steg längre än sina sociologiska förebilder. Durkheim och Mannheim visade vägen men båda

[3] Utgavs första gången 1976.

[4] Texten presenterades första gången 1903 i *Année Sociologique* under titeln ”De quelques formes primitives de classification”. Boken utgavs på engelska 1963 och innehöll då också ett förord av översättaren Rodney Needham.

[5] Ursprungligen publicerad 1912 som *Les Formes élémentaires de la vie religieuse: Le système totémique en Aurstralie*.

två tvekade när de närmade sig vetenskapens och matematikens kunskapsanspråk.[6] Orsaken till denna tvekan var, enligt Bloor, feghet:

> The cause of the hesitation to bring science within the scope of a thoroughgoing sociological scrutiny is lack of nerve and will. It is believed to be a foredoomed enterprise. (Bloor, 1991, s 4)

Att en sociologisk skärskådning av vetenskap tidigare betraktats som på förhand dömt att misslyckas bekymrar inte Bloor. All kunskap, oavsett om denna accepterats som ”sanning” eller om det är fråga om i efterhand uppdagade misstag, kräver förklaring, förklaringar av samma slag dessutom; sociologiska förklaringar. Det starka programmets fyra grundsatser är *kausalitet*, *opartiskhet*, *symmetri* och *reflexivitet*, vilket i korthet innebär att kunskap ska förklaras; all kunskap kräver förklaring, korrekt som felaktig, rationell som irrationell; samma typ av förklaring ska ges till såväl korrekt som felaktig kunskap; det starka programmet ska kunna tillämpas på sociologin själv (s 7).

Egentligen är det nog en fråga om hur man väljer att förhålla sig till tiden. Det Bloor menar är att forskningens resultat inte får tillåtas förklara den process som lett fram till detta resultat. När ett forskningsresultat är under tillblivelse så kan varken forskarna själva eller någon annan veta huruvida resultatet senare kommer att accepteras som ”sanning” eller om det kommer att förpassas till historien som ett snedsteg. För kunskapssociologen gäller det därför att analysera kunskapsanspråk som de kollektiva föreställningar människor för tillfället håller sig till och lever efter (s 5). Därmed måste forskning analyseras i realtid, det vill säga i relation till de förutsättningar och begränsningar som vid en given tidpunkt finns för handen.

För att vidga perspektivet kan vi konstatera att Bloor representerar en viktig strömning inom vetenskapsstudieområdet. *The Sociology of Scientific Knowledge* (SSK), vilket brukar användas som övergripande beteckning på denna inriktning, initierade den kunskapssociologiska vändning jag tidigare omnämnde. SSK är också den vetenskapsstudietradition som ligger allra närmast *vetenskaps-/kunskapssocologi* som jag använder beteckningen, men det är svårt att hitta en svensk översättning som kan matcha ”sociology of scientific knowledge” och jag vill understryka den allmänsociologiska ådran i mitt arbete. SSK har dock utsatts för mycket kritik av senare generationers företrädare för vetenskapsstudieområdet, även när dessa betraktat sig som förvaltare av SSK:s arv.

[6] Se även Woolgar, S (1988). *Science the Very Idea*, s 23-24; Den radikala potentialen i Durkheims epistemologi diskuteras på ett brilliant sätt - som alltid när Mary Douglas för pennan - i förordet till boken *Implicit Menaings. Essays in Anthropology* (Douglas, 1975).

Bland annat har 1970-talets kunskapssociologer anklagats för att vara *assymetriska* (med en tydlig hänvisning till Bloors *symmetri*-postulat) i sina förklaringar (se ex Latour, 1992; Callon & Latour, 1992). Då man genom historiska fallstudier försökt förklara (natur-) vetenskap och (natur-) vetenskapliga resultat som uttryck för sociala intressen, ideologiskt-/politiskt inflytande med mera, har man också, enligt kritikerna, förklarat naturen med hjälp av samhället. Latour (1992) efterlyser därför ytterligare en ”vändning” inom vetenskapsstudieområdet - *One More Turn after the Social Turn*.

I förlängningen av Latours resonemang finner vi Andrew Pickering (1995) och hans bok *The Mangle of Practice*. Pickering benämner sitt perspektiv posthumanistiskt vilket innebär att han tillmäter mänsklig- och materiell *agency* lika stor betydelse i en experimentsituation. Följande citat sammanfattar Pickerings grundläggande föreställning om vetenskap:

> My basic image of science is a performative one, in which the performances – the doings – of human and material agency come to the fore. Scientists are human agents in a field of material agency which they struggle to capture in machines. Further, human and material agency are reciprocally and emergently intertwined in this struggle. Their contours emerge in the temporality of practice and are definitional of and sustain one another. Existing culture constitutes the surface of emergence for the intentional structure of scientific practice, and such practice consists in the reciprocal tuning of human and material agency, tuning that can itself reconfigure human intentions. The upshot of this process is, on occasion, the reconfiguration and extension of scientific culture - the construction and interactive stabilization of new machines and the disciplined human performances and relations that accompany them. (Pickering, 1995, s 21)

Efter denna summariska genomgång av kunskapssociologins förändring över tid så bör vi naturligtvis ställa oss frågan om var min avhandling kommer in i bilden. Bortsett från att jag primärt inte har några epistemologiska pretentioner och att min undersökning inte enbart är inriktad på naturvetenskap, motsvarar Pickerings synsätt i princip vad jag avser med begreppet *praktik*. Vetenskap ska studeras i *realtid*. I varje givet ögonblick är vetenskapen inbegripen i ett spänningsförhållande mellan stabilitet och förändring och det är i forskningspraktiken detta kommer till uttryck. Kunskapsanspråk såväl som forskningens sociala och kulturella aspekter bestäms ytterst av vad forskare gör, vad som definieras som vetenskap och kunskap, i vilka relationer forskare står till andra forskare etcetera. Resultatet av denna process blir därmed, i princip, oförutsägbart. Dock inte helt. *The Mangle of Practice* kan inte utan förbehåll betraktas som helt öppen till sin karaktär (truly open-ended).

Vad beträffar universitetsforskning, och därmed även forskares socialisation, räcker det inte att som Pickering konstatera att existerande kultur utgör den yta från vilken vetenskapens intentionella struktur uppstår. De institutionella arrangemangen kan förmodas ha ett betydligt djupare inflytande än så, och detta utgör en källa till stabilitet.[7] Forskares socialisation äger rum vid akademiska institutioner och dessa är på ett genomgripande och komplext sätt institutionaliserade i ett samhälleligt och politiskt sammanhang. Universiteten står där de står, uppdelningen i fakulteter, discipliner och institutioner ifrågasätts visserligen men organisatoriskt ger universitetsforskning uttryck för stabilitet. Stabilitet är också utmärkande för många av vetenskapens kulturella aspekter. Vad som anses vara god forskning eller giltig kunskap, för att nämna ett par exempel, ändras inte över en dag, och man kan förmoda att det är under socialisationsprocessen som forskare tillägnar sig olika synsätt. På goda grunder kan man också anta att den enskilda forskaren, i sitt val av inriktning, påverkas av de forskningstraditioner som präglar en akademisk institution. Det vi måste göra för att kunna använda Pickering är att ytterligare accentuera betydelsen av *tid* som en strukturerande teoretisk beståndsdel. I realtid, ”här och nu”, förhåller sig forskare till en på många sätt förgivettagen verklighet. Deras *intentioner* är resultatet av ett förråd av praktiska erfarenheter. *Konsekvenserna* av deras handlanden, å andra sidan, kan aldrig vara kända på förhand. Vetenskapens öppna karaktär kan kopplas till praktikens konsekvenser och det gör att vi begreppsligt måste betona forskning i termer av *emergent-* och *institutionaliserad praktik*, framför allt det dialektiska förhållandet mellan dessa dimensioner (se även Karlsson & Melin, 1998, s 58-59).

Det jag nu har sagt kommer att utvecklas i kapitlet ”Mellanspel på metanivå” och i kapitel tre där jag, i tur och ordning, utreder livsvärldsperspektivets teoretiska förutsättningar på metanivå och applicerar ”lösningen” genom att pröva den mot viktiga insikter från vetenskapsstudieområdet. Slutprodukten av det teoretiska arbetet är ett empiriskt relevant livsvärldsperspektiv på forskares socialisation.

På vilket sätt är då forskares socialisation intressant i detta sammanhang? För det första, och som jag inledningsvis berörde, för att vi med Pickering kan räkna ”forskare” till forskningspraktikens produkter. För det andra av den anledningen att fenomenet i stor utsträckning har förbisetts. Omnämnt och efterlyst som ett forskningsbart problem har det blivit (se ex Bloor, 1991, s 6), men

[7] Detta konstaterande följer på sätt och vis den kritik Fuller (1999) riktar mot vetenskapsstudieområdet, dvs kritiken mot den alltför vanliga försummelsen av kunskapens institutionella karaktär.

med Sara Delamont (1987) kan man ändå konstatera att forskning och socialisation är ”a blind spot” inom vetenskapsstudieområdet.

”Klassikerna” på området var dock i hög grad medvetna om socialisationens betydelse för vetenskapen och dess organisation. Kuhn (1962), till exempel, påtalade tydligt, beträffande normalvetenskapliga perioder, vikten av förebildliga exemplar vid inskolning av nya medlemmar till vetenskapssamhället. Enligt Kuhn så skriver ett dominerande paradigm sin egen historia. Vetenskapen beskrivs som en linjär utveckling mot det kunskapsläge som kännetecknar paradigmet och detta formaliseras i läroböcker. Nya forskare tillägnar sig därigenom ett sätt att uppfatta verkligheten och en syn på kunskapens utveckling där historiska anomalier successivt suddas bort från det kollektiva medvetandet. Även om Kuhns syn på vetenskapens utveckling kan och har kritiserats, och trots att paradigmbegreppets innebörd tänjts ut *in absurdum* i såväl vardagliga som akademiska sammanhang, kan socialisationsaspekten, vilken kan härledas ur hans resonemang, anses relevant.

Även Merton (1973) berör socialisationsprocessen och den akademiska institutionens betydelse i sammanhanget. I sin berömda text om *Matteuseffekten* (the Matthew effect) inom vetenskapen visar Merton att det finns en tendens till att framgångsrika forskare direkt eller indirekt ”fostrar” forskare, vilka i sin tur blir framgångsrika i sina fortsatta karriärer. Genom att dessa framgångsrika forskare utövar stort inflytande på de forskare som ingår i samma forskningsmiljö, exempelvis samma universitet eller institution, uppstår miljöer förknippade med framstående forskning vilka har jämförelsevis lätt att allokera resurser och att rekrytera duktiga doktorander. Merton föreställer sig detta som en process där framgångsrika forskares karisma institutionaliseras i form av tanketraditioner och institutioner. Det är därmed inte enbart tekniker, metoder, information och teorier dessa forskare överför till nybörjarna, utan även de normer och värderingar som, enligt Merton, styr forskningen.

Kanhända har senare tiders kunskapssociologers fokusering på epistemologi (och naturvetenskap) gjort att socialisation skuffats åt sidan som ett ”mertonianskt” projekt? För mig är dock forskares socialisation ett problemområde i skärningspunkten mellan vetenskapssociologi, allmänsociologi och kunskapssociologi, därav beteckningen vetenskaps-/kunskapssociologi. Beträffande forskares socialisation finns en lucka att fylla och det är min ambition att åtminstone ge ett bidrag till detta tomrum.

Nu tänker jag ta lite utrymme i anspråk till att diskutera problemet i relation till sociologi i allmänhet.

Forskares socialisation – ett allmänsociologiskt problem

Ta en sociolog. Vilken som helst. Varför bör hon eller han fortsätta läsa denna avhandling med förhoppning om att finna diskussionerna och analyserna intresseväckande? Låt oss tänka efter och samtidigt ställa oss följande fråga: Vad handlar egentligen forskares socialisation om? Jo, om relationer mellan en specifik kategori sociala aktörer, forskare, och *sociokulturella praktiker*, forskning, vilka kan bestämmas i tid och rum.

Sociokulturella praktiker kan karaktäriseras som människors göromål i specifika sammanhang, inriktade på givna föremål. En bestämd mänsklig praktik, exempelvis forskning inom ett visst forskningsområde, innefattar en mer eller mindre sammanhållen social organisation, formerad kring mer eller mindre gemensamma föreställningar och värderingar kring praktiken, föremålet för praktiken samt den sociala organisationen. *Praktik* binder därmed samman materiella förutsättningar, social organisation och kunskap i tid och rum och begreppet möjliggör analytisk åtkomst av en rad nivåer och relationer. Med utgångspunkt i sociokulturella praktiker kan man till exempel komma åt ”dualiteten mellan agency och struktur” (Giddens, 1984), använda begreppet ”habitus” för att överbrygga den begreppsliga klyftan mellan ”subjektivism” och ”objektivism” (Bourdieu, 1990) eller skapa en ”posthumanistisk” realtidsförståelse av forskningspraktiken (Pickering, 1995), för att nämna tre exempel där begreppet praktik har accentuerats. Jag kommer i avhandlingen att argumentera för en teoretisk förståelse av sociokulturella praktiker där språkliga konstruktioner av verkligheten, såväl den sociala som den materiella, utgör den förmedlande länken mellan olika nivåer.[8]

Forskares socialisation kan därmed konkretiseras till att gälla frågan om hur nya forskare blir en del av forskarsamhället samt hur detta kan förstås i relation till forskningspraktiken. Här finns alltså de flesta ingredienser som behövs för att skapa en spännande sociologisk anrättning; sociokulturella praktiker, aktörer, strukturer samt socialisation som den avgränsning inom vilken vi kan studera och analysera de inbördes relationerna mellan de olika beståndsdelarna. Perspektivet i avhandlingen har aktören som utgångspunkt. Vi ska använda oss av aktörens ”utblick” men samtidigt sträva efter en adekvat inblick i de sociokulturella sammanhang i vilka aktören är delaktig. Jag har valt att benämna detta ett *livsvärldsperspektiv* på forskningspraktiken. Min teoretiska ambition är

[8] Jag kan också hänvisa till Callon (1995, s 42-49) som benämner en modell för vetenskapsstudier, och för förståelse av vetenskaplig dynamik, just ”science as sociocultural practice”.

att urskilja, definiera samt motivera livsvärldsperspektivet genom att kontrastera det gentemot ett *systemperspektiv* (jfr Habermas, 1989). Den empiriska ambitionen är att studera forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen, och detta genom en kvalitativ intervjustudie med kvinnliga och manliga doktorander från olika institutioner och fakultetsområden.

Socialisation ska alltså uppfattas som det fenomen vi i slutändan vill nå förståelse kring. Det är inte fråga om ett försök att kartlägga enskilda socialisationsprocesser genom att följa dem ”från början till slutet”, inte heller att studera socialisationens utfall på aggregerad nivå, utan ett försök att avgränsa, definiera och studera en begränsad aspekt av socialisationsprocesser i allmänhet, och forskares socialisation i synnerhet: Socialisation ur ett livsvärlds- och *realtidsperspektiv* med betoning av enskilda individers förståelse och förhållningssätt i relation till sig själva, socialisationssammanhanget och sig själva i relation till socialisationssammanhanget. Studiens naturliga måltavla är doktorander eftersom dessa befinner sig i en process där de hela tiden orienterar sig i ett sociokulturellt tidsrum där de egna positionerna kan tänkas vara mångtydiga och svåra att bestämma. Doktorander är i stor utsträckning verksamma som forskare och lärare, utan att för den skull betraktas som ”färdiga” lärare eller forskare, och de är inte heller studenter i vanlig bemärkelse. Deras kunskaper om sig själva och sina omgivningar torde kunna ge insikt i såväl individuella föreställningar och förhållningssätt som möjligheter och begränsningar knutna till faktorer i den sociokulturella miljön. Socialisationsbegreppet öppnar därmed upp en analytiskt intressant ingång till ett sociologiskt problemområde och det stakar också ut vägen genom terrängen eftersom det oförmedlat pekar ut de socialiserade som bärare av information och centrum för perspektivet.

Men innebär inte detta att jag gör våld på ett vedertaget sociologiskt begrepp och att dess betydelse tvättas bort av min allmänna, och heuristiska, tillämpning? Nu är visserligen min avsikt att i viss mån vända och vrida på förståelsen av socialisation som ett analytiskt begrepp, men det kan samtidigt vara på sin plats med några korta reflektioner kring de konnotationer som av traditionen följer i socialisationsbegreppets kölvatten. Kanhända för begreppet tankarna till den funktionalistiska traditionen (se ex Brim & Wheeler, 1966)?[9] Jag vill dock vänligt men bestämt fjärma mig från denna association vilken för med sig två besvärande omständigheter. Dels framställs strukturen som mer eller mindre

[9] Brims (1966, s 5) definition av socialisationsbegreppet får illustrera det “funktionalistiska” perspektivet: ”To summarize, the function of socialization is to transform the human raw material of society into good working members; the content can be considered analytically to include an understanding of the society’s status structure and of the role prescriptions and behavior associated with the different positions in this structure.”

statisk och dels undergrävs den mänskliga intentionaliteten och improvisationsförmågan.[10] Socialisation, för mig, syftar inte på förvärvandet av värderingar och kunskaper kopplade till specifika roller i en ”fix och färdig” social struktur. Istället vill jag redan nu understryka betydelsen av att föreställa sig både den socialiserade och socialisationssammanhanget som föränderliga i socialisationsprocessen. Genom spatiotemporalt avgränsade nedslag i enskilda doktoranders livsvärldar ska vi försöka nå inblick i detta spänningsförhållande.

Min användning av begreppet ligger betydligt närmare George Herbert Mead (1967) och hans interaktionistiska socialisationsteori. Här är individen, eller ”självet”, utgångspunkten med stark betoning av mänsklig improvisation och spontanitet, dock alltid uppbromsad av ett internaliserat, socialt ”Me”. Den grundläggande idén hos Mead är mycket värdefull. Samhället, eller det sociala, är allestädes närvarande i en människas handlingar och i hans eller hennes uppfattning om sig själv och sin omgivning. Däremot bör vi begränsa ”samhället” till det, för individen, relevanta sociokulturella sammanhanget, och istället för ”signifikanta gester”, ”symboler”, inre dialog mellan ”I” och ”Me” etcetera, bör vi tänka i termer av ”språkliga konstruktioner”, ”kommunikativ interaktion” och successiv synkronisering av individuella *koordinatsystem*,[11] där det enskilda subjektet utgör mittpunkten, och sociokulturella *nätverk*.

Utmärkande för Mead är, vidare, att han talar om *primär* socialisation, det vill säga socialisation i barn- och ungdomen, alltså hur man ”blir människa” generellt sett. Forskares socialisation, å andra sidan, handlar om *sekundär* socialisation. Inom den fenomenologiska traditionen finns tilltalande försök att begreppsliggöra sekundär socialisation som internalisering, och därmed legitimering, av den socialt konstruerade ”verkligheten” (Berger & Luckmann, 1966). Även här finns Mead med i bakgrunden, men istället för att diskutera enskilda individers ”inre dialoger” så väljer Berger & Luckmann att utgå från mänskliga praktiker. Människor bygger, genom sina interageranden med avseende på ett givet göromål, upp gemensamma, ”objektiverade” föreställningar, eller vardagskunskaper, om sig själva samt göromålet och dess föremål, och sekundär socialisation sker varje gång en ny medlem införlivas i praktiken. Förutom förvärvande av specifika kunskaper innebär sekundär socialisation också internalisering av föreställningar och normer, vilket i sin tur möjliggör legitimering och kontinuitet. Den socialt konstruerade ”verkligheten”, eller den

[10] Betoningen av en övergripande och teoretiskt överordnad värdegemenskap gör att människan, i detta perspektiv, framstår som ”översocialiserad” (jfr Wrong, 1967).

[11] Idén om det mänskliga medvetandet som ett koordinatsystem med det erfarande subjektet som nollpunkt är hämtad från Schutz (1967b) och kommer att utvecklas i avhandlingens teoretiska diskussion.

gemensamma föreställningen om densamma, existerar endast i den mån människor uppfattar den som objektivt existerande och subjektivt meningsfull och det förutsätter att både ”tysta” och explicita kunskaper förs vidare i och genom människors praktiker.

Med begreppet *socialisation* vill jag beteckna en process utsträckt i tid, där båda parter - i detta fall doktorand och handledare/institution - är aktiva och där det också sker en ömsesidig påverkan, det vill säga socialisation leder till någon form av förändring av socialisationssammanhanget. Antagandet är dock att institutionen utövar ett stort inflytande, vilket genom historien har resulterat i att vetenskapen och den universitetsbaserade forskningen ger uttryck för stabilitet. Som jag tidigare nämnde så uppfattar jag vetenskap som i varje givet ögonblick innefattad i spänningsfältet mellan tradition och förnyelse. En viktig aspekt av detta, tillika grundläggande för denna undersökning, utgörs av mötet mellan den nyligen antagna forskarstudenten och den akademiska institutionen. I detta möte sammanstrålar vedertagna, institutionaliserade traditioner och föreställningar med individuella intressen, motiv, dispositioner etcetera, och detta möte utgör en viktig faktor för hur doktoranden, institutionen och därmed även vetenskapen vid varje tidpunkt gestaltar sig.

Förhoppningsvis har vi nu en någotsånär gemensam uppfattning om vad jag avser med forskares socialisation och hur jag har tänkt närma mig problemet. Som avslutning på detta inledande kapitel vill jag ta upp några exempel där man studerat socialisation inom vetenskapen.

Tidigare forskningsexempel om socialisation inom vetenskapen

Jag har redan konstaterat den rådande bristen inom vetenskapsstudieområdet på forskning om socialisation. Det har dock gjorts goda försök inom andra områden, exempelvis etnologiska/socialantropologiska studier av ”tyst kunskap” (Gerholm, 1985) eller ”kultur” (Gerholm & Gerholm, 1992) som de mest betydelsefulla begreppen för att förstå hur nya forskare lär sig leva i den akademiska världen samt hur kunskaperna om denna värld överförs från en generation forskare till en annan.[12] Becher (1989) är mer allmänt intresserad av relationer mellan människor och deras idéer, inte primärt av socialisation. Han tar i sitt ambitiösa projekt sikte på akademiska ”stammar” och ”territorier” för att under-

[12] I Lundgren (2002) förvaltas denna tradition genom tre kvalitativa, kulturanalytiska studier av olika svenska kunskapsmiljöer.

stryka betydelsen av att rikta in sig på de grupper av akademiker som på goda grunder kan sägas dela ett gemensamt intellektuellt och socialt sammanhang. Det jag uppfattar som en brist i dessa studier, är att de inte i första hand utgår från forskares *praktiker*. Praktikbegreppet är en viktig utgångspunkt i min avhandling och det får så att säga bilda fond för en adekvat förståelse av fenomen som ”tyst kunskap” och ”kultur”. Med andra ord tyst kunskap och kultur kan endast göras full rättvisa om de analyseras i relation till hur de uppkommer, och kommer till användning, i människors, i det här fallet forskares, praktiker (jfr Pickering, 1995; 1992).

Man kan också kondensera en avgränsningsproblematik ur nämnda studier. Vad är det relevanta sammanhanget att koncentrera sig på för analyser av akademiska kulturer och forskares socialisation? För Becher (1989) ter sig den konventionella indelningen i discipliner och institutioner begränsande och han menar att dessa gränsdragningar hela tiden överskrids av de akademiska stammarna när de ska definiera och bevaka sina ”territorier”. Han väljer därför specialiteten som den minsta gemensamma nämnaren för medlemmarna av en viss ”stam”. Gerholm (1985) och Gerholm & Gerholm (1992) väljer däremot att ta den akademiska institutionen som utgångspunkt för att analysera kulturer och doktoranders delaktighet i dem. Den sistnämnda studien är resultatet av ett projekt inriktat på forskarutbildningens kultur och då ter det sig ganska naturligt att ta institutionen som utgångspunkt, eftersom det är där forskarutbildning bedrivs. Min avhandling hamnar någonstans mitt emellan. Jag inser att doktorander, genom sina avhandlingsområden, är beroende av sociala och intellektuella relationer som sträcker sig utanför institutionens gränser, men hävdar samtidigt att dessa blir åtkomliga genom det livsvärldsperspektiv jag valt att begagna mig av. Formellt sett är en doktorand knuten till en akademisk institution och det är troligt att denna miljö äger stor betydelse för doktorandens föreställningar om sig själv, sin omgivning och den egna relationen till omgivningen, framförallt i början av doktorandperioden. Oavsett vad som är att betrakta som det relevanta sammanhanget så kommer doktoranderna i denna studie att få definiera det själva.

Resten av detta kapitel tänker jag nu ägna åt att lite mer utförligt diskutera ett antal fruktbara försök att studera forskares socialisation. I Storbritannien, inom det pedagogiska/utbildningssociologiska fältet, kan man nämligen återfinna forskning med stor relevans för min egen problemställning. Walford (1980) urskiljer t ex, med utgångspunkt i intervjuer bland forskarstuderande inom fysik, fyra olika influenser som kan sägas ligga till grund för varför man söker sig till denna disciplin; ”Love of physics”, ”Love of university life”, ”Lack of alternatives” samt ”Drift”. För de 39 forskarstudenter Walford inter-

vjuat verkar den fjärde kategorin ”drift” vara mest adekvat, indikerande att personerna i fråga mer eller mindre ”glidit” in i forskarvärlden utan någon tydlig anledning. Den näst vanligaste anledningen är ”kärlek till ämnet fysik”. Gemensamt för de flesta i urvalet är dock en fokusering på tämligen kortsiktiga mål. Ingen av Walfords kategorier ger direkt uttryck för en långsiktig önskan att göra karriär inom forskningen.

I en artikel från 1981 utgår Walford från samma undersökning men här är det handledarrelationer som står i fokus. Walford pekar på ett antal studier vars resultat visat på ett utbrett missnöje bland forskarstuderande när det gäller relationer till handledare. Problemet med dessa studier, menar Walford, ligger i ett alltför ensidigt användande av rollteorier. Relationen mellan handledare och forskarstuderande kan inte fångas i så enkla termer som handledarroll eller studentroll; definitioner av detta slag försvårar snarare än klargör förståelsen av handledar-/studentrelationer och den grad av tillfredsställelse som studenten upplever. Den empiriska variationen är helt enkelt för stor och det krävs mer sofistikerade analysinstrument.

Walford koncentrerar sig på den experimentella fysiken där forskargruppen utgör den normala formen för samarbete och handledning. I detta skiljer sig de experimentella vetenskaperna från exempelvis humaniora. Doktorander inom experimentell fysik har betydligt mindre utrymme att formulera egna, fristående forskningsprojekt och relationen till handledaren är traditionellt sett mer präglad av beroende. Det reella val som finns, enligt Walford, är att bestämma vilken primär forskargrupp man vill tillhöra vilket begränsar en doktorands möjligheter att välja forskningsproblem. Samtidigt står studenten under inflytande av det ständigt närvarande kravet på självständighet och individuella bidrag till kunskapsutvecklingen. Här uppstår ett av de många spänningsförhållanden vilka kan relateras till handledar-/studentrelationer, och häri ligger också en viktig källa till eventuellt missnöje i konkreta fall.

Walford (1981) använder sig av Bernsteins begreppspar *classification* och *framing* för att analysera ovan nämnda spänningsförhållande. Begreppen syftar ytterst på makt och kontroll över specifika forskningsprojekt, utövade av såväl doktoranden som handledaren. ”Classification” avser hur klart specificerat den enskilda forskarstudentens forskningsprojekt är och i vilken grad det är differentierat från den primära forskargruppens övriga medlemmars arbeten. Begreppet ”framing” avser handledarens eller doktorandens grad av kontroll över kunskapsproduktionen, det vill säga hur ett forskningsprojekt väljs ut och organiseras. En viktig orsak till missnöje med handledning härrör från oenighet kring hur dessa dimensioner av makt och kontroll kommer till uttryck i ett givet forskningsprojekt och i en given handledarrelation.

En viktig slutsats är att det handlar om ett dynamiskt förlopp. Graden av ”classification” och ”framing” varierar under utbildningens gång och det är heller inte möjligt att utpeka ett idealtillstånd, eller en ideal balans mellan de två dimensionerna, vilket skulle medföra en harmonisk handledarrelation. Balansen måste med nödvändighet förskjutas till doktorandens fördel ifall hon eller han ska ha en möjlighet att färdigställa ett individuellt bidrag till kunskapsproduktionen och erhålla en examen. En doktorands forskningsprojekt måste efterhand avgränsas och definieras på ett tydligt sätt, och doktoranden kommer i flertalet fall att få större kontroll över arbetet i relation till handledaren.

Forskarutbildningen är den institutionaliserade och formella ram som omger en doktorands socialisation och handledarrelationen är en central aspekt i denna. Walford sätter i sin studie fingret på många faktorer med inflytande på handledarrelationen och han visar att man måste ta hänsyn till såväl individuella egenskaper som faktorer relaterade till organisatoriska och disciplinära omständigheter. Det existerar varken en ideal doktorand eller en ideal handledare och det som upplevs tillfredsställande i en situation kan uppfattas mindre bra i en annan.

Delamont, Atkinson & Parry (1997), Delamont, Parry & Atkinson (1997), Parry, Atkinson & Delamont (1997) samt Delamont & Atkinson (2001) kan i likhet med Walford inplaceras i gränslandet mellan pedagogik och sociologi. Angreppssättet i dessa artiklar är intressant då det finns många paralleller till det perspektiv på vilket denna avhandling vilar. Bland annat finns en uttalad strävan efter att använda teorier och resultat genererade inom vetenskapsstudieområdet.

> We aim to describe some key features of the inter-generational transmission of scientific knowledge and practice among selected science groups. We describe how doctoral students are socialised into the particular culture or *habitus* of the discipline and their research group within it. We also show how the stability of research groupings may be maintained through the cascading of research problems and methods from generation to generation. In the course of such transmission the doctoral student is incorporated into the occupation of science, and the faith in scientific practice on which it rests. (Delamont, S, Parry, O & Atkinson, P, 1997, s 536, kursivering i original.)

I de tre artiklarna från 1997 redovisas resultat från två forskningsprojekt kring doktoranders socialisation i den akademiska världen och deras relationer till handledare. Analyserna bygger på intervjuer med doktorander, handledare och postdoktorala forskare. En viktig drivkraft bakom projekten är en uttalad kritik mot Brittisk forskningspolitik som i alltför hög grad valt att lägga tyngdpunkten på föreställningen om *kritisk massa*. I korthet innebär detta att forskargrupper, institutioner etcetera, av en viss storlek anses bra för forskning och inskolning

av nya forskare.[13] Författarnas analytiska ståndpunkt är istället att kritisk massa inte kan generaliseras till att gälla alla discipliner och institutioner. Som skäl anger man bland annat att laboratorievetenskaperna skiljer sig gentemot samhällsvetenskaperna och humaniora både vad gäller sättet att arbeta och hur handledningen vanligtvis fungerar. I naturvetenskap är forskargruppen central och handledning sköts i stor utsträckning inom forskargruppen. I samhällsvetenskap och, framför allt, humaniora hittar man ofta en modell vilken bygger på enskilda projekt och där handledarrelationen består av just en relation mellan doktoranden och den enskilde handledaren.

Det resultat som understryks i alla tre artiklarna är att det är *pedagogisk kontinuitet*, snarare än kritisk massa, som möjliggör stabilitet och socialisation av nya forskare.[14] För laboratorievetenskaperna är visserligen kritisk massa tillämpbart, men författarna menar samtidigt att det inte är storleksförhållandet i sig som driver doktoranders forskning eller utgör grunden för doktoranders *enkulturation*. Tittar man närmare på dessa vetenskaper upptäcker man att specifika former av social och intellektuell organisation utmärker det arbete som bedrivs. Den pedagogiska kontinuiteten är stark inom naturvetenskaperna och mindre framträdande inom samhällsvetenskap och humaniora, men pedagogisk kontinuitet är för den skull inte omöjlig att applicera på de sistnämnda områdena. Vad som däremot visar sig funktionellt inom laboratorievetenskaperna, eller naturvetenskaperna - vilket allt som oftast saknas inom samhällsvetenskap och humaniora - är forskargruppen som arbetsform och närvaron av ”post docs”. I forskargruppen, och här kan man dra en parallell till de ovan nämnda studierna av Walford, finns gemensamma problemställningar och en gemensam tolkningsram, vilket medför att doktoranden inte nödvändigtvis ser sig hänvisad till en person för vägledning. Dessutom kan de postdoktorala forskarna fungera som förmedlande länkar mellan etablerad forskning/forskare och doktorander, beroende på att de just har genomgått samma process som doktoranderna och därför på ett naturligt sätt kan upprätthålla den pedagogiska kontinuiteten.

I de tre sistnämnda studierna återges goda försök att närma sig forskares socialisation. Dock vill jag peka på tre problem, relaterade till varandra, vilka måste tas i beaktande för en bättre förståelse av fenomenet. För det första:

[13] Jfr Kyvik (1995) som inte finner något empiriskt stöd för denna tes, i alla fall inte med avseende på norska universitet.

[14] Här förlitar sig författarna på Ian Hacking och hans analys av laboratorievetenskaperna (se Hacking, 1992). Hacking menar att i den mån laboratorievetenskaper går att förutsäga beror på att de tycks utveckla en självbevarande struktur. Denna struktur utgörs av ”ideas, things and marks”, dvs teorier, instrument och data, vilket ska förstås i termer av oupplösligt sammanlänkade fenomen. Strukturen och kulturen hålls samman av den vetenskapliga praktiken vilket bl a medför att de också kan överföras till nya generationer forskare.

Artiklarna utgör i alltför hög grad inlagor i den forskningspolitiska debatten vilket medför en, i mina ögon, outvecklad analys av det empiriska materialet. Detta kan, för det andra, kopplas till alltför oprecisa, eller osofistikerade, teoretiska utgångspunkter och begrepp – innebörden av socialisationsbegreppet ligger alltför nära den betydelse jag i denna avhandling söker undkomma; den ”funktionalistiska konnotationen”. På grund av den forskningspolitiska emfasen och den begreppsliga vagheten lyckas man i slutändan framställa forskares socialisation som antingen en funktion eller en dysfunktion för forskningssystemets integration och stabilitet, inte som en analytiskt intressant process i sig. Den tredje problematiken kan relateras till framställningsformen. Monografin lämnar mer utrymme och därför också bättre förutsättningar för ett mer utvecklat resonemang än vad artikelformatet tillåter. Jag avser visserligen att sätta in problemområdet i ett forskningspolitiskt sammanhang, men framför allt i avsikt att argumentera för vikten av att söka förståelse för forskares socialisation med utgångspunkt i forskarnas *livsvärldar* (jfr Habermas, 1989).

Den fjärde artikeln jag lovade beröra är i mindre utsträckning forskningspolitiskt inriktad. I denna studie inriktar sig Delamont & Atkinson (2001) på socialisation inom bland annat laboratorievetenskaperna. I likhet med de tre studier jag nyss diskuterade hämtar författarna influenser från vetenskapsstudieområdet men man väljer här att fokusera på doktorandernas praktiska arbete. En viktig poäng är att socialisationsprocessen, inom de studerade områdena, i mångt och mycket går ut på att lära sig att bemästra den osäkerhet som kommer av det experimentella arbetets röriga karaktär.

Inom vetenskapsstudieområdet är detta ingenting nytt. Gång på gång har det påpekats att vetenskap, i den stund den ”äger rum”, inte kan förstås på det linjära och ordnade sätt som ofta framställs i läroböcker. Vetenskapen är på många sätt oordnad vilket medför ett stort mått av osäkerhet och oförutsägbarhet. Med detta visar Delamont & Atkinson indirekt även på betydelsen av att förstå forskning i realtid, ett tema vars innebörd kommer att penetreras och utvecklas i denna avhandling, under det att texten framskrider.

Denna forskningsöversikt är nu till ända, men detta innebär inte att jag ser avhandlingens inriktning som ”packad och klar”. Även nästa kapitel kommer att ägnas åt avgränsning och kontextualisering vilket är ett uttryck för min ambition att sätta in problemet och perspektivet i ett vidare sammanhang. Forskares socialisation, och forskningspraktiken mer allmänt, vid enskilda akademiska institutioner kan inte förstås i isolation från det samhälleliga och politiska sammanhang i vilket det universitetsbaserade forskningssystemet är inbäddat. Kapitlet innehåller även en längre redogörelse för ett perspektiv på vetenskap och forskning, kännetecknande för två böcker publicerade i mitten av 1990-talet

(Ziman, 1994; Gibbons m fl, 1994). Då Gibbons bok vann gehör i den svenska forskningspolitiken, och då perspektivet kan sägas försvåra förståelsen av forskares socialisation, vill jag problematisera synsättet och argumentera för nödvändigheten av ett livsvärldsperspektiv samt för avhandlingens relevans i ett forskningspolitiskt sammanhang. Kapitlets avslutning är en plädering för livsvärldsperspektivet som utgångspunkt i denna avhandling. Tyvärr uppdagas dock ett teoretiskt- och metodologiskt problem vars innebörd och konsekvenser visar sig vara av sådan betydelse att de inte kan undkommas utan ingående behandling.

2. Forskningssystemet och behovet av ett livsvärldsperspektiv

Ämnet för avhandlingen kretsar kring socialisation och vetenskap, alltså den socialisationsprocess nya forskare genomgår vid de akademiska institutionerna. Eftersom infallsvinkeln motiverar ett kvalitativt angreppssätt och en djupdykning på mikronivå, är det viktigt att inte låta problemställningen utmynna i en desperat raid i okänt territorium. Vi bör med andra ord ägna det svenska, universitetsbaserade forskningssystemet en stunds uppmärksamhet, då det är i denna förvisso heterogena miljö socialisationen äger rum. Givetvis inser jag hur lätt detta skulle kunna svälla ut till ett arbete av orimliga proportioner, i sig självt motiverande en avhandling. Jag vill därför ägna inledningen åt att moderera ambitionsnivån och att med hjälp av en hanterlig definition av systembegreppet lägga grunden till en gemensam förförståelse inför fortsättningen av kapitlet.

De huvudsakliga ambitionerna med detta kapitel summerar till två. Jag vill, för det första, kontextualisera avhandlingens problemområde i relation till det idémässiga klimatet och de samhälleliga sammanhang som kan skymtas genom avhandlingens ”tidsfönster”. Utifrån en presentation och modest analys av den svenska forskningspolitiken i slutet av 1990-talet vill jag därför teckna ett övergripande porträtt av det svenska forskningssystemet och dess omgivning. Att det aktuella decenniet var forskningspolitiskt händelserikt och intressant omvittnas av Benner (2001), och jag kommer till och från att konsultera honom i syfte att förtydliga i min egen analys.

Inte nog med att decenniet var forskningspolitiskt intressant, under 1990-talet presenterades också storslagna visioner om vetenskapens tillstånd och framtidsutsikter. Vetenskapen, sades det, var nu på väg mot en radikalt annorlunda fas och uttrycket ”Mode 2” (Gibbons m fl, 1994) svepte in över det forsk-

ningspolitiska landskapet. Enligt dessa ”visionärer” hade den traditionella universitetsbaserade organisationen redan börjat ge vika för en mer problembaserad och kontextuellt beroende kunskapsproduktion. Läxan att lära för forskningspolitiker och andra med intresse i, och inflytande över, vetenskap och teknologi var att bana väg för denna i det närmaste oundvikliga dynamik. Initialt var Mode 2 en tämligen klent underbyggd tes om vetenskap och teknologi i ett globaliserat kunskaps- och informationssamhälle. På kort tid blev termen emellertid ett flitigt förekommande substantiv i den forskningspolitiska vokabulären, i det närmaste en ”sanning”. För att kunna förstå de politiska ambitionerna och direktiven under 1990-talets senare hälft så måste man också ha insikt i de visioner som präglade denna tid. Jag kommer därför att ägna en del möda och utrymme åt att diskutera Mode 2 och andra ”stora” idéer om vetenskapen.

Min andra ambition med kapitlet är att argumentera för ett perspektivskifte. Forskningspolitiska analyser och åtgärder baseras i många avseenden på ett systemtänkande, vilket kanske inte är så konstigt med tanke på de stora resurser forskningen tilldelas och den kontinuerliga övervakning av utfallet som detta kräver. Men politiska beslut återverkar samtidigt på forskningspraktiken och det behövs därför en förståelse för vad som kännetecknar denna samt hur forskare och forskarstuderande själva uppfattar sin situation. Resonemangen i kapitlet utmynnar därför i en argumentation för behovet av ett *livsvärldsperspektiv* på forskning och forskares socialisation, där den analytiska utgångspunkten är den enskilda individens föreställningar och förhållningssätt. Livsvärldsperspektivet, kommer vi att upptäcka, bär dock på egna analytiska tillkortakommanden som måste beaktas och utredas om perspektivet ska bli dugligt som teoretisk ram för förståelsen av forskares socialisation.

Nu är det dock *systemperspektivet* vi ska ägna oss åt de närmaste sidorna. Idén att kontrastera livsvärldsperspektivet mot systemperspektivet är hämtad från Habermas (1989) och vi ska använda forskningssystemet som fond för att motivera och förtydliga det fortsatta arbetet med livsvärlden som grund.[15] Men vad avses då med systemperspektiv, hur ska vi uppfatta begreppet *system*? Med system avser jag samhälleliga fenomen som de uppfattas när man studerar och beskriver dem på ”avstånd”, en abstraktion som indikerar att vi har att göra med

[15] Habermas, och distinktionen samt relationerna mellan system och livsvärld, återkommer i kapitlets avslutande avsnitt där jag lägger grunden för ett mer utvecklat livsvärldsperspektiv på forskares socialisation.

en företeelse av något slag som är teoretiskt möjlig att avgränsa från omgivningen.[16]

System är, vidare, ”operativt slutna” (Luhmann, 1999, s 146), det vill säga slutna gentemot omgivningen i så måtto att de utför sina uppgifter enligt systemspecifika principer. Ett system kan inte ”agera” utanför sina egna gränser, men det kan ”kommunicera” med omgivningen. I och med att systemet hela tiden måste bearbeta information från omgivningen för att kunna anpassa sig, utvecklas och överleva så återskapar och organiserar det sig självt som system. Därigenom upprätthålls även gränsen mot omgivningen. Resultatet av denna process är att systemet producerar ”outputs” av något slag vilka i sin tur blir en del av systemets omgivning (jfr Parsons, 1977; Luhmann, 1999).

Ett konkretare fundament för detta resonemang är vetenskap och forskares socialisation. Forskningssystemet producerar bland annat doktorer, vilket är en process som sker på systemets egna villkor. Däremot måste systemet ta hänsyn till ”inputs” från omgivningen, framförallt i form av människor som söker till forskarutbildningen men också pengar och forskningspolitiska direktiv. Hur systemet sedan handskas med dessa ”inputs” är dock en systemangelägenhet. Omgivningen kan aldrig bestämma produkterna, bara skapa förutsättningar för systemets operationer.

Nu kan vi ta itu med den egentliga uppgiften i detta kapitel vilken går ut på att avgränsa och illustrera det svenska forskningssystemet med utgångspunkt i den forskningspolitiska diskursen. Tidsmässigt ska vi förflytta oss tillbaka till 1990-talet och vi ska framförallt hålla ett öga på universitetsforskning och på forskares socialisation.

Visioner och strategier inför 2000-talet

Detta är läget: Vi befinner oss i mitten av 1990-talet, hösten 1996 närmare bestämt. Sverige har under två år styrts av en socialdemokratisk regering med Ingvar Carlsson som statsminister. Det forskningspolitiska ansvaret vilar på

[16] Oavsett om man med systemteori avser funktionalistisk systemteori (se ex Parsons, 1977) eller ”autopoietiska” system (se ex Luhmann, 1999) så gäller just detta: ett system kan inte urskiljas och definieras utan hänsyn till en omgivande miljö. För Luhmann, exempelvis, betecknar systembegreppet inte ett specifikt objekt, utan det syftar på distinktionen mellan system och omgivning: ”A system is the form of a distinction, possesses therefore two sides: the system (as inside the form) and the environment (as outside the form). Only the *two* sides together constitute the distinction, constitute the form, constitute the concept. The environment is thus for this form just as important, just as indispensable as the system itself.” (Luhmann, 1999, s 145, kursivering i original)

utbildningsminister Carl Tham och när vi träder in i handlingen har regeringen just presenterat sin övergripande syn på forskningen och dess roll i samhället (Prop 1996/97:5). Propositionen är omfattande och man lyfter bland annat fram följande:

> Formerna och villkoren för kunskapsproduktionen i samhället genomgår idag stora förändringar. De traditionella institutionella och disciplinära ramarna kompletteras med nya, vilka präglas av tvärdisciplinaritet, heterogenitet, globalisering och en integration av produktion och konsumtion av kunskap. Dessa nya mönster har uppmärksammats i den av Forskningsrådsnämnden publicerade studien The New Production of Knowledge [Gibbons m fl, 1994, min anmärkning]… Globalisering av produktion och konsumtion av kunskap ger möjligheter men skapar också spänningar, mellan lokalt och globalt, tradition och förnyelse, konkurrens och likvärdiga förutsättningar för individer m.m. Detta ställer ökade krav på utbildningssystemet och dess institutioner. Högskolans olika roller som kunskapscentrum, yrkesutbildningsinstitution och bas för internationell samverkan accentueras ytterligare. (Prop 1996/97:5, s 19)

Regeringens uppfattning är alltså att det svenska samhället, och det svenska forskningssystemet, innesluts av en globaliserad världsordning, en situation där forskning och ny teknologi spelar allt större roll för samhällsutvecklingen. I propositionen poängteras också de likartade tendenser som kan skönjas bland OECD-länderna och man understryker den internationellt sett starka ställning svensk forskning kunnat uppvisa. Samtidigt, menar man, har detta ackompanjerats av en aktiv och medveten forskningspolitik där forskningens betydelse för Sveriges välstånd och utveckling såväl materiellt som socialt och kulturellt, länge varit en ledstjärna (s 25).

Visserligen är politiska dokument för det mesta kryddade med tjusande omvärldsbeskrivningar och samtidsanalyser av det här slaget, men det finns två tydliga markeringar som gör regeringens programförklaring intressant. Den första, som jag bara tänker tangera, är positioneringen gentemot den föregående regeringen. Under mandatperioden 1991 till 1994 styrdes Sverige av en borgerlig regering ledd av Carl Bildt. Per Unckel var under denna tid utbildningsminister och forskningspolitiken gick i stor utsträckning ut på att sträva bort från den statliga styrningen av forskningen som, enligt regeringen Bildt, under lång tid hämmat Sveriges utveckling och konkurrenskraft som tillväxt- och kunskapsnation. Som ett led i ”den enda vägens politik”, präglad av långtgående liberalisering av samhälle och ekonomi, skulle också förhållandet mellan universitet och stat omprövas. Politikens uppgift var att avkorporisera och avpolitisera universitetssystemet, och att stärka universitetens autonomi. Tron på veten-

skapssamhällets förmåga att på egen hand fatta beslut och att göra prioriteringar var således stark (Benner, 2001, s 29-37). Sett ur ett systemperspektiv kan man därmed säga att medan den borgerliga regeringens politik uttryckte en tro på forskningssystemets förmåga till självorganisering så ville regeringen Carlsson i möjligaste mån stärka den politiska och samhälleliga omgivningens inflytande över de systeminterna processerna.

Den andra markeringen i den socialdemokratiska regeringens forskningspolitiska programförklaring är att man tydligt knyter an till diskussionen kring Mode 2. Den föregående regeringens tro på kunskapssamhällets okuvliga utbredning är ingenting man ifrågasätter, däremot hur man ska tackla det omvärldstryck som följer på denna globalisering. Återgången till en traditionell socialdemokratisk forskningspolitik med tydliga statliga direktiv för universitetsforskningens finansiering och organisation måste med nödvändighet ske med följsamhet mot den nya globaliserade världsordningen – och det nya läge som uppstått som resultat av den tidigare regeringens forskningspolitik. Viktiga ledtrådar till lösningen på detta dilemma hämtar man från nya visioner presenterade inom vetenskapsstudieområdet, resultat av ett projekt som initierats och bekostats av svenska FRN (forskningsrådsnämnden). Vilka är då dessa visioner? Innan vi går vidare med den forskningspolitiska propositionen från 1996 tycker jag att vi ska granska ”visionärernas” analyser och slutsatser lite närmare.

”Visionärerna” – nya omständigheter, nya perspektiv?

I mitten av 1990-talet publicerades två böcker syftande till att försöka fånga tendenser och strömningar i tiden för att låta dessa utgöra underlag för mer eller mindre storslagna profetior om helheten och framtiden för vetenskap, forskning och teknologi i ett förändrat samhälle. Gemensamt för de båda böckerna är den övergripande föreställningen att vetenskap och forskning idag befinner sig i, eller åtminstone är på väg mot, ett skede kännetecknat av förändrade organisatoriska och arbetsmässiga former. Som jag redan har nämnt fick tankegångarna i ett av dessa projekt (Gibbons m fl, 1994) betydelse för hur den svenska forskningspolitiken vid millenniets slut kom att utformas och vi ska därför granska dem i sömmarna. Det finns nämligen vissa besvärligheter med dessa storvulna idéer om vetenskaplig dynamik som eventuellt kan sidsteppas med hjälp av ett livsvärldsperspektiv på forskares socialisation. Mitt argument är att socialisationsprocessen, som del i forskningspraktiken, och vetenskaplig dynamik måste förstås i relation till varandra. Detta i kontrast mot att sätta in den samtida vetenskapen i ett förmodat historiskt skeende och att bygga förståelsen av forsk-

ningspraktiken på antaganden vars giltighet inte kan tas för givna utan granskning och eftertanke.

Vi ska dock vänta en liten stund med ”Mode 2-tesen” och istället börja med en annan bok publicerad samma år. I *Prometheus Bound* tolkar John Ziman tecknen i tiden som att vetenskapen idag befinner sig i ett läge karaktäriserat av ”dynamic steady state”. Om vetenskapen till och med 1960-talet präglades av ständig tillväxt, ivrigt påskyndad av resurstilldelning motiverad av optimism och framtidstro, har den nu hamnat i en situation där tillgången på resurser stabiliserats eller ökar i maklig takt:

> There is no law of nature ruling out substantial further growth, but there are some pretty reliable principles of politics against it. The likely prospect is that science will have to exist for the future *within a fixed or slowly growing envelope of resources*. (Ziman, 1994, s 10, kursivering i original.)

Vad är det som har hänt? Varför ser Ziman som sin uppgift att problematisera tron på evig vetenskaplig tillväxt som vore den någonting naturligt och oundvikligt? Jag tror att vi måste gå tillbaka i tiden tre årtionden för att förstå den diskussion Ziman ansluter sig till. Redan 1963 uttalade nämligen Derek de Solla Price starka tvivel på en fortsatt exponentiell tillväxt av vetenskapen. Enligt Price hade vetenskapen genom historien fördubblats ungefär vart femtonde år sett till antal publikationer och antalet utövare, en tillväxt som inte skulle kunna fortgå i all oändlighet:

> Scientists and engineers are now a couple of percent of the labor force of the United States, and the annual expenditure on research and development is about the same fraction of the Gross National Product. It is clear that we cannot go up another two orders of magnitude as we have climbed the last five. If we did, we should have two scientists for every man, woman, child and dog in the population, and we should spend on them twice as much money as we had. Scientific doomsday is therefore less than a century distant. (Price, 1986, s 17)[17]

Nära förestående domedag eller inte, Price förutsåg en mättnadsfas, dock inte när den skulle komma.

Det är här Ziman kommer in i bilden. ”Dynamic steady state” avser helt enkelt slutet på tillväxten som vi känner den enligt Price. Mättnadsfasen är här och den kommer till uttryck genom minskad resurstilldelning. Samtidigt menar Ziman att de expansiva krafterna alltjämnt är verksamma inom vetenskapen.

[17] Publicerades ursprungligen 1963 under titeln *Little Science, Big Science*.

Lösningen på ett forskningsproblem ger hela tiden upphov till nya problem som pockar på att lösas, vilka i sin tur kan bli uppgifter för en forskares studenter och efterföljare. Discipliner med gamla anor försvinner inte bara utan vidare, utan de förändras, antar likt ”amöbor” nya skepnader, splittras upp i fler grenar eller återuppstår i nya interdisciplinära kombinationer (Ziman, 1994, s 11). Resultatet av dessa i relation till varandra motsatta krafter kan illustreras som en mycket expansiv substans, innesluten i en cylinder med fasta väggar som pressas samman från utsidan av en kolv (s 12).

Ziman förutspår därför att det blir vetenskapens institutionella arrangemang som får stryka på foten och bli föremål för genomgripande förändringar. Traditionella akademiska institutioner har utvecklats under en lång tidsperiod samt under villkor präglade av just kontinuerlig expansion. Verksamheten bygger på det implicita antagandet att expansionen aldrig ska upphöra (s 13; 21).

Vetenskapens expansiva krafter avspeglar sig i tillväxten av publikationer och tidskrifter, i sin tur resultat av att nya forskningsbara problem föder nya forskningsområden och förändrade disciplinära gränsdragningar. Samtidigt hejdas denna expansion i och med att forskningssystemet måste anpassa sig gentemot en samhällelig och forskningspolitisk omgivning präglad av knappa resurser. I denna process kommer framför allt de institutionella och organisatoriska ramarna att anta nya former. Det finns också empiriska omständigheter att tillgå vilka styrker denna tes. I Sverige kan vi till exempel iaktta tillblivelsen av allt fler forskningsinstitut och tvärvetenskapliga forskningscentra. Däremot, och detta är en väsentlig förutsättning i denna avhandling, äger forskarutbildning och grundforskning i huvudsak rum vid de universitetsbaserade institutionerna. Den akademiska, universitetsbaserade institutionen är därmed en viktig socialisationsmiljö, ett sammanhang där nya forskare inskolas vilka i förlängningen kommer att utgöra en viktig del av den framtida forskningen.

Gibbons m fl (1994) för i *The New Production of Knowledge* ett resonemang besläktat med Zimans, men deras tes är att forskning, vetenskap och teknologi nu inträtt i *Mode 2*, ett stadium där kunskapsproduktionen sker i ett brett tvärvetenskapligt socialt och ekonomiskt sammanhang. Den traditionella kunskapen, *Mode 1*, sägs som kontrast produceras i ett disciplinbaserat, primärt kognitivt sammanhang (s 1). När författarna definierar Mode 2 sker detta med hjälp av ledord som tillämpbarhet, reflexivitet, tvärvetenskaplighet, heterogenitet, och man skisserar ett scenario där, bland annat, den universitetsbaserade organisationen med fakulteter, discipliner och institutioner förlorar i betydelse:

> The emergence of Mode 2, we believe, is profound and calls into question the adequacy of familiar knowledge producing institutions, whether universities, government research establishments, or corporate laboratories. (s 1)

Med termen Mode 1 avser författarna den form av kunskapsproduktion – ett komplex av idéer, metoder, värderingar, normer – som legat till grund för utvidgningen av den newtonianska modellen till allt fler undersökningsområden och som garanterar åtlydnad av vad som anses representera ”god” vetenskaplig praktik. Mode 1, menar man, är för många synonymt med vetenskap i traditionell bemärkelse, det vill säga en verksamhet med empirisk och matematisk fysik som ideal. Vetenskapliga kognitiva och sociala normer avgör vad som ska räknas som signifikanta problem, vem som kan tillåtas bedriva vetenskap och, som nämnts, vad som utgör ”god” vetenskap (s 2-3).

För Mode 2 gäller andra premisser. För det första sker kunskapsproduktionen här i ett sammanhang där tillämpning betonas. Problemlösning följer inte nödvändigtvis de koder och den praktik som är relevant för en viss disciplin, utan lösningen av specifika problem organiseras kring en viss tillämpning. Kunskapsproduktionen i Mode 2 kan alltså sägas vara mer marknadsanpassad, resultat av en process där tillgång och efterfrågan är bärande faktorer. För det andra begränsas inte kunskapsproduktionen i Mode 2 till avgränsade discipliner. Det är problemet som styr och problem vars lösningar på olika sätt är ämnade att tillgodose efterfrågade tillämpningar kräver olika kompetenser. Tvärvetenskaplighet innebär att teoretiska och metodologiska riktlinjer uppstår i strävan efter att lösa ett givet problem. Element av existerande kunskap med anknytning till traditionella discipliner måste naturligtvis finnas med i bakgrunden. Kreativiteten och den efterhand framväxande teoretiska enigheten kan dock inte i sin tur reduceras till olika discipliner. Tvärvetenskaplighet medför vidare att kommunikation av resultat inte längre sker enbart genom institutionella kanaler. Istället uppstår kommunikationsnätverk – där de delaktiga i kunskapsproduktionen utgör noderna – vilka tenderar att bestå och även, bland annat genom problemlösarnas mobilitet, förgrenas i nya konfigurationer. Detta innebär också, enligt författarna, att tvärvetenskap medför dynamik; problemlösningskapacitet i rörelse (s 3-5).

Produktionen av kunskap i Mode 2 utmärks, för det tredje, av heterogenitet med avseende på de färdigheter och erfarenheter som olika människor bär på. En grupp problemlösare förändras över tid allteftersom nya behov uppstår. Vidare uppstår en organisatorisk mångfald med en ökning av antalet tänkbara platser där kunskap kan produceras. Dessa platser kan dessutom länkas samman på en rad olika sätt genom kommunikationsnätverk. Socialt ansvar och reflexi-

vitet är, för det fjärde, frågor som i och med Mode 2 får ökad betydelse. Å ena sidan finns i dagens samhälle en allt större och mer utbredd kännedom om att vetenskapliga resultat och tillämpningar, exempelvis i form av ny teknologi, kan få icke önskvärda konsekvenser. Miljörörelser och andra intressegrupper formeras vilka strävar efter inflytande i de politiska diskussioner och beslut som berör forskning, vetenskap och teknologi. Å andra sidan, menar Gibbons m fl, ökar samtidigt forskares medvetenhet om dessa frågor. Forskare är idag mer reflexiva med avseende på de långtgående implikationerna av den egna verksamheten. Här ser man dessutom en möjlighet till närmande mellan, å ena sidan, naturvetenskap och teknologi samt humaniora å den andra. Etik, moral och andra frågor rörande mänskligheten samt dess möjligheter och begränsningar i det moderna samhället räknas traditionellt sett till den humanistiska sfären. Därmed ökar även efterfrågan på den typ av kunskap som de humanistiska disciplinerna tillhandahåller. Humaniora ska alltså inte undantas från de utvecklingstendenser författarna beskriver (s 7-8).

Det femte och sista kännetecknet för kunskapsproduktionen i Mode 2, i vilket författarna ser en avgörande skillnad gentemot Mode 1, avser kvalitetskontroll. I Mode 2 tillkommer en rad kriterier för bedömning av forskning och kunskap vilka går utöver det så kallade ”peer-reviewförfarandet” som är utmärkande för Mode 1. Inte längre kan man begränsa sig till vad som ska anses vara god vetenskaplighet, om detta kriterium uppfylls i ett givet forskningssammanhang, om ett planerat forskningsprojekt kan anses bidra med värdefull kunskap inom ett visst område etcetera. Utöver detta måste nu hänsyn tas till intellektuella intressen av en rad olika slag, samt andra sociala, ekonomiska eller politiska intressen och spörsmål: Kan det eftersökta resultatet konkurrera på marknaden? Är det kostnadseffektivt? Blir det accepterat av samhället (s 8)?

Sammanfattningsvis ser Gibbons m fl hur Mode 2 bildar en ”loop” som tar sin utgångspunkt i ett sammanhang där tillämpning betonas och som går vidare genom transdisciplinaritet, heterogenitet samt organisatorisk mångfald, och som sluts genom nya adaptiva och kontextberoende former för kvalitetskontroll. Resultatet skulle då bli en mer socialt ansvarstagande och reflexiv form av vetenskap. I globaliseringens namn vill man beskriva vetenskap i Mode 2 i termer av ett socialt distribuerat system för produktion av kunskap där kommunikationen i ökande utsträckning äger rum i sammanhang som går utöver institutionella gränser; ett nätverk vars noder sprids ut över jordklotet och vars utbredning och kopplingar dag för dag ökar i omfattning (s 9; 10).

Min avsikt i denna genomgång av de grundläggande utgångspunkterna i *The New Production of Knowledge* är inte att vederlägga tesen, däremot att problematisera perspektivet. I sammanhanget kan det därför vara av värde att lyfta

fram ett par empiriska resultat som eventuellt skulle kunna tänkas belägga förekomsten av kunskapsproduktion enligt Mode 2. Melin & Persson (1997) visar till exempel att forskningssamarbete ökar i snabb takt, såväl internt som över institutions-, universitets- och nationsgränser. En tolkning som författarna gör utifrån dessa resultat är att universiteten och institutionerna närmast är att betrakta som hotell där forskare från olika platser härbärgeras och förses med de resurser de efterfrågar. Stern (1996) ger en bild av svensk samhällsvetenskap (nationalekonomi, psykologi och sociologi) där enskilda forskningsområden utgör ”sociokognitiva” nätverk i vilka vetenskapliga kunskapsanspråk produceras och valideras. De sociokognitiva nätverken hålls samman av att de ingående forskarna delar en övergripande föreställning om ”verkligheten” samt att de är överens om vad som är värt att studera, hur det ska studeras och hur resultaten ska tolkas. Nätverkens sociala och kognitiva utbredning begränsas därmed inte nödvändigtvis av vare sig universitet, discipliner eller institutioner.

Låt oss nu stanna upp för en stunds reflektion kring de argument och teser som kommer till uttryck i de två böckerna. Ziman har en poäng i sin beskrivning av det vetenskapliga systemet och av de motstridiga krafter som på olika sätt påverkar det vetenskapliga arbetet. Vetenskapen kan inte expandera i all oändlighet. Resurserna tryter och den samtida forskningspolitiken präglas av prioriteringar och fördelningsavväganden. Den traditionella organisationen av forskning och vetenskap är kostsam och ”trycks” ihop från utsidan av minskande resurstilldelning. Detta ”irriterar” systemet vars anpassning och överlevnad förutsätter att det omprövar etablerade arbets- och organisationsformer. Anpassningen, i sin tur, kommer bland annat till utryck genom tillkomsten av nya kunskapsproducerande centra och institut. Vetenskapen kan mycket väl sägas vara expansiv till sin natur eftersom verksamheten som sådan hela tiden syftar till att lägga nya aspekter av ”verkligheten” för sina fötter. Institutionaliserade discipliner ombildas och nya uppkommer, forskningsområden föds och dör. Av förklarliga skäl kan dessa processer påverkas eller påskyndas av att den vetenskapliga dynamiken, enligt Ziman, nu kommer till uttryck i en politisk och ekonomisk kontext präglad av åtstramning. Vetenskapen som system betraktad och dess relation till den forskningspolitiska omgivningen kan därför eventuellt beskrivas i termer av ”dynamic steady state”.

Gibbons m fl vill med Mode 2 påvisa förekomsten av en kvalitativt ny form av kunskapsproduktion. Den nya formen har vuxit fram ur Mode 1, det vi känner som den traditionella formen av vetenskap och forskning, och de två formerna existerar nu sida vid sida. Dock antas Mode 2 bli allt mer överskuggande. Organisatoriskt och intellektuellt griper Mode 2 in i den universitetsbaserade vetenskapen vars relevans och funktion som organisatorisk princip successivt

avtar. Är det då rimligt att anta, vilket antyds i resonemanget, att vetenskapen har ändrat, eller kommer att ändra karaktär på så vis att den universitetsbaserade forskningen förlorar i betydelse? Ovan berörde jag resultat som eventuellt tyder på att det finns validitet i diskussionen kring Mode 2 som ett empiriskt, observerbart fenomen. Forskning bedrivs i allt större utsträckning som samarbeten, i nätverk och på andra sätt, med förgreningar över såväl universitets- som disciplin- och institutionsgränser, och detta innebär viss förändring från hur det tidigare har varit. Mode 2 implicerar dock betydligt mer långtgående konsekvenser för kunskapsproduktionen än vad forskningsnätverk innebär.

Man kan härleda åtminstone två konsekvenser som är värda att beröra. För det första innebär Mode 2 en föreställning om ett epistemologiskt brott där kunskapsproduktionen nu plötsligt har blivit, eller åtminstone är på god väg att bli, en genuint social och kulturell aktivitet. När vi skummar kännetecken för Mode 2 så utkristalliseras ett epistemologiskt argument där ”kunskap” är produkten av ständiga förhandlingar och överenskommelser, och detta skulle enligt Gibbons m fl vara någonting nytt. Men är inte detta precis det som har sagts av företrädare för den kunskapssociologiska falangen av vetenskapsstudieområdet alltsedan 1970-talets mitt? Oavsett om man med ”vetenskap” har avsett kunskap, reproduktion av experiment, livet i laboratoriet eller annat så har just kunskapsanspråkens sociokulturella avhängighet – i form av ”institutionaliserade föreställningar”, ”tyst kunskap”, ”sociala konstruktioner av vetenskapliga fakta” etcetera – varit det centrala temat i analyserna (jfr Bloor, 1991; Collins, 1975; Latour & Woolgar, 1986). Det är möjligt att detta accentueras ytterligare i Mode 2, men att insinuera att de epistemologiska förutsättningarna skulle vara nya i relation till Mode 1 är att nonchalera en hel forskningstradition som inte kan förbises när man studerar vetenskap ur ett, i alla fall till viss del, socialt perspektiv. En minst lika trolig tolkning är att SSKs avtäckande av den vetenskapliga kunskapen, i det som Gibbons m fl benämner Mode 1, har lagt grunden för möjligheten att överhuvudtaget kunna ”se” Mode 2. Jag vill hävda att det inte har skett, eller håller på att ske, något epistemologiskt brott, utan att det finns en tydlig kontinuitet mellan kunskapsproduktionen i Mode 1 och Mode 2. Däremot kan arbetsformerna ha förändrats. Det betyder dock inte att kunskapens karaktär skiljer sig i någon nämnvärd utsträckning mellan de förmodat olika formerna för kunskapsproduktion.

Den andra konsekvensen av Mode 2 jag vill ta upp är just den legitimitetskris för den traditionella, universitetsbaserade organisationen jag tidigare nämnde, som följer i den ”nya” kunskapsproduktionens kölvatten. Varför förtvinar inte universiteten, varför läggs de inte ner till förmån för mer ”marknadsanpassade” lösningar? Svar: det är till universiteten pengarna går, åtminstone de

pengar som staten satsar på grundforskning och forskarutbildning. Det finns, som vi snart ska se, ett politiskt intresse i att upprätthålla den organisation som anses bäst lämpad att lösa dessa uppgifter. Observera att jag inte uttrycker något normativt ställningstagande när jag säger detta, men vetenskapen uppvisar en tämligen påtaglig stabilitet, vilket bland annat kommer till uttryck genom den historiskt starka ställning som universitetet kan tillskrivas när det gäller utbildning och träning av nya forskare. Det är förvisso korrekt att den privata sektorns andel av det totala forsknings- och utvecklingsarbetet i Sverige, och i de flesta andra OECD-länderna, ökar på bekostnad av högskolesektorns (SCB, 2001, s 13; 1999a, s 8), men så länge statens investeringar riktas mot universiteten så kommer också organisationen att bestå i någon form.

Vi befinner oss med andra ord i ett läge där vi kan skönja tendenser till såväl förändring som stabilitet. Problemet med att diskutera i termer av Mode 1 och Mode 2 är att man tycker sig se två former av vetenskaplig kunskapsproduktion som uppstått och existerar tämligen oberoende av varandra, vilket inte är fallet. Att en övergång från den ena till den andra formen skulle äga rum inför våra ögon implicerar dessutom förändring av en art som i stor utsträckning endast är möjlig att urskilja i historiens ljus, när den redan har inträffat (se även Karlsson & Melin, 1998, s 58).

Steve Fuller kritiserar Gibbons m fl – ”modists” som han benämner dem – just på denna punkt. Genom att anlägga ett ”före- och efterperspektiv” på den historiska utvecklingen förbiser författarna att de två formerna för kunskapsproduktion antagligen varit sammanlänkade alltsedan de experimentella naturvetenskapernas institutionalisering vid de tyska universiteten under den senare delen av 1800-talet. ”Modisternas” knep för att skapa en förment temporal klyfta är att driva in en kil mellan dessa två tämligen nära förbundna utvecklingstendenser; Mode 1 förklaras i termer av vad som lett fram till denna form av kunskapsproduktion, medan Mode 2 istället diskuteras på basis av de konsekvenser som följer av den nya kunskapsproduktionen (Fuller, 2000, s 79-80). Fullers kritik är ytterst relevant och måste tas på allvar. För att nå en adekvat förståelse av vetenskapens dynamik krävs en annan infallsvinkel. Vi bör, till skillnad från Gibbons m fl, utgå från att vetenskapen vid varje tidpunkt befinner sig i spänningsfältet mellan reproduktion och förnyelse, och i likhet med Andrew Pickering (1995) anta att det i stor utsträckning är i forskningspraktiken som utfallet av detta bestäms. *Tid* måste helt enkelt tas med som en struktur-

rande teoretisk beståndsdel för att vi ska kunna undgå den fälla i vilken Gibbons m fl verkar ha gått.[18]

Innan jag går vidare vill jag lyfta fram två intressanta teman, gemensamma för såväl Ziman som Gibbons m fl. För det första pekar båda studierna implicit på universitetet som beläget i spänningsfältet mellan stabilitet och förändring. Den disciplinbaserade, akademiska universitetsinstitutionen är en plats där institutionaliserade traditioner konfronteras med nödvändigheten av anpassning gentemot en ekonomisk och politisk omgivning präglad av begränsade resurser samt nyttotänkande. Det framstår därför meningsfullt att låta institutionen utgöra den organisatoriska utgångspunkten för studiet av forskares socialisation. Detta ger möjligheter att göra frågeställningen såväl teoretiskt som forskningspolitiskt intressant.

Det andra temat utgörs just av den forskningspolitiska kopplingen. I det svenska forskningssystemet sker, som vi har sett, en successiv förskjutning av tyngdpunkten i så måtto att den statligt finansierade forskningen minskar i kvantitet relativt den forskning som utförs och bekostas av näringslivet. Utrymmet för en allomfattande nationell forskningspolitik krymper med andra ord, och författarna till de två böckerna diskuterar nödvändigheten av att anpassa politiken till de utvecklingstendenser för vilka man argumenterar.

En väsentlig skillnad föreligger dock mellan Zimans perspektiv och ”Mode 2-tesen”. Jag har under diskussionens gång antytt att jag ser Zimans perspektiv som mer relevant och vill nu passa på att ange anledningen till detta. Ziman håller sig huvudsakligen till en systemteoretisk diskurs medan Gibbons m fl skiftar utgångspunkt på ett sätt som omöjliggör en trovärdig bild av forskningspraktiken i relation till de mer övergripande diskussionerna kring forskningssystemet och dess samhälleliga omgivning. På systemnivå kan man antagligen uppfatta en förändring i forskningssystemets sätt att organisera sig gentemot omgivningen, men om man som Gibbons m fl övergår från denna nivå till att bestämma de epistemologiska och organisatoriska konsekvenserna för forskningspraktiken så gör man sig också skyldig till farliga felslut. Slutsatserna blir överilade och de hotar att ”smitta” av sig på forskningspolitiken när visionen om Mode 2 används som analytisk måttstock. Vår utgångspunkt för att skapa förståelse för forskares socialisation är forskningspraktiken och vi ska närma oss den ur ett livsvärldsperspektiv. Innan vi tar itu med den uppgiften ska vi dock återvända till den forskningspolitiska diskussionen.

[18] Jag avser att återkomma till detta resonemang i nästa kapitel, där det teoretiska perspektivet utvecklas.

Hur gestaltade sig då den svenska forskningspolitiken under slutet av 1990-talet? Vilka utgångspunkter och perspektiv anammades? Vilka mål och riktlinjer drogs upp? I nästa avsnitt ska vi återgå till det forskningspolitiska sammanhang vi tidigare lämnade och de nyss angivna frågorna utgör våra hållpunkter. Jag avser dessutom att titta på hur man från politiskt håll valt att förhålla sig till frågor som rör forskarutbildningen. Med tanke på de farhågor man utifrån Ziman respektive Gibbons m fl kan resa angående universitetens och institutionernas framtid, blir forskarutbildningsfrågor ytterst relevanta forskningspolitiska angelägenheter.

Svensk forskningspolitik i slutet av 1990-talet

Hösten 1996 presenterar alltså den socialdemokratiska regeringen med Carl Tham som utbildningsminister en proposition där man tillkännager sin övergripande syn på forskningen och forskningspolitiken. Bland annat fastslår man att villkoren för kunskapsproduktionen i samhället genomgår stora förändringar: Traditionella institutionella och disciplinära ramar kompletteras med nya präglade av ”tvärdisciplinaritet, heterogenitet, globalisering och en integration av produktion och konsumtion av kunskap”, nya mönster som ”har uppmärksammats i den av Forskningsrådsnämnden publicerade studien The New Production of Knowledge” (Prop 1996/97:5).

En viktig utgångspunkt i regeringens övergripande syn på forskning och vetenskap hämtas alltså från Gibbons m fl. På två år har därmed tesen om Mode 2 gått från att vara en fundering om vetenskapens aktuella tillstånd till att bli ett forskningspolitiskt faktum.[19] Hur bör man då under dessa nya omständigheter utforma en politik som kan vägleda FoU-verksamheten i Sverige, i första hand under perioden 1997 till 1999? Målen för forskningen som helhet betraktad anger regeringen under följande punkter:

> - Forskningen skall bidra med nya väsentliga fakta om naturen, samhället och kulturen och ge perspektiv på människans belägenhet i universum, i jordens ekosystem och i historien.

[19] Viktigt att bära i åtanke är att *The New Production of Knowledge* kom till i en ekonomisk och politisk kontext genom FRNs försorg. Det är långt ifrån otänkbart att uppdragsgivarna redan från början närde förhoppningar om en forskningspolitisk tillämpning (jfr Benner, 2001, s 148). Denna misstanke kan också anas mellan raderna i Fullers (2000, s 114) karaktärisering av ”berättelsen” om Mode 1 och Mode 2 som en ”självuppfyllande profetia”.

- Forskningen skall bidra till att bevara och utveckla hälsa, kultur, välfärd och miljö för alla individer och befolkningsgrupper i samhället liksom för kommande generationer.
- Forskningen skall bidra till ekonomisk utveckling, effektivitet i näringsliv och offentlig sektor samt till samhällets omställning mot en hållbar utveckling och därigenom också främja sysselsättning och välfärd.
- Forskningen skall bidra till en hög allmän utbildningsnivå och främja den kulturella utvecklingen.
- Forskningen skall främja kritiskt tänkande och vetenskapliga förhållningssätt i samhället och därmed främja och stärka demokratin.
- Forskningen skall bidra till internationellt samarbete och fred och till lösningar av globala problem. (Prop 1996/97:5, s 34)

Utöver dessa mål ställer man även upp riktlinjerna för forskningspolitiken under elva punkter:

1. Forskningens inriktning skall svara mot behoven i samhället.
2. Övergripande forskningspolitiska beslut skall fattas av statsmakterna medan organ med sakkunskap inom berörda områden beslutar om närmare medelsfördelning och verksamhet.
3. Krav skall ställas på hög vetenskaplig kvalitet i den forskning som finansieras med statliga medel.
4. Forskningen skall komma till nytta.
5. Högskolans samverkan med det omgivande samhället skall öka.
6. Forskningsetiska problem och forskarnas ansvar i dessa frågor skall ges ökad uppmärksamhet.
7. Jämställdheten inom forskningen skall öka liksom forskning med ett genusperspektiv.
8. Sambandet mellan utbildning och forskning skall stärkas.
9. Alla universitet och högskolor skall förfoga över egna forskningsresurser.
10. Svensk forskning skall bidra till forskningen i världen och aktivt samspela med forskning i andra länder.
11. Sverige skall verka för att den EU-finansierade forskningen ger ett brett stöd till utvecklingen i Europa. (s 35)

Som synes ville regeringen med dessa mål och riktlinjer på ett handfast sätt göra klart vad man ansåg vara forskningssystemets uppgifter och man kan tydligt se det perspektiv Gibbons m fl presenterar återspeglas i, framför allt, riktlinjerna för forskningspolitiken. Formuleringar som ”forskningens inriktning skall svara mot behov i samhället”, ”forskningen skall komma till nytta” eller ”krav skall ställas på hög vetenskaplig kvalitet” reflekterar en forskningspolitisk ambition att i möjligaste mån ta till vara den kunskap som produceras och göra denna tillgänglig för kunskaps- och informationssamhället. Den sista punkten under

forskningens mål samt de två sista riktlinjerna tyder också på en strävan efter att relatera det svenska samhället och svensk forskning till en alltmer globaliserad värld.

Hur forskarutbildningen skall utformas och anpassas till dessa riktlinjer framkommer i ett förslag från den enmansutredning som arbetat med frågan sedan våren 1996. Regeringens direktiv till utredaren är entydiga: Det finns ett ökat behov i samhället av forskarutbildade inriktade på karriärer utanför högskolan, med siktet inställt på att nyttiggöra forskningsresultat snarare än att prioritera den egna forskningen. En analys och revidering av finansieringssystemet med målsättningen att öka effektiviteten och genomströmningen i forskarutbildningen är därför påkallad (Ds 1996:35, s 61). Utredaren konstaterar att det i Sverige, liksom i många andra länder, finns problem förknippade med alltför långa studietider och låg examinationsfrekvens. Problemen kan enligt utredningen i många fall kopplas till otillfredsställande studievillkor, inte minst med avseende på studiefinansiering. En av huvudpunkterna i förslaget från utredningen är att dimensionering av forskarutbildningen måste vara en fråga för utbildningspolitik och utbildningsplanering. Regeringen måste ytterst ha ansvaret för forskarutbildningens omfattning och huvudsakliga inriktning. Ett steg i denna riktning anses möjligt att ta genom klart angivna mål för önskat antal doktorsexamina, dels det totala antalet men även önskvärd fördelning mellan olika vetenskapsområden. Möjligheten att genomföra utbildningen, och att därigenom bidra till ökad tillgång på forskarutbildad arbetskraft även utanför universiteten, skall inte vara avhängig enskilda individers uppoffringar. Studiefinansiering skall garanteras och alla som antas till forskarutbildningen föreslås få rätt till doktorandtjänst (s 3; 54-55).

Utredningen stannar dock inte vid dessa åtgärdsförslag. För att öka effektiviteten och genomströmningen föreslås även en förkortning av forskarutbildningen till 3 år, eller 120 poäng. Licentiatexamen bör tas bort och istället skall utbildningen på grundutbildningsnivå fördjupas (s 2-3; 59).

Regeringens ställningstagande i de frågor som utredningen behandlat presenteras i budgetpropositionen för 1998. I denna proposition framkommer också ytterligare skäl till varför man från regeringens sida anser det nödvändigt att reformera forskarutbildningen. Den reform som genomfördes 1969 med avsikt att förbereda för forskarkarriärer även utanför högskolan, har inte lyckats få tillräckligt genomslag inom alla fakulteter. Effektiv studietid på fyra år, metodisk undervisning och ökad handledning, menar man, återfinns inom fakulteter med laborativ eller klinisk inriktning, men inte i samma utsträckning inom de övriga fakulteterna. De åtgärder som nu planeras avser att effektivisera forskarutbildningen vid samtliga fakulteter. Genom att ange kvantitativa mål för exa-

mination samt genom skärpta krav på studiefinansiering och anställningsförhållanden enligt utredningens förslag, ser man en möjlighet att få till stånd en effektivare utbildning av doktorsexaminerade (Prop 1997/98:1, s 90). Regeringen ser däremot ingen anledning att ändra vare sig omfattningen på forskarutbildningen eller den allmänna behörigheten. Inte heller är man beredda att ta bort möjligheten att avlägga licentiatexamen (s 91).

Även i budgetpropositionen understryks de samhällsförändringar vilka accentuerats i forskningspropositionen från 1996: Kunskap och vetenskaplig kompetens blir allt viktigare inom alla samhällssektorer; internationaliseringen och globaliseringen gör sig alltmer gällande och Sverige, och det svenska näringslivet, får inte halka efter i den internationella konkurrensen. Forskningssystemets uppgift i denna föränderliga värld är bland annat utbildning av vetenskapligt kompetenta människor för inträde på den reguljära arbetsmarknaden: ”Regeringen anser att det är väsentligt för hela samhället att fler personer med forskarutbildning verkar i samhället utanför högskolan.” (s 91)

För statsmakternas vidkommande stod således lösningen att finna i en utvidgning av de naturvetenskapliga och medicinska modellerna för forskarutbildning till samtliga fakulteter och vetenskapsområden. Men hur genomtänkt var egentligen detta ställningstagande? Regeringen skulle utifrån bedömningar av samhällets behov fortsättningsvis sätta upp de kvantitativa målen för forskarutbildningen. Att utbildningens kvalitet upprätthölls, och allra helst förbättrades, samt att de mest lämpade personerna antogs, ansågs vara en uppgift för fakulteter och ytterst för de enskilda institutionerna. Visserligen insåg man de omställningsproblem detta skulle innebära för vissa fakulteter och institutioner, men man lade icke desto mindre en väsentlig del av ansvaret på denna nivå.

Här kan vi tydligt se dilemmat av att närma sig forskning ur ett systemperspektiv. I linje med Gibbons m fl anar regeringen omvälvande, och ofrånkomliga, förändringar på systemnivå. Samtidigt begår man misstaget att utifrån dessa förmodade tendenser dra slutsatser och formulera handfasta direktiv som berör forskning och forskarutbildning på praktiknivå. Analyser av forskarutbildningens förutsättningar på institutionsnivå, och dess konsekvenser för enskilda doktorander, lyser med sin frånvaro i regeringens ställningstaganden och detta kan ha straffat sig. Statistiska uppgifter för det svenska forskningssystemet visar nämligen på en successiv ökning av såväl tillströmning som examinationsfrekvens under 1990-talet, alltså även före det att dessa reformer trädde i kraft. Däremot avtog den uppåtgående trenden i tillströmningen till forskarutbildningen i decenniets slutskede, *efter* reformens införande (SCB, 2002, s 330-34; 1999b, s 3-4, 6-9, 14, 18). Effekterna av den förda politiken kan alltså, tvärt emot vad som avsågs, på kort sikt ha medfört problem att finansiera doktoran-

der och ibland till och med rekryteringsstopp vid vissa institutioner inom framför allt humaniora, men även inom samhällsvetenskap.

Den aktuella mandatperioden utmärktes av stark tilltro till den högsta politiska nivån som centrum för samhälliga förändringar av olika slag, en tilltro som naturligtvis också sträckte sig in i utbildningsdepartementets ansvarsområde (Benner, 2001, s 163). Ett strikt systemperspektiv innebär dock, som vi har sett, att forskningssystemet betraktas som självorganiserande. Politiskt skulle det förutsätta en föreställning om att systemet inte kan styras ”från utsidan”. Men forskningspolitiken under Tham lät sig influeras av Gibbons m fl, och deras ”ambivalenta systemperspektiv”. Det kan med andra ord ha bidragit till en politik där åtgärdernas konsekvenser antogs vara kända på förhand.

Det är dessutom mycket möjligt att det låg ett implicit omfördelningstänkande i regeringens förslag. Enmansutredningen av forskarutbildningen (Ds 1996:35) förbigicks på en rad punkter och budgetpropositionen genomsyras av en väntan på den vid den tiden tillsatta forskningspolitiska utredningen ”Forskning 2000”. Forskarutbildningsfrågor låg visserligen utanför den nya utredningens (Forskning 2000) egentliga uppdrag, men de tankegångar som framfördes präglades av omprioriteringar mellan olika fakultetsområden.

En ny parlamentarisk utredning tillsattes således 1997 vilken kom att arbeta under namnet Forskning 2000 och vars resultat och tankegångar beträffande svensk forskningspolitik redovisades hösten 1998 (SOU 1998:128).

I slutbetänkandet från Forskning 2000 kan man urskilja ett något förändrat tonläge och en implicit kritik gentemot det tankesätt som genomsyrat forskningspropositionen endast två år tidigare. Om man tidigare strävat i riktning mot att vilja formulera målsättningen för forskningen i termer av nytta, tillämpning och kvalitet så understryker man nu forskningsprocessen som kulturell, fri och i många avseenden oförutsägbar:

> Forskning 2000 anser att intresset i allt för stor utsträckning kommit att ägnas åt att *i förväg* försöka bedöma nyttan av olika forskningsinsatser i stället för åt att faktiskt ta till vara de resultat som kommer fram ur forskning. Användbara forskningsresultat går inte att beställa, hur mycket man än önskar att de dyrbara forskningsinsatserna ska ge utbyte. (SOU 1998:128, s 4, kursivering i original)

I likhet med den tidigare forskningspropositionen hävdar Forskning 2000 Sveriges ledande roll beträffande satsningar på forskning och utvecklingsverksamhet. Samtidigt ser man en fara i att de statliga insatserna kan komma att minska, framför allt som ett resultat av de avsevärt minskade satsningarna på försvarsforskning. Om Sverige även fortsättningsvis ska kunna vara ledande i fråga om

FoU-satsningar, menar utredningen, måste de långsiktiga svenska FoU-resurserna öka. Framför allt avses resurserna för fri forskning, grundforskning och forskarutbildning, områden där endast staten anses kunna ta det övergripande ansvaret (s 5; 35). Intrycket är därför att vad Forskning 2000 eftersträvar, det är en forskningspolitik vars huvudsyfte är att den statligt finansierade forskningen skall tilldelas de resurser som krävs för att den skulle kunna fungera på egna villkor:

> Forskning är verksamhet i stark förändring. Så är också det moderna samhället och dess behov av kunskapsutveckling. Det vore orimligt att - ens om det i praktiken vore möjligt - vid ett tillfälle avläsa behov och forskningsmöjligheter och utifrån just denna avstämning styra det framtida forskningsarbetet. (s 13)

Forskning 2000 riktar en öppen och tämligen hård kritik mot de (i riksdagen nu godkända) övergripande mål för forskningen samt de allmänna riktlinjerna för forskningspolitiken som framlagts i den tidigare forskningspropositionen. Målen, menar man, är knappast att betrakta som meningsfulla då uppräkningar av det slaget snarare innehåller varianter på grunddefinitionen av forskning, syftande till att ta fram nya kunskaper, istället för att ange riktningsgivande mål. Inte heller uttrycker utredningen något direkt behov av de formellt fastlagda och, som man ser det, mycket allmänt hållna riktlinjerna för forskningspolitiken. Man befarar snarare att denna typ av riktlinjer lätt blir så allmänna att de löper risk att bli innehållslösa, triviala eller svårtolkade. Istället väljer Forskning 2000 att ange utgångspunkter för den statliga forskningspolitiken, uttryckta i termer av vad som ska vara ”*statens uppgifter i fråga om forskning och utvecklingsarbete*” (s 55).

De uppgifter man anser ska åligga staten sammanfattas under följande sex punkter och här framgår tydligt en betoning av forskningsprocessen och en nedtoning av de försök till central styrning som konsoliderats i de av regeringen tidigare formulerade målen och riktlinjerna:

> 1. Staten skall garantera forskningens frihet.
> 2. Staten har ett huvudansvar för grundforskning och forskarutbildning.
> 3. Staten skall svara för forskning till stöd för de verksamheter som bedrivs i statlig regi.
> 4. Staten skall främja forskning för andra samhällssektorer, när detta bedöms vara de bästa insatserna för att utveckla dessa sektorer.
> 5. Staten skall ge organisatoriska ramar för utförande av forskning.
> 6. Staten skall ge förutsättningar för deltagande i internationellt forskningssamarbete. (s 35)

Vad man utifrån denna kortfattade genomgång kan konstatera är att Forskning 2000 inte bytte perspektiv helt och hållet i relation till den tidigare forskningspropositionen. Kvar fanns synen på den övergripande samhällsutvecklingen och kunskapens betydelse i och för samhället. En skillnad man dock ville framhålla gällde relationen mellan, å ena sidan, olika samhällsformer och å den andra forskning och dess resultat. I det alltmer undanträngda industrisamhället var det forskningsresultaten som betonades. I kunskapssamhället är det i stället forskningsprocessen, alltså arbetssättet och forskaren som är det viktiga, vilket också ställer helt andra krav än tidigare på fungerande och attraktiva forskningsmiljöer (s 17).

Forskning 2000 lade som synes stor vikt vid forskningsprocessen, forskningens frihet samt svårigheterna att styra denna process. Vad avsåg man då med termen forskning? I rapporten använder man ett speciellt kapitel åt att definiera sin syn på forskning. Forskning, heter det, är ”i hög grad en kulturell aktivitet”, ”en inspirationskälla och en möjlighet till personlig utveckling” vilket i sin tur är ”den största potentialen i forskningen” (s 15).

Man anser vidare att forskning ska förstås som ”en fri och öppen process”, att denna underbyggs av forskarsamhällets ”inbyggda demokrati” där ”argumentens övertygelsekraft” är det fundament på vilket det demokratiska systemet vilar. Forskarvärldens demokrati utmärks vidare av att ”de unga forskarna uppmuntras att ifrågasätta, i medvetande om att det i forskningens värld inte finns några eviga sanningar” (s 16).

Om Forskning 2000 kritiserade de mål och riktlinjer regeringen tidigare formulerat för att vara ”allmänna”, ”inte meningsfulla”, ”innehållslösa”, ”triviala” etcera, så kan den egna definitionen av forskningsprocessen kritiseras i liknande ordalag. Uppenbarligen avsåg Forskning 2000 att problematisera det makro-/systemseende som genomsyrat den tidigare forskningspropositionen. Istället valde man att poängtera processer och relationer på mikronivå. Jag vill dock mena att den angivna definitionen inte ger uttryck för annat än idealiserade föreställningar om forskare, doktorander, forskning och vetenskap. Förståelsen av vad som sker på mikronivå grundades inte på analyser av forskningspraktiken och definitionen framstår därför såväl ”allmän” som ”trivial”.

I likhet med den tidigare utredningen av forskarutbildningen (Ds 1996:35) uppmärksammar Forskning 2000 de problem som kan relateras till långa studietider och låg examinationsfrekvens. Dock, menar man, är detta snarast att betrakta som ett fördelningsproblem. De av statsmakterna uppställda examensmålen är i princip tillräckliga, men fördelningen mellan olika vetenskapsområden måste revideras. Enligt Forskning 2000 är det nämligen orimligt att det största antalet aktiva doktorander återfinns inom humaniora och samhällsveten-

skap och en ökning av antalet doktorander inom teknik och naturvetenskap är därför nödvändig (SOU 1998:128, s 112).

Inte heller ser man det vare sig önskvärt eller möjligt att sätta forskarutbildningens omfattning och inriktning under centralstyrning. Även här lyser fokuseringen på forskningsprocessen igenom och man betonar doktorandernas fria val av forskningsinriktning som ett viktigt led i forskningens förnyelse, dock ett led som varken uppmärksammats eller tillvaratagits i tillräcklig utsträckning (s 111).

I Forskning 2000 bekände man sig alltså till ett ”forskarperspektiv” på forskningspolitiken (jfr Benner, 2001, s 175). För mig framstår det dock tämligen klart att man med detta avsåg forskarnas ”intressen” snarare än ett analytiskt perspektiv med enskilda forskare som utgångspunkt. Förståelsen av forskningsprocessen vilade i större utsträckning på traditionella klichéer och föreställningar än på analyser av forskningspraktikens förutsättningar och möjligheter. Paradoxalt nog, och en smula ironiskt måhända, kan detta så kallade ”forskarperspektiv” bättre översättas till en systemteoretisk förståelse av forskningspraktiken. Betoningen av att forskning bedrivs på villkor som inte kan styras politiskt är i det närmaste synonym med antagandet att forskningssystemet är självgenererande, självorganiserande och självdefinierande.

För mandatperioden 1998-2002 presenterar den nytillträdda socialdemokratiska regeringen, som brukligt är, en ny forskningsproposition, nu med Thomas Östros som utbildningsminister (Prop 1998/99:94). Utgångspunkten är vissa av resultaten från Forskning 2000 och man väljer att fokusera på statens ansvar och uppgifter.

Medan Forskning 2000 föreslog att de av regeringen tidigare formulerade målen för forskningen och riktlinjerna för forskningspolitiken skulle ersättas med de sex punkter där statens ansvar fastslogs, går man i den nya propositionen en medelväg. Staten, anser man, har ett övergripande ansvar för forskningssystemets utformning, för avvägningar av resurser för olika ändamål samt för att stimulera generering av för samhället betydelsefulla forskningsresultat. Ett särskilt ansvarsområde utpekas dock gällande grundforskning och forskarutbildning (s 8).

> **Regeringens förslag**: Sverige skall utveckla sin ställning som kunskapsnation. Staten har ett övergripande ansvar för att det svenska samhället utvecklar och tar tillvara ny kunskap.
>
> Staten har ett särskilt ansvar
> - för att garantera forskningens frihet, och
> - för grundforskning och forskarutbildning.

> Staten skall vidare
> - i samverkan med kommuner och landsting främja forskning och utvecklingsarbete till stöd för de verksamheter som bedrivs i offentlig regi, där så är påkallat,
> - främja forskning och utvecklingsarbete för andra samhällssektorer och till stöd för de politiska målen inom dessa, när detta är av stor betydelse för att utveckla dessa sektorer och det är befogat att staten bidrar med finansiering,
> - ge organisatoriska ramar för utförande av forskningen,
> - ge förutsättningar för deltagande i internationellt forskningssamarbete, och
> - utveckla former för forskningsinformation och medverka till att forskningsrön kan tas tillvara i alla delar av det svenska samhället. (s 8)

Som framgår motsvarar dessa punkter i stort det ansvar som angavs för statens vidkommande i Forskning 2000. För övrigt, vid sidan av det ansvar som direkt åligger staten, anser regeringen att målen och riktlinjerna i propositionen från 1996 tills vidare skall ligga fast (s 9). I linje med Forskning 2000 fastslår man att resurserna för grundforskning och forskarutbildning bör öka, men att det även bör ske en viss omfördelning av resurser till förmån för teknik och naturvetenskap (s 18). Med Benner (2001, s 189) kan man konstatera att denna proposition innebär ett tydligt avståndstagande gentemot Carl Thams försök att styra forskningens inriktning. Istället för att poängtera samhällsnytta så värnar man nu, i likhet med den borgerliga regeringen två mandatperioder tidigare, forskningens frihet.

Sveriges ledande roll vad gäller FoU-insatser problematiseras också i den nya propositionen. Framför allt menar man att Sverige ligger förhållandevis lågt när det gäller den offentliga delen av FoU-satsningarna (Prop 1998/99:94, s 19). För att kunna behålla och stärka sin ställning som kunskapsnation måste alltså statens insatser öka, främst med avseende på grundforskning och forskarutbildning.

Vidare vill regeringen på sikt höja examensmålen för forskarutbildningen och man anser att lärosätena ska förfoga över merparten av de medel för studiefinansiering som är nödvändiga för att uppfylla dessa mål. Universitet och högskolor skall med andra ord även fortsättningsvis ha det fulla ansvaret för forskarutbildningen och på statens ansvar vilar uppgiften att garantera tillräckliga resurser för detta ändamål. En väl fungerande forskarutbildning är också en av de viktigaste förutsättningarna för återväxt och expansion av landets utbildnings- och forskningsinstitutioner (s 28-29).

Jag har nu kommit till den punkt där det är dags att avrunda denna forskningspolitiska exposé med några reflektioner. Då grundforskning och forskarutbildning genomgående anges som centrala ansvarsområden i forskningspoli-

tiken, och för den statligt finansierade FoU-verksamheten, måste också politiken baseras på en förståelse av vad som kännetecknar verksamheten vid de universitetsbaserade institutionerna. Men gör den det? I högskoleförordningen är det idag inskrivet att personer som antas till forskarutbildning ska kunna erbjudas försörjning under hela studietiden. Dessutom ställs höga krav på kortare genomströmningstid, vilket reflekterar statsmakternas strävan efter högre examinationsfrekvens och kunskaps-/informationssamhällets förmodat ökade behov av forskarutbildad arbetskraft. Konsekvensen blir en instrumentell hållning gentemot forskarutbildning och socialisation av nya forskare; personer med förmåga att bedriva självständigt forskningsarbete ska ”produceras” i ökad utsträckning och i ökad takt. Det går att spåra en modell som i alltför hög grad baseras på naturvetenskap som ideal, men vet man egentligen hur forskning och forskarutbildning bedrivs inom olika fakultetsområden, discipliner och på olika institutioner? I ”Forskning 2000” betonar man just forskningsprocessens öppna och oförutsägbara karaktär, vilket man menar omöjliggör politiska mål och riktlinjer inriktade på styrning i termer av nytta, tillämpbarhet med mera. Forskning 2000 kan dock inte heller tillskrivas en nyanserad bild av forskningspraktiken, då denna beskrivs i termer av ”frihet” och ”nyfikenhet”, ”en fri och öppen process” etcetera. Detta ger i stort uttryck för att man förlitar sig på traditionella, idealiserade föreställningar om vetenskap, vilka i sin tur kan ifrågasättas utifrån ett vetenskaps- och kunskapssociologiskt perspektiv utmärkande för denna avhandling.

Vi har sett exempel på vissa perspektivförskjutningar inom forskningspolitiken, men genomgående saknas förståelse för vad som utmärker forskningspraktiken på mikronivå. Jag vill understryka att min avhandling inte primärt bör ses som en forskningspolitisk inlaga, men den kan definitivt bidra till att fylla ut det analytiska vakuum som ständigt gör sig påmint i forskningspolitiska analyser. Förutsättningen för detta är dock att vi från och med nu byter perspektiv, att vi lämnar systemperspektivet, och grandiosa visioner om vetenskapens samtida och framtida tillstånd, därhän. Återstoden av avhandlingen utgår från ett livsvärldsperspektiv på forskningspraktiken och avslutningen av detta kapitel ägnas åt en preliminär definition av detsamma.

Behovet av ett livsvärldsperspektiv – och en preliminär definition

I kapitlet, så här långt, har jag diskuterat vetenskap utifrån ett systemperspektiv, eller snarare, jag har använt en systemteoretisk ram för att avtäcka de implicita utgångspunkterna i olika visioner om vetenskap och teknologi samt i forskningspolitiska analyser och direktiv.

Sammantaget kan de berörda visionerna och forskningspolitiska analyserna sägas behandla olika aspekter av vetenskapen som system, och med hjälp av Habermas (1989) kan vi nu utveckla detta resonemang. Habermas menar att samhället kan analyseras, eller betraktas, med hjälp av två begreppsliga strategier, dels som *livsvärld* och dels i egenskap av *system*. Livsvärlden utgörs av den kommunikativt reglerade samt lingvistiskt organiserade föreställningshorisont - begränsad av en kulturell kunskapsstock - som möjliggör/begränsar och bildar meningssammanhang för människors kommunikativa handlande:

> The lifeworld is, so to speek, the transcendental site were speaker and hearer meet, where they can reciprocally raise claims that their utterances fit the world (objective, social, or subjective), and where they can criticize and confirm those validity claims, settle their disagreements, and arrive at agreements. (Habermas, 1989, s 126)

Systemet, som kontrast, omfattar samhället som det uppfattas av en utomstående betraktare. Samhället framstår då som en självreglerande enhet, vilken koordineras med hjälp av icke-normativa medier, exempelvis pengar eller makt. Om livsvärldsperspektivet är inriktat på förståelsen av de handlande individernas mål och avsikter så innebär systemperspektivet att handlingars konsekvenser sätts i fokus. Systemintegration är resultatet av icke-normativ reglering av individers handlande på aggregerad nivå. Systemet har sitt ursprung i livsvärlden och består därmed, starkt förenklat, av de institutionella och strukturella arrangemang vilka kringgärdar människors livsvärld (Habermas, 1989; se även Ritzer, 1996, s 548-553).

Följer vi Habermas finns det bara ett samhälle, men detta kan förstås utifrån två olika perspektiv; *livsvärldsperspektivet* respektive *systemperspektivet*. I vårt fall innebär systemperspektivet att vetenskapen analyseras i termer av avgränsat system. Med Ziman har jag till exempel velat återge en analytisk illustration av det vetenskapliga systemets dynamik, sammanpressat från utsidan av en samhällelig och politisk omgivning präglad av begränsade resurser. Den forskningspolitiska genomgången, å sin sida, visar hur statsmakterna i Sverige söker

styra vetenskapen som system med hjälp av makt och pengar. Jag har under framställningens gång försökt peka på brister och problem i dessa betraktelsesätt när det gäller att komma till tals med forskares socialisation samt forskningspraktik på mikronivå. Jag finner det därför inte nödvändigt att upprepa dessa synpunkter här.

Istället vill jag argumentera för ett *livsvärldsperspektiv* på forskning och vetenskap. Att betrakta forskningspraktiken ur detta perspektiv innebär att fokus sätts på de enskilda forskarna, deras praktiker samt de sammanhang som på ett direkt sätt omgärdar forskares vardagliga verksamhet, kort sagt forskares *vardagsvärldar*. Livsvärldsperspektivet är med andra ord ett deltagarperspektiv eller ett försök att förstå forskares handlingar, föreställningar och förhållningssätt med utgångspunkt i deras egna levda erfarenheter och berättelser. Livsvärldsbegreppet i Habermas mening är dock inte synonymt med vardagsvärldsbegreppet definierat som de sammanhang som kringgärdar forskares vardagliga verksamhet. Vakna och uppmärksamma läsare har förmodligen redan reagerat på det faktum att livsvärlden i Habermas mening inte på något enkelt sätt kan göras till föremål för empiriska undersökningar.[20] I citatet ovan definieras livsvärlden som transcendent vilket betyder att den inte kan härledas till den enskilde aktörens subjektiva föreställningar, något som i sin tur skulle försvåra tillträdet till forskares livsvärldar med hjälp av intervjuer.

För Habermas består livsvärlden av kommunikation, språk och kultur och utgör därmed grunden för intersubjektivitet. Samtidigt är dock livsvärlden prereflexiv i så måtto att språket och kulturen i sig själva inte problematiseras utan tas för givna av kommunikativt handlande subjekt i sina strävanden efter ömsesidig förståelse:

> … speakers and hearers cannot refer to it [the lifeworld] as ”something intersubjective”. Communicative actors are always moving *within* the horizon of their lifeworld; they cannot step outside of it. (Habermas, 1989, s 126, kursivering i original)

Habermas definition av livsvärldsbegreppet pekar ut själva grundförutsättningarna för kommunikativt handlande men inte dess tematiserade innehåll. Livsvärlden inbegriper därmed en mängd outtalade och förgivettagna antaganden om ömsesidig förståelse vilka måste existera samt vara allmänt igenkända för att kommunikation ska vara möjlig (Ritzer, 1996, s 550).

[20] Detta påtalas bland annat av Bengtsson (1999, s 27) som i sin kritik utgår från ett fenomenologiskt livsvärldsperspektiv.

Kommunikativa aktörers utsagor, det vill säga anspråk på kunskap och validitet, syftar alltså inte på någonting *i* livsvärlden utan på fenomen i aktörernas *subjektiva världar* (erfarenheter), i den *sociala världen* (normer), eller i den *objektiva världen* (fakta). Människor kan inte ”kliva ut” ur livsvärlden och betrakta den på samma sätt som man kan i relation till de domäner av ”verkligheten” man talar om:

> In a sentence: participants cannot assume *in actu* the same distance in relation to language and culture as in relation to the totality of facts, norms, or experiences concerning which mutual understanding is possible. (Habermas, 1989, s 126)

Vi har med andra ord stött på ett teoretiskt och metodologiskt problem som måste lösas innan livsvärldsperspektivet kan användas i syfte att skapa förståelse kring forskares socialisation. Med Habermas definition blir livsvärlden oåtkomlig på empirisk väg, och det är naturligtvis inte möjligt att sätta likhetstecken mellan livsvärldsbegreppet i Habermas mening och den akademiska institutionen. Socialisation av nya forskare äger dock rum inom universitetsinstitutioner och institutionen bör därför förstås som det sociala och kulturella sammanhang i vilket den nye forskaren ”testar” sina kunskapsanspråk. Institutionen utgör även det sammanhang där den nye forskaren väljer en inriktning för sin fortsatta forskning. Man kan därför anta att forskare i hög grad påverkas av det sociala och kulturella klimatet inom den institution där socialisationen sker och att dessa aspekter därigenom utgör väsentliga delar av nya forskares vardagsvärldar.

Om det till stor del rör sig om ett semantiskt problem, vilket ovanstående diskussion implicerar, varför då inte helt sonika slänga Habermas på skräphögen[21] och utgå från vardagsvärldsbegreppet som jag definierar det ovan? Jo, av den anledningen att Habermas identifierar problem som kan härledas till exempelvis det fenomenologiska livsvärldsbegreppet. Vardagsvärlden syftar på en allmän föreställning om de vardagliga sammanhang som omger den enskilda individen medan livsvärlden är ett teoretiskt begrepp vars syfte är att bringa förståelse kring denna vardagsvärld. Ett väldefinierat livsvärldsbegrepp är med andra ord förutsättningen för att kunna studera forskares vardagsvärldar empiriskt samt för att kunna analysera resultaten på ett meningsfullt sätt. Jag är själv

[21] Vilket exempelvis Kroksmark (1987, s 258, fotnot 8; 1986, s 12) tycks göra när han på oklara grunder anklagar Habermas för att utan framgång använda livsvärldsbegreppet enbart i syfte att övervinna det.

”inskolad”[22] i livsvärldstänkandet och jag måste därför diskutera och finna lösningar på problem förknippade med en livsvärldsansats. Vi får inte heller glömma att Habermas ambitiösa och eklektiska projekt[23] även omfattar en strävan efter att finna de teoretiska länkarna mellan livsvärld och system:

> The concept of the lifeworld that emerges from the conceptual perspective of communicative action has only limited analytical and empirical range. I would therefore like to propose (1) that we conceive of societies *simultaneously* as systems and lifeworlds. This concept proves itself in (2) a theory of social evolution that separates the rationalization of the lifeworld from the growing complexity of societal systems so as to make the connection Durkheim envisaged between forms of social integration and stages of system differentiation tangible, that is, susceptible to empirical analysis. (Habermas, 1989, s 18, kursivering i original)

Enligt Habermas präglas det moderna samhällets utveckling av en ständigt pågående frikoppling av systemet från livsvärlden. Dessutom sker en parallell kolonisering av livsvärlden där systemets rationalitet i allt större utsträckning utgör grunden för livsvärldens kommunikativa handlande. En viktig del i Habermas projekt är att ”rädda” moderniteten tillsammans med det upplysningsprojekt som förknippas med modern samhällsvetenskap genom att finna den teoretiska grunden för *den ideala språksituationen* (ideal speech situation) där endast det bästa argumentet får avgöra vad som ska räknas som valid kunskap. Detta kan, enligt Habermas, i sin tur bidra till uppbromsningen av systemets

[22] Inskolningen är ett resultat av mina tidigare studier i pedagogik och de intryck jag då tog av den *fenomenografiska* traditionen. Fenomenografin är ett uttalat livsvärldsperspektiv, från början en metodologisk inriktning vars teoretiska grunder, bland annat relationen till fenomenologin, först i efterhand har utarbetats. Detta har enligt vissa kritiker medfört en viss ambivalens när det gäller viktiga begrepp, exempelvis livsvärldsbegreppet. För en översikt av fenomenografins antaganden och angreppssätt, se Alexandersson (1994) eller Kroksmark (1986; 1987). Välriktad och befogad kritik mot fenomenografin återfinns i bland annat Ashworth & Lucas (1998) eller Webb (1997).

[23] Kanske kan man grovt definiera projektet som bestående av en *politisk* respektive en *sociologisk* ambition. Den politiska ambitionen är i mångt och mycket ett arv från ”frankfurtskolans” marxistiskt orienterade kritik av det moderna samhället, framför allt dess kulturella yttringar, vilket påpekas av bland andra Wallace & Wolf (1995, s 118). Den sociologiska ambitionen är något svårare att klassificera. I May (1996, s 44) urskiljs exempelvis fyra övergripande teman i Habermas teori om kommunikativ handling: I) strävan efter att formulera en teori om rationalitet; II) utvecklingen av teorin om kommunikativ handling; III) undersökandet av rationalitetens dialektik; IV) upprättandet av en modifierad modernitetsteori. Svårigheten att placera Habermas i någon specifik sociologisk teoritradition understryks vidare i Ritzer (1996) där hans teori om kommunikativ handling återfinns under såväl ”kritisk teori” (en del av den ”neo-marxistiska” traditionen) som under rubriken ”agency-strukturintegration”, där diskussionen kring *system* och *livsvärld* behandlas.

inträngande i människors livsvärldar (Jfr Ritzer, 1996, s 292-95; 548-53). I fortsättningen kommer jag helt att bortse från de ”emancipatoriska” inslagen i Habermas teoretiska arbete. Jag kommer överhuvudtaget inte att ägna mig åt studier av vetenskapens utveckling och jag kommer bestämt att slå undan benen på alla försök att förankra (vetenskaplig) kunskap i absoluta fundament, exempelvis, som här, Habermas antagande om språkets ”inbyggda” rationalitet.[24]

Däremot betraktar jag kopplingarna mellan system och livsvärld som viktiga för denna avhandling. Jag har återkommande bedyrat mitt intresse av att förstå forskares socialisation i det sammanhang där dessa processer kommer till uttryck, det vill säga akademiska institutioner, och dessa kan även begreppsliggöras som delar av ett akademiskt system. Med livsvärldsperspektivet som utgångspunkt måste dock studiet av institutioner ske ”indirekt”. Jag kan inte komma åt institutionsmiljöerna annat än genom mina intervjupersoners utsagor och jag känner mig därför nödgad att underbygga denna åtkomst med teoretiska samt metodologiska argument. Habermas stakar ut vägen mot en lösning genom att upprätta en distinktion mellan livsvärldens kommunikativa handlande och de domäner i världen vilka återspeglas i kommunikativt handlande subjekts utsagor. Systemets ”invasion” av livsvärlden borde därmed, rimligtvis, motsvaras av att livsvärldens kommunikativa handlande reflekterar de aspekter av systemet som begränsar kommunikationen. Detta ger oss också en intressant empirisk ingång: Ifall det förhåller sig som Habermas anger, att systemet koloniserar livsvärlden, då borde forskningspraktiken, som den kommer till uttryck genom enskilda forskares föreställningar och förhållningssätt, infiltreras av ”systemdiskurser”, det vill säga uppfattningar om, och beskrivningar av forskartillvaron i systemtermer. Kommer systemseendet, vilket åskådliggjorts i kapitlet, till uttryck i enskilda forskares beskrivningar av sig själva och sina omgivningar? Denna fundering ska vi ta med oss till den empiriska delen av avhandlingen, det vill säga kapitlen 3 och 4.

Habermas erbjuder dock inget empiriskt hållbart angreppssätt för att fånga dialektiken mellan system och livsvärld med livsvärldsperspektivet som utgångspunkt. Utan att hävda någon djupare insikt i hans arbete är det förmodligen ändå möjligt att konstatera Habermas ”systemiska” slagsida. Parsons utgör en påtaglig måltavla för Habermas argument och ett uttalat mål är att komma till

[24] Med största sannolikhet är Habermas teori om det kommunikativa handlandet måltavlan när Luhmann avfärdar det ”kvasiteleologiska” antagandet om kommunikation som strävande mot konsensus: ”Communications can be accepted or rejected. Any other conception would have the absurd consequence that rejected communications were not actually communications. This is the reason why it is false to impute to communications an inherent, quasi-teleological tendency to consensus. If that were the case, everything would already have been over long ago and the world as silent as it once was.” (Luhmann, 1999, s 148)

rätta med funktionalismens bristande inblick i livsvärlden. Habermas diskussioner förs dessutom på en tämligen abstrakt begreppslig nivå vilket försvårar möjligheterna att finna empiriskt fotfäste i hans teori. Själv kommer jag inte att vara tillfreds förrän jag funnit en lösning med livsvärldsperspektivet som grund.

Habermas distinktion mellan system och livsvärld har i detta kapitel uteslutande använts heuristiskt. Vi har särskiljt två olika, och grovt skisserade, betraktelsesätt på vetenskap och forskning och därutöver påtalat ett analytiskt problem väntande på sin lösning. Livsvärldsbegreppet har med andra ord inte definierats på ett sådant sätt att vi nått fram till en teoretisk förståelse vilken kan ligga till grund för ett empiriskt inträngande i forskares livsvärldar. I nästa kapitel tänker jag ta itu med de teoretiska förutsättningarna samt metodologiska möjligheterna för denna studie, en sejour som förhoppningsvis ska lägga grunden för ett empiriskt fruktbart livsvärldsperspektiv på forskares socialisation.

Mellanspel på metanivå – teoretiska förutsättningar och metodologiska möjligheter för ett livsvärldsperspektiv på forskares socialisation

Med detta ”mellanspel” vill jag lägga grunden för den livsvärldsteoretiska ”vändning” som efterlystes i slutet av kapitel 2. Perspektivskiftet motiverades av den ofullständiga bild av forskares socialisation som framträder när vetenskapen beskrivs ur ett *systemperspektiv*. När jag nu griper mig an livsvärldsperspektivet är min avsikt att diskutera de teoretiska förutsättningarna och metodologiska möjligheterna för detsamma. I jakten på koherens och styrsel kommer jag även fortsättningsvis att låta Habermas (1989)[25] tjäna som ”riktkarl” för den teoretiska och metodologiska diskussionen. Det problem som identifierades i förra kapitlets avslutning har nämligen sin motsvarighet i de analytiska problem Habermas själv vill komma till rätta med vad gäller olika livsvärldsperspektiv:

> A *verstehende* sociology that allows society to be wholly absorbed into the lifeworld ties itself to the perspective of self-interpretation of the culture under investigation; this internal perspective screens out everything that inconspicuously affects a sociocultural lifeworld from the outside. (Habermas, 1989, s 148, kursivering i original)

Habermas är inte missunnsam. Hans definition av livsvärlden syftar inte till att göra den oåtkomlig för sociologiska studier, utan till att kunna förklara inter-

[25] Jag vill understryka att jag uteslutande förlitar mig på kap IV ”Intermediate Reflections: System and Lifeworld” i *The Theory of Communicative Action. Volume Two. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*.

subjektivitet och att tydliggöra livsvärldens begreppsliga kopplingar till sociala strukturer samt kulturella system. Enligt Habermas är nämligen varje analytiskt försök att förstå samhället med utgångspunkt i livsvärldsperspektivet på förhand dömt att misslyckas. Då den enskilda individens medvetande inte per automatik ger analytiskt tillträde till strukturella mönster samt omständigheter som ”obemärkt påverkar en sociokulturell livsvärld från utsidan”, måste livsvärlden definieras i andra termer. Den lösning Habermas erbjuder förutsätter att samhället betraktas som både livsvärld och system, och att livsvärlden definieras i termer av språk och kommunikativ handling.

Men Habermas har som sagt var andra målsättningar än jag och för egen del vill jag inte överge livsvärldsperspektivet som utgångspunkt. Jag är helt och hållet överens med Habermas om att livsvärldsperspektivet inte medger åtkomst av övergripande samhällsstrukturer på systemnivå. Till det krävs andra analytiska instrument vilket jag försökte illustrera med förra kapitlets systemorienterade översikt. Å andra sidan är analyser av ”yttre” påverkansfaktorer sällan det primära syftet med livsvärldsanalyser, istället vill man förstå systemet ”inifrån” med utgångspunkt i de förutsättningar som vid en given tidpunkt finns för handen. Eftersom jag själv har investerat åtskilligt med tid och kraft i att empiriskt närma mig forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen så vill jag naturligtvis också finna en hållbar lösning. I och med att jag nu har tagit fasta på ”Habermas dilemma” så ser jag dock ingen annan utväg än att försöka formulera en alternativ lösning som, så att säga, kan minska klyftan mellan det fenomenologiska livsvärldsbegreppet och Habermas definition. För att jag ska kunna dra nytta av livsvärldsbegreppet så måste det vara empiriskt tillämpbart. Jag kan mycket väl förstå de problem som en alltför ensidig fokusering på medvetandet innebär, men jag vill samtidigt mena att livsvärldsperspektivet, framför allt Alfred Schutz och hans föreställning om medvetandet, medger tolkningar vilka kan rädda livsvärldsperspektivet undan vissa av de begreppsliga tillkortakommanden Habermas pådyvlar det. För mig som ”livsvärldsförespråkare” återstår därmed bara en väg att gå, och den leder mig rakt in i livsvärldens begreppsliga strukturer. Med hjälp av det överordnade begreppet *praktik*, samt *tid* och *språk* som strukturerande teoretiska komponenter, kommer jag att orientera mig i livsvärldsperspektivet och min förhoppning är att i slutändan kunna presentera ett enhetligt och hållbart livsvärldsperspektiv för begreppslig förståelse av forskares socialisation. I detta kapitels första del avser jag därför att formulera det teoretiska perspektivet, för att senare, i kapitlets andra del, diskutera livsvärldsperspektivets metodologiska möjligheter under vägledning av studiens empiriska förutsättningar.

Jag vet att det kan te sig en smula märkligt, men följande teoretiska diskussion hämtar inte primärt sin näring från socialisationsteori. Forskares socialisation är det fenomen jag vill komma till en förståelse av, men studien är kvalitativ till sin design och jag eftersträvar att vara så öppen som möjligt i analysen av datamaterialet. Jag vill alltså inte låsa mig till en fastslagen teoretisk förståelse av vad socialisation är och hur det kommer till uttryck. Det är snarare min empiriska uppgift. Uppgiften i detta kapitel, som jag ser på saken, är att utarbeta ett analytiskt ramverk och i detta skissera ett konsekvent livsvärldsperspektiv där mina initiala utgångspunkter inryms och där Habermas dilemma kan ges en tillfredsställande lösning. Min empiriska studie har tvivelsutan genomförts under vägledning av ett, förvisso allmänt hållet, livsvärldsperspektiv och jag måste av denna anledning diskutera mina utgångspunkter i relation till de förutsättningar och möjligheter som finns till hands inom ett renodlat, men samtidigt problematiserat livsvärldsperspektiv. Socialisation ska närmast förstås som ett genomgående och bakomliggande tema vars närvaro gång efter annan kommer att göra sig påmint genom exemplifiering och teoretisk reflektion. En vägledning, vilken kommer att förtydligas i texten, är att jag i huvudsak utgår från två livsvärldsteoretiska perspektiv på socialisation; George Herbert Mead (1967), samt de aspekter av Berger & Luckmann (1966) vilka kan kopplas till sekundär socialisation.

Samma sak kan egentligen sägas om vetenskaps-/kunskapssociologin vars relevans för denna avhandling inte kan överskattas. Jag kommer att börja min begreppsliga upptäcktsfärd i vetenskapsstudieområdet men det kan ibland tyckas som att jag släpper denna tråd. Men var lugna, jag har inte bytt fokus! Avhandlingens syfte är att skapa en förståelse av forskares socialisation och för detta behövs såväl vetenskapsstudieområdets teoretiska insikter som en teoretisk inblick i fenomenet socialisation.

Livsvärldsperspektivets teoretiska förutsättningar

Sammanfattning av studiens grundläggande utgångspunkter och definitioner:
De teoretiska och metodologiska utgångspunkterna, utifrån vilka det empiriska arbetet för denna undersökning företagits, bygger på en uppsättning antaganden om forskning, forskare och socialisation. För det första; forskning och forskningsresultat, inom såväl humaniora och samhällsvetenskap som naturvetenskap, är sociala och kulturella företeelser jämförbara med andra mänskliga förehavanden. Vetenskap, vetenskaplig kunskap och, mer specifikt,

forskares socialisation kan därigenom studeras och analyseras med sociologiska metoder och teorier.[I] En annan viktig utgångspunkt är att vetenskapen vid varje tidpunkt befinner sig i spänningsfältet mellan tradition och förnyelse eller mellan stabilitet och förändring och att det är i den vardagliga forskningspraktiken som utfallet av detta bestäms.[II] Forskningspraktiken ”här och nu” har således framstått som den givna metodologiska utgångspunkten för denna undersökning.

Forskningspraktiken äger rum i ett socialt sammanhang där strukturer och kulturella yttringar sammanstrålar i den enskilde forskarens vardagliga göranden och vetande. Forskaren, för det andra, inskolas därmed i en miljö med specifika sociala, intellektuella och kulturella kännetecken vilka har förmodats avteckna sig i den enskilde individens uppfattningar, föreställningar och förhållningssätt till metoder, teorier och kunskapsanspråk, men även till ”vetenskaplighet” i allmänhet. I det svenska forskningssystemet bedrivs utbildning av nya forskare inom akademiska institutioner belägna på universitet med anslag för forskning. Den akademiska institutionen har därför antagits utgöra det naturliga socialisationssammanhang i relation till vilket forskares socialisation bör analyseras och förstås.[III]

Socialisation, för det tredje, har i denna undersökning definierats som en process utsträckt i tid där både doktorand och handledare/institution är aktiva och där det också sker en ömsesidig påverkan. Det är med andra ord inte enbart doktoranden som förändras utan även socialisationssammanhanget måste betraktas som, åtminstone i princip, föränderligt, mest påtagligt genom att strukturen förändras när nya individer tillkommer eller genom intellektuell förnyelse när doktorander i valet av problem skapar nya forskningsområden. I mötet mellan den forskarstuderande och den akademiska institutionen sammanstrålar vedertagna, institutionaliserade traditioner och föreställningar med individuella intressen, motiv och dispositioner och detta möte har antagits utgöra en viktig faktor för hur doktoranden, institutionen samt vetenskapen vid varje tidpunkt gestaltar sig.[IV]

Empiriskt har dessa antaganden motsvarats av beslutet att studera forskares socialisation genom att söka förståelsen hos enskilda forskare under inskolning. Fokuseringen på den vardagliga forskningspraktikens ”här och nu” har föranlett punktvisa nedslag genom intervjuer och enskilda doktorander har fått utgöra undersökningens population. Den empiriska brännpunkten har således riktats mot doktoranders erfarenheter, upplevelser, föreställningar och förhållningssätt relativt olika aspekter av deras levda vardagsvärldar.

[I] Jfr Bloor (1991), Collins & Pinch (2000; 1993) eller Woolgar (1988).
[II] Jfr kap 1 i denna avhandling. Se även Latour (1987) eller Pickering (1995).
[III, IV] Jfr kap 1.

Låt mig summera de punkter vi nu ska koncentrera oss på: Med hjälp av Habermas har jag urskiljt ett grovt skisserat livsvärldsperspektiv på forskning och

socialisation, dock förknippat med ett teoretiskt och metodologiskt problem. Livsvärlden som Habermas definierar den är inte synonym med de vardagsvärldar forskare lever och verkar i. För Habermas egen del handlar denna problematik om omständigheter härledbara till olika sociologiska livsvärldsperspektiv. Hur ska man på ett analytiskt godtagbart sätt kunna komma åt faktorer som påverkar människors livsvärldar ”från utsidan” ifall utgångspunkten är individens medvetande och uppfattningar om subjektiva erfarenheter, sociala normer eller objektiva fakta? Konsekvenserna av ett sådant betraktelsesätt blir med nödvändighet, enligt Habermas, att fenomen som intersubjektivitet, det vill säga livsvärldens sociala karaktär, måste förutsättas *a priori* och att strukturella begränsningar inte kan begripliggöras utifrån perspektivets analytiska förutsättningar och möjligheter. Det är av just denna anledning Habermas väljer att fokusera på språket, dess möjligheter och begränsningar och därigenom definiera livsvärlden som en intersubjektiv verklighet vars horisonter ständigt förhandlas fram och definieras av kommunikativt handlande människor. Livsvärldsbegreppet, för Habermas, är helt enkelt kvalitativt skilt från livsvärldsbegreppet som vi känner det genom den fenomenologiska traditionen, men samtidigt svårt att tillämpa empiriskt i en intervjustudie av forskares socialisation.

Som jag ser det finns det två huvudsakliga anledningar till varför vi inte kan förlita oss på Habermas livsvärldsbegrepp. Den första handlar om abstraktionsnivå. Habermas analys är renodlat teoretisk vilket gör hans begrepp svåra att tillämpa på lägre abstraktionsnivåer och framförallt som empiriskt operationaliserbara redskap. Den andra anledningen kan relateras till Habermas tämligen utopiska ambition att ”rädda” modernitetsprojektet. För Habermas finns det en inneboende rationalitet i språket, en strävan efter ömsesidig förståelse, vilken successivt har kommit att hamna i skymundan på grund av systemets inträngande i livsvärlden. Kan bara det kommunikativa handlandet frigöras från systemets ekonomiska och maktcentrerade logiker så skapas också utrymmen för ideala språksituationer. Jag för min del tror inte att språket kan lösgöras från makt, inte ens teoretiskt. Språket i sig självt bär på betydelser som förutsätter och underbygger samhälleliga maktrelationer. Detta innebär att jag måste väga Habermas lösning mot ett mer postmodernt färgat tänkande där språket inte enbart utgör ett medium mellan, å ena sidan, mänskligt tänkande och handlande samt, å den andra, ”verkligheten”. Språket är ”verkligheten”, eller mer korrekt, vi har ingen oförmedlad tillgång till ”verkligheten” utan vi är hänvisade till våra språkligt baserade förståelser och benämningar. Språk, kunskap och makt blir därmed intimt förbundna i ”de sociala konstruktioner av verkligheten” som, på en och samma gång, producerar och produceras av sociokulturella praktiker. Detta gäller naturligtvis även sociologen. Jag i det här fallet. Jag vill inte på

några grunder hävda att jag, till skillnad från människor i gemen, skulle ha tillträde till ”verkligheten”, däremot att jag har tid, resurser, begrepp med mera som gör det möjligt att erbjuda perspektiv vilka kan nyansera vår gemensamma förståelse av samhället och människan. Nu går jag dock händelserna i förväg och vi kommer att få tillfälle att penetrera dessa frågor senare i texten. Låt mig istället fortsätta där jag var i slutet av föregående stycke.

Doktoranders vardagsvärldar, som jag har närmat mig dem, är i högsta grad av social och kulturell karaktär och jag vill också kunna säga något väsentligt om de till miljön härledbara faktorer som påverkar doktoranders föreställningar och förhållningssätt. Jag har med andra ord intervjuat doktorander vägledd av ståndpunkten att jag därigenom kan tränga in i, och beskriva deras vardagsvärldar och på så vis skapa en förståelse av forskares socialisation. Det skulle därmed vara möjligt att sätta likhetstecken mellan det angreppssätt jag förlitat mig på och de livsvärldsperspektiv Habermas utgår från i sin kritik. I detta kapitel ska jag försöka definiera livsvärldsbegreppet på ett sådant sätt att det kan ersätta det allmänna vardagsvärldsbegrepp jag förlitat mig på, men samtidigt eftersträva en metodologiskt och empiriskt hållbar lösning på Habermas dilemma.[26]

För att komma vidare ska vi nu återuppta tråden från det första kapitlets diskussion kring socialisation som en aspekt av forskningspraktiken. *Praktikbegreppet* blir därmed utgångspunkt i den fortsatta teoridiskussionen. Ni minns antagligen också att jag i det inledande kapitlet förband mig att upprätta, definiera samt diskutera distinktionen mellan forskningspraktikens *emergenta*- och *institutionaliserade* dimensioner. Jag avser att i ett senare avsnitt klargöra denna distinktion, dess koppling till och användbarhet för ett konsistent livsvärldsperspektiv på forskares socialisation, men vi ska till att börja med återvända till Andrew Pickering (1995) och *The Mangle of Practice*.

[26] Här vill jag infoga en uppmaning till er läsare som inte står ut med ”teoretisk” sociologi, det vill säga begreppsliga utredningar utan omedelbar empirisk markkänning. Härnäst kommer jag nämligen att ta avstamp i *praktikbegreppet* för att därefter gå in på fenomenologins tillämpning av *handling* och *medvetande*. Genom att hämta hjälp från kunskapssociologin, samt tillgripa kategorierna *tid* och *språk*, försöker jag åstadkomma en syntes där *sociokulturella praktiker* utgör grunden för vår fortsatta förståelse, därmed också formulera en alternativ lösning på Habermas dilemma. För den eller de läsare som redan nu börjar dra öronen åt sig erbjuds härmed en möjlighet att omgående, *men* på egen risk, söka sig till rubriken ”Emergent- och institutionaliserad praktik” och där fortsätta läsningen.

En realtidsförståelse av forskningspraktiken

I syfte att definiera begreppet *praktik* tar jag alltså avstamp i Pickering (1995). Hans definition och tillämpning av begreppet lämpar sig väl för mina ändamål då han knyter samman viktiga insikter från vetenskaps-/kunskapssociologi med social teori i vidare bemärkelse. Det finns i Pickerings definition, så vitt jag kan förstå, ingenting som omöjliggör en ”översättning” av hans syn på forskningspraktiken till ett livsvärldsperspektiv. Dock finns det vissa antaganden att problematisera och ”transponera”. Översättningen kommer att göras genom växelvisa diskussioner av Pickering och relevanta insikter från olika livsvärldsperspektiv.

För att förstå Pickerings definition av praktikbegreppet bör vi till att börja med beakta hur han använder begreppet *kultur*. Pickering vill nämligen distansera sig från den traditionella definitionen av vetenskaplig kultur som betecknande ett kunskapsfält, där de kulturella uttrycken skulle vara reducerbara till de kunskapsanspråk som genereras inom ett vetenskapligt område. Kultur, enligt Pickering, bör istället utvidgas till att omfatta vetenskapens alla ”gjorda ting”, eller produkter, inte bara kunskapsanspråk vill säga utan även sociala relationer, maskiner, instrument, vetenskapliga fakta och teorier (Pickering, 1995, s 3).[27]

Pickerings utvidgade definition av begreppet kultur leder honom till att definiera praktik som *kulturell utvidgning* (cultural extension), vilket innefattar såväl uppkomsten av ny kunskap som förändringar inom vetenskapens sociala och materiella dimensioner (s 3). Denna definition lägger grunden för betoningen av att praktiker måste förstås i *realtid* (s 3), när de är under utförande, alltså en *performativ* förståelse (s 7). En relevant förståelse av vetenskapliga praktiker måste utgå från den kulturella utvidgningen när den äger rum i tiden, utifrån de förutsättningar och betingelser som finns för handen, med allt vad det innebär av tillfälligheter och oförutsägbarhet.[28]

---

[27] Det är naturligtvis länge sedan det gick att komma undan med att definiera vetenskaplig kultur i termer av objektiv kunskap. Vad Pickering avser är att i begreppet kultur inkludera alla de faktorer som genom post-kuhnska vetenskapsstudier visat sig påverka kunskapsproduktionen, och kunskapsanspråken, inom olika vetenskaper. Vetenskapens begreppsliga, sociala och materiella dimensioner är på ett komplext sätt sammankopplade i forskares praktiker och föreställningen om ”vetenskap” har från 1970-talet och framåt, inom vetenskapsstudieområdet, utvidgats till att omfatta sociala intressen, kontroverser, oordning, heterogenitet, osäkerhet mm (Pickering, 1995, 2-3).

[28] En realtidsförståelse bör ses som ett sätt att komma till rätta med olika restrospektiva förklaringar av vetenskap och vetenskaplig kunskap, där praktikens innehåll förklaras med utgångspunkt i dess resultat. Det kanske vanligaste exemplet på retrospektiva förklaringar är det Pickering kallar ”the scientist’s account”: ”The exemplary instance of the latter [retrospective approaches] is what I call ’the scientist’s account’…in which accepted scientific knowledge func-

Enligt Pickering framstår vetenskapen, när denna analyseras i realtid som kulturell utvidgning, *öppen och oförutsägbar* (open-ended) till sin karaktär.[29] Ingenting, vare sig praktikens olika steg eller dess resultat, kan till fullo bestämmas på förhand. Här sammanfaller Pickerings synsätt väl med min preliminära definition av socialisation som en process utsträckt i tid där båda parter är aktiva och där det sker en ömsesidig påverkan. I princip skulle det alltså vara omöjligt att förutsäga ”produktens”, med andra ord doktorandens, karaktär, men också socialisationssammanhangets då doktoranden utgör en del av ett föränderligt sammanhang.

Pickerings perspektiv innehåller vidare en betoning av *intentionalitet*. Vetenskaplig praktik organiseras i normalfallet kring *specifika planer och mål*. Intentionaliteten avser människors, i det här fallet forskares, strävan efter att formulera mål syftande på för närvarande icke existerande framtida tillstånd. Forskningspraktiken präglas, enligt Pickering, just av forskares önskan att frambringa nya tillstånd i form av kunskaper, teorier eller tekniker. Även forskares intentionalitet, uttryckt som planer och mål, är dock en del av forskningspraktiken och därmed också föränderlig i mötet med, och anpassningen till, ”materiellt motstånd” (s 18-19).[30]

Jag vill inte på något sätt hävda att jag nu gjort Pickerings perspektiv full rättvisa. Likafullt tror jag att vi kan börja dra vissa slutsatser med relevans för min egen teoretiska förståelse. Det första jag vill göra är att återknyta till det citat jag redovisade i det första kapitlet där Pickering på ett kortfattat sätt redogör för de övergripande dragen i sin förståelse av vetenskaplig praktik:

---

tions as an interpretive yardstick in reconstructing the history of its own production.” (Pickering, 1995, s 3)

[29] Vi måste dock komma ihåg att Pickering enligt sedvanlig vetenskapsstudietradition inriktar sig på naturvetenskap. Det nyskapande i hans perspektiv är att upprätta en symmetri mellan materiell och mänsklig *agency*. Pickering vill därmed undvika förklaringar där vetenskapliga kunskapsanspråk uteslutande härleds till sociala faktorer, en förklaringstyp traditionell SSK (the Sociology og Scientific Knowledge) kan sägas ha givit upphov till [jfr den kritik Latour (1992) respektive Callon & Latour (1992) framfört mot SSK]. Genom att tillmäta de inom naturvetenskaperna studerade objekten agency menar sig Pickering kunna ge en adekvat bild av hur oförutsägbar forskningspraktiken är när den studeras i realtid. I en experimentsituation kan aldrig resultatet förutsägas till fullo vilket i sin tur leder till förändrade föreställningar och förhållningssätt hos forskaren/-arna, osv. Detta benämner Pickering ”a dance of agency”. Dock kan det aldrig, enligt Pickering, vara fråga om en perfekt symmetri eftersom mänsklig intentionalitet inte kan tillskrivas maskiner, instrument eller materiella objekt.

[30] ”Materiell agency” syftar på den materiella sidan av (den naturvetenskapliga) forskningspraktiken vilken Pickering liknar vid en ”agencydans”: ”The dance of agency, seen assymetrically from the human end, thus takes the form of a *dialectic of resistance and accomodation*…” (Pickering, 1995, s22, kursivering i original).

> My basic image of science is a *performative* one, in which the performances – the doings – of *human and material agency* come to the fore. Scientists are human agents in a field of material agency which they struggle to capture in machines. Further, human and material agency are reciprocally and emergently intertwined in this struggle. Their contours emerge in the temporality of practice and are definitional of and sustain one another. *Existing culture constitutes the surface of emergence for the intentional structure of scientific practice*, and such practice consists in the reciprocal tuning of human and material agency, tuning that can itself reconfigure human intentions. The upshot of this process is, on occasion, the reconfiguration and extension of scientific culture – the construction and interactive stabilization of new machines and the disciplined human performances and relations that accompany them. (Pickering, 1995, s 21, mina kursiveringar)

Perspektivets betoning av performativitet har jag redan diskuterat i viss mån, och jag nöjer mig här med att upprepa intentionalitet som en av de viktigaste beståndsdelarna i den agency Pickering tillmäter människor. Materiell agency, eller snarare dialektiken mellan mänsklig och materiell agency, är av yttersta vikt för Pickering, men då förståelsen av forskares socialisation nu står i fokus behöver vi inte lita till föreställningen om materiell agency, åtminstone inte primärt. Vi står snarare inför ett fenomen där mänsklig agency är ömsesidigt och dialektiskt förbunden med annan mänsklig agency, kort sagt ett fenomen av intersubjektiv karaktär. Doktoranden formas i en process där egna föreställningar, intentioner samt önskningar konfronteras och jämkas samman med institutionens föreskrifter, föreställningar och värderingar. Med George Herbert Mead (1967) kan man säga att doktoranden utvecklar ett *själv* vars spontanitet hela tiden, genom inre dialog, bromsas upp av internaliserade föreställningar om omgivningens förväntningar. Teoretiskt bör vi dock inte nöja oss med att diskutera forskares socialisation som vore det fråga om ensidig anpassning från den socialiserades sida. Med hjälp av Pickering kan vi fånga det ömsesidiga och dialektiska i socialisationsprocessen genom att knyta resonemanget till en realtidsförståelse.

Pickerings perspektiv är explicit fokuserat på forskningspraktikens ”här och nu”. Ovan angivna citat genomsyras av en realtidsförståelse och det är i ljuset av denna förståelse man kan begreppsliggöra samt beskriva vetenskapens öppna och oförutsägbara karaktär. För att nå en tillfredsställande inblick i praktikens förutsättningar, möjligheter och begränsningar på materiell, kulturell och social nivå måste man göra nedslag i tiden. Det handlar med andra ord om att sätta det analytiska fingret på ett ”här och nu” som hela tiden hotar att upplösas och fly in i en retrospektivt tillrättalagd bild. Forskningspraktikens ”presens” kan alltså betraktas som inbegripet i en process där det förflutna hela tiden gör sig påmint

genom teorier, tekniker, normer med mera, och där framtiden representeras av ett eftersträvat framtida tillstånd genom mål och intentionella föresatser.

Med viss reservation inför den fortsatta diskussionen skulle jag vilja påstå att vi hos Pickering finner en tilltalande metafor för hur socialisation kan förstås: Socialisation är en process, en kontinuerlig dialektik mellan motstånd och anpassning, i vilken doktoranden och institutionen ingår i en ömsesidig relation, om än skev med avseende på makt och resurser. Agency står vid varje given tidpunkt mot agency och socialisationsprocessens resultat är vid dessa tidpunkter okänt och i princip oförutsägbart för båda parter. Läs följande citat ”asymmetriskt”, som Pickering föreslår, men asymmetriskt från den socialiserades sida. Byt ut referenserna till materiell form och maskiner mot institutionen, handledaren eller dylikt, och jag tror att ni förstår vad jag menar:

> The dance of agency, seen asymmetrically from the human end, thus takes the form of a *dialectic of resistance and accommodation*, where resistance denotes the failure to achieve an intended capture of agency in practice, and accommodation an active human strategy of response to resistance, which can include revisions to goals and intentions as well as to the material form of the machine in question and to the human frame of gestures and social relations that surround it. (Pickering, 1995, s22, kursivering i original)

Mitt sätt att närma mig forskares socialisation från ett livsvärldsperspektiv innebär att socialisationsprocessen måste förstås utifrån doktorandens synvinkel. Detta är en ”asymmetrisk” analys av fenomenet, för att låna Pickerings uttryck, och jag vill gärna kunna säga någonting substantiellt om socialisationssammanhanget. Jag måste alltså ge mig i kast med att bena ut livsvärldsperspektivets teoretiska förutsättningar och i vilken utsträckning det kan förenas med den preliminära förståelse av socialisation vi nu har försett oss med.

Sammanfattningsvis: Vi har, vad Pickering beträffar, stött på och tagit fasta på ”nuets” betydelse för en relevant förståelse av forskningspraktiken, med andra ord en realtidsförståelse. Intentionalitet har också visat sig vara en viktig ingrediens i den oförutsägbarhet som forskningspraktiken uppvisar när den studeras och analyseras i realtid. I det avsnitt som följer tänker jag göra ett teoretiskt språng till mer direkta livsvärldsperspektiv, och även om det inte är forskning och vetenskap som där avses, kommer vi att finna att man inom dessa perspektiv också betonar mänsklig intentionalitet samt tid som grundläggande teoretiska komponenter.

Vi är dock nödgade att utföra ytterligare en översättningsmanöver. Pickering utgår ju som sagt från begreppet praktik medan man inom de perspektiv jag här närmast kommer att koncentrera mig på förlitar sig på *medvetande* och *hand-*

ling. Om vi för en stund bortser från den intima begreppsliga kopplingen mellan praktik och kultur hos Pickering så kan vi nog lösa detta dilemma. Förenklat avser begreppet praktik mänskliga göranden i ett socialt, intellektuellt och kulturellt sammanhang där göromålen är inriktade på ett givet föremål. Intellektuell syftar i detta sammanhang på den formella, explicita kunskap som människor förlitar sig på vilken samtidigt formas i praktiken. De kulturella aspekterna av praktiken skulle då snarare avse den ”tysta kunskap” som finns och de symboliska och normativa föreskrifter vilka genereras, upprätthålls eller förnyas i de sociala relationer där praktiken äger rum. Praktikbegreppet kan därmed sägas omfatta såväl medvetande som handling, men jag kommer i det följande att förlita mig på de begrepp som används i de diskuterade teorierna.

Livsvärldens temporala beskaffenhet

Begreppet *livsvärld* är starkt förknippat med fenomenologi och fenomenologisk sociologi, och jag kommer därför i huvudsak att förlita mig på Alfred Schutz och hans beskrivning av den sociala livsvärldens karaktär. För Schutz är *tid* en såväl grundläggande som ofrånkomlig teoretisk komponent. I boken *The Phenomenology of the Social World* (Schutz, 1967a)[31] utarbetar han en handlingsteori baserad på den handlande människans levda erfarenhet. Utgångspunkten är Webers föreställning om avsiktlig och meningsfull handling vilken Schutz problematiserar, och utvecklar, med hjälp av insikter från bland andra Edmund Husserl och Henri Bergson. Fenomenet mening, menar Schutz, måste förstås i relation till tiden - ”*the problem of meaning is a time problem*” (s 12, kursivering i original) - men med tid avser han inte den fysiska, mätbara tiden, utan den levda, ”inre” tidsuppfattningen. Vad avses då med detta?

Schutz drar en parallell mellan Husserls föreställning om tidsmedvetandet och Bergsons *durée*.[32] *Durée* syftar på att leva i den egna erfarenhetsströmmen, vilket inte får förväxlas med den spatiotemporala världen med dess homogena

[31] Ursprungligen publicerad på tyska 1932 under namnet *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*.

[32] Enligt Husserl kan *tidsmedvetandet* beskrivas som ett flöde av upplevelser. Varje upplevelse, eller varseblivning, äger rum i ett undflyende *nu*, men varje ”nu-punkt” är samtidigt förbundet med det omedelbart förflutna genom *retentioner*, samt med framtiden genom *protentioner*. Retention betecknar en en omedelbar erinran av tidigare upplevelser och protention som uppfattande riktat mot något specifikt fenomen, men oupplösligt förbundet med tidigare varseblivningar. På detta sätt bildar medvetandeströmmen en enhet, vilket dessutom möjliggör en erfarenhet av tidsflödet; ett tidsmedvetande (Husserl, 1989, s 105). Vad gäller Bergson så förlitar jag mig uteslutande på Schutz och hans läsning, och återgivning.

tidsbegrepp. Den egna erfarenhetsströmmen utgörs av kontinuerligt ”tillblivande” och ”passerande” kvaliteter, men, menar Schutz, det är fel att kalla detta en ström av medvetandestadier. Medvetandeströmmen[33] består inte av isolerade, väldefinierade enheter, utan av ständig övergång mellan olika ”nu-punkter”. Den rena medvetandeströmmen är per definition oreflekterad och, hur konstigt det än kan låta, för att överhuvudtaget komma till medvetenhet om de fenomen vi hela tiden erfar, måste vi bryta, eller kliva ur, den ständigt fortgående medvetandeströmmen (s 36). På detta sätt menar Schutz att mening bör förstås. Om subjektet helt och hållet befinner sig i medvetandeströmmen så handlar han eller hon gentemot meningssammanhang vilka erfars som objektiva; verkligheten tas för given. Subjektiv mening, den mening handlandet har för individen, utkristalliseras först genom reflexivt betraktande av tidigare erfarenheter. Mening kan alltså inte betraktas som en ”projektion”, immanent i själva handlandet, utan som en kvalitet som efterföljer handlingen. Den handlande människan, eller jaget här och nu, kan därmed liknas vid en ljuskälla i vars sken passerade moment i medvetandeströmmen kan avgränsas och betraktas:

> … the actual Here and Now of the living Ego is *the very source of the light*, the apex from which emanate the rays spreading out conelike over the already elapsed and receding phases of the stream of duration, illuminating them and marking them off from the rest of the stream. (s 70, kursivering i original)

För att en handling ska kunna tillskrivas subjektiv mening måste denna handling redan ha ägt rum, finnas tillgänglig och möjlig att betrakta i ”ljuset” av jagets reflektion. Här gör Schutz en åtskillnad mellan ”därför-att-motivet” (in-order-to-motive) och ”det verkliga orsaksmotivet” (the genuine because-motive) till en handling. Det förstnämnda motivet kommer till uttryck i den handlande människans planerade projekt, alltså en fullbordad handling föreställd som något som snart kommer att ha ägt rum. Detta förutsätter ett ”förråd” av erfarenheter vars karaktär omvandlats till ”jag-kan-göra-det-igen-status”, eller ”jag-kan-göra-det-igen-men-annorlunda”. Det verkliga orsaksmotivet, å andra sidan, kan överhuvudtaget inte urskiljas förrän handlingen är avslutad, avgränsad och belyst (s 86-91). Vad säger då detta? Jo, att meningsfull handling inte kan beskrivas i termer av olika handlingsalternativ som den handlande människan väljer mellan innan handlingen ägt rum. Mening uppstår inte i det intentionella

[33] Som synes alternerar jag tämligen bekymmersfritt mellan termerna *erfarenhetsström* och *medvetandeström*. Schutz använder i huvudsak medvetandeström (stream of consciousness) för att beteckna det rena erfarandet, dvs upplevelser som på ett oreflekterat sätt passerar den vakna och levande människan. När Schutz förlitar sig på Bergson använder han istället *erfarenhetsström* (stream of experience) och jag har valt att följa Schutz begreppsanvändning.

valet mellan olika handlingsalternativ liggande ”framför” den handlande människan ”i rummet” (s 67). Mening, och intentionalitet, måste förstås i relation till redan avslutade handlingar, och i ljuset av den handlande människans erfarenheter.

Urskiljandet av meningssammanhang bygger med andra ord på reflektion, och reflektion är en funktion av intellektet vilket till sin essens kan sägas tillhöra den spatiotemporala vardagsvärlden. Ett reflekterat medvetandestadium kräver begreppsliggörande och klassifikation i spatiotemporala termer (Schutz, 1967a, s 45).

Om jag har förstått Schutz rätt så skulle man kunna likna den rena medvetandeströmmen vid någon form av meditativt tillstånd. Däremot tror jag inte att vi ska använda denna liknelse som illustration. Att helt hänge sig åt ”nuet”, att låta alla intryck passera utan någon som helst eftertanke, förutsätter både mental- och social avskärmning, och det är inte bara asocialt utan även sociologiskt ointressant. Att leva i den rena medvetandeströmmen bör nog snarare förstås som att leva och handla i en verklighet, social och materiell, vars beskaffenhet, begriplighet och beständighet tas för given av det handlande subjektet. Skillnaden mellan detta tillstånd och ett reflekterat medvetandestadium består helt enkelt i distansering och eftertanke. Även den rena medvetandeströmmen förutsätter medvetande, det framgår ju så att säga av termen, dock ej analys eller problematisering. Det reflekterade medvetandet skulle därmed kunna sägas vara kännetecknat av *medvetenhet*.[34]

Livsvärldsperspektivet, så långt vill säga, innefattar därmed en föreställning om den enskilda individen som utgångspunkt för förståelsen av människors levda erfarenheter i vardagsvärlden. Människan lever och upplever en värld, men hon gör det på ett oreflekterat och förgivettaget sätt så länge hon inte medvetet väljer att reflektera över sina handlingar och levda erfarenheter. Att leva i flödet av erfarenheter, eller i det inre tidsmedvetandet, i vardagslivet, benämner Schutz den *naturliga attityden*, vilket innebär att människan lever ”inuti” sina egna meningsskapande aktiviteter. Det mänskliga jaget, i likhet med den omkringliggande verkligheten vilken konstitueras genom medvetandet, blir till och förändras i varje givet nu, men dessa tillblivelser och förändringar kan bara beskrivas reflexivt. Så länge jag inte aktivt strävar efter att beskåda mitt eget tidsmedvetande, överskrida den levda erfarenhetsströmmen och lämna den naturliga attityden för ett reflexivt betraktande, så presenterar sig världen för mig som redan konstituerad, ”färdig”, och ämnad att tas för given; kort och gott,

[34] Vilket också är en giltig översättning av ”consciousness” som ju betecknar såväl medvetande som medvetenhet.

objektiv och meningsfull (s 36). Så här uttrycker Schutz samma sak, fast med egna ord:

> *On the one hand*, I can look upon the world presenting itself to me as one that is completed, constituted, and to be taken for granted. When I do this, I leave out of my awareness the intentional operations of my consciousness within which their meanings have already been constituted. At such times I have before me a world of real and ideal objects, and I can assert that this world is meaningful not only for me but for you, for us, and for everyone... *On the other hand*, I can turn my glance toward the intentional operations of my consciousness which originally conferred the meanings. Then I no longer have before me a complete and constituted world but one which only now is being constituted and which is ever being constituted anew in the stream of my enduring Ego: not a world of being, but a world that is at every moment one of becoming and passing away – or better, an emerging world. (s 35-36, kursivering i original)

Här sätter Schutz fingret på en viktig punkt för vår diskussion. Världen, eller verkligheten, kan alltså förstås som en objektiv och meningsfull helhet *på samma gång* som den kan förstås i termer av ofullständighet och tillblivelse – en emergent värld. Beroende på perspektiv kan därmed två skilda, men komplementära, perspektiv avgränsas. Världen under tillblivelse kan dock bara urskiljas i efterhand genom reflektion. Det jag nu har sagt gäller emellertid den enskilda individen som i ett givet ”nu” inte kan välja att beskåda sin egen erfarenhetsström. Oavsett om man med handling eller upplevelse avser avslutade processer eller delar av dessa processer, så föreligger just denna omständighet: Mening måste med nödvändighet tillskrivas när processen är avslutad och reflektion möjlig. Däremot finner jag det analytiskt fruktbart att ta fasta på denna insikt hos Schutz. Människor och deras livsvärldar är på en och samma gång existerande och under tillblivelse. Detta kan vi dock inte dra några teoretiska fördelar av så länge den enskilda individens medvetande tillåts utgöra analytisk utgångspunkt. Jag har i likhet med Pickering istället valt att förlägga tyngdpunkten på *soicokulturella praktiker* för att eventuellt kunna lösa detta problem. Vi har dock inte kommit tillräckligt långt i vår diskussion för att kunna skifta begreppsligt fokus. Trots detta bör vi ändå göra en snabb återkoppling till Pickering för att väga diskussionen kring livsvärld och tid mot hans förståelse av forskningspraktiken.

För Pickering är praktiken att betrakta som kulturell utvidgning och denna är till sin karaktär öppen och oförutsägbar när den analyseras i realtid, en öppenhet som till viss del kan kopplas till mänsklig agency, eller människors intentionalitet. Pickerings diskussion är relevant för en realtidsförståelse av forsknings-

praktiken, men den förutsätter samtidigt tydligt avgränsade och redan avslutade moment som låter sig analyseras med hjälp av hans begreppsapparat. Detta ligger väl i linje med livsvärldsperspektivets förståelse av tiden och tidsmedvetandet; praktikens meningsinnehåll, eller den betydelse praktiken kan tillskrivas, kan bara urskiljas i efterhand. Problemet kvarstår dock att livsvärldsperspektivet inte tillåter en direkt koppling av forskningspraktikens öppenhet vad gäller utfall, till det handlande subjektets intentionalitet.[35] Även när materiell agency tas med i ekvationen förutsätter forskares intentioner, det vill säga planer och mål, reflexivt betraktande av tidigare erfarenheter, och detta kräver begrepp som kan fånga praktikens stabila, kontinuerliga dimension.[36]

Innan vi ger oss i kast med utvecklingen av praktikbegreppet måste vi förse oss med en insikt i de sociala aspekterna av livsvärldsbegreppet. Jag ska för detta ändamål redogöra för de grundläggande principerna i Schutzs beskrivning av den sociala livsvärlden. Med denna manöver vill jag även försöka förflytta fokus från medvetande och handling till praktik vilket enligt min mening gör livsvärldens intersubjektiva karaktär åtkomlig och begriplig.

[35] I rättvisans namn bör jag väl tillägga att Pickering egentligen inte gör sig skyldig till denna försyndelse. För att kunna jämka hans begreppsapparat med ett livsvärldsperspektiv måste vi dock ta avstamp här.

[36] Vi måste komma ihåg att Pickering inte primärt bör tolkas ur ett livsvärldsperspektiv. Hans diskussion bör i första hand ses i ljuset av den debatt som förts inom vetenskapsstudieområdet under de senaste decennierna. Förtjänsten i hans resonemang är framförallt att han låter den materiella världen vara en del av den interaktion och det handlande som bidrar till att göra framtiden oförutsägbar. Det motsatta förhållandet, dvs att föreställningar om naturen används i syfte att skapa och upprätthålla social stabilitet och legitimitet är ett kunskapssociologiskt argument härledbart till Durkheim & Mauss (1963). ”Primitiva” samhällens klassifikationssystem reflekterar den sociala och moraliska organisationen i dessa samhällen. Denna idé förvaltas och utvecklas av Douglas (1975, s 281) när hon fastslår följande relation mellan moral och sociala relationer å ena sidan, och grundläggande föreställningar om naturen samt kausalitet å den andra: ”Apprehending a general pattern of what is right and necesserary in social relations is the basis of society: this apprehension generates whatever *a priori* or set of necessary causes is going to be found in nature.” Bloor (1982, s 283), en av de tidiga företrädarna för SSK, den ”moderna” kunskapssociologin inriktad på vetenskaplig kunskap, såväl understryker Douglas analys som uppmärksammar det kunskapssociologiska inflödet från Durkheim & Mauss genom att föreslå ett analogt förhållande mellan sociala intressen och kunskap om naturen: ”And since interests derive from, and constitute, social structures it will be no surprise to find that putting nature to social use creates identities between knowledge and society of the kind predicted in *Primitiv Classification* [Durkheim & Mauss (1963), min anmärkning].” Intressant att uppmärksamma är dock att det är just denna tankegång, karaktäristisk för traditionell SSK, som Pickering (1995) vill komma till rätta med i *The Mangle of Practice*. Samhället, eller sociala intressen mer specifikt, kan inte tillåtas ”förklara” naturen, utan den materiella verkligheten måste betraktas som en aktiv aktör om en tillfredsställande realtidsförståelse av vetenskap ska kunna erhållas.

Livsvärldens sociala organisation

Under vår hittillsvarande diskussion av livsvärldsbegreppet har vi uteslutande förhållit oss till den enskilda individens livsvärld. Vi har också, med stöd av Schutz, i stor utsträckning använt medvetandet som analytisk utgångspunkt, vilket enligt Habermas är att köra huvudet i väggen:

> In this field of tension between phenomenological lifeworld analysis and sociological action theory, Schutz takes up an ambivalent position. On the one hand, he sees that Husserl did not solve the problem of intersubjectivity… Schutz tends to put aside the constitution of the lifeworld and to start directly from an intersubjectively constituted lifeworld. On the other hand, Schutz does not convert, say, to a communication-theoretical approach; he sticks with Husserl's intuitive method and even takes over the architectonic of transcendental phenomenology, conceiving of his own undertaking in this framework as a regional ontology of society… In the frame of the philosophy of consciousness, the "experiencing subject" remains the court of last appeal for analysis. (Habermas, 1989, s 130)

Habermas har naturligtvis rätt; livsvärldens intersubjektiva uppbyggnad kan inte tas för given och Schutz verkar på ett tämligen obekymrat och okritiskt sätt förhålla sig till intersubjektivitet. Detta kommer till uttryck i hans, som Habermas skriver, ambivalenta hållning gentemot fenomenologisk livsvärldsanalys, å ena sidan, och sociologisk handlingsteori å den andra. Olika individers handlingar måste kopplas samman teoretiskt och detta låter sig inte göras när Husserls medvetandefilosofi används som analytisk grund.

Habermas egen lösning på frågan om intersubjektivitet är att ”frigöra” livsvärldsbegreppet från beroendet av filosofier om medvetandet. Genom att definiera livsvärlden i termer av kommunikativ handling vars möjligheter och begränsningar står att finna i språket och kulturen så transformeras livsvärlden, i begreppslig mening, till ett intersubjektivt fenomen. Men hur ser egentligen Schutzs beskrivning av den sociala livsvärlden ut? Hur definierar han intersubjektivitet, och vad kan vi identifiera för problem med Schutzs definition? Det är dessa frågor jag nu ska ta mig an.

Hur man än väljer att begreppsliggöra den sociala livsvärlden så utgår livsvärldsperspektivet från enskilda människors ”utblick”, det vill säga föreställningar om, och förhållningssätt till världen. Det är en omständighet vi måste hålla i minnet när vi talar om livsvärldens sociala organisation. Så här definierar Schutz den sociala livsvärlden med utgångspunkt i interaktionen mellan två individer:

> … the world of daily life into which we are born is from the outset an intersubjective world. This implies on the one hand that this world is not my private one but common to all of us; on the other hand that within this world there exist fellow-men with whom I am connected by manifold social relationships. I work not only upon inanimate things but also upon my fellow-men, induced by them to act and inducing them to react…My questioning the Other, for instance, is undertaken with the intention of provoking his answer, and his answering is motivated by my question. This is one of the many types of "social actions." It is that type in which the "in-order-to motives" of my action become "because motives" of the partner's reaction (Schutz, 1967b, s 218)

I detta stycke kan vi utläsa det antagande Habermas så starkt ifrågasätter; livsvärlden, enligt Schutz, är *per definition* intersubjektiv till sin karaktär. Jag föds in i en värld som redan finns där. Den är inte ”min privata”, utan jag delar den med andra människor och i och med att jag blir delaktig i denna värld så inlemmas jag också i en rad sociala relationer tillsammans med mina medmänniskor. Observera bara att Schutz, i citatets inledning, syftar på vardagsvärlden, det vill säga en allmän föreställning om samhället med den enskilda människan i fokus. I slutet av citatet, däremot, övergår han till att i mer teoretiska ordalag diskutera livsvärlden. För Schutz består nämligen definitionen av den sociala livsvärlden i mångt och mycket av teoretisk utvidgning, där insikterna om tid och tidsmedvetande sträcks ut till att omfatta fler än en individ. När jag interagerar med en annan människa ingår jag i en process där mina handlingar påverkar den andras handlingar, och vice versa.

Den fundamentala beståndsdelen i den sociala livsvärlden är, med andra ord, direkt interaktion mellan två, eller flera, människor (face-to-face interaction). Samtidighet och kroppslig närvaro medför att jag kan höra vad min partner säger samtidigt som jag kan följa hans eller hennes kroppsliga rörelser och uttryck. Ord och gester blir därmed gemensamma och man kan säga att vi tillsammans upplever ”nuet” och att vi därigenom delar en levd erfarenhet; vi ingår i en *vi-relation* med varandra. Våra medvetandeströmmar och våra tidsmedvetanden flätas samman genom att vi i interaktionen bildar varandras förutsättningar för handling och tolkning (Schutz, 1967b, s 218-219).

Min tidigare diskussion kring tid och tidsmedvetande implicerade att ”verkligheten” i varje ”nu” uppfattas som objektivt existerande, redan tolkad, meningsfull och förgivettagen. Samtidigt kan samma ”verklighet”, i ett senare skede och genom reflektion, beskrivas i termer av tillblivelse. Enligt Schutz har detta sin upprinnelse i att ”nuet” utgör skärningspunkten mellan *durée* och kosmisk tid, alltså mellan den ”inre” tidsuppfattning som kan kopplas till den egna

medvetandeströmmen och tid förstått i spatiotemporala termer; sekunder, timmar, dagar etc (s 216). Direkt interaktion innebär att minst två människor befinner sig i samma temporala skärningspunkt i ett givet sammanhang. När jag interagerar med en annan människa, och jag hör honom eller henne tala till mig, kan jag tillskriva det sagda mening och därigenom respondera. Han eller hon säger någonting, vilket innebär att tankar formuleras i ord och överförs från den inre medvetandeströmmen till vår gemensamma spatiotemporala intersubjektiva värld. Därmed blir det som sägs möjligt att erfara och en del av min erfarenhetsström. Genom reflektion kan jag återigen ”lyfta ut” den andra personens ”handling” ur min *durée*, beskåda den samt handla med utgångspunkt i den plan jag formulerar på basis av handlingens karaktär, och så vidare (s 219). Schutz kallar detta ”att bli äldre tillsammans” – ”*We grow older together*” (s 220).

Även om den sociala livsvärldens utbredning sträcker sig längre än vad som medges i direkt interaktion, både i tiden och i rummet, så utgörs dock den enskilda individens livsvärld av den sektor av vardagsverkligheten, i vilken han eller hon utgör centrum, som finns inom räckhåll för hans eller hennes tänkande och handlande. Schutz beskriver den sociala livsvärlden som ett koordinatsystem vars ”nollpunkt” utgörs av den vakna, tänkande och handlande människan ”här och nu”:

> The place which my body occupies within the world, my actual Here, is the starting point from which I take my bearing in space. It is, so to speak, the center *O* of my system of coordinates. Relative to my body I group the elements of my surroundings under categories of right and left, before and behind, above and below, near and far, and so on. And in a similar way my actual Now is the origin of all time perspectives under which I organize the events within the world such as the categories of fore and after, past and future, simultaneity and succession, etc. (Schutz, 1967b, s 222-223)

Ifall man läser detta citat med utgångspunkt i ett enskilt medvetande, en beskrivning av livsvärlden som den erfars av en enskild individ, förblir naturligtvis intersubjektivitet och alla andra faktorer som påverkar den enskilda individen, men som ligger utanför den direkta medvetandesfären, analytiskt oåtkomliga. Vi står med andra ord inför ett viktigt vägval. Fortsätter vi att förlita oss på medvetandet som livsvärldsperspektivets grundbult så finner vi oss snart insnärjda i det enskilda subjektets medvetande, och därför oförmögna att komma förbi Habermas dilemma. Men jag har samtidigt avsvurit mig möjligheten av att använda Habermas egen lösning och det innebär att jag ser mig tvungen att söka en annan utväg. Hur ska man då läsa Schutzs beskrivning av den sociala livsvärlden för att få till stånd en hållbar lösning? Vilka tolknings-

möjligheter lämnar Schutz öppna? Svar; vi bör nog följa Habermas så till vida att vi utgår från språket, dock med den väsentliga skillnaden att vi i överensstämmelse med Dorothy E Smith (1990b) integrerar föreställningen om språk i en kunskapssociologisk tolkningsram.

I likhet med Berger & Luckmanns kunskapssociologi, kan Smith tydligt relateras till den fenomenologiska traditionen och hennes projekt kan karaktäriseras som en strävan efter att utveckla en livsvärldsteoretiskt färgad kunskapssociologi med utgångspunkt i feministisk teori. Enligt Smiths läsning av den nyss redovisade textpassagen från Schutz, lämnar han den analytiska dörren öppen för en tolkning där kopplingen mellan språk, kunskap och sociala relationer hamnar i förgrunden. Visserligen beskriver han medvetandet hos ett förkroppsligat subjekt, men genom att tillämpa kategorier som exempelvis höger och vänster så förflyttar han samtidigt fokus till en språklig och social nivå:

> … Schutz has already moved beyond the tight localization of experiencing from within a bodily organization; he has already moved to the level of the *categories* of right and left and so forth; he has already moved to the level of language and hence to the level of a social organization of the subject that is displaced from a tight interpretation of the bodily site of the knower. The individual's experiencing from within the here/now moment of her own consciousness constrains the knowing expressed and displaced in the deictic categories that have already construed the subject within the social. Trough such categories the subject's bodily site is entered into the social organization of subjectivity…a social organization of consciousness for which the subject's bodily location is determinant. If people who are co-present are to enter the same temporal and spatial coordinates, locate themselves in the same way, and arrive at the same particulars in referencing one another's talk and gestures, their coordinates must be intersubjectively organized in language. (Smith, 1990b, s 55, kursivering i original)

Med hjälp av Smith verkar det finnas en möjlighet att komma bort från det enskilda subjektets medvetande som livsvärldsanalytisk utgångspunkt. Jag gjorde tidigare, i samband med diskussionen av Schutz, en åtskillnad mellan medvetande och medvetenhet, det senare med avseende på ett reflekterat medvetandetillstånd, och jag kan nu utveckla detta. Medvetenhet om ett fenomen, till skillnad från medvetande eller erfarande, bygger på reflektion vilket i sin tur kräver spatiotemporala termer för att kunna uttryckas på ett begripligt sätt; jag är med andra ord hänvisad till språket och de språkliga kategorier som finns tillgängliga i ett givet sociokulturellt sammanhang. När jag verbaliserar och organiserar min uppfattning om livsvärlden så uttrycker jag samtidigt mitt vetande om, samt min egen position i relation till, andra människor och materiella ting.

Med Schutz är vi hänvisade till det enskilda subjektets medvetande för förståelsen av den sociala livsvärldens organisation. Vi måste förutsätta intersubjektivitet då livsvärldens koordinatsystem med nödvändighet breder ut sig i tid och rum med den enskilda individen som noll-punkt. Utgår vi istället från Smiths tolkning så blir livsvärlden snarare ekvivalent med subjektivitetens sociala organisation. Medvetandet är naturligtvis fortfarande beroende av kroppens placering i tid och rum, men inte längre isolerat till subjektets fysiologiska och psykologiska konstitution. Ett reflekterat och verbaliserat medvetande, vilket jag nu har översatt till medvetenhet, kommer till uttryck genom användandet av språk och kategorier vilka, eftersom de är sociala,[37] redan har konstruerat subjektet och dess omgivning i sociala termer. Människan ”här och nu” erfar en värld, men dessa erfarenheter kan inte nå ett stadium av medvetenhet om de inte omsätts, och formuleras, i språkliga kategorier. Dessa kategorier såväl möjliggör som begränsar formuleringsutrymmet och genom att de används så stadfäster, eller förändrar, subjektet intersubjektivt konstruerade och organiserade föreställningar om världen.[38]

Språket är, redan innan det används, bärare av relationer och föreställningar, inte ett neutralt medium mellan subjektiva erfarenheter, intersubjektiva föreställningar och verkligheten. Genom språket gör sig människan till en del av ett sociokulturellt sammanhang, formulerar sin medvetenhet om sammanhanget, samt sin medvetenhet om den egna positionen i relation till detta sammanhang. Språket är nyckeln, den teoretiska beståndsdel med vars hjälp vi kan nå den intersubjektiva nivån, men det är den språkligt konstruerade, organiserade och organiserande medvetenheten som möjliggör förståelsen av livsvärldens sociala karaktär.

[37] Vi kan till exempel låna begreppet *språkspel* av Ludwig Wittgenstein (1998) för att beteckna språkets beroende av det sammanhang där det tillämpas, dvs de sammanhang där ords betydelser, samt de regler som på olika nivåer omgärdar språk, uppkommer och upprätthålls. Den ”korrespondens” som finns mellan ett ord och det betecknade ligger i hur ordet används i ett givet sammanhang; betydelser är inte givna i tingen och inte heller i det mänskliga medvetandet. Därmed måste också olika språkspel uppfattas som till viss del relativiserade i relation till varandra. Richard Rorty (1997) använder begreppet *vokabulär* på ett i stort sett synonymt sätt, dock med den skillnaden att han också betonar möjligheten av språkliga förändringar genom bruket av *metaforer*. Även Foucault (1993; 1980) analyserar språket i relation till sociala sammanhang. Genom begreppet *diskurs* blottlägger han språket och maktens betydelse som strukturerande beståndsdelar, om än inte alltid synliga för det enskilda subjektet, i sociala praktiker.

[38] Observera att jag inte talar om perception. Själva varseblivningen av ett fenomen, må det vara av social eller materiell karaktär, är renodlat subjektiv, men därmed också tämligen ointressant ur sociologisk synvinkel. Däremot är medvetenheten om denna varseblivning i högsta grad social eftersom den både förutsätter och upprätthåller, eller förändrar, de språkliga kategorier som i ett givet tidsrumsligt, sociokulturellt sammanhang utgör ”verkligheten”.

Jag tror inte att Schutz, om han vore vid liv och fick möjlighet att läsa denna text, skulle motsätta sig min tolkning. Precis som Smith säger, och även Habermas antyder, finns det en implicit hänvisning till språk och språklig kommunikation i Schutz definition av den sociala livsvärlden. Han tar dock inte fasta på detta vilket får till följd att livsvärlden försvinner in i det enskilda subjektets medvetande. Enligt min uppfattning gör Smith en helt och hållet rimlig tolkning av Schutz men det finns också ett annat sätt att komma runt Schutz medvetandefilosofiska utgångspunkt. Låt oss än en gång ta en titt på delar av ett citat från Schutz jag tidigare redovisade:

> … this world is not my private one but common to all of us… within this world there exist fellow-men with whom I am connected by manifold social relationships. I work not only upon inanimate things but also upon my fellow-men, induced by them to act and inducing them to react. (Schutz, 1967b, s 218)

Livsvärlden förenar människor genom en mångfald sociala relationer och vi kan med hjälp av vår, av Smith influerade, nyvunna förståelse utsträcka detta konstaterande till att det också är i dessa relationer, genom språket, som livsvärlden konstrueras och organiseras. Men varken livsvärlden eller språket kan på något enkelt sätt tillskrivas vare sig det enskilda subjektets medvetande eller en ”fritt svävande” intersubjektiv nivå. Vid en noggrann läsning av citatet ser vi dock att Schutz använder termen *work*, och att vi i denna finner själva kopplingen i de sociala relationer han nämner då termen betecknar människors göranden och vetanden i ett givet socialt och materiellt sammanhang:

> Working, then, is action in the outer world, based upon a project and characterized by the intention to bring about the projected state of affairs by bodily movements. Among all the described forms of spontaneity that of working is the most important one for the constitution of the reality of the world of daily life… the wide-awake self integrates in its working and by its working its present, past, and future into a specific dimension of time; it realizes itself as a totality in its working acts; it communicates with Others through working acts; it organizes the different spatial perspectives of the world of daily life through working acts. (Schutz, 1967b, s 212)

”Working” är den term Schutz använder för att skilja öppna uttryckssätt från rent tänkande. Det handlar med andra ord om öppen och utåtriktad mänsklig handling vars utgångspunkt är ett på förhand föreställt projekt. Termen tycks i viss mån syfta på människors språkliga och symboliska kommunikation, men den täcker in mer än så. ”Working” är språkligt baserad och öppen handling i ett

givet sammanhang och i relation till ett projekt, det vill säga ett specifikt göromål. Begreppet betecknar därmed den aktivitet som synkroniserar interaktion och tänkande genom kommunikation, och denna aktivitet bör förstås i relation till ett givet sociokulturellt sammanhang. Som jag ser det är ”working” synonymt med *praktik*. Det är genom praktiker som människors livsvärldar definieras och avgränsas i tid och rum. Språket får sin mening i mänskliga praktiker och det är också här som språkliga regler kommer till uttryck, upprätthålls eller förnyas.[39] I praktiker sammanstrålar subjektivitet och medvetande med intersubjektivitet och medvetenhet och jag menar att vi nu kan ersätta medvetenhet med *kunskap*;[40] språk, kunskap och sociala relationer knyts i mänskliga praktiker samman på ett komplext sätt. Praktikbegreppets ”räckvidd” sträcker sig därmed bortom det enskilda subjektet, vilket innebär att såväl den enskilda individens livsvärld som olika människors livsvärldar kan integreras och begreppsligt förstås med hjälp av detta begrepp.

Men har vi i och med detta lyckats slingra oss ur Habermas grepp? Har vi med hjälp av begreppet praktik kommit fram till en alternativ och hållbar lösning på intersubjektivitetsproblematiken som gör att vi kan fortsätta att förlita oss på livsvärldsperspektivet som analytisk utgångspunkt? Habermas skulle kanske inte acceptera min lösning, men jag tror att vi nu har slagit in på en framkomlig väg. Dock återstår en viktig uppgift att lösa innan vi är mogna att slutgiltigt definiera livsvärldsbegreppet på ett sådant sätt att det kan ligga till grund för ett teoretiskt perspektiv på forskares socialisation. Vi måste återknyta till den teoretiska betydelsen av *tid*, men den här gången inte i relation till sub-

[39] Jfr Giddens (1984) vars högst egensinniga definition av *struktur* som *regler och resurser* möjliggör förståelsen av ”agency” och struktur som dialektiskt förbundna sidor av samma mynt.

[40] Att använda *kunskap* som brygga mellan sociokulturella praktiker och subjektivt medvetande är naturligtvis ingenting nytt. I den kunskapssociologiska tradition jag självsvåldigt inskriver mig, har man till exempel förlitat sig på språkliga och symboliska *klassifikationssystem* (Durkheim & Mauss, 1963; Durkheim, 1995; Douglas, 1966) eller språkligt och symboliskt baserade *konstruktioner av verkligheten* (Berger & Luckmann, 1966) för att beteckna den teoretiska kopplingen mellan social organisation, sociokulturella praktiker och subjektiv medvetandenivå. Inom de senaste decenniernas kunskapssociologi, inriktad på vetenskaplig kunskap, har denna länk utgjorts av, exempelvis, *sociala konstruktioner av vetenskapliga fakta* (Latour & Woolgar, 1986) och vetenskapliga kunskapsanspråk i termer av semiotiska *nätverk* av materiella och mänskliga ”aktanter” (se ex Callon & Latour, 1992). Utanför den explicit kunskapssociologiska traditionen finner vi andra begrepp som på liknande sätt sammanlänkar sociokulturella praktiker med subjektiva föreställningar. Exempel på dessa är *språkspel* (Wittgenstein, 1998) eller *vokabulär* (Rorty, 1997), *paradigm* (Kuhn, 1962) samt, ej att förglömma, *diskurs* (Foucault, 1993; 1980). Om diskursbegreppet kan man säga att det, tydligare än övriga begrepp jag här angett som exempel, tar hänsyn till *maktens* ofrånkomliga betydelse för kopplingen mellan sociokulturella praktiker, språk och kunskap.

jektivt medvetande, utan tid i relation till begreppet praktik, forskningspraktiken närmare bestämt.

Med Pickering tog jag min utgångspunkt i begreppet praktik, vilket jag har som målsättning att översätta på ett sådant sätt att det blir tillämpbart i ett livsvärldsperspektiv. Jag har därför diskuterat livsvärldsperspektivet och kommit fram till dess beroende av tid och språk som teoretiska komponenter. Nu är det dags att återgå till Pickering för att utröna ifall våra nyvunna insikter i livsvärldsperspektivet kan integreras i hans förståelse av forskningspraktiken. Det borde inte medföra några större problem i och med att Pickering explicit använder tid som en bärande teoretisk beståndsdel. Språk, eller språklig och symbolisk kommunikation, är också en viktig ingrediens i Pickerings perspektiv. Samtidigt har jag dock påpekat ett problem med Pickerings analys i det att han i alltför stor utsträckning undervärderar strukturella omständigheters betydelse för praktikens möjligheter och förutsättningar. Praktikbegreppet måste nyanseras och jag tror mig kunna åstadkomma detta på basis av de lärdomar vi dragit från Schutz och Smith.

Jag har fastslagit det tidigare och jag gör det återigen; Pickering gör sig skyldig till en förenkling. Med föreställningen om forskningspraktikens öppna och oförutsägbara karaktär förskjuts den analytiska tyngdpunkten på ett olyckligt sätt i processuell riktning, med en underskattning av vetenskapens stabila egenskaper som följd.[41] Stabilitet, eller kontinuitet, är i lika hög grad som förändring, ett resultat av forskningspraktiken, eller sociala praktiker mer generellt. Det positiva i sammanhanget är att Pickering själv lägger grunden för en utveckling av perspektivet; ”*existing culture constitutes the surface of emergence for the intentional structure of scientific practice*…” (Pickering, 1995, s 21, min kursivering). Den existerande kulturen utgör den yta från vilken den vetenskapliga praktikens intentionella struktur uppstår. Glöm nu bara inte Pickerings definition av praktik som kulturell utvidgning och hans tillämpning av begreppet kultur. Till detta begrepp för han inte bara kunskaper utan även sociala relationer och materiella förutsättningar; med andra ord, vetenskapens ”gjorda ting”. Pickering förnekar på intet sätt rådande förhållanden, eller omständigheter, som ofrånkomliga förutsättningar för forskares möjligheter, mål och avsikter:

> If one defines intentionality in terms of human plans and goals, the question that arise concern the origin and substance of such goals, and here traditional

[41] Som framgick av diskussionen i kapitel 2 anser jag att det ”systemperspektiv” Gibbons m fl (1994) företräder, lider av samma tillkortakommande då man alltför ensidigt betonar vetenskapens föränderliga karaktär.

> studies of science already offer an answer. The goals of scientific practice are imaginatively transformed versions of its present. The future states of scientific culture at which practice aims are constructed from existing culture in a process of *modelling* (metaphor, analogy). This, stated in a few words, is my basic idea of how existing culture predisciplines the extended temporality of human intentionality…Modelling is an open-ended process with no determinate destination. (Pickering, 1995, s 19, kursivering i original)

Däremot, hävdar jag, måste den vid alla tillfällen givna, om än föränderliga, existerande kulturen, det vill säga praktikens förutsättning, begreppsliggöras i andra termer än ”yta” (surface of emergence).[42] Här är det naturligtvis läge att diskutera och problematisera Pickering utifrån de lärdomar vi dragit från Schutz; forskares mål och intentioner kan inte förstås utan vederbörlig hänsyn till för tillfället givna förutsättningar av exempelvis teoretisk, materiell eller normativ karaktär, alltså verkligheten tagen för given som objektiv och meningsfull. Trots att forskare hela tiden sätter upp och strävar efter mål i syfte att tänja gränserna för det för tillfället kända, vilket Pickering karaktäriserar som forskningspraktikens kärna, så förutsätter formulerandet av dessa mål ett förråd av levda erfarenheter. Forskares erfarenheter (kunskaper, metoder, teorier etc) är på ett komplext sätt sammanflätade med tradition och organisation inom det fält där de är verksamma, bland annat ett resultat av publikationers betydelse inom vetenskapssamhället. Detta betyder att forskningspraktiken visserligen är öppen och oförutsägbar men samtidigt stadigt förankrad i en objektivt erfaren och förgivettagen verklighet. Observera att jag inte ifrågasätter Pickerings syn på framtiden som i princip omöjlig att förutsäga. Mål och planer är föränderliga i forskningspraktiken, men varför och hur dessa mål förändras kan bara urskiljas i efterhand. Detta gäller såväl för forskaren som för vetenskapssociologen. Konsekvenserna av forskares handlingar, eller forskningspraktiken mer generellt, följer inte logiskt av rådande omständigheter, därtill är praktiken alltför mångdimensionell och komplex. Däremot bottnar forskares mål och intentioner alltid, i någon mån, i existerande förhållanden, vilket blir ofrånkomligt när forskningspraktiken analyseras ur ett livsvärldsperspektiv. Och, vilket vi snart ska se, intentioner får inte förväxlas med konsekvenser.

Låt mig än en gång tillkännage min övergripande syn på vetenskap: Vetenskapen, betraktad i realtid, är i varje givet ögonblick inbegripen i ett spänningsförhållande mellan stabilitet och förändring, mellan tradition och förnyelse, och

[42] ”Surface of emergence” har Pickering lånat från Foucault (1997) där uttrycket representerar de nya praktiker vars sociala och begreppsliga strukturer möjliggjorde uppkomsten av psykisk sjukdom som ett fenomen möjligt att avgränsa, beskriva, patologisera samt kontrollera. Kort sagt, den yta från vilken *diskursen* om psykisk sjukdom uppstod.

det är i forskningspraktiken detta kommer till uttryck.[43] Eller annorlunda uttryckt, när människors praktiker analyseras i realtid ”på distans”, när de observerade händelserna redan ägt rum, så framträder ett spänningsförhållande mellan stabilitet och förändring där utgången aldrig kan sägas vara bekant på förhand. Men detta förutsätter att praktikens *konsekvenser* sätts i fokus. Utgår man istället från forskarnas *förutsättningar och intentioner*, vilket rimmar bättre med livsvärldsperspektivet, förskjuts också balansen mellan stabilitet och förändring. Problemet med Pickering är att han inte gör tillräcklig åtskillnad mellan forskares intentioner – i Schutzs terminologi; ”därför-att-motivet”, det vill säga aktörens handlingsplan uttryckt som ”jag kan göra det igen” eller ”jag kan göra det igen, men annorlunda” – och praktikens konsekvenser – ”det verkliga orsaksmotivet”, den reflexivt härledda meningen med en fullbordad handling.[44] Förmodligen är detta anledningen till Pickerings tolkning av forskares intentioner som *partiellt beroende* av den existerande kulturen. Som jag ser det fördunklar alltså Pickerings begreppsapparat de stabila aspekterna av forskningspraktiken. För att komma vidare vill jag därför föreslå en distinktion mellan praktikens emergenta- och institutionaliserade dimensioner, en distinktion vars innebörd följande avsnitt kommer att behandla.

Emergent- och institutionaliserad praktik

En snabb titt i nationalencyklopedin ger vid handen att ordet *emergens* kommer av latinets *eme´rgo* vilket betyder ”komma upp” eller ”framträda”. Det är också i denna betydelse jag använder termen och med *emergent praktik* avser jag praktik i Pickerings mening; det vittomfattande och svåröverskådliga fenomen vi känner och benämner som ”vetenskap”, uppstår, upprätthålls eller förändras i forskares sociokulturella praktiker. Forskningspraktiken, när den betraktas i realtid, är i princip öppen och oförutsägbar till sin karaktär, vilket bland annat kan relateras till forskares intentionalitet, förmågan att sätta upp mål vars uppfyllande ibland leder till ett överskridande av det kända och förhandenvarande. Problemet är dock att vetenskapen samtidigt uppvisar stabila egenskaper. Med

[43] Jfr kap 1. Se även kap 2 där jag kritiserar Gibbons m fl (1994) med avseende på deras uppdelning mellan ”Mode 1” och ”Mode 2”. Denna förklaringstyp ger en tillrättalagd retrospektiv bild av vetenskaplig dynamik där forskningspraktikens ”här och nu” blir en, teoretiskt sett, blind fläck.

[44] Även Robert K Merton insåg vikten av att utveckla funktionalismen, eller funktionsanalysen som han hellre kallade sin sociologiska inriktning, genom att skilja mellan manifesta- och latenta funktioner, dvs handlingars *objektiva konsekvenser* får inte förväxlas med aktörernas *subjektiva motiv* (Merton, 1968, s 114). Men det är en annan historia.

Pickerings begreppsapparat är det svårt att till fullo förstå denna stabilitet och vi behöver ett kompletterande begrepp, *institutionaliserad praktik*, för att nå en adekvat förståelse. Innan jag går in på definitionen av *emergent-* och *institutionaliserad praktik* vill jag dock återvända till livsvärldsperspektivet och fenomenologin.

Med hjälp av Schutz har vi kommit till insikt om att världen kan erfaras på två olika sätt, dels som en objektiv och meningsfull helhet och dels i termer av *emergens*, en ofullständig värld under tillblivelse. Den enskilda individen ”här och nu” kan dock inte välja att beskåda sin egen erfarenhetsström i realtid. Världen under tillblivelse kan bara urskiljas i efterhand genom reflektion. Den levande, vakna och erfarande människan handlar i och gentemot en värld som i varje ögonblick tas för given som ”objektiv”.

Å andra sidan tillhandahåller den fenomenologiska traditionen begreppsliga verktyg som *även* låter oss förstå hur världen i varje givet ”nu” konstitueras, upprätthålls eller förändras genom mänsklig interaktion och handling. Berger & Luckmann (1966) visar till exempel hur människor i vardagliga sammanhang bygger upp en delad, ”objektiv” och förgivettagen ”verklighet” vilken *externaliseras* och blir till en ”yttre” fakticitet i relation till de människor som skapar den. ”Verkligheten” konstrueras på ett meningsfullt sätt när människor interagerar i syfte att upprätta, och upprätthålla, ömsesidig förståelse eller intersubjektiva föreställningar med avseende på ett göromål av något slag. I och med att ”verkligheten” tenderar att *objektiveras* och *institutionaliseras*, kan man också säga att den, genom *internalisering*, återverkar på människors handlingar och föreställningar. Världen blir på detta sätt en kontinuerligt konstruerad storhet vars beständighet kommer till uttryck i människornas fortsatta rutinartade handlande.

Insikterna från Schutz respektive Berger & Luckmann uttrycker dock i stort sett samma sak, fast på lite olika sätt. Skillnaden kan nog i första hand relateras till perspektivering. Medan Schutz utgår från den enskilda individens medvetande, tar Berger & Luckman social interaktion, eller social praktik, som utgångspunkt. Schutz diskuterar hur den enskilda individen vid en given tidpunkt erfar världen som en ”objektiv” grund för handling, en värld som i ett senare skede reflexivt kan betraktas som under tillblivelse. *Intentionalitet* måste med andra ord förstås i relation till levda erfarenheter och existerande omständigheter. Berger & Luckmann, å andra sidan, beskriver hur världen, eller ”verkligheten”, blir till i varje givet ”nu”, en ”verklighet” vars ”objektiva” status gör sig gällande när människor internaliserar den och handlar i enlighet med sina föreställningar. Grundläggande för Berger & Luckmann är dock ”vardagskunskap” som den förmedlande länken mellan människors göranden och ”verkligheten”.

Människor handlar utifrån objektiverade och institutionaliserade föreställningar om samhället, och en *konsekvens* av mänskliga praktiker är att samhället upprätthålls eller förändras. Man kan därmed säga att Schutz fokuserar på (förutsättningar och begränsningar för) mänsklig intentionalitet medan Berger & Luckmann utgår från handlingars konsekvenser. Men, och detta är viktigt, den teoretiska principen är densamma; vardagsmänniskan handlar inte utifrån *intentionen* att upprätthålla samhället; ”samhället” är en *konsekvens* av människors rutiniserade handlande i en förgivettagen värld.

Mitt resonemang blir eventuellt begripligare om jag än en gång tar Dorothy Smith till hjälp. Schutz beskrivning av subjektet som lever sina erfarenheter, det vill säga befinner sig i den egna medvetandeströmmen, är en beskrivning av en människa som varseblir, eller just har varseblivit ett fenomen. För att han eller hon ska kunna nå ett stadium av medvetenhet, eller kunskap, om detta fenomen så krävs en tidsmässig distansering, och det är i denna fördröjning som språket kommer in. Reflektion bygger på språklig bearbetning, det tror jag vi kan förutsätta även på subjektiv medvetandenivå, och i och med att varseblivningen blir språkligt förankrad så blir den också social. Subjektet kan verbalisera och kommunicera sin kunskap och grunden läggs för en intersubjektiv koordination av olika individers koordinatsystem. Men det innebär också att hon måste använda det språk som andra i hennes omgivning förstår och på ett sådant sätt att det accepteras. Vem som helst får inte säga vad som helst och hur som helst i vilken situation som helst. Sociokulturella praktiker måste alltid förstås i relation till ett sammanhang och i relation till ett givet projekt av något slag. Det spelar ingen roll om det rör sig om högst vardagliga projekt som båtbyggande (Berger & Luckmann, 1966), eller vetenskapliga praktiker som bubbelkammarexperiment (Pickering, 1995)[45] – subjektiva perceptioner måste med nödvändighet koordineras med intersubjektiva förståelseformer, institutionaliserade före-

[45] Bubbelkammaren uppfanns i början av 1950-talet av Donald Glaser och kom under de följande decennierna att bli det viktigaste instrumentet inom experimentell elementärpartikelfysik. Två Nobelpris kom med tiden att kunna kopplas till bubbelkammaren. Glaser började sina experiment med bubbelkammaren i mycket liten skala, det sätt att organisera vetenskapligt arbete han var van vid. Inledningsvis var det endast en doktorand som assisterade Glaser. Allt eftersom experimentet fortskred kom dock även den sociala organisationen att förändras och Glaser blev så småningom forskningsledare för ett team bestående av nio personer. Han gick därmed från att ha varit en ”mikroaktör” till att bli något av en ”makroaktör” inom området. Pickerings poäng är att denna förändring inte på något sätt var avsedd av Glaser. Den sociala organisationen, precis som bubbelkammaren, uppkom i själva experimentsituationen, i forskningspraktiken, till stor del på grund av den agency Pickering tillmäter själva instrumentet. Dialektiken mellan mänsklig- och materiell agency föranledde i detta fall att forskarens intentionalitet förändrades, på ett oförutsägbart sätt, i mötet med ”materiellt motstånd”. Den emergenta och kontinuerliga anpassningen mellan mänsklig- och materiell agency ledde i sin tur till att en ny social organisation uppstod (Pickering, 1995, kap 2).

ställningar, normativa och moraliska föresatser, sociala relationer samt materiella förutsättningar och begränsningar, och det är genom språklig och symbolisk interaktion som detta kan åstadkommas. Det är just detta intersubjektiva koordineringsarbete Berger & Luckmann illustrerar i beskrivningen av den sociala konstruktionen av ”verkligheten”. Den sociala och materiella ”verkligheten” konstrueras ånyo i varje ögonblick och dess stabila former kommer sig av att människor, i sina praktiker, har att förhålla sig till vedertagna institutionaliserade sanningsanspråk, klassifikationer och sociokulturella formeringar. I och med att ”verkligheten” kontinuerligt konstrueras finns hela tiden förändring närvarande som en praktisk och teoretisk möjlighet, men reell förändring är alltid en konsekvens av praktiken.

Pickerings analytiska fokus ligger, vilket jag tidigare fastslog, på praktikens konsekvenser och jag har också klassificerat hans praktikbegrepp som emergent praktik. Ett problem med Pickering är dock att han lägger så stor vikt vid intentionalitet. Under bistånd av den fenomenologiska traditionen har jag dragit slutsatsen att emergens endast kan urskiljas med ”facit i hand” – man måste distansera sig analytiskt. Man måste ha ”framför sig” ett redan avslutat skede där praktikens konsekvenser, snarare än de handlande individernas intentioner, sätts i fokus. *Realtid*, hur märkligt det än kan te sig, måste med nödvändighet syfta på ett passerat och analyserbart händelseförlopp. Först då är det möjligt att avgöra hur praktikens emergenta dimension kommer till uttryck. Först då kan man väga praktikens konsekvenser mot de förutsättningar och möjligheter som vid den aktuella tidpunkten fanns för handen. Det är på detta sätt Pickering går till väga i sina analyser och det är på detta sätt man bör förstå hans användning av begreppet emergens; kulturell utvidgning vars upprinnelse står att finna i forskningspraktiken vid ett givet tillfälle med dess givna kulturella förutsättningar.

Jag vill inte på något sätt påstå att Pickering har fel i sin analys av exempelvis Glasers bubbelkammarexperiment, däremot att hans perspektiv är ofullständigt för en adekvat realtidsförståelse av forskares socialisation där livsvärldsperspektivet utgör analytisk utgångspunkt. Pickerings ”post-humanistiska” perspektiv är framförallt lämpat för en realtidsförståelse av naturvetenskap och naturvetenskapliga experiment, men forskares socialisation utgör en väsentlig ingrediens i forskningspraktiken och fenomenet är i mångt och mycket av en annan art. Socialisation, oavsett om fenomenet beskrivs i termer av strukturer och roller (se ex Brim & Wheeler, 1966), i interaktionistiska (Mead, 1967) eller konstruktivistiska ordalag (Berger & Luckmann, 1966), förutsätter ett socialisationssammanhang och syftar på någon form av anpassning till, och samtidigt legitimering av, rådande förhållanden. Begreppet socialisation förutsätter därmed en föreställning om stabilitet.

Mitt förslag är därför att praktikbegreppet delas upp i två dimensioner; *emergent-* och *institutionaliserad praktik*. I likhet med Pickering eftersträvas en realtidsförståelse, det vill säga emergent- och institutionaliserad praktik ska i varje ögonblick ses som dialektiskt förbundna och ömsesidigt beroende dimensioner i en ständigt pågående process. Praktiken är med andra ord emergent och institutionaliserad på samma gång, men utfallet, eller praktikens konsekvenser, kan bara urskiljas och fastställas i efterhand på analytisk väg. Konsekvenserna är så att säga oåtkomliga för forskarna själva och praktikens utfall omöjligt att till fullo förutsäga. Detta motsvarar på ett praktikplan min föreställning om att vetenskapen i varje ögonblick bör ses som inbegripen i ett spänningsförhållande mellan stabilitet och förändring, eller tradition och förnyelse. Detta allmänna förhållningssätt till begreppen duger dock inte och jag vill därför diskutera emergent- och institutionaliserad praktik i relation till mitt tidigare resonemanget kring livsvärld och tid.

Enligt Schutz handlar den enskilda individen i ett givet ”nu” på basis av ”därför-att-motiv”, vilket innebär att handlingen föreställs som redan fullbordad, alltså en plan. Människans intentioner byggs upp av retentioner, eller erinringar, av tidigare handlingar och deras resultat, vilket i en aktuell handling kommer till uttryck i termer av ”jag kan göra det igen”. Meningen med en handling bygger därmed på reflektion av tidigare erfarenheter vilka kan sträcka sig långt tillbaka i tiden, likväl som att de kan vara direkta erinringar av avslutade delar av den pågående handlingen. Intentionaliteten ”bromsas upp” av, eller innesluts i och emanerar ur, människans reflekterade levda erfarenhet. ”Verkligheten”, det vill säga den aspekt av ”verkligheten” gentemot vilken intentionaliteten är riktad, presenterar sig ”objektiv”, meningsfull och oproblematisk, eller möjlig att problematisera, genom medvetandet och handlingsprocessen kan därför sägas vara inbäddad i det handlande subjektets förgivettagna föreställningar om fenomenet i fråga. Handling och intentionalitet, sett ur det handlande subjektets perspektiv ”här och nu”, kan med andra ord beskrivas i termer av *institutionaliserad praktik* då intentioner oundvikligen resulterar ur individens förgivettagna och objektiva föreställningar om det avsedda fenomenet. Handlingarnas konsekvenser, å andra sidan, kan aldrig framstå i tydlig dager förrän i efterhand när handlingen är avslutad och möjlig att beskriva, beskåda samt analysera. Sociologens öde är att ”invänta” den fullbordade handlingen samt det handlande subjektets reflektioner kring det egna handlandet. Först då kan ”det verkliga orsaksmotivet”, med Schutzs ord, urskiljas analytiskt ur handlingens konsekvenser. *Emergent praktik* kan urskiljas och analyseras först när handlingen är fullbordad.

Berger & Luckmanns analys kan beskrivas i liknande ordalag. När ”verkligheten” begreppsliggörs som resultatet av människors vardagliga, rutiniserade handlingar så åskådliggörs handlingars konsekvenser, alltså praktikens *emergenta dimension*. Men människors handlingar, enligt Berger & Luckmann, bottnar alltid i redan konstruerade – externaliserade, objektiverade och institutionaliserade – samt internaliserade föreställningar. Människors handlingar, eller intentioner med handlingar rättare sagt, kan därmed kopplas till praktikens *institutionaliserade dimension*. *Tiden* är dock även här en ofrånkomlig, strukturerande teoretisk beståndsdel. Även om Berger & Luckmanns realtidsbeskrivning av ”den sociala konstruktionen av verkligheten” för mig framstår som högst trovärdig, kan varken handlingars konsekvenser eller emergent praktik urskiljas och analyseras förrän i efterhand, när ”konstruktionen” så att säga är färdig.

Resonemanget kan förhoppningsvis förtydligas om vi för en stund diskuterar emergent- och institutionaliserad praktik med utgångspunkt i *sociala fakta* (Durkheim, 2000). När begreppet sociala fakta används för att urskilja det unikt sociala så sker samtidigt en avgränsning gentemot det unikt mänskliga. Konsekvensen av detta sätt att närma sig den sociala verkligheten blir dock ofta att samhället reifieras, att det förtingligas och tillskrivs mänskliga egenskaper. Mänskliga intentioner tenderar att försvinna och mänsklig handling blir istället en konsekvens av ”samhälleliga intentioner”. Utifrån detta synsätt är det svårt att särskilja institutionaliserad- och emergent praktik, men det beror inte primärt på att föreställningen om sociala fakta skulle vara helt galen. Framför allt beror den begreppsliga kollapsen på att *tid* inte ges något teoretiskt utrymme.

Med Berger & Luckmann kan man förstå sociala fakta som uttryck för olika grader av institutionalisering. Sociala fakta är på olika sätt objektiverade och institutionaliserade handlingsmönster som visserligen begränsar vårt handlande och tänkande men samtidigt endast existerar i den utsträckning vi upprätthåller dem i våra vardagliga praktiker. Sociala fakta är ofrånkomligen en del av rådande förhållanden, den ”verklighet” vi möter och internaliserar. Därmed kan sociala fakta också förstås som möjligheter, eller betingelser för sociala praktiker, ett teoretiskt uttryck för sociala praktikers institutionaliserade dimension. Men sociala fakta är också emergenta. De upprätthålls eller förändras som konsekvens av människors handlingar.

Vissa sociala fakta är dock att betrakta som så pass beständiga att de kan sägas påverka sociala praktiker mer än att de själva påverkas i praktiken. Detta gäller till exempel, med Durkheims ord, *morfologiska fakta* som infrastruktur och arkitektur. När det gäller forskares socialisation kan, bland annat, universitetens geografiska placering och arkitektoniska utformning sägas utgöra morfologiska fakta, det vill säga konsoliderade mönster av handling och tänkande

vilka på ett handfast sätt sätter upp gränser för mänskliga praktiker. Även *sociala institutioner*, exempelvis den traditionella indelningen i discipliner och institutioner eller högskoleförordningens föreskrifter för forskarutbildning, styr forskares socialisation i högre grad än de påverkas av enskilda doktoranders intentioner och önskningar. Precis som forskningspraktiken, i Pickerings mening, är sociala fakta under ständig ”mangling”, men vissa ”fakticiteter” är av sådan karaktär att de i princip framstår som oberoende av enskilda individers förehavanden. Föreställningen om sociala fakta kännetecknas dock, till skillnad från Pickerings perspektiv, av en kraftig slagsida mot institutionaliserad praktik, mot determinism och stabilitet. Vi måste alltså tillgripa *tid* som en teoretisk komponent för att sociala fakta ska kunna inlemmas i föreställningen om sociala praktiker som, på en och samma gång, institutionaliserade och emergenta. Poängen med denna korta illustration är dock att praktikens stabilitet och kontinuitet framträder i tydligare dager än i Pickerings perspektiv.

Teoretiskt sett är emergent- och institutionaliserad praktik allestädes närvarande dimensioner i en realtidsförståelse av mänskliga göromål, dock ej närvarande aspekter i själva det mänskliga handlandet. Det är i relation till detta resonemang jag vill påstå att det råder ett spänningsförhållande mellan kontinuitet och förändring när mänskliga praktiker analyseras i realtid. Dialektiken mellan institutionaliserad- och emergent praktik kommer sig av detta. När konsekvenserna av en handling är kända kan kontinuitet, likaväl som det oväntade och ur det handlande subjektets perspektiv i viss mån oförklarliga, urskiljas. För Pickering är just strävan efter för närvarande framtida, okända (kunskaps-) tillstånd en viktig beståndsdel i forskningspraktiken, vilket också kan få konsekvenser för bland annat den sociala organisationen. Men även det okända och av forskaren ej förväntade är alltid förankrat i den objektiva och förgivettagna ”verkligheten”. ”Därför-att-motivet” för forskaren kan alltså sägas bestå i intentionen ”jag kan göra det igen, men annorlunda”. Pickerings praktikbegrepp, vilket jag översätter till emergent praktik, är inte möjligt att direkt återföra på de handlande forskarnas mål och planer, utan motsvarar en analytisk konstruktion som kräver distansering i tid och rum. Forskningspraktiken är på ett analytiskt plan öppen och oförutsägbar, men den är samtidigt, betraktad ur ett livsvärldsperspektiv, kontinuerlig; emergent och institutionaliserad på en och samma gång.

Jag påstår inte att forskare, eller människor i allmänhet, skulle vara oförmögna att utgå från föresatser syftande på långtgående förändringar i sina handlingar. Jag vill verkligen understryka detta. Däremot säger jag att dessa mål oundvikligen framträder ur den levda erfarenheten och därmed måste förstås i

relation till en objektiv och förgivettagen ”verklighet” vilken icke desto mindre föreställs som föränderlig.[46]

Institutionaliserad- och emergent praktik är alltså analytiska begrepp som kräver distansering. Som sociologer behöver vi dock inte bekymra oss alltför mycket över detta, eftersom vi alltid måste ha någonting att göra sociologi av. Vi uttalar oss alltid om skeenden som redan ägt rum. Inte ens dold, deltagande observation, vilket ju är det mest direkta sättet att närma sig mänskliga göromål, kan sägas vara oberoende av distansering. Meningsfulla blir observationsdata först med tolkning, och tolkning bygger på distansering, oavsett hur ”kort” denna distansering är. Mening uppstår först när språket gör sitt inträde och det sker i fördröjningen mellan perception och medvetenhet, vilket naturligtvis, enligt min förståelse, sker ögonblickligen. Det finns i detta hänseende ingen väsentlig skillnad mellan vardagskunskap och vetenskaplig kunskap. Kunskap om ett skeende är beroende av distansering från själva skeendet i tid och rum och denna distansering kommer till uttryck genom språklig bearbetning. I denna avhandling, vilken baseras på en kvalitativ intervjustudie av forskares socialisation, kommer dialektiken mellan institutionaliserad- och emergent praktik att fungera som en bakomliggande tankefigur. Vi ska ”ta ner” de teoretiska konsekvenserna av detta tänkande till en analytisk nivå där det kan ligga till grund för en realtidsförståelse av forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen.

Forskares socialisation är en förhållandevis lång process och det är svårt, för att inte säga omöjligt, att i teorin slutgiltigt bestämma när den börjar och slutar. Enligt min operationalisering är doktorandperioden den viktigaste delen av socialisationen och det är också den jag fokuserat på i min undersökning, både vad gäller urval och frågeställningar. Med Pickerings hjälp formulerade jag tidigare en preliminär teoretisk ram för förståelsen av forskares socialisation och jag vill nu avsluta detta teoretiska resonemang med att utveckla synen på socialisation och att sammanknyta den med en slutgiltig definition av livsvärldsbegreppet. Därefter följer ett avsnitt där vår teoretiska förståelse omsätts i metodologiska termer.

[46] När det gäller stabilitet tror jag inte heller vi ska underskatta människors behov av *ontologisk trygghet*; föreställningen om kontinuitet både vad gäller jagets samt de materiella och sociala omgivningarnas beständighet. Fenomenet ontologisk trygghet är intimt förknippat med det vardagliga och förgivettagna. Detta förutsätter även *tillit* till andra människor och att deras föreställningar överensstämmer med de egna (Giddens 1990, s 92). Vardagsmänniskans behov av ontologisk trygghet är stadigt förankrad i den levda verkligheten vars fundamentala beskaffenhet inte kan ifrågasättas i alltför hög grad då detta skulle göra människor i det närmaste handlingsförlamade.

Livsvärld och socialisation[47]

Återigen, det fenomen jag har valt att ägna denna avhandling åt är forskares socialisation. Jag har utgått från den akademiska institutionen som det centrala socialisationssammanhang där doktorander tillägnar sig de egenskaper, relationer, färdigheter och föreställningar vilka sammantagna konstituerar forskaren under tillblivelse.[48] För att undkomma den traditionella synen på socialisation, där ensidig anpassning ofta blir det analytiska resultatet, har jag låtit mig vägledas av ett processtänkande och jag har således även föreställt mig socialisationssammanhanget som, i princip, föränderligt i socialisationsprocessen. Detta kapitel har hittills använts i syfte att diskutera livsvärldsperspektivets teoretiska förutsättningar för studiet av forskares socialisation som en väsentlig beståndsdel i forskningspraktiken och jag vill nu ge mig i kast med att syntetisera de tankegångar som har stötts och blötts under den begreppsliga diskussionen.

Forskares praktiker är sociokulturella fenomen, alltså organiserade och koordinerade i bestämda sociala och kulturella sammanhang. För mig är den akademiska institutionen det sociokulturella sammanhang som är av störst intresse. Oavsett vetenskapsområde eller disciplin består en akademisk institution av forskare och annan personal på olika positioner, teorier, kunskapsanspråk, vetenskapliga värderingar, materiell utrustning, lokaler med mera. Olika institutioner och universitet är dessutom relaterade till varandra på ett komplext sätt, vilket följer av exempelvis högskoleförordning, finansieringssystem, social mobilitet, vetenskapliga publikationer, föreställningar om vetenskap och vetenskaplighet, för att nämna några kopplingar. Med andra ord, akademiska institutioner, och därmed också forskare inom dessa institutioner, utgör helt enkelt noder i komplexa, språkligt och symboliskt baserade *nätverk*[49] av social, kulturell, teoretisk, materiell, ekonomisk, politisk etcetera, karaktär.

---

[47] För vissa av tankegångarna, även vissa formuleringar, som återfinns under denna rubrik står jag i skuld till Foucault (1980) och hans diskussion av *makt* som ett relationellt begrepp. Till er som tycker att maktbegreppet lyser med sin frånvaro i min avhandling vill jag säga att jag inte på något sätt underskattar makt som en strukturerande faktor i sociala relationer. Tvärtom, det kanske utgör det mest grundläggande begreppet. Däremot vill jag inte förlägga diskussionens tyngdpunkt till maktbegreppet då det är min ståndpunkt att makt snarare kommer till uttryck på tämligen subtila vägar i forskningspraktiken genom exempelvis språket som förmedlande instans.

[48] Jag påstår inte att exempelvis relationer skulle vara begränsade till en enskild institution. Däremot är den ej disputerade doktoranden knuten till en specifik institution och måste också passera dess lagstadgade föreskrifter och av tradition fastslagna riktlinjer.

[49] Jag ber om ursäkt för att jag i detta skede inför ett nytt begrepp i teoridiskussionen, men nätverksbegreppet är ytterst relevant och i mitt bruk högst metaforiskt. Det är alltså inte fråga om en tvär gir i riktning mot nätverksteori utan snarare en tämligen fri tolkning och tillämpning där influenserna hämtas från olika håll. Inom vetenskapsstudieområdet har nätverksbegreppet använts

Vetenskapen består dock inte av *ett* nätverk. Istället kan man karaktärisera det vi rutinmässigt benämner vetenskap som en mängd nätverk vilka delvis existerar oberoende av varandra och delvis förgrenar sig in i varandra, söker stöd och fästpunkter i varandra. Dessa nätverk är rörliga, såtillvida att de är uppbyggda av relationer av olika slag, och det innebär att de i varje ögonblick kan stabiliseras i nya former genom experiment, i laboratorier, inom en institution etc. Vissa delar av nätverken är dock av en karaktär som gör dem stabila över tid. Detta gäller exempelvis de aspekter jag tidigare diskuterade som *morfologiska fakta*, det vill säga universitetsforskningens geografiska och arkitektoniska utformning, eller *sociala institutioner* som disciplinär uppdelning med mera. Stabilitet utmärker också de allomfattande och övergripande föreställningar om vetenskap och vetenskaplighet vi med Berger & Luckmann (1966) kan benämna *symboliska universa*, eller i linje med Foucault (1993) *diskurser*.

Inom en akademisk institution existerar för det mesta olika nätverk sida vid sida, de samsas, och kämpar, om ett utrymme som är begränsat av disciplinen, olika lagar och förordningar, lokaler med mera. Nätverken konfronteras under seminarier när olika föreställningar om vad som utgör disciplinens kärna eller vetenskaplighet blir föremål för stridigheter. Institutioner förändras när nätverk, förkroppsligade av ett antal forskare med en viss inriktning, försvinner på grund av öppna konflikter eller av andra anledningar. Det enda som håller samman nätverken, och som kan förmå dem att förgrenas eller separeras, är de språkligt baserade och koordinerade relationerna mellan dess olika beståndsdelar. Nätverken har med andra ord inga yttre referenspunkter. Oavsett om vi fokuserar på social sammansättning eller begreppslig struktur så synar vi nätverkets sömmar utifrån dess egna villkor, dess relationella uppbyggnad.

Forskningspraktiken är den ”arena” där nätverken skapas, upprätthålls eller förändras, de sammanhang där ”trådarna” knyts ihop, knyts om, eller klipps av, allt utifrån de förutsättningar som ges av nätverkets konstitution vid en given tidpunkt. Vetenskapen är i varje enskilt ögonblick inbegripen i ett spänningsförhållande mellan tradition och förnyelse, stabilitet och förändring, och det är i forskningspraktiken detta kommer till uttryck. Nätverken är visserligen rörliga till sin karaktär, men vid en given tidpunkt antar de alltid stabila former. Forskares praktiker äger rum i sammanhang vilka kan karaktäriseras som stabila nät-

på olika sätt av bland andra Mary Hesse (1974), Michel Callon, John Law & Arie Rip (1986), Callon & Latour (1992), Joan H Fujimura (1992) samt Peter Stern (1996). Gemensamt för de olika tillämpningarna är dock att nätverket i alla de nämnda fallen syftar på den mångfald relationer som kommer till uttryck i ett givet forskningssammanhang och som sammanlänkar observationer, teorier, sociala relationer och maskiner till en oupplöslig helhet. De epistemologiska konsekvenserna av nätverkstänkandet är att inga vetenskapliga kunskapsanspråk kan analyseras utan att samtliga relationer tas i beaktande.

verk och dessa praktiker kan få till resultat att nätverket upprätthålls eller förändras. Vissa aspekter av nätverken, morfologiska fakta och symboliska universa, har små förutsättningar att förändras i forskningspraktiken, medan andra hela tiden förnyas när kunskapsanspråk avlöser varandra. Nätverken är således institutionaliserade och emergenta på en och samma gång och man kan säga att det råder ett dialektiskt förhållande mellan dessa dimensioner. På detta sätt kan man, i realtid, förstå forskning och vetenskap i såväl strukturella som processuella termer, och det är forskningspraktiken som utgör skärningspunkten mellan struktur och process.

Livsvärlden, vilket vi under diskussionen kommit fram till, har alltid den enskilda individens ”utblick” som organiserande mittpunkt, men den är inte begränsad till en subjektiv medvetandenivå. Genom språket blir livsvärlden sociokulturell så snart det erfarande subjektet börjar reflektera kring sina erfarenheter. Vi kan nu definiera *livsvärlden* som den region av det (eller de) nätverk i vilket forskaren utgör en förkroppsligad nod, som han eller hon har kunskap om, alltså kan klassificera och beskriva i igenkännbara och accepterade kategorier. Därmed griper den enskilda forskarens livsvärld in i institutionens, disciplinens och forskningsområdets begreppsliga och sociala strukturer.

Det är kring detta metaforiska bruk av ”nätverk” och forskares ”koordinatsystem” vi bör formulera vår teoretiska förförståelse av socialisationsbegreppet samt därigenom avgränsa målet för vår analys. Socialisation kan förstås som successiv koordinering av doktorandens koordinatsystem och nätverket. Socialisation kan också beskrivas som en nötningsprocess präglad av friktion mellan doktorandens erfarenheter, intentioner, avsikter och sociokulturella bestämmelser, överenskommelser samt normativa konventioner. I denna nötningsprocess finner vi också den empiriskt iakttagbara motsvarigheten till dialektiken mellan institutionaliserad- och emergent praktik, nämligen den kontinuerliga dialektiken mellan motstånd och anpassning. Genom att ta del av enskilda doktoranders konstruktioner och beskrivningar av sig själva, sina omgivningar samt sig själva i relation till omgivningarna, når vi inblick i deras föreställningar och förhållningssätt relativt den sociokulturella omgivningens krav, förväntningar etcetera. Vi kan alltså blicka in i doktorandernas livsvärldar genom att ta del av deras ”utblick” och vi erhåller därigenom också en projektion av de delar och relationer i nätverket som åberopas och beskrivs. Utifrån doktorandernas verbaliserade erfarenheter ska vi därmed försöka fånga såväl deras subjektiva medvetande som den sociokulturella, intersubjektiva medvetenheten. Vi ska eftersträva en kunskapssociologiskt färgad och livsvärldsteoretiskt förankrad förståelse av forskares socialisation genom att, på en och samma gång, utforska nätverkets

uppbyggnad och doktorandernas ”nollpunkt”, det vill säga den sociokulturella punkt från vilken deras koordinatsystem vid en given tidpunkt breder ut sig.[50]

I relation till detta resonemang vill jag än en gång understryka institutionens betydelse för socialisationsprocessen. Den akademiska institutionen kan i viss mån betraktas som den bas där nätverket och doktorandens koordinatsystem kan finna stöd i varandra, men den är också basen för konfrontation mellan olika nätverk. Detta medför att socialisationssammanhangets intersubjektiva[51] uppbyggnad, den tidsrumsliga koordinationen av olika subjekts koordinatsystem, kan se ut på många olika sätt beroende på bland annat disciplin samt grad av formalisering och specialisering. Inom en naturvetenskaplig disciplin där olika forskningsområden i hög grad är specialiserade och avgränsade gentemot varandra genom formaliserade språkbruk är förmodligen intersubjektiviteten begränsad på forskningsnivå, medan den kan vara betydande på vardagsnivå. Inom sociologi, för att ta ett exempel från samhällsvetenskaperna, är specialiseringen tämligen hög men då språkbruken ligger närmare den vardagliga nivån så föreligger ändå, i relation till det förra exemplet, en högre grad av intersubjektivitet mellan personal på olika befattningar inom en specifik institution, även vad gäller forskningsrelaterade angelägenheter. På en liten institution, inom exempelvis humaniora, med låg grad av specialisering och formalisering kan man på motsvarande sätt föreställa sig hög grad av intersubjektivitet på såväl vardags- som forskningsnivå.[52]

---

[50] Högmod sägs vara en dödssynd, men jag vill ändå påstå att resonemanget i stycket indirekt förmedlar ett alternativ till tidigare sociologiska försök att integrera aktörsperspektiv och strukturperspektiv (Giddens, 1984) respektive subjektivism och objektivism (Bourdieu, 1993; 1990). Visserligen avser jag socialisation, framför allt socialisation som aspekt av forskningspraktiken. Den begreppsliga kopplingen mellan sociokulturella nätverk och subjektiva koordinatsystem kan likafullt tolkas som ett allmänsociologiskt försök att överbrygga den begreppsliga klyftan mellan aktör och struktur, ett försök som bär på likheter med såväl Giddens ”struktureringsteori” som Bourdieus begreppspar ”habitus” och ”fält”. Likheten med Giddens består framför allt i betoningen av *tid* som strukturerande teoretisk komponent. Mitt användande av *medvetenhet* som förmedlande mellan subjektivt medvetande och intersubjektiva kunskapstillstånd kan på liknande sätt relateras till Bourdieus begrepp ”habitus” vars innebörd kan sägas överskrida den traditionella distinktionen mellan objektivism och subjektivism (Bourdieu, 1990). En annan likhet med både Giddens och Bourdieu är fokuseringen på sociala praktiker som analytisk utgångspunkt. Jag är dock fullt medveten om att jag knappast kan göra anspråk på en fullständigt integrerad teoretisk förståelse i och med att jag explicit utgår från ett livsvärldsperspektiv (jfr Ritzer, 1996, s 555).

[51] Intersubjektivitet är dock inte detsamma som sammanhållning eller konsensus. Detta är viktigt att poängtera. Intersubjektivitet kan lika gärna beteckna en konfliktrelation.

[52] Dessa exempel skulle med lätthet kunna utvidgas i oändlighet. En dylik exercis fyller dock inget egentligt syfte i detta skede. Jag vill istället hänvisa till Richard Whitley (1984) som, även om han använder lite andra termer, diskuterar olika vetenskapers sociala och intellektuella organisationer med avseende på bland annat grad av specialisering och formalisering.

I och med att doktoranden orienterar sig gentemot, och med hjälp av, ett nätverks koordinater så intar han eller hon också en position i spelet mellan olika nätverk. Beroende på hur makt och resurser fördelas och förkroppsligas inom en institution i termer av starka forskningstraditioner och befattningar, kan det motstånd doktoranden möter, och har att anpassa sig till, variera mellan svårlösta forskningsproblem och direkta konflikter. Anpassningen kan därmed komma till uttryck på olika sätt, alltifrån smidig integration till avhopp, men den kan också innebära förändringar av någon aspekt av socialisationssammanhanget. Forskares socialisation, när fenomenet studeras i realtid och ur ett livsvärldsperspektiv, innebär att doktoranden *och* institutionen kan förstås som institutionaliserade och emergenta på en och samma gång.

Hur forskares socialisation kommer till uttryck i ett givet sammanhang, eller i olika sammanhang, är dock en empirisk fråga och därigenom föremål för diskussionen i de två nästföljande kapitlen. För att den livsvärldsteoretiska grund jag nu har lagt ska kunna fungera analytiskt så måste vi dock omsätta dess förutsättningar i metodologiska möjligheter. Resterande delen av kapitlet ägnas åt detta.

Livsvärldsperspektivets metodologiska möjligheter

Metodbeskrivning #1 – studiens övergripande design samt urval:
Studien bygger på en kvalitativ intervjuundersökning med doktorander från olika fakultetsområden och med olika institutionstillhörigheter. Den första intervjun ägde rum i oktober 1998 och den sista i juni 1999. Intervjuerna var av *semistrukturerad*[1] karaktär med på förhand bestämda frågeområden och varierade i längd från drygt en timme till två timmar. Varje intervju spelades in med hjälp av bandspelare och skrevs ut ordagrant inför efterföljande intervjutillfälle. På detta sätt kunde en preliminär analys av intervjuerna genomföras parallellt med det pågående intervjuarbetet. Samtliga intervjupersoner var vid tiden för intervjuerna verksamma vid Umeå universitet.

Totalt har nio personer intervjuats, fem kvinnor och fyra män. De intervjuade fördelar sig på fakultetsområden enligt följande; tre doktorander från humanistisk fakultet (två kvinnor och en man), tre doktorander från samhällsvetenskaplig fakultet (en kvinna och två män) samt tre doktorander från teknisk-/naturvetenskaplig fakultet (två kvinnor och en man). Två av doktoranderna inom humaniora, en kvinna och en man, var verksamma vid samma institution vilket också var fallet för en kvinnlig och en manlig doktorand från teknisk-/naturvetenskaplig fakultet. En uppföljningsintervju gjordes med den manliga doktoranden från teknisk-/naturvetenskaplig fakultet då ett tekniskt problem föranlett bortfall av information.

Valet av intervjupersoner skedde genom en kombination av *kriterieurval* och *snöbollsurval*. En jämn fördelning med avseende på kriterierna kön och fakultetstillhörighet eftersträvades initialt men urvalets slutgiltiga storlek och utseende växte fram allteftersom undersökningen fortskred. De första intervjupersonerna lokaliserades genom personlig kännedom medan de övriga kontaktades genom mer eller mindre slumpvisa förfrågningar utifrån de fastslagna kriterierna eller i enlighet med tidigare intervjupersoners förslag.[II]

[I] Se även Merriam (1988, s 74) angående semistrukturerade intervjuer eller Patton (1987, s 111-12) som beskriver ett liknande tillvägagångssätt under benämningen ”the interview guide approcach”.
[II] Se Patton (a.a., s 51-58) för en beskrivning av olika urvalsstrategier vid kvalitativa undersökningar samt Lincoln & Guba (1985, s 201) för en diskussion kring framväxande urvalsdesign – ”emergent sampling design”.

Vi har nu definierat livsvärldsbegreppet på ett sådant sätt att det sträcker sig utanför det enskilda subjektets medvetande. Genom att fokusera på medvetenhet, eller kunskap, förflyttar vi analysen till en intersubjektiv- och därmed också sociologiskt intressant nivå. Vetenskapen har jag liknat vid språkligt uppburna nätverk vars noder och förgreningar omfattar såväl materiella och sociala som kulturella element. Institutioner och forskare utgör noder i dessa nätverk och livsvärlden är den region som omfattas av ett enskilt subjekts medvetenhet. Socialisation kan därigenom definieras i termer av successiv synkronisering av det enskilda subjektets koordinatsystem och nätverkets strukturella uppbyggnad. Denna definition av livsvärlden förutsätter dock sociokulturella praktiker som ett överordnat begrepp. Medvetenhet, enligt min förståelse, förutsätter ett föremål och ett sammanhang. Den måste bestå i medvetenhet om någonting och det är i relation till detta ”någonting” som sociala relationer, språkliga regler och betydelser, kollektiva föreställningar med mera, får en mening. Forskares socialisation är en aspekt av forskningspraktiken som därmed utgör den sociokulturella fonden för mina intervjuer och analyser. Centralt här är naturligtvis språket, för det är den språkligt förmedlade medvetenheten som gör socialisationsprocessen empiriskt åtkomlig. Genom kvalitativa intervjuer är det alltså möjligt att få inblick i doktorandens koordineringsarbete, i hur nätverket integreras, och kommer till uttryck, i doktorandens koordinatsystem.

I min undersökning har detta operationaliserats i frågeställningar med syfte att inringa doktoranders upplevelser, uppfattningar med mera, i relation till vissa fenomen med utgångspunkt i institutionsmiljön. Jag har med andra ord inte studerat olika institutionsmiljöer utan institutioner som de uppfattas och kommer till uttryck i enskilda individers berättelser. Därmed har jag inte heller sett

det nödvändigt att välja ut ett bestämt antal doktorander från en begränsad uppsättning institutionsmiljöer, exempelvis en institution vardera från de tre fakultetsområdena humaniora, samhällsvetenskap och teknik-/naturvetenskap. Istället har jag utgått från vissa faktorer som kan antas vara mer eller mindre likartade oberoende av institution, men där en viss variation kan tänkas föreligga beroende på fakultetsområde. En ”objektiv” bild av institutionerna har överhuvudtaget inte eftersträvats, inte heller huruvida två eller fler doktorander delar samma uppfattning om en och samma institution. Fokus har hela tiden legat på hur den enskilda doktoranden uppfattar och förhåller sig till den subjektivt levda och erfarna tillvaron i en given institutionsmiljö.

Min uppfattning om socialisation, eller sekundär socialisation kanske vi ska säga i det här sammanhanget, är att det är ett tämligen ”universellt” fenomen vars mekanismer inte skiljer sig nämnvärt åt mellan olika socialisationssammanhang. Med andra ord: Det är förmodligen samma mekanismer som kommer till uttryck oavsett om vi studerar socialisation inom en företagsorganisation, en förening eller någonting annat. Det som skiljer sig åt är de kunskapsområden, den materiella inramning och de kulturella yttringar den socialiserade möter och har att förhålla sig till. Mitt urval, och den begränsade omfattningen av min studie, ska förstås i relation till detta. Genom empiriska nedslag kan jag, med min teoretiska förståelse som bas, belysa och uttyda hur socialisationsprocessen inom forskarsamhället kommer till uttryck i några olika sammanhang. Generaliseringsanspråken är begränsade till ett minimum och jag ansluter mig därmed tydligt till en mycket utbredd hållning inom livsvärldstraditionen.

Metodbeskrivning #2 – intervjuförfarande och frågeområden:
Intervjuerna genomfördes i möjligaste mån i doktorandernas egna tjänsterum. I några fall medgavs dock inte detta på grund av rådande lokalsituation och ett sammanträdesrum på sociologiska institutionen fick då tjäna som intervjulokal. Valet att förlägga intervjuerna till intervjupersonernas ”hemmiljö” eller till en någorlunda neutral miljö kom sig av en strävan efter att genomföra undersökningen i ett någotsånär naturligt sammanhang.[I] Dessutom präglas en intervjusituation alltid av en skev maktbalans och intervjuarens tjänsterum uteslöts därmed då detta antogs kunna förstärka den ojämna maktfördelningen till men för datainsamling och resultat. Den bakomliggande idén var helt enkelt att skapa en trygg miljö för såväl intervjuperson som intervjuare, en av förutsättningarna för att doktoranderna skulle kunna uttrycka sina egna uppfattningar i egna ord.[II]

En annan viktig förutsättning för att skapa ett sammanhang där intervjupersonerna kan uttrycka sina egna uppfattningar med egna ord är naturligtvis att ställa öppna frågor med relevans för det studerade fenomenet. I denna undersökning spände samtliga intervjuer över ett antal på förhand specificerade,

övergripande frågeområden, eller teman. Den inbördes ordningen mellan dessa teman samt formuleringen av de enskilda intervjufrågorna varierade dock från intervju till intervju beroende på hur de olika samtalen utvecklades. Uppföljningsfrågor ställdes när så var påkallat och nya frågor föranledda av de första analyserna av tidigare intervjuer tillkom allteftersom intervjuarbetet fortskred.[III]

De övergripande teman kring vilka intervjuerna var uppbyggda kan sammanfattas i följande sex kategorier: *personen*; *doktoranden*, *institutionen, forskningsområdet, disciplinen och vetenskapen*. Dessa teman kom sedan till uttryck i ett antal frågeområden med mer specifika frågor (exempel). 1) Bakgrundsuppgifter; ålder, familjemässig-, utbildningsmässig- och yrkesmässig bakgrund. 2) Universitetsstudierna; när, vad och varför personen började läsa vid universitetet. Upplevelsen av universitetsvärlden/-studier. Första kontakten med disciplinen. 3) Forskarstudierna; när, hur och varför han eller hon bestämde sig för att söka till forskarutbildningen. 4) Doktorandtillvaron; upplevelsen av doktorandtillvaron i stort, i relation till de nya direktiven för forskarutbildningen samt i relation till privatlivet. Relationen doktorand-insitution, bemötandet av nya doktorander, institutionens uppfattning om doktorander samt sammanhållning/samarbete mellan doktorander. Handledning, hur den fungerar, projekt eller doktorandtjänst, typ av kontakter och möjlighet att själv utforma forskningsområdet. 5) Institutionen; klimatet vid institutionen, traditioner, kännetecken för den egna institutionen i relation till andra i Sverige, seminarieklimat och storlek. Sammanhållen eller splittrad miljö. Jämställdhet. Eget förhållande till institutionen, formellt och informellt. Finansiering och typ av tjänst. Fördelningen undervisning/forskning. 6) Forskningsområdet; när, hur och varför just detta område valdes. Tradition vid institutionen eller nytt område. Eventuellt byte av inriktning under doktorandtiden. Metoder och teorier, vedertagna eller avvikande från institutionsbundna traditioner. Uppfattning om det egna forskningsområdet i relation till den forskning som bedrivs vid institutionen i övrigt, marginellt eller centralt. Forskningsområdet i relation till andra institutioner eller forskargrupper. Kontakter/vistelser utanför institutionen. 7) Disciplinen och vetenskapen; uppfattning om ämnet, den egna disciplinens betydelse för doktoranden. Skilje-/konfliktlinjer eller ”anything goes”, generellt och vid institutionen. Synen på/uppfattning om vetenskap och kunskap, forskaren, forskningens relevans, när man kan kalla sig forskare, etc. Forskningens/forskarens uppgift. Manligt/kvinnligt inom vetenskapen. 8) Framtidsutsikter; disputationen, avhandlingens form och eventuella publikationer. Intresse av en fortsättning inom universitetsvärlden eller vid institutionen.

[I] Se Lincoln & Guba (1985, s 189-92) för en argumentation kring betydelsen av att utföra kvalitativa studier i en, för det studerade fenomenet, naturlig miljö.

[II] Se Patton (1987): ”*The purpose of interviewing, then, is to allow us to enter the other person's perspective*” (s 109, kursivering i original), och “[t]*he fun-*

damental principle of qualitative interviewing is to provide a framework within which respondents can express their own understandings in their own terms"(s 115, kursivering i original).

[III] Ett resultat av att slutgiltigt syfte samt frågeställningar, i likhet med urvalets storlek och utseende, i de flesta kvalitativa undersökningar växer fram och förändras under studiens gång (jfr Lincoln & Guba, a.a.).

Men kan jag då lita på de uppgifter doktoranderna har delgivit mig under intervjuerna? Med utgångspunkt i mitt angreppssätt varken kan eller vill jag uttala mig i dylika spörsmål, ifall det inte rör sig om uppenbara misstolkningar. Om en person under en intervju skulle påstå att institutionen har trehundrafemtio doktorander, eller att "jag är Jesus och de andra doktoranderna är mina lärjungar" så skulle jag naturligtvis reagera. I det första fallet skulle jag lätt kunna undersöka uppgiften genom att exempelvis räkna antalet personer angivna som doktorander i universitetets telefonkatalog eller på institutionens hemsida. I det andra fallet vore det uppenbart att någon form av missförstånd förelåg, och hur mycket jag än tror på sociologins analytiska möjligheter skulle jag nog inse att intervjupersonens problem snarare var av terapeutisk karaktär. Faktum kvarstår dock att det i båda fallen skulle vara fråga om föreställningar som på olika sätt sade någonting om personernas levda erfarenheter vid, samt förhållningssätt till de institutioner där de är verksamma. Förmodligen skulle dessa utsagor, hur "objektivt" felaktiga de än kan tyckas, likafullt säga någonting väsentligt om personernas socialisation. Annorlunda uttryckt är det alltså det av intervjupersonerna försanthållna som intresserar mig eftersom deras förhållningssätt och handlingar påverkas av dessa föreställningar och uppfattningar.[53]

Detta leder mig osökt in på en annan metodologisk frågeställning: Hur ska vi förstå min egen relation till det studerade fenomenet? I denna avhandling är detta en metodologisk nyckelfråga och jag vill därför upprepa det reflexiva förhållningssätt jag redan inledningsvis föresatte mig:

> Min avhandling kan alltså betraktas som ett reflexivt projekt, reflexivt i den mening att jag vill komma till tals med en miljö i vilken jag själv befinner mig, samt de föreställningar och förhållningssätt jag med utgångspunkt i mina egna erfarenheter har försökt verbalisera och "testa" gentemot andra i min situation.

[53] Detta är naturligtvis en analytisk ståndpunkt med synliga paralleller till "Thomas teorem", dvs om människor definierar situationer som verkliga så blir de verkliga till sina konsekvenser (se ex Wallace & Wolf, 1995, s 186 eller Berg, 1998, s 175).

Reflexiviteten kommer sig av min egen position som doktorand på sociologiska institutionen i Umeå. Jag genomgår själv en socialisationsprocess och det är funderingar kring denna, mig själv och min omgivning som i stor utsträckning har gett upphov till avhandlingens inriktning. Teoretiskt har jag nyanserat min förförståelse genom att läsa, ta till mig samt diskutera insikter från sociologisk teori och teorier från vetenskapsstudieområdet. Men min förkroppsligade position måste också diskuteras i relation till det, eller dem, jag studerar. Som doktorand har jag insikt i många av de fenomen mina intervjupersoner har att förhålla sig till och det kan eventuellt tolkas som en analytisk nackdel, att jag kan tänkas ha svårt att distansera mig. Jag skulle dock vilja hävda det motsatta förhållandet; det är min position och medvetenhet som möjliggör en ingående analys av forskares socialisation. Detta kan knytas till mitt teoretiska resonemang kring intersubjektivitet. Varje intervjutillfälle kan betraktas som ett intersubjektivt koordineringsarbete där jag så långt som möjligt försökt ”koppla upp” mig mot doktorandens koordinatsystem och utblick. På så vis har jag också kunnat blicka in i de nätverk doktoranden själv koordinerar sig gentemot, det vill säga de strukturer av teoretisk, social, kulturell och materiell karaktär i vilka doktoranden orienterar sig. Tack vare mina egna erfarenheter har vissa nivåer av medvetenhet varit tämligen enkla att skapa intersubjektivitet kring, medan andra, exempelvis forskningsområdesrelaterade detaljer, framförallt de naturvetenskapliga doktorandernas forskningsområden, varit svårare att nå inblick i.

I intervjusituationen har doktoranden tillåtits reflektera över sina erfarenheter och därigenom konstruera en bild som jag senare analyserat som uttryck för personens socialisationsprocess. Naturligtvis finns här en maktrelation och det är jag som har definierat samtalens tematiska innehåll. Men det är å andra sidan ingenting unikt för kvalitativa undersökningar. Det är en förutsättning för att överhuvudtaget kunna få svar på någonting, detta att man vet vad man vill ha svar på.

Nu frågar sig förmodligen ”skeptikern” om jag överhuvudtaget tror mig kunna urskilja doktorandernas egna föreställningar och förhållningssätt bland de lager av antaganden och villkor i vilka intervjuerna tycks ha varit inbäddade. Det är en relevant fråga, men en fråga som i sådana fall borde diskuteras i relation till alla former av sociologiska undersökningar. Alla undersökningar är inbäddade i tjocka lager av djupgående och vidsträckta antaganden av ontologisk, epistemologisk och metodologisk karaktär, men de avtäcks sällan förutom när de irriterar och stör uppslutningen kring vedertagna vetenskapliga principer. Ofta förbises de omedvetet eller trängs undan i andan av den ”objektivitet” och distansering som antas prägla vetenskap och forskning. Jag personligen tror inte

att man kan undkomma denna diskussion och jag ämnar därför än en gång ta Dorothy Smith till hjälp.

Hur pretentiöst det än kan låta så är det min egen *ståndpunkt* som doktorand som vägleder mig i mina analyser av forskares socialisation. Lyckligtvis tillhandahåller dock Smith (1990b, s 2-3) argument som kan tvätta bort den triviala fernissan från detta påstående. I hennes version handlar det om den egna upplevelsen som kvinna, och sociolog, när den levda vardagsverklighetens erfarenheter kolliderar med sociologins objektifierade konstruktioner av samma verklighet. Trogen den fenomenologiska traditionen fastslår hon sociologiska kunskapsanspråks ofrånkomliga beroende av vardagsmänniskans erfarenheter och föreställningar, men också hur detta förhållande tenderar att överskuggas när samhällsvetenskapliga beskrivningar och teorier om vardagsvärlden blir vägledande principer för institutioner som organiserar och administrerar det sociala livet.[54] Maktrelationer, erfarna från ett i vardagsvärlden situerat medvetandes ståndpunkt, blir på så vis abstraherade i förhållande till lokala och specifika sammanhang och relationer.

Enligt Smith är inte personlig involvering i undersökta sammanhang ett problem. Hon anser snarare att analytisk distans tenderar att upprätthålla och fördunkla maktrelationer underbyggda av, bland annat, sociologiska begreppskonstruktioner. Detta är naturligtvis resultatet av att vi som sociologer lär oss ett förhållningssätt:

> As graduate students learning to become sociologists, we learn to think sociology as it is thought and to practice it as it is practiced. We learn that some topics are relevant and others are not. We learn to discard our personal experience as a source of reliable information about the character of the world and to confine and focus our insights within the conceptual frameworks and relevances of the discipline. Should we think other kinds of thoughts or experience the world in a different way or with horizons that pass beyond the conceptual, we must discard them or find some way to sneak them in. We learn a way of thinking about the world that is recognizable to its practitioners as the sociological way of thinking. (Smith, 1990a, s 15)

[54] Jag försökte nog säga någonting liknande i kapitel 2. När systemorienterade makroteorier och indikatorer tas som utgångspunkt för politiska beslut och åtgärder med avseende på forskningspraktiken så tenderar forskares vardagliga erfarenheter att glömmas bort. Genom att avläsa praktikens konsekvenser på aggregerad nivå, samt därefter omsätta analyserna i beslut och direktiv som appliceras på forskningspraktiken, hoppas man kunna påverka forskares målsättningar och intentioner. Jag tycker mig dock ha påpekat den problematik jag förknippar med detta i tillräcklig utsträckning, så jag nöjer mig med denna korta reflektion.

Enligt Smith lär vi oss alltså att ”glömma” vår position som deltagare i de sociala sammanhang vi studerar, att förneka den vardagskunskap vi besitter och att istället ta vår tillflykt till de sociologiska begrepp vars innebörd ofrånkomligen någon gång måste ha hämtat sin näring från de levda och upplevda relationerna i dessa sammanhang. Jag säger inte att jag skulle utgöra ett undantag från denna omständighet. Jag tar med glädje hjälp av sociologiska begrepp och jag njuter av att diskutera samhälleliga fenomen i teoretiska ordalag. Däremot får man hela tiden lov att påminna sig om sin egen delaktighet i samhället och att man som universitetsanställd befinner sig i någon form av maktsituation i relation till människor i gemen. Det är annars lätt hänt att våra sociologiska begrepp tar tag i vår medvetenhet på ett sätt som gör oss blinda för vardagsmänniskors upplevelser och erfarenheter.

Det är på detta sätt jag vill argumentera för min egen utgångspunkt, min analytiska ståndpunkt vars bas är min egen position som doktorand på sociologiska institutionen. Mitt ego må vara av en dignitet som överskrider utrymmet i en akademisk avhandling, men jag vill ändå hävda min egen utblick som förutsättning för att kunna analysera hur forskares socialisation som en del av forskningspraktiken organiseras samt hur denna process upplevs av enskilda doktorander. Istället för att linda in min egen situation i en förment objektiv vetenskaplig hållning drar jag nytta av densamma genom att diskutera och problematisera de sammanhang och förhållanden jag möter i vardagssituationer. Till min hjälp har jag, förutom alla de sociologiska begrepp jag räknat upp och bearbetat i detta kapitel, mina egna erfarenheter av att vara en medelålders man med arbetarklassbakgrund, vars inträde och tillvaro i den akademiska världen föranlett funderingar och förundran på ett så genomgående sätt att det utmynnat i detta avhandlingsämne.

Låt mig nu avsluta kapitlet med en kort återkoppling till den frågeställning jag i kapitlets början åtog mig att lösa, nämligen ”Habermas dilemma”. I den teoretiska diskussionen har jag formulerat en lösning som jag anser kommer till rätta med intersubjektivitetsproblematiken, och jag vill mena att vi nu har teoretiska verktyg vilka möjliggör en läsning och analys av intervjuerna som inte fastnar i subjektiva medvetandeprocesser.

Men på vilket sätt har jag då avlägsnat mig från Habermas egen lösning? Först och främst har jag lämnat Habermas strikt ”moderna” sociologiska hållning. Vi har olika intressen och jag ser det varken möjligt, nödvändigt eller önskvärt att söka det sanna eller rationella ”utanför” respondenternas utsagor. Båda två hänvisar vi visserligen till språkets betydelse, men för egen del anser jag mig inte ha tillgång till ett sociologiskt språk som tillåter en bättre kunskap om vardagsfenomen. Ja, ”bättre” möjligtvis, sett från kunskapssociologiskt per-

spektiv, däremot vare sig ”objektivt”, ”absolut” eller ”mer rationellt”. Kopplat till detta är också att Habermas analys, för det andra, helt klart förutsätter en distansering av den typ som jag nyss avsvor mig möjligheten av. Habermas lägger sig på en nivå som inte bara är abstrakt utan också avskild från de människor han under sina livsvärldsteoretiska resonemang förutsätter. Med hjälp av Smith har jag istället argumenterat för att jag inte undkommer mina egna erfarenheter för att komma till tals med forskares socialisation och att mina chanser att förstå fenomenet skulle minska ifall jag förnekade min egen ståndpunkt.

Med detta har jag tänkt lämna den begreppsliga utredningen av livsvärldsperspektivets teoretiska förutsättningar och metodologiska möjligheter därhän. Jorden, eller åtminstone den empiriska ”verkligheten”, kallar på vår uppmärksamhet. Först måste vi dock omsätta begreppsapparaten i empiriskt användbara termer. I nästa kapitel utvecklar jag därför den teoretiska grund vi nu har att stå på. Med det vill jag skapa de dimensioner som ska ta oss från den begreppsliga förståelsen av socialisation som successiv synkronisering av subjektiva koordinatsystem och sociokulturella nätverk, till empiriska iakttagelser av doktoranders föreställningar och förhållningssätt relativt den sociokulturella omgivningen.

3. Mot empirin! Analytisk dimensionering på teoretisk mellannivå

Efter den metateoretiska grundläggningen av livsvärldsperspektivet, ska vi nu försöka närma oss den empiriska nivån. Underlaget är färdigt, i behov av analys, och det består av utskrifter från kvalitativa intervjuer med doktorander från olika fakultetsområden och institutioner. Från den teoretiska diskussionen ska vi i första hand ta med oss den övergripande förståelsemodell jag skisserat, det vill säga det kunskapssociologiska livsvärldstänkande jag försökt urskilja och åskådliggöra med avseende på forskares socialisation. Fördelen med detta är att vi inte har låst oss fast vid en teoretisk modell som förhindrar oss att söka det nya och oväntade. Forskares socialisation ur ett livsvärldsperspektiv måste förstås utifrån de enskilda doktorandernas egna erfarenheter, föreställningar och förhållningssätt. Förståelsen av fenomenet kan inte reduceras till ett teoretiskt resonemang.

Å andra sidan behöver vi hållpunkter att fästa analysen vid. Vore avsikten att fylla det teoretiska ramverket med empiriska iakttagelser, utan hjälp från annat håll, skulle vi få ägna enormt mycket möda åt en analys som förmodligen skulle bli såväl överbelastad som ofokuserad. För att underlätta analysarbetet och för att tydliggöra kopplingarna mellan de olika abstraktionsnivåerna så måste det teoretiska ”skelettet” kläs med empiriskt användbart ”kött”. Detta kapitel ska med andra ord ägnas åt ett försök att ta ner begreppsapparaten till en teoretisk nivå mellan begreppsliga kopplingar och empiriska data, alltså den abstraktionsnivå Merton (1968) avser med ”sociological theories of the middle range”. Jag vill därmed knyta den teoretiska förståelsen hårdare till den vetenskaps-/kunskapssociologiska traditionen och med detta upprätta dimensioner som kan användas analytiskt.

Som ni minns resonerade jag i slutet av den begreppsliga diskussionen kring forskares socialisation i termer av successiv synkronisering av subjektiva *koordinatsystem* och intersubjektiva, *sociokulturella nätverk*, vid ett givet ögonblick iakttagbart som ett moment i den kontinuerliga dialektiken mellan *motstånd* och *anpassning*. Eftersom vi närmar oss fenomenet ur ett livsvärldsperspektiv, är det den enskilda doktorandens utblick vi har att tillgå för inblick i denna synkroniseringsprocess. Koordinatsystemet, med doktoranden som *nollpunkt*, förgrenar sig vid varje given tidpunkt in i ett eller flera nätverk längs en rad dimensioner, och doktorandens ”position” blir på så vis analytiskt avgörande. *Forskningspraktiken* är den teoretiskt avgränsade ”arena” där subjektiva koordinatsystem och sociokulturella nätverk uppstår, förenas, konfronteras, upprätthålls eller förändras, och det är mot denna vi ska vända vår uppmärksamhet. Vår grundläggande kunskapssociologiska förståelse bottnar i betoningen av språkligt baserad *medvetenhet* som förmedlande mellan subjektivt medvetande och intersubjektiva kunskapstillstånd om praktikens materiella, sociala eller kulturella aspekter.

I och med att *medvetenhet* också är vår metodologiska inkörsport till en empirisk förståelse av forskares socialisation så måste detta begrepp vara utgångspunkten när vi funderar vidare kring de analytiska dimensioner som ska vägleda oss genom empirin. Låt mig därför först, kortfattat, rekapitulera de epistemologiska och metodologiska argumenten för avhandlingen: Allt vi överhuvudtaget kan veta om forskningspraktiken får vi oss tillhanda genom språket och de intersubjektiva överenskommelser som genom olika grad av ”objektivering” och institutionalisering manifesterar nätverkets uppbyggnad vid en given tidpunkt. På samma sätt är ett enskilt koordinatsystem uppbyggt kring subjektet som nollpunkt, med internaliserade, språkliga kategorier och beskrivningar som förutsättning, och begränsning, för självdefinition, medvetenhet om nätverket samt medvetenhet om den egna positionen i nätverket. Min egen förståelse av socialisationsprocessen kan därmed verbaliseras i termer av medvetenhet om doktoranders medvetenhet om sig själva, vilket i sin tur återspeglar en sociokulturell, intersubjektiv medvetenhet om forskningspraktikens materiella, sociala och kulturella beståndsdelar.[55]

[55] En kunskapssociologisk förståelse, med andra ord, vilande på konstruktivistisk grund; ”verkligheten” består i det vi vet om den, och det vi vet är socialt konstruerade, språkligt förmedlade föreställningar om sakernas tillstånd, kollektiva representationer som uppstår i, vägleder och beskriver sociokulturella praktiker. Vetenskapliga kunskapsanspråk, vardagskunskap, de kollektiva föreställningar som ibland avfärdas som myter, fiktioner med mera – alla former av kunskap, vilket naturligtvis även innefattar kunskapssociologiska kunskapsanspråk, kan och bör därför analyseras kunskapssociologiskt (se ex Berger & Luckmann, 1966; Bloor, 1991; Callon & Latour, 1992; Douglas, 1975; Fuller, 1993; Knorr Cetina, 1994; Latour, 1987; Latour & Woolgar, 1986;

Vad vill jag då säga med detta? Tankegångarna har ju redan formaliserats under diskussionen av livsvärldsperspektivets metodologiska möjligheter, så varför upprepa dem här? Jo, jag vill med detta föra in resonemanget på klassifikationer av verkligheten samt kopplingarna mellan klassifikationssystem av olika slag och de sociokulturella sammanhang där dessa uppkommer och används. Medvetenhet är, som jag tidigare har konstaterat, synonymt med kunskap, och när det gäller kunskap i relation till social organisation respektive materiella förutsättningar finns glädjande nog mycket hjälp att få. Vi ska av denna anledning ta upp den kunskapssociologiska tråd som lades ut av ”den sene” Durkheim och som senare kom att förvaltas av Mary Douglas och sedermera av David Bloor samt andra representanter för senare tiders kunskapssociologi inriktad på vetenskaplig kunskap.

Avhandlingens livsvärldsteoretiska vändning kräver dock ett litet förtydligande. Under den begreppsliga diskussionen i kapitel 3 kom ”systemet”, i Habermas betydelse, att ersättas av den del av det sociokulturella nätverket som omfattas av ett enskilt subjekts utblick och medvetenhet. I och med den metodologiska ”översättningen” snävades detta in ytterligare till ”primärt sociokulturellt sammanhang”, vilket i stor utsträckning diskuterats som synonymt med den akademiska institutionen. Med detta avses emellertid inte en skarp gränsdragning mellan vetenskapligt ”interna” och ”externa” faktorer. Historiskt avhängiga, samhälleliga omständigheter gör sig vid varje given tidpunkt påminda i forskningspraktiken och detta kan betraktas som en aspekt av den ”kolonisering” av livsvärlden Habermas föreställer sig.

Pickering, 1995; Rorty, 1997; Shapin, 1994; Smith, 1990a; 1990b; Wittgenstein, 1998; Woolgar, 1988).

Fullers ”sociala epistemologi” får här tjäna som illustration av den epistemologiska och metodologiska ståndpunkt jag åberopar, och som på olika sätt framkommer i den exemplifierade litteraturen: ”My own philosophical stance is called *social epistemology*. In terms of the recent philosophy of science debates, my position is as follows. I am a scientific realist with regard to the discourse of the social sciences. By that I mean that the best explanation for the history of all of our knowledge enterprises is provided by the best social scientific theories… I am an antirealist about the discourse of the natural sciences, to the extent that I accept the validity of social constructivist accounts of natural scientific practices… However, I do not accept the further constructivist claim that that there is no way of getting a more comprehensive “scientific” understanding of what the natural scientists are doing. There is such a way, but it involves importing the categorical framework of the social sciences and recasting what the natural scientists are doing as instances of more general forms of social behavior… I come to social epistemology by way of a few homely observations. Knowledge exists only through its embodiment in linguistic and other social practices. These Practices, in turn, exist only by being reproduced from context to context, which occurs only by the continual adaptation of knowledge to social circumstances.” (Fuller, 1993, s xiv-xv, kursivering I original)

Här kommer den frågeställning som formulerades i slutet av kapitel 2 väl till pass: Kan man spåra systemets inträngande i livsvärlden i doktoranders beskrivningar av sig själva, sina omgivningar samt sig själva i relation till dessa omgivningar? Som jag ser på saken kan koloniseringstanken, beträffande forskningspraktiken, kopplas till just diskussionen om gränsen mellan vetenskap och omgivande samhälle. Tack vare vetenskaps-/kunskapssociologins ”uppluckring” av denna analytiskt problematiska och empiriskt ohållbara gräns, behöver vi inte tänka oss koloniseringen av livsvärlden i termer av ett ”anonymt” system som förvanskar livsvärldens fria och rationella kommunikation. Med vår livsvärldsmodell som utgångspunkt kan vi istället tala om ”systemdiskurser” i doktorandernas föreställningar om, och förhållningssätt till, den praktik man är en del av. ”Kolonisering” bör alltså förstås som att exempelvis forskningspolitiska beskrivningar av forskarutbildningen, via nätverken förgrenar sig in i enskilda subjekts medvetenhet och utblick. Jag återkommer till denna diskussion i kapitlets sista avsnitt där jag knyter den till ett försök att formulera en analytisk modell för förståelsen av forskningspraktikens drivkrafter.

Sociokulturella klassifikationer

Låt oss ta det från början. I avhandlingens inledning berörde jag boken *Primitive Classification* där Emile Durkheim och Marcel Mauss bland annat fastslår följande radikala formulering: ”*... the classification of things reproduces this classification of men*.” (Durkheim & Mauss, 1963, s 11, kursivering i original) Den klassifikation av människor som avses är hur primitiva stammar, enligt antropologiska källor, är organiserade socialt. Klassifikationen av ting motsvaras av hur dessa stammar uppfattar och kategoriserar företeelser i naturen. Analogin mellan social organisation och klassifikationssystem hämtar Durkheim & Mauss från iakttagelsen att alla ting i universum är uppdelade mellan de olika stammarna.

Tesen har kritiserats, det ska understrykas, men det tänker jag bortse ifrån.[56] Inte heller tänker jag bry mig om att det rör sig om ”primitiva” samhällen, för enligt Durkheim & Mauss finns ett tydligt släktskap mellan primitiva klassifikationssystem och vetenskaplig kunskap. Istället vill jag ta fasta på den implicerade kopplingen mellan social organisation, kunskap och naturen. Vad innebär detta påstående för oss? Vad kan vi lära oss av Durkheim & Mauss?

[56] Bland annat framför Needham (1963) skarp kritik i förordet till *Primitive Classification*, den bok han själv har översatt till engelska.

Det är naturligtvis svårt att omsätta ett så allmänt påstående som ”klassifikationen av ting reproducerar klassifikationen av människor” till analytisk handling. Därtill är tesen alldeles för opolerad. Men andemeningen är viktig. Människors kunskaper säger någonting substantiellt om den sociala organisationen med dess normativa konventioner. När vi studerar doktoranders föreställningar om sig själva i relation till de sociokulturella miljöer där de befinner sig, får vi också veta någonting om dessa miljöer. Vi måste dock gå längre än så för att Durkheim & Mauss tes ska komma oss till gagn.

I *The Elementary Forms of Religious Life* tar Durkheim följande definition av religion till hjälp för att ytterligare förtydliga kopplingarna mellan social organisation och kunskap om naturen:

> We arrive thus at the following definition: A religion is a unified system of beliefs and practices relative to sacred things, that is to say, things set apart and forbidden - beliefs and practices which unite into one single moral community called a Church, all those who adhere to them. (Durkheim, 1995, s 44, kursivering i original)

Enligt Durkheim kan en religion således definieras som ett enhetligt system av tro, eller föreställningar, och praktiker. Dessa föreställningar och praktiker manifesteras i religiösa riter kring ”heliga” ting, riter vars upprinnelse och konsekvens är att föreställningar om ”det heliga” avgränsas och skyddas från att ”profaneras”. Den sociala sammanslutning som deltar i dessa praktiker inriktade på specifika heliga ting, kan därmed betraktas som en moralisk sammanslutning, eller kyrka.

Vad har detta med forskningspraktik att göra? Ganska mycket, faktiskt. Lyssna bara på vad David Bloor har att säga om saken:

> Durkheim’s classic study “The Elementary Forms of the Religious Life” shows how a sociologist can penetrate to the very depths of a form of knowledge. What is more Durkheim dropped a number of hints as to how his findings might relate to the study of scientific knowledge. (Bloor, 1991, s 4)[57]

Vetenskap eller religion, det handlar i båda fallen om kunskapsformer vilka kan undersökas och förklaras sociologiskt. Hur ska då Durkheims insikter uppfattas i relation till vetenskap och vetenskaplig kunskap? Jag låter Bloor fortsätta:

[57] Detta understryks också av Woolgar (1988, s 24): ”Durkheim thus establishes an intriguing anthropological framework for the study of science. The isomorphism (or parallelism) between social and physical worlds suggests we can understand the structure of knowledge about the physical world as a reflection of structure in the social world; our apprehension of nature will display the organization and arrangement of our social institutions.”

> Instead of defining it as true belief – or perhaps, justified true belief – knowledge for the sociologist is whatever people take to be knowledge. It consists of those beliefs which people confidently hold to and live by. In particular the sociologist will be concerned with beliefs which are taken for granted or institutionalised, or invested with authority by groups of people. (s 5)

Kunskap för sociologen är vadhelst människor betraktar som kunskap, föreställningar som grupper av människor förhåller sig till och lever efter. Förgivettagna föreställningar, men också föreställningar vars fundament är att det finns grupper av människor med auktoritet nog att övertyga andra om dess giltighet. För Bloor gäller detta i lika hög grad för vetenskapliga kunskapsanspråk som för religiösa föreställningar eller vardagskunskaper. Konsekvensen för oss är att vi borde kunna förstå vetenskapliga grupperingar i termer av ”kyrkor”, alltså sociokulturella sammanslutningar där moral, föreställningar, social organisation och materiella förutsättningar sammanstrålar i praktiker kring ”heliga ting”.

Det första som kan komma till analytisk användning, och som vi därför ska lägga på minnet, är att kunskaper – om forskningspraktiken, dess föremål, dess sociala organisation, auktoritet, moral – med andra ord sociokulturella klassifikationer, tillåter insyn i praktikens sociokulturella uppbyggnad. Doktoranders medvetenhet om den egna positionen i relation till praktikens olika dimensioner, deras utblick, är inte bara nyckeln till en empirisk förståelse av forskares socialisation, den låter oss alltså ta del av hur nätverket vid en given tidpunkt är uppbyggt.

Det allmänna i dessa konstateranden gör dem dock så vaga att de på sin höjd kan fungera som generella indikatorer på olika kunskapsformers sociala karaktär. En skarpare lins behövs, och jag vill därför gå vidare med en diskussion kring olika former av klassifikationer, olika i så måtto att det rör sig om kunskaper i relation till två polära praktiktillstånd.

Sociokulturella praktiker och ”gränstillstånd”

Tanken är alltså att försöka skapa en hanterbar grund för empirisk analys av forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen. Hittills har jag konstaterat att vetenskapliga resultat, och andra mer ”vardagliga” föreställningar knutna till forskningspraktiken, är beroende av sociala omständigheter, och att de kan benämnas ”klassifikationer”. Nu är det dags att upprätta en åtskillnad mellan stabila klassifikationer och flyktigare föreställningar, kunskapsformer som i sin tur kan relateras till olika tillstånd i forskningspraktiken.

Till att börja med ska vi behandla vetenskap under ”normala” omständigheter, när forskningspraktiken fortskrider under kollektivt igenkända och accepterade former. Nu vill jag på en gång understryka att kunskaper och teorier inte är mindre beroende av sociokulturella sammanhang bara för att omständigheterna är ”normala”. Dock kan kopplingarna mellan det kognitiva och det sociala sägas vara av ganska diffus karaktär, mer övergripande och allomfattande.

Här går tankarna omedelbart till Kuhn (1962) och begreppet ”paradigm”. Paradigm betecknar just en vetandegemenskap där grundläggande frågor om verkligheten successivt kommit att ge plats åt sökandet efter pusselbitar som kan komplettera den kollektivt uppburna världsbilden. Från Kuhn kan man utan större omsvep dra en parallell till Durkheims definition av religion. Normalvetenskap innebär att de flesta vet vad de i grunden tror på. Medlemmarna i ”kyrkan” tar den kollektiva föreställningen om verkligheten för given och alla ser som sin uppgift att dra ett kunskapsstrå till den stack som representerar världen enligt paradigmet. De heliga tingen är tryggt förvarade i ”svarta lådor” (jfr Latour & Woolgar, 1986) innehållande långa kedjor av argument och antaganden vars giltighet svårligen kan ifrågasättas eftersom det skulle medföra stora kostnader, både ekonomiskt och trovärdighetsmässigt.

Socialisation är under ”normalvetenskapliga” förhållanden en tämligen oproblematisk process där nya forskare lär sig att uppfatta verkligheten enligt den rådande världsbilden. Vetenskapliga metoder och regler internaliseras, vilket gör att eventuella misstag kan skyllas på undermåliga forskarinsatser och inte på teoretiska eller metodologiska tillkortakommanden. Nätverket, för att kort återgå till vår egen vokabulär, framstår så att säga som stabilt över tid.[58] Förutom de förskjutningar som hela tiden sker när nya insikter införlivas i den helhetliga förståelsen, kan mycket av den sociokulturella omgivningen överblickas och tas för given. Det är det subjektiva koordinatsystemet som måste justeras för lyckad socialisation.

Paradigmet, enligt Kuhn, klarar ett visst mått av anomalier, men när dessa blir alltför många och alltför påträngande så raseras den kollektivt uppburna världsbilden med en vetenskaplig revolution som följd. Konsekvenserna blir såväl psykologiskt som socialt kännbara, och dispyter av ontologisk, epistemologisk och metodologisk art ackompanjerar den sociala uppsplittringen i minst två grupper vördande olika ”heliga ting”. Nätverkets trådar knyts om och olika

[58] Vi får dock inte glömma att nätverket alltid ”rör på sig”. Dess konstitution, i varje givet ögonblick på gränsen mellan stabilitet och förändring, inbegripen i dialektiken mellan institutionaliserad och emergent praktik, är aldrig stabil längs samtliga dimensioner. Nätverkets framtida utseende och utbredning kan aldrig till fullo förutsägas. Under normalvetenskapliga förhållanden kan man dock säga att nätverket endast förändras i begränsad utsträckning.

nätverk kämpar om utrymme. Individuella koordinatsystem kan inte längre synkroniseras efter bestämda dimensioner eftersom nätverken hela tiden antar nya former i väntan på den relativa, och tillfälliga, stabilisering som följer av ett nytt paradigm.

Vetenskapliga kriser och revolutioner är dock metateoretiska illustrationer av långa tidsskeenden. När man för ner resonemanget på empirisk mark så kan man istället tala om vetenskapliga dispyter eller kontroverser vilket är högintressant vetenskaps-/kunskapssociologiskt stoff. Mekanismer och processer som alltid är verksamma i människors kunskapsskapande blir i konfliktsituationer tydliga på så sätt att den vetenskapliga kunskapens sociokulturella avhängighet blottläggs (se ex Brante & Norman, 1995; Engelhardt & Caplan, 1987; Collins & Pinch, 2000).

Motstånd är på ett ungefär vår motsvarighet till kontroverser, men motstånd är inte nödvändigtvis ett konfliktladdat begrepp, snarare en beteckning för den kontinuerliga synkroniseringsprocessen mellan subjektiva koordinatsystem och sociokulturella nätverk. Doktoranden möter hela tiden motstånd i så måtto att subjektiva föreställningar och intentioner konfronteras med kollektiva föreställningar, konventioner och föreskrifter, materiellt motstånd etcetera. Motståndet, och den anpassning som följer, kan därmed vara av olika slag beroende på vilka dimensioner i nätverket som bjuder motstånd. I situationer när nätverket präglas av fragilitet kan dock motståndet bli mycket kraftigt. Risken är då stor att ”heliga ting” blir föremål för ifrågasättande. För de som ”tappat tron” framstår gränsen mellan det heliga och det profana som otydlig, medan de som fortfarande vördar ”det heliga” ser en absolut gränsdragning i behov av resolut försvar.

Den skarpa polariseringen mellan normalvetenskap och revolutionär vetenskap är naturligtvis svår att upprätthålla när den läggs som raster över den vardagliga forskningspraktiken. Vetenskapliga dispyter blossar till och från upp men dessa behöver inte resultera i att hela forskningsområden, teorier eller, än mindre, vetenskaper går i graven. Vissa discipliner, sociologi till exempel, saknar en samlande teoretisk kärna och kan därför sägas vara präglade av ständiga kontroverser. Det är alltså fullt möjligt att föreställa sig vetenskapen som ständigt pendlande mellan normalvetenskap och revolution, eller stabilitet och förändring. Vi är därför i behov av ett redskap som gör det möjligt att urskilja ”gränsstrider” som inte står kring ”det allra heligaste”.

Med Mary Douglas (1966) kan den durkheimianska förståelsen av det heliga utvidgas till att gälla alla objekt, och föreställningar om objekt, som inte låter sig klassificeras enligt vedertagna klassifikationssystem. ”Gränstillstånd” av olika slag blir därmed det intressanta; alla föremål och företeelser som inte kan

skrivas in i någon bestämd, sociokulturellt accepterad kategori, löper risk att betraktas som farliga och orenande. I och med detta kan man säga att klassifikationssystemets samtliga gränser står under ständig bevakning, inte bara de som skiljer sakralt från profant.

Här närmar vi oss någonting mycket intressant. Om vi överför resonemanget till att gälla vetenskap så bör vi kunna förstå forskningspraktiker som sociala och moraliska sammanslutningar kring världsbilder av olika slag, och inom dessa finns en rad ”gränsobjekt” vars mening alltid lämnar utrymme för mer än en tolkning. Det kan handla om allt från empiriska data, experimentell utrustning och begrepp till betydelsen av enskilda människors befattningar. När dessa tings betydelser tangeras och diskuteras, vilket exempelvis kan ske under ett seminarium, så formeras också sociala grupperingar omfattande olika synsätt och föreställningar. Konsekvenser av dessa ”gränsstrider” kan vara mer eller mindre omfattande förändringar av nätverkets uppbyggnad, men också upprätthållen stabilitet. Medvetenheten om tingen, om den sociala organisationen, moral samt den egna positionen i det sociokulturella sammanhanget, återspeglar därmed dessa gränsföreteelsers betydelse i forskningspraktiken.

Nu kan vi reservera ”heliga ting” för noder i nätverkets ”utkant”, knutpunkter vars beständighet är avgörande för nätverkets stabilitet. Om ”gränsobjekten” hela tiden gör sig påminda i ”mindre” dispyter så motsvarar ”det heliga” de sköraste delarna av nätverket. I den stund forskningspraktiken knyter an till ett heligt ting så aktiveras starka krafter i nätverkets sociala och kulturella dimensioner. För forskares socialisation är detta av stor betydelse. Motstånd och anpassning i relation till ”gränsobjekt” sker hela tiden, och detta kan liknas vid Kuhns ”anomalier”, medan konfrontationer kring ”heliga ting” är mer sällsynta och därför, med viss reservation, jämförbara med vetenskapliga kriser. Konfrontationer mellan koordinatsystem och nätverk i relation till ett ”heligt ting” leder antingen till anpassning av den egna positionen *eller* till förändring av nätverket. En viktig aspekt av analysen bör därför vara att hålla utkik efter ”heliga ting” och ”gränsobjekt” då vi genom dessa bör kunna nå viktiga insikter om såväl forskares socialisation som den sociokulturella miljön och forskningspraktiken.

Dilemmat med att tala om normalvetenskap och ”gränstillstånd” som vore det fråga om antingen eller, är att forskningspraktiken lätt framstår som enhetlig och oberoende av olika vetenskapsområdens traditioner. I nästa avsnitt är därför syftet att beskriva några tänkbara sociokulturella miljöer samt de nätverksformationer som kännetecknar dessa. Med detta vill jag koppla nätverksmetaforen till olika discipliner och institutioner. Jag kommer också att försöka visa på

möjliga subjektiva positioner i dessa nätverksformationer för att på så vis peka ut presumtiva socialisationsmönster.

Sociokulturella miljöer och subjektiva positioner[59]

Jag skulle vilja utveckla mig på en punkt. I slutet av förra avsnittet drog jag paralleller mellan ”gränsobjekt” och anomalier, å ena sidan, samt mellan ”heliga ting” och kriser å den andra. I och med att jag tar analytisk utgångspunkt i den akademiska institutionen måste dock detta resonemang modifieras om vi ska kunna nå en förståelse av olika sociokulturella miljöer. Jag ska därför ge tre exempel, ett vardera från naturvetenskap, samhällsvetenskap och humaniora.[60]

Till att börja med ska vi tänka oss en naturvetenskaplig miljö. Sinnebilden av naturvetenskap är att forskningspraktiken bedrivs i grupper specialiserade på olika aspekter av det forskningsobjekt som är föremål för en specifik disciplins verksamhet. De fundamentala föreställningarna om vad som är vetenskap och hur vetenskap ska bedrivas problematiseras sällan, och teoretiskt formerar sig de olika grupperingarna kring en och samma kärna. Förhållandena kan därmed på många sätt liknas vid ”normalvetenskap” och eventuella dispyter står sannolikt kring tolkningar eller personliga motsättningar. Låt oss spinna vidare på denna ”sinnebild”.

En institution som representerar den tänkta naturvetenskapliga disciplinen kan därmed sägas bestå av olika nätverk, förbundna av gemensamma ontologiska och epistemologiska föreställningar, förmodligen också metodologiska. Empiriskt skiljer sig de olika nätverken åt till viss del, det vill säga det finns inte nödvändigtvis några kopplingar mellan de olika forskningsområdenas sociokulturella formeringar kring experiment och observationer. Det kan naturligtvis

[59] I detta avsnitt förhåller jag mig ganska löst till termen *subjektiva positioner* och jag avser med begreppet en forskares, eller doktorands ”nollpunkt”. Den teoretiska diskussionen i föregående kapitel tvingar oss dock att förstå nollpunkten i relation till forskningspraktikens samtliga dimensioner. Det är alltså inte fråga om ”objektivt” existerande positioner som finns ”där ute” i väntan på att intas. Positionen utgörs istället av en språkligt baserad medvetenhet om den egna positionen i relation till den sociala organisationen, normativa föreskrifter, kunskapsanspråk, teorier, vetenskapsteoretiska antaganden, materiella förutsättningar etcetera (jfr Latour & Woolgar, 1986, s 213-214). En mer utvecklad diskussion kring, och analys av, doktoranders *subjektspositioner* i relation till *dominerande diskurser* ges av Mählck & Karlsson (2003).

[60] Tämligen grova generaliseringar, vill jag understryka, baserade på utbredda, och ibland tvivelaktiga, beskrivningar av olika vetenskapliga kulturer. Syftet med exemplen är dock att illustrera tänkbara skillnader och likheter. Det kan därför vara på sin plats med ”karikatyrer”. Grundliga och förmodligen mer rättvisande analyser av olika discipliner, vetenskapsområden och specialiteter återfinns i Whitley (1984) eller Becher (1989).

finnas noder, instrument till exempel, som ingår i flera nätverk, men användning, inställningar, kalibrering etcetera, behöver därmed inte vara gemensamma.

De enskilda nätverkens utbredning begränsas inte av institutionsmiljön utan de förgrenar sig såväl nationellt som internationellt, bland annat som resultat av att kommunikationen i mycket hög grad sker via specialiserade tidskrifter. Däremot måste de olika nätverken ofrånkomligen konfronteras vid olika tillfällen, exempelvis i frågor som rör undervisning och forskarutbildning eller vid gemensamma seminarier, i alla fall de seminarier där representanter för olika forskningsområden sluter upp.

”Gränsstrider”, i den utsträckning de förekommer, står sannolikt kring ”gränsobjekt” av olika slag. Det är alltså högst osannolikt att ”heliga ting” blir föremål för två, eller fler, nätverks konfrontationer. Strider om befattningar, eller karriärövervägande, är gränstillstånd som med stor sannolikhet tar mycket tid och energi i anspråk. I och med att nätverken till vissa delar konvergerar med varandra så är det också möjligt att översätta betydelsen av positioner mellan de olika språkbruken. Författarskapets olika aspekter, med andra ord antal publikationer och citeringar, blir därför viktiga markörer för position och för forskares föreställningar om den egna positionen i nätverket.

Socialisation, och doktoranders positioner, korresponderar givetvis med det nyss nämnda. Vetenskapens ”heliga ting” internaliseras som ”sanningar” och blir till förgivettagna aspekter av forskningspraktiken. Handledning sker i arbetsgrupper och en doktorand har av tradition tillgång till en huvudhandledare och åtminstone en bihandledare. Han eller hon bistås dessutom av ”post-doc-forskare”. En stor del av inlärningen består i införskaffande av kunskaper och färdigheter ämnade att bemästra den osäkerhet som följer av forskningspraktikens röriga och oförutsägbara karaktär (jfr Delamont & Atkinson, 2001). Position, kan vi nog också sluta oss till, lär man sig som doktorand att förknippa med hur synlig man är som författare och i andra forskares referenslistor, det vill säga position inom forskningsområdet och inte primärt ställning på institutionen.

Det andra tänkbara exemplet är en humanistisk miljö i liten skala. Inom humaniora framställs ofta forskningen som ett ensamarbete med forskare sittande på sina rum eller systematiskt grävande i arkiv, under lång tid skrivande på tjocka volymer. Kommunikation via tidskrifter sker nämligen i liten omfattning, i alla fall jämfört med naturvetenskapliga förhållanden. Forskningsområden finns givetvis också inom humaniora, men på en liten institution är det sannolikt så att forskningsområden antingen förkroppsligas av enskilda forskare, eller att hela institutionen i princip utgör ett enda forskningsområde. Någon enhetlig teoretisk kärna finns knappast, och föreställningar om vetenskap och veten-

skaplighet kan också variera i ganska stor utsträckning. Sinnebilden av humanistisk forskning, även forskning inom ett och samma område, är att tolkning, perspektivering och analytisk uppfinningsrikedom betonas framför förklaring och teoretisk konsensus.

Här kan man tänka sig två polära tillstånd. Antingen präglas institutionen av ”anything goes”, det vill säga nytänkande uppmuntras så länge vedertagna kriterier för vetenskaplighet uppfylls, eller också finns en mentalitet av typen ”så här har vi alltid gjort, och så ska vi även fortsättningsvis göra”. I vilket fall som helst, troligt är att den sociokulturella miljön av tradition eller andra anledningar graviterar runt någon stark vilja, eller några starka viljor.

Den ”humanistiska institutionen” kan sägas bestå av ett eller flera nätverk, men till skillnad från den naturvetenskapliga miljön så kan institutionsbaserade konfrontationer tänkas vara vanligare förekommande. Vad beror detta på? Svar: alla talar samma ”språk”. Vokabulären skiljer sig naturligtvis åt med avseende på begrepp och nyanser, men då den mesta kommunikationen, verbalt som skriftligen, sker med vardagsspråkligt besläktade språkbruk så har också alla insyn i varandras forskning.

I kombination med bristen på teoretisk och vetenskapsteoretisk samsyn medför den språkliga konvergensen ständiga konfrontationer mellan nätverken kring ”gränsobjekt” och ”heliga ting”. I fallet med ”anything goes” kan man tänka sig ständiga nyformationer kring förflyttade teoretiska gränsdragningar. Risken att ”det heliga” dras in i stridigheter är i ett sådant rörligt fall mindre överhängande. I en traditionsbunden miljö, däremot, är risken för strider kring det ”allra heligaste” avsevärd. Gränsdragningar är förmodligen tämligen statiska och bevakade med både trovärdighet och renommé som insats. Forskares positioner i det förra fallet, ”anything goes”, kan därför sägas vara belägna i skärningspunkten mellan olika nätverk och kännetecknade av stor överblick över deras utseende och utbredning. I det senare fallet blir positionen knuten till nätverkets relation till det dominerande sociokulturella nätverket. Personlig strid kring ett heligt ting kan exempelvis leda till ”exit” och därmed förändring av den sociokulturella miljön.

Socialisation blir därmed en fråga om att lära sig att ständigt pröva den egna positionen med avseende på nätverkets samtliga dimensioner (”anything goes”) eller att lära sig de sociokulturella gränserna och deras betydelse för individuell överlevnad och anpassning. Handledning sker individuellt, men doktorander har i vissa fall tillgång till en bihandledare vilket gör honom eller henne mindre beroende av en enda person. På grund av humanioras ekonomiska situation kan doktoranders position också tänkas vara knuten till den egna rollen som lärare. Doktorander antagna enligt det ”gamla” systemet för forskarutbildning kan

mycket väl tänkas ta ekonomiska överväganden i anspråk för att beskriva den egna positionen. Om försörjningen vilar på en stor undervisningsbörda så är det dessutom mycket troligt att doktoranden orienterar sig mot undervisning i ganska stor utsträckning.

Det tredje och sista exemplet utgörs av en tänkbar samhällsvetenskaplig miljö. Samhällsvetenskap sägs ofta hamna någonstans mitt emellan naturvetenskap och humaniora, både storleksmässigt och föreställningsmässigt. Inom de flesta samhällsvetenskaper finns en tämligen tydlig gräns mellan kvantitativ forskning som bedrivs enligt naturvetenskapliga mönster, och kvalitativt inriktad samhällsvetenskap nära besläktad med humanioras betoning av tolkning och perspektivering. Även om denna gräns ibland är ganska flytande så kan man till de olika lägren knyta delvis olika vetenskapsteoretiska föreställningar och förhållningssätt. Inom vissa samhällsvetenskaper existerar en teoretisk kärna som vägleder forskningen inom olika forskningsområden, de allra flesta disciplinerna präglas dock av teoretisk heterogenitet. Samhällsvetenskap kan också tillskrivas ett mellanliggande tillstånd när det gäller arbetssätt. Mycket av arbetet sker i ensamhet, eller i små ”diskussionsgrupper”. Någon direkt motsvarighet till naturvetenskapliga forskargrupper är svår att urskilja. Kommunikation sker i ökande omfattning via internationella tidskrifter knutna till forskningsområden, men monografin har fortfarande en ganska framträdande ställning som framställningsform.

Den institutionsmiljö vi ska tänka oss är större än den humanistiska men samtidigt mindre än den naturvetenskapliga. Här finns några stora forskningsområden representerade av ganska löst sammanhållna forskargrupper och några mindre bestående av en eller två personer i varje. Den består med andra ord av olika nätverk med förgreningar såväl inom som utanför institutionen. De inre förgreningarna möjliggörs, som i fallet med den humanistiska institutionen, av att det mesta uttrycks i vardagligt språk vilket möjliggör insyn och överblick. Dock är den samhällsvetenskapliga institutionen mer specialiserad än den humanistiska och mycket av kontaktsökande/-skapande och kommunikation sker därför forskningsområdesvis.

Forskningspraktiken inom institutionen lämnar därmed mycket utrymme åt konfrontationer av olika slag, både om ”gränsobjekt” och ”heliga ting”. Det handlar med andra ord om konfrontationer som återfinns både inom den naturvetenskapliga och inom den humanistiska institutionen. Den sociokulturella miljön kan dock stå emot större omorganisationer i och med att många ser forskningsområdet som sitt primära sammanhang. Nätverken kan därför samsas om ett gemensamt utrymme, även om de inte förgrenar sig in i varandra efter samtliga dimensioner.

Forskares positioner är beroende av rang inom forskningsområdet såväl som av ställning på institutionen. Den förhållandevis stora betydelse som tillmäts publikationer i specialiserade tidskrifter medför att meritering i form av publicerings- och citeringshistoria spelar stor roll vid tillsättning av tjänster, förmodligen större roll än erfarenhet och skicklighet inom undervisning.

Socialisation kan i korthet uttryckas i termer av inlärning av föreställningar och färdigheter förknippade med den forskning man bedriver. Den stora vattendelaren är givetvis distinktionen mellan kvantitativ och kvalitativ forskning. Med den valda metodologiska inriktningen följer en sociokulturell position i relation till en rad ”gränsobjekt” och ”heliga ting”. Denna position kan ibland vila på föreställningar som doktoranden varken är uttalat medveten om eller har reflekterat kring i någon nämnvärd utsträckning. ”Gränsstrider” vid ett seminarium kan därför upplevas som obegripliga och komma som en chock för doktoranden som därför kanske väljer att avsluta sin forskarutbildning. I likhet med humaniora sköts handledning av doktorander på individuell basis, men en del doktorander utnyttjar också den lagstadgade rättigheten till bihandledare.

De exempel jag nu har beskrivit kan i viss mån sägas representera idealtyper. ”Verkliga” miljöer, oavsett vetenskapsområde och disciplin, avviker nog från exemplen. Det är också viktigt att komma ihåg att många institutioner förmodligen korsar de gränser jag indirekt har dragit upp mellan naturvetenskap, samhällvetenskap och humaniora. Dessa gränser är på intet sätt avsedda att framstå som statiska, utan vi ska närma oss det empiriska materialet drivna av en strävan efter att urskilja såväl likheter som skillnader mellan de sociokulturella miljöer vi får kännedom om genom doktoranders utsagor.

Innan vi går in på analysen av det empiriska materialet återstår dock ett område att avhandla. Vi ska nu gå in på de drivkrafter som genom vetenskaps-/kunskapssociologins försorg visat sig ligga till grund för forskares praktiker.

Subjektiva drivkrafter och sociokulturell kontroll – meritering och övervakning

Vad är det som driver forskare? Buden har varit, och är, många. Enligt Merton (1968; 1973) är det *normer* inom vetenskapssamhället, men normer har mer eller mindre avfärdats som tänkbar drivkraft och diskussionen kan betraktas som avslutad. För vad är väl normer? Jo, i lika hög grad ett resultat av forskningspraktiken som en orsak därtill. Bloor (1991), och andra företrädare för tidig SSK ser istället sociala *intressen* som drivande. Vetenskapens gräns

gentemot det omgivande samhället är inte så tydligt definierad som vetenskapsfilosofer gjort gällande, och det är omöjligt att tänka sig forskare som sanningssökare avskärmade från de sociala och kulturella strukturerna i samhället under en given historisk epok. Problemet med intressen är dock att dessa knappast kan sägas vara explicit förkroppsligade i varje konkret forskare, inte ens under ett bestämt historiskt skeende.

Som tankefigur betraktad är dock föreställningen om sociala intressens inflytande på forskningspraktiken och dess resultat användbar för förståelsen av relationen mellan system och livsvärld. Forskningspolitiska direktiv för hur forskarutbildning ska bedrivas kan exempelvis uppfattas som maktintressen avsedda att nå inflytande över forskningspraktiken. Nyligen genomförda systemskifte för forskarutbildningen syftar bland annat på att öka genomströmningen av doktorander, detta genom att förkorta utbildningstiden samt att förbättra doktorandernas ekonomiska förutsättningar. För institutionernas del innebär reformen begränsningar för möjligheten att rekrytera nya forskare då det är institutionerna som ska garantera försörjning under utbildningstiden. De direkta konsekvenserna är därmed förändrade ekonomiska och infrastrukturella förutsättningar/begränsningar, men huruvida den direkta maktutövningen åtföljs av förändrade föreställningar och förhållningssätt hos enskilda individer, det avgörs i forskningspraktiken. Ifall forskarutbildning fortsätter att bedrivas enligt den gamla modellen, och den egentliga anpassningen består i att institutionerna tolkar direktiven så att de passar invanda arbetssätt, kan man knappast tala om förändrade föreställningar om och förhållningssätt till doktorander. Då är det inte heller troligt att systemskiftet införlivas i den enskilda doktorandens uppfattning om sig själv. Förändras däremot institutionernas syn på, och sätt att bedriva forskarutbildning, då kan man också tänka sig förändringar i doktorandernas medvetenhet.

Vad jag egentligen vill säga är: Föreställningar och förhållningssätt som uttrycker position i relation till de samhälleliga, politiska och ekonomiska strukturer som kringgärdar forskningspraktiken kan benämnas ”systemdiskurser”, och jag ska i analysen peka på närvaron, eller frånvaron, av dylika diskurser i doktorandernas berättelser.[61] Är till exempel kravet på ökad genomströmning integrerat i doktoranders medvetenhet om sig själva på så sätt att de beskriver sig som en del av ett flöde i ett forskningssystem, eller tyder berättelserna på att direkti-

[61] Jag använder diskursbegreppet (jfr Foucault, 1983) för att understryka att det rör sig om relationer och faktorer som av tradition *inte* ansetts vara del av vetenskapens “inre” angelägenheter. Den enskilda forskarens självbild behöver alltså inte omfatta explicit kunskap om de ”sociala intressen” som ”tränger sig på” den vardagliga forskningspraktiken, men hans eller hennes beskrivningar kan ändå vara bärare av ”systemdiskurser”.

ven inte får de avsedda konsekvenserna? ”Systemdiskurser” syftar därmed på beskrivningar av subjektiva positioner i ett givet sociokulturellt sammanhang, återspeglande maktrelationer och ideologier som sträcker sig långt utanför den primära sociokulturella miljön.

Som sagt var, sociala intressen, här definierade som ”systemdiskurser”, kan inte betraktas som individuella drivkrafter. Vår utgångspunkt är livsvärldsperspektivet och i likhet med Pickering (1995) eftersträvas en realtidsförståelse av forskningspraktiken. Vi måste alltså finna en framkomlig väg där drivkrafterna kan relateras till enskilda forskare. Senare tiders SSK, i vilken Pickering ingår, har dock gett ledtrådar som vi kan bygga vår förståelse kring. Latour & Woolgar (1986) beskriver till exempel forskare som antagonistiska och egennyttiga. Med ekonomiska analogier målar de upp en bild av forskningspraktiken som driven av forskares strävan efter *kreditvärdighet* (credibility). Kreditvärdighet motsvarar ett ackumulerat ”kapital” som kan omsättas i nya investeringar. Det är inte belöningar som sådana man eftersträvar, utan den nytta man i framtiden kan få av investerat ”kapital”. Konkret återspeglas dessa strategier i de källor som åberopas för att stärka det egna argumentet i syfte att övertyga andra, och kreditvärdigheten visar sig sedan i andra forskares hänvisningar till de egna argumenten.

Enligt Latour & Woolgar präglas nämligen forskningspraktiken av textproduktion. Instrument och maskiner matar ut *inskriptioner* som genom forskares försorg omsätts till argument och publikationer. Tillräckligt övertygande argument som upprepas många gånger kan på så vis bli ”svarta lådor”, det vill säga accepterade ”sanningar”, vars socialt och kulturellt nedpackade innehåll varken kan eller behöver exponeras.

I resonemanget kring kreditvärdighet återfinns dock en problematik. Kan man verkligen sluta sig till att forskare drivs av egennyttig strävan efter snöd vinning? Jag tror att vi ska tona ner de ekonomiska konnotationerna, och istället för kreditvärdighet använda termen *trovärdighet*, för det är minst lika troligt att det handlar om en strävan efter *tillit* (se ex Shapin, 1994). Forskare vill bli trodda, och de vill bli trodda i specifika sociokulturella sammanhang. Detta medför att forskare anammar de publicerings- och citeringsstrategier som utmärker de primära sammanhang de relaterar sig till. Resultat och argument underbyggs med hänvisningar till ”rätt” källor, vilket också, som ett indirekt resultat, innebär att det sociokulturella nätverkets positioner, som han eller hon känner dom, bevaras eller justeras i någon mån. Oavsett om vi talar om kreditvärdighet eller trovärdighet så har vi alltså att göra med forskare som på ett eller annat sätt försöker bygga upp ett förråd av användbara resurser.

Med Pickering (1995) kan vi, vidare, förstå drivkrafter i termer av forskares strävan efter att frambringa nya tillstånd i form av kunskaper, teorier eller tekniker; med andra ord, en strävan efter det okända. Vad dessa strävanden i slutändan leder till är dock omöjligt att på förhand veta. ”Mangeln” är obarmhärtig i så måtto att allt, även människors intentioner, kan förändras i forskningspraktiken. Detta behöver dock inte kollidera med föreställningen om kreditvärdighet eller trovärdighet som drivande kraft. Trovärdighet i all ära, men ingen forskare vill väl bli trodd bara av den anledningen att han eller hon säger det alla redan vet? Förvaltandet av det individuella förrådet av resurser går helt enkelt ut på att gamla insikter omsätts i nya, dock under förutsättning att det nya kan förankras i existerande sociokulturella mönster. Det gäller att finna balansen mellan förnyelse och konformitet.

Från detta resonemang kan vi nu destillera två dialektiskt förbundna aspekter av forskningspraktiken vilka tillsammans kan sägas fungera som drivkrafter; *meritering* och *övervakning*. Forskare eftersträvar hela tiden att meritera sig och detta innebär exponering i relevanta sammanhang, exempelvis via publikationer i forskningsområdesanknutna tidskrifter, och därmed också övervakning. För att andra ska veta att man vet någonting om någonting så måste detta exponeras, muntligt eller skriftligt, och dessa kunskapsanspråk blir alltid, förr eller senare, föremål för granskning.

Kollegiala diskussioner är den ”lösaste” formen för exponering och värdering av kunskapsanspråk. Dessa diskussioner kan emellertid föras på olika arenor. Beroende på vetenskapsområde och disciplin så förekommer såväl ”fikarumsdiskussioner” som tankesmedjor under nationella eller internationella konferenser. Den enskilda forskarens investeringar är dock inte så stora i dessa sammanhang och trovärdigheten kan i stor utsträckning bibehållas även om det framförda avfärdas.

I samband med institutionsbundna seminarier, eller konferenssessioner, där exponeringen sker skriftligen, är övervakningen följaktligen mer inträngande och genomarbetad. Kunskapsanspråken är nu på väg att bli en offentlig publikation och kraven skärps på sociokulturell positionering i form av citeringar och åberopande av argument. I detta skede kan mycket väl ”heliga ting” eller andra ”gränsobjekt” komma att bli föremål för diskussion och risken finns därmed att forskarens trovärdighet kan reduceras (naturligtvis också chansen att trovärdigheten ökar).

Den tredje arenan för meritering och övervakning är granskningen av färdiga publikationer. I praktiken kan det till exempel handla om ”reviewgranskning” av en tidskriftsartikel. Nu är det mycket troligt att sociokulturella gränsdragningar övervakas och att strikta direktiv ges om vad som är nytt och relevant

och vad som är ovidkommande. Utelämnade citeringar, av övervakarna helgade som viktiga gränsmarkörer inom området, efterlyses och irrelevanta referenser ifrågasätts. Det mått av trovärdighet som i detta fall sätts på spel kan anses mycket stort och kritiska kommentarer kan därför bli kännbara. Troligtvis har dock forskaren redan tillgodogjort sig en medvetenhet om vad som krävs av en publikation inom det egna området och alltför kontroversiella bidrag är därför mindre troliga i detta sammanhang.

När det gäller socialisation så är också handledaren en viktig övervakare. Kommunikationen kan här ske såväl muntligt som skriftligt och under mer eller mindre formella former. Handledaren är på sätt och vis den primära övervakaren av doktorandens meriteringsförsök, framförallt under den tidiga socialisationsprocessen. I takt med att doktorandens kontroll och inflytande över det egna arbetet ökar så kan man dock förvänta sig att han eller hon söker sig till det forum som är mest relevant för honom eller henne (jfr Walford, 1981).

Den förmodligen viktigaste formen av övervakning är dock den kontroll som den enskilda forskaren utövar mot sig själv. Med Foucault (1998, s 35; 227) kan man säga att socialisation också innebär disciplinering. Forskaren själv upplever troligtvis inte den sociokulturella kontrollen som ett hinder, utan snarare som ett redskap på vägen mot kunskap. Sökandet efter, och möjligheten att upptäcka ”det nya” är beroende av sträng övervakning, vilket för den enskilda forskaren känns igen som systematik, metodiskhet, objektivitet, forskningsetik, logisk stringens, framställningsform etcetera. Med andra ord omsätts direkt maktutövning i tämligen subtila former av kontroll och tillrättavisning, och ”makten” formerar sig kring ”tron” på den vetenskapliga metoden och argumentens övertygelsekraft; övervakning blir en naturlig del av den sociokulturella praktiken. Övervakning är kort och gott att betrakta som en positiv drivkraft, ett ”kraftfält” som i det enskilda subjektet på en och samma gång genererar produktivitet och övervakar utfallet.

Med detta synsätt är meritering och övervakning två sidor av samma mynt; det ena förutsätter det andra och forskningspraktikens till synes inneboende sökande efter det okända åtföljs av en sträng men produktiv disciplinering av såväl kunskapsskaparen som kunskapsobjektet.

Nu har jag inte tänkt orda mer om tänkbara tolkningsmöjligheter. Vi ska ge oss i kast med den empiriska analysen och vi ska göra det med så öppna ögon som möjligt. De analytiska dimensionerna jag har behandlat i detta kapitel är tänkta att fungera som vägvisare, men de ska samtidigt inte uppfattas som strikta kategorier. Under diskussionen har jag medvetet ”glidit” mellan dimensionerna en aning för att därigenom påvisa de ömsesidiga relationerna dem

emellan. Låt oss nu gå vidare till analysen av det empiriska underlaget för vår undersökning av forskares socialisation.

4. Empirisk betraktelse av forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen

Metodbeskrivning #3 – bearbetning av intervjumaterialet:
För det analytiska arbetet har ATLAS.ti® använts, en windowsbaserad mjukvara från *Scientific Software Development*, enkom framtagen och utvecklad som hjälpmedel för kvalitativ analys. Den största fördelen med att använda ett datoriserat analysverktyg är att stora mängder empiriskt material därigenom kan hanteras på ett smidigt sätt. Programmet medger också generösa möjligheter att konstruera och visualisera begreppsliga nätverk utifrån analysen.[I] Rent allmänt bygger dock arbetet i ATLAS.ti® på samma principer som ”manuell” kvalitativ analys, med den väsentliga skillnaden att det traditionellt sett tidsödande arbetet med att ”klippa och klistra” försvinner till förmån för virtuella associationer mellan olika textsegment. Exempelvis kan olika textsegment i ett och samma dokument kopplas samman med hjälp av specifika länkar. Samma sak gäller för olika passager i skilda dokument vilka genom så kallade *hyperlänkar* kan associeras till varandra på basis av härledda och specificerade släktskapsförhållanden.[II]

De utskrivna intervjuerna har bearbetats genom tillämpning av den metod som inom ”Grounded Theory”-traditionen brukar benämnas *öppen kodning*. Inom grounded theory är den bärande principen att eventuella teoretiska samband ska emanera ur analysen. Att tvinga in intervjumaterialet i på förhand specificerade kategorier är med andra ord ett otillåtet analytiskt förfarande och öppen kodning ska därför ske under så förutsättningslösa former som möjligt.[III]

Konkret, med avseende på kodningen av datamaterialet för denna undersökning, har öppen kodning använts för att avgränsa textpassager i intervjuerna och för att förse dessa med ”etiketter”, eller termer, vars innebörd på något sätt sammanfattar innehållet i det sagda. Teoretiska insikter från vetenskapsstudieområdet har varit vägledande under detta dechiffreringsarbete, dock inte styrande. Det fortsatta analysarbetet har emellertid inneburit ett successivt avlägsnande från grounded theory, och teoretiskt förankrade ”dimensioner” har utarbetats i syfte att ”jämka” det relativt öppna kodningsarbetet

med teoretiska landvinningar från den vetenskaps-/kunskapssociologiska traditionen.

[I] En jämförelse mellan ATLAS.ti® och andra mjukvaror för kvalitativ analys med avseende på nätverksanalys återfinns i Lonkila & Harmo (1999).
[II] För en introduktion till ATLAS.ti®, se http://www.atlasti.de/download.htm där en demoversion finns att tillgå.
[III] Öppen kodning samt principer och antaganden kännetecknande för Grounded Theory, presenteras i exempelvis Strauss & Corbin (1990) samt i Starrin m fl (1991). Andra analytiska influenser för detta arbete kan spåras till bland andra Miles & Huberman (1994) samt i viss mån till Patton (1987).

Avhandlingen har nu kommit till ett skede när det är dags att ta itu med det empiriska materialet. Vi har under de föregående kapitlen, i tur och ordning, presenterat problemet, kontextualiserat vårt perspektiv i relation till systemperspektivet, utrett de metateoretiska förutsättningarna och metodologiska möjligheterna för ett livsvärldsperspektiv på forskares socialisation samt, alldeles nyss, lämnat metanivån för att på teoretisk mellannivå dimensionera begreppsapparaten för analytiskt bruk. De preliminära, teoretiskt förankrade analysverktygen är samlade under beteckningarna ”sociokulturella klassifikationer”, ”normalvetenskap och gränstillstånd”, ”akademiska institutioner och subjektiva positioner” samt ”drivkrafter – meritering och övervakning”. Nu är det hög tid att pröva vår förståelse mot de kvalitativt utvunna, empiriska iakttagelserna.

Till att börja med ska vi översiktligt diskutera innehållet i intervjuerna och vi ska göra det med utgångspunkt i distinktionen mellan livsvärld och system. Den frågeställning som väcktes i slutet av kapitel två, och som i viss utsträckning diskuterades i kapitel 3, får vägleda oss: Kan man utläsa tecken på systemets kolonisering av livsvärlden i doktorandernas beskrivningar av sig själva och sina omgivningar? Vi ska med andra ord söka efter ”systemdiskurser” i intervjuerna i syfte att fånga konturerna av livsvärldsbegreppet i empirisk mening.

I kapitlets inledande avsnitt vill jag därmed lägga grunden för ett elaborerat inträngande i de enskilda doktorandernas livsvärldar, vilket genomförs i kapitlets andra del. Den första delen av analysen blir av denna anledning ”deskriptiv” till sin karaktär. Jag kommer att beskriva i övergripande, tolkande ordalag och hänvisa till intervjupersoner genom kategorier som ”manlig humanist”, ”kvinnlig naturvetare” eller dylikt. Intervjupersonerna kommer ni att få lära känna i samband med vårt utforskande av deras livsvärldar.

Livsvärldens konturer – tre koloniserande ”systemdiskurser”

Det kanske mest iögonfallande intrycket från doktorandernas berättelser är den successivt framträdande bilden av den akademiska institutionen som ”livsvärldsavgränsare”. Visst, mitt syfte är att förstå forskares socialisation i relation till den akademiska institutionen, men nämnda ”resultat” kan inte uteslutande härledas till studiens syfte, design och genomförande. I doktorandernas vardagliga praktiker är den omedelbara sociokulturella miljön den viktigaste måttstocken för livsvärldens utbredning i rummet. Det finns dock undantag och variationer, och jag vill därför ägna detta avsnitt åt att klargöra de mest uppenbara skiftningarna.

Under intervjuerna gav jag de intervjuade doktoranderna möjlighet att berätta om sig själva, sina föreställningar och förhållningssätt, främst i relation till deras respektive institutioner men också i relation till disciplinerna och forskningen i stort. Vi samtalade kring frågor vilka grovt sett kan klassificeras som intellektuella eller organisatoriska aspekter av doktorandernas praktiska verksamheter. I berättelserna finns också indikatorer på systemtänkande, det vill säga tecken på att ”systemet” förmår tränga sig in till nollpunkten i doktorandernas koordinatsystem. När vi nu går vidare utgår vi från relationer mellan organisatoriska och intellektuella aspekter av forskningspraktiken, och vi gör det med avseende på specifika områden som publiceringsstrategier, könsstruktur samt ”forskningssyn”. Vad säger oss intervjuerna om skillnader i föreställningar och förhållningssätt och avslöjar de någonting om gränsen mellan doktorandernas livsvärldar och ”systemets” objektiverade strukturer?

Publicera eller gå under

Som sagt var, doktorandens livsvärld, hans eller hennes utblick, tycks i hög grad begränsas av institutionens organisatoriska och intellektuella formering i tid och rum. Vid en given tidpunkt vävs organisation och intellektuell miljö samman till en sociokulturellt uppburen förståelse av ”verkligheten”. Vid en första anblick kan detta te sig märkligt, för doktoranderna ger samtidigt uttryck för en tydlig förståelse av de intellektuella organisationerna som gränsöverskridande. Utan problem beskriver de sina positioner i kognitiva nätverk, men i deras berättelser tenderar dessa teoretiska, metodologiska och vetenskapsteoretiska relationer att översättas till frågor om bemötande och värdering av de egna stånd- och ut-

gångspunkterna inom den egna organisationen. Doktoranderna beskriver alltså inte primärt sina positioner i ett intellektuellt system av teorier och texter, utan positioner i miljöer där perspektiv och utgångspunkter av olika slag integreras med organisationernas uppbyggnad kring inflytande, renommé och tradition.

Ett första exempel på detta kan utläsas i doktorandernas resonemang kring avhandling och publicering.[62] Frågan är, med andra ord, huruvida ”systemet” påverkar enskilda doktoranders syn på *meritering och övervakning*, i det föregående kapitlet inringat som forskningspraktikens drivkraft. Från den forskningspolitiska diskussionen minns vi ökad genomströmning och förkortade studietider som ett politiskt medel för effektivisering av forskarutbildningen. I kombination med den ökande betydelsen av kvantitativa mått på publicerings- och citeringsmönster som representation för forskningskvalitet och framgång, borde kraven på ökad genomströmning återspeglas i doktoranders förhållningssätt till avhandlingsskrivande och forskarutbildning; forskningspolitikens genomslag borde i sista hand ta formen av en ”kalkylerande hållning” från doktorandernas sida gentemot forskarutbildningen och den egna textproduktionen. I viss utsträckning kan man också urskilja denna ”systemdiskurs” i intervjuerna, närvaron men också frånvaron av densamma. Jag skulle vilja påstå att det finns ett kontinuum där ena polen utgörs av naturvetenskap och den andra av humaniora.

I humanisternas beskrivningar framträder denna diskurs i negativ skrud. Visserligen diskuterar man sammanläggningsavhandlingen som ett alternativ till den i det närmaste allenarådande monografin, men man gör det i termer av orimlighet. En kvinnlig humanist pekar på det faktum att vetenskapen, i hennes fall humaniora, inte är uppbyggd på så sätt att det finns tillräckligt med tidskrifter att publicera sig i. På liknande sätt funderar en manlig humanist kring en ”sammanläggningsmodell”, men denna idé inkluderar inte artiklar i vetenskapliga tidskrifter, snarare en arbetsmodell.

Meritering genom publicering är dock ingenting man ifrågasätter. För de humanistiska doktoranderna *är* avhandlingen den enda framkomliga vägen mot fullt medlemskap i den sociokulturella miljön. Däremot tycks det finnas en annan seglivad föreställning som förmår mota ”systemdiskursen” om ”publicera eller gå under” (publish or perish), en föreställning som hela tiden upprätthålls i de vardagliga sociokulturella praktikerna. Jag vill kalla det en ”myt”, myten om

[62] Avhandlingens betydelse för forskares socialisation, främst uttryckt som självuppfattning och identitetsarbete, framkommer tydligt i den nyligen publicerade antologin *Avhandlingen* (Strannegård, 2003). I de olika kapitlen reflekterar enskilda forskare kring sina avhandlingsprojekt, och tyngdpunkten ligger på skrivandets roll i doktoranders försök att bli forskare samt deras strävan efter en position i det sociala och intellektuella forskningslandskapet.

”avhandlingen som livsprojekt”, och detta på grund av föreställningens dubbeltydighet. Å ena sidan ifrågasätter humanisterna tanken på avhandlingen som ett livsprojekt med hänvisning till dess destruktiva konsekvenser för möjligheten att disputera inom rimlig tid. Å andra sidan verkar den vara så pass förankrad i humanioras infrastrukturella och intellektuella organisation att den kan överleva sitt eget ifrågasättande. Humanister, som jag känner dem genom mina intervjupersoner, meriterar sig i huvudsak genom monografier. Man läser böcker och man skriver böcker, och den sociokulturella övervakningen formerar sig kring myten om ”avhandlingen som livsprojekt”. Doktoranderna internaliserar och drivs av denna, i viss utsträckning problematiserade myt, vars existens ytterst vilar på en ”tyst acceptans”.[63]

Naturvetarnas berättelser tyder istället på diskursens genomslag, naturligtvis resultatet av diskursens naturvetenskapliga ursprung. Tidskriftsartiklar är den givna formen för vetenskaplig kommunikation och avhandlingarna ser ut därefter. Det nya systemet för forskarutbildning är utformat med naturvetenskap som mall och det blir därför naturligt i viss mån, för doktorander inom denna fakultet, att inte ägna särskilt mycket tankemöda åt avhandlingens form. Vad man däremot explicit talar om är ”peket”, det vill säga publikationen och författarskapet som synlig markör för effektivitet, kvalitet och framgång. ”Systemdiskursen” om ”publicera eller gå under” manifesteras i naturvetarnas berättelser med den följden att intellektuell position i högre utsträckning, jämfört med humanisterna, sätts i relation till intellektuella nätverk av systemkaraktär. Såväl subjektiv position som forskningens ”struktur” antas därmed kunna synliggöras i statistiska utvärderingar av forskningen. Övervakning blir på detta sätt någonting ”yttre” i dubbel bemärkelse, dels i relation till enskilda individers internalisering av diskursen men också i relation till den primära sociokulturella miljön. Den viktigaste övervakningen, det vill säga bekräftelsen på kvalitet och fram-

[63] Därmed inte sagt att diskursen om ”publicera eller gå under” skulle vara nödvändig eller ens bra för humaniora. Vad jag vill säga är att vardagspraktiker genererar, och formeras kring, föreställningar, exempelvis myten om ”avhandlingen som livsprojekt”, vilka förhindrar andra föreställningar (diskursen om ”publicera eller gå under”) att få fäste. Så länge praktik och ”myt” förmår upprätthålla varandra så har andra sätt att beskriva praktiken, exempelvis politiska diskurser, svårt att ”ta över” den intersubjektiva medvetenheten om sakernas tillstånd. Detta resonemang kan jämföras med Karin Knorr Cetina och hennes analys av moderna institutioner som drivna av ”fiktioner” (fictions), ett begrepp avsett som postmodernt, konstruktivistiskt alternativ till ”fakta”. Fiktioner (i mitt fall ”myter”) skapar meningssammanhang i sociokulturella praktiker, de är symboliska repertoarer som vägleder och tolkar medlemmarnas göranden. Fiktioner syftar därmed på att det alltid finns mer än ett sätt att benämna och beskriva praktiker: ”It [fictionality] rests on a difference between a discourse and a counterdiscourse, between behavioral and other behavioral or symbolic repertoires, between different definitional frames sustained by participants in practices.” (Knorr Cetina, 1994, s 7)

gång, sker på tidskriftsmarknaden. Detta är min tolkning och jag kommer att utveckla den, men med livsvärlden som grund, i kapitlets andra del.

Jämlikhet mellan könen

En annan diskurs som på olika sätt skiner igenom i doktorandernas berättelser, är diskursen om ”jämlikhet mellan könen”. Denna är att betrakta som systemdiskurs då den är bärare av det uttalade politiska målet att korrigera den sneda könsstrukturen inom universitetsvärlden. Diskursen blir därmed också intressant i och med att den på ett forskningspraktiskt plan kolliderar med forskningssystemets till synes diskriminerande tjänstestruktur och den ”könsmaktsdiskurs” som i många akademiska sammanhang bildar ideologisk motvikt till diskursen om ”jämlikhet mellan könen”.[64]

I mina intervjuer är det framförallt närvaron av ”könsmaktsdiskursen” som väckt mitt analytiska intresse. När den kryper fram i intervjupersonernas utsagor gör jag den tolkningen att subjektiva positioner konstrueras i relation till en könsmaktsordning som inte kan begränsas till de sociokulturella organisationerna på institutionerna. I huvudsak är det kvinnliga doktorander som integrerar denna diskurs i den egna utblicken, och det sker på två sätt: Först och främst verkar det vara möjligt för den enskilda doktoranden att urskilja och problematisera könsmaktsordningen i samhällsvetenskapliga och humanistiska miljöer formerade kring ”genus” som ett bärande teoretiskt begrepp. Könsmaktsordningen kan, för det andra, problematiseras när det egna koordinatsystemet kopplar upp mot andra nätverk där ”genus” utgör en nod. I intervjumaterialet finns ett tydligt exempel på det senare, där en kvinnlig naturvetare beskriver sig själv som underordnad på grund av kön, en position som dock inte är ”tillgänglig” i den primära sociokulturella miljön. ”Jämlikhetsdiskursen” utgör alltså ytterligare en ”passage” mellan system och livsvärld som, när den aktiveras, sätter subjektiv position i relation till maktstrukturer ”bortom” såväl den enskilda individen som den primära sociokulturella miljöns kontroll.

Förmodligen kan vi hänvisa till ”myten om meritokrati”, alltså föreställningen om vetenskaplig framgång som oförmedlat resultat av individuella, vetenskapligt igenkända meriter, för att förstå spelet mellan ”jämlikhetsdiskursen” och ”könsmaktsdiskursen”.[65] ”Myten om meritokrati” gör det möjligt för den

[64] Jfr Mählck & Karlssons (2003) analys av dominerande diskurser om ”meritokrati”, ”jämlikhet mellan könen” samt ”vetenskap”.

[65] Att ”meritokrati” är en myt i ordets rätta bemärkelse understryks av Wennerås & Wold (1997).

förstnämnda diskursen att få fäste i forskningspraktiken samtidigt som den verkar kunna tränga undan ”könsmaktsdiskursen” som en ogiltig förståelse av den socialt ”obefläckade” vetenskapen. Naturligtvis måste myten värderas i relation till olika sociokulturella sammanhang vilket kommer att ske under den fortsatta analysen. Möjligheten för ”myten om meritokrati” att kultiveras och föras vidare till nya medlemmar är dock avhängig den diskurs som behandlas under nästa rubrik.

Vetenskapens autonomi

Den tredje och sista ”systemdiskursen” med betydelse för vår fortsatta analys, är den segslitna diskursen om ”vetenskapens autonomi”. I kapitel två uppenbarade den sig i den i ”forskning 2000” proklamerade återgången till ett ”forskarperspektiv”. Den utkristalliserades ”mellan raderna”, med min analys, i idealiserade föreställningar implicerande att forskare bör låtas sköta sig själva då forskning bedrivs enligt högst specifika, och därmed också politiskt oåtkomliga principer.

I intervjuerna gör sig diskursen också påmind med jämna mellanrum, i föreställningar om forskning och vetenskap samt i uppfattningar om doktorandtillvaron. Dess närvaro och verkan är högst påtaglig i doktorandernas subjektiva positioner relativt de sociokulturella miljöerna, i deras ambivalenta uppfattningar om sig själva som lärare, forskare och studenter. Detta är ett bärande tema i analysen som kommer att utvecklas successivt när vi tränger djupare in i doktorandernas livsvärldar. Nästan oavsett vad doktoranderna diskuterar, om de så relaterar till avhandlingen, tjänstesituationen, organisationen, könsstrukturen eller synen på vetenskap, så verkar diskursen om ”vetenskapens autonomi” förmå tränga sig in till de subjektiva koordinatsystemens nollpunkter.

Även i detta fall kan vi relatera diskursens styrka och utbredning till en myt vars verkan är att fördunkla relationen mellan livsvärld och ”system”. ”Myten om forskaren som geni” tycks nämligen tåla ständiga översättningar mellan en politisk vokabulär och ett forskningspraktiskt förhållningssätt. På en och samma gång kan den därmed upprätthålla ”diskursen om vetenskapen som autonom” och ”dölja” den egentliga innebörden i kategorin ”forskare” för samtliga berörda. Myten verkar dessutom immun mot sin egen negation. Den kan med andra ord frodas och leva vidare trots att den ifrågasätts.

Nu vill jag dock inte avslöja mer om den fortsatta analysen. Istället ska vi ha dessa ”systemdiskurser” och ”myter” i åtanke när vi tittar närmare på det sammanhang jag valt att fokusera, nämligen doktoranders livsvärldar. Livsvärlden

har jag nu avgränsat som i huvudsak sammanfallande med den omedelbara närmiljön, det vill säga institutionens sociala och kulturella gestaltning, men jag har också visat på ”luckor” som medger vidgad utblick. Nästa uppgift i analysen är att skapa en tydligare överblick av hela intervjumaterialet och det inledande analysarbetet. Följande avsnitt inleds därför med ett försök att visualisera doktorandernas livsvärldar med hjälp av en karta baserad på intervjumaterialet och konstruerad genom att, en smula oortodoxt måhända, analysera samförekomster mellan doktoranders egna ord och de analytiska koder som representerar mina initiala tolkningar av intervjumaterialet.

Livsvärldens ”geografi”

Tron på möjligheten att rita en karta över doktoranders livsvärldar bottnar naturligtvis i en långsökt tankegång. Det är föga troligt att det skulle finnas en ”geografi” omfattande alla koordinater och positioner som doktoranderna anger när de konstruerar och beskriver sig själva, de sociokulturella omgivningarna samt sig själva i relation till dessa omgivningar. Livsvärlden är per definition subjektiv så till vida att den alltid formerar sig kring det enskilda subjektets position. Dessutom finns inte livsvärlden som någonting annat än en teoretisk konstruktion. Vi har dock konstruerat en övergripande teoretisk förståelse av doktoranders livsvärldar och det är vår uppgift att försöka finna dess motsvarighet i ”verkligheten”, så varför inte för en stund leka med tanken på en livsvärldens ”geografi”, och strunta i dess iögonfallande orimlighet? Jag tänker i alla fall kasta mig ut i det okända, kasta loss från min trygga metodologiska ankringsplats, ge mig hän åt en analytisk upptäcktsfärd och se varthän strömmarna för mig. Den teoretiska kompassen ska förhoppningsvis kunna känna av skiftningarna i den empiriska terrängen, så jag är inte speciellt ängslig för att gå vilse.

Förutsättningarna är dessa: Vi har ett urvalsmässigt avgränsat och genom frågeställningar definierat datamaterial som har kodats i sin helhet och därigenom lösgjorts från de doktorander och intervjuer som en gång gav upphov till materialet. Det kodade materialet har så att säga abstraherats från sin tidsrumsliga förankring i enskilda individers uppfattningar och utsagor, det bildar nu en fristående enhet vars interna relationer kan kartläggas och studeras. Citaten representerar självklart doktorandernas föreställningar och förhållningssätt som dessa kommer till uttryck i deras utsagor. Någonting annat inbillar jag mig absolut inte. Däremot är intervjucitaten nu även försedda med analytiska ”etiketter” som möjliggör åtkomst av doktorandernas berättelser från en ”högre” abstraktionsnivå. Vi är fria att utforska relationerna mellan koder och citat och detta kan göras på olika sätt. Den analytiska väg som jag har valt att följa leder oss genom en geografisk representation av doktorandernas livsvärldar som denna tar sig uttryck efter en matematisk ”filtrering” av det kodade datamaterialet.

Metodbeskrivning #4 – ”cowordanalys”, MDS och klusteranalys:
Med hjälp av ATLAS.ti® är det möjligt att generera ”outputs” av olika slag. I denna analys har en lista över samtliga koder, och de citat som koderna relaterats till, exporterats till ordbehandlingsprogrammet där ett för ändamålet specialskrivet ”makro” sedan använts för att transformera listan till ”dialogformat”. Därigenom har intervjumaterialet blivit överförbart till, och analyserbart i Bibexcel, en ”verktygslåda” för bibliometriska analyser. Dialogformatet innebär att Bibexcel kan ”uppfatta” varje enskilt citat med tillhörande koder som avgränsade poster där koder och citattext återfinns skilda fält. I Bibexcel har sedan textmassan reducerats till enskilda ord där de mest iögonfallande meningslösa orden har exkluderats från vidare analys. Detta har resulterat i en matris bestående av samförekomst av ord från citat och analytiska koder kopplade till samma citat.[I]

Ur den erhållna matrisen har det sedan varit möjligt att göra en mer utvecklad analys av samförekomst av ord och koder. Principen är att hög samförekomst mellan ord och koder, ord och ord eller koder och koder, är ett uttryck för likhet och att man genom en samförekomstanalys kan urskilja mönster i materialet. Det anglifierade uttrycket för detta förfaringssätt är ”cowordanalys” och metoden har vid olika tillfällen använts för att studera ämnesinnehållet i forskning och forskningsområden med utgångspunkt i nyckelord eller indexeringstermer.[II]

Samförekomstmatrisen har sedan utgjort underlag för en MDS-analys (Multi-Dimensional Scaling) med hjälp av den rutin som finns tillgänglig i Bibexcel. MDS är ett sätt att beräkna de inbördes koordinaterna mellan de enheter som ingår i matrisen, och resultatet av analysen består i en ”karta”, en tvådimensionell representation av relationerna mellan enheterna. En MDS-karta är icke-metrisk i så måtto att den inte kan avläsas utifrån något fast koordinatsystem och det verkligt intressanta är de inbördes relationerna och avstånden mellan de i analysen ingående enheterna. Vidare kännetecknas en MDS-representation av omvänd proportionalitet; ju större likhet mellan två element, med andra ord ju oftare de förekommer tillsammans, desto mindre avstånd på kartan. Den MDS-rutin som har använts i analysen medger dock inte mer än cirka 75 analytiska enheter och detta har medfört att en gräns har satts för minimalt antal förekomster. För koder har ett urval gjorts på basis av relevans, medan enskilda ord har accepterats om dessa förekommit minst 5 gånger i intervjumaterialet. Olika böjningsformer har inte slagits samman till en grundläggande form då detta skulle ha avlägsnat analysen från ”det sagda” i alltför hög grad. Detta har dock framtvingat ytterligare reduktion av de ord som tagits med i analysen, och detta på tämligen godtyckliga, intuitiva grunder.[III]

I syfte att ytterligare utveckla kartbilden har en klusteranalys genomförts. Den grundläggande principen för klusteranalys är att urskilja homogena subgrupper av enheter förenade av interna likheter. För att komma till rätta med överflödigt kodningsarbete, vilket lätt resulterar i ett eller två stora och svårtolkade kluster, har en viktning av materialet gjorts. Viktningen har utförts

med hjälp av Jaccards index och tröskelvärdet har satts till 0,15. De par av samförekommande enheter vars värde överstigit tröskelvärdet har sedan genomgått en gallring där minimivärdet för antalet samförekomster bestämts till 7. På detta sätt har en tvådimensionell, grafisk illustration av intervjumaterialet genererats, vilken sedan har använts som underlag för fortsatt analys.[IV]

[I] För en grundläggande introduktion till bibliometri, dess antaganden samt olika bibliometriska tillämpningar, se Persson (1991).

Bibexcel är ett windowsbaserat dataprogram för bibliometriska analyser utvecklat av Olle Persson, ledare för Inforskgruppen på sociologiska institutionen, Umeå universitet. Presentation av programmet, och en friversion, återfinns på följande hemsida: http://www.umu.se/inforsk/.

[II] Se exempelvis Rip & Courtial (1984), Callon, Law & Rip (1986), Law m fl (1988), Courtial & Law (1989) eller Braam (1991) för en inblick i cowordanalys samt tillämpningar av metoden.

[III] För en ingående genomgång av olika MDS-metoder, se Tijssen (1992). Andra, mer kortfattade beskrivningar av MDS-analysens grunder återfinns i exempelvis Danell, Engwall & Persson (2001, s 9-10) eller Persson (a.a., s 55-56).

[IV] Se Stern (1996, s 60-61) för en beskrivning av principerna för ”Perssons partyklustring”, den klustringsmetod som använts i denna analys.

Jaccards index beräknas utifrån formeln Jij=Cij/(Ci+Cj-Cij), där Jij betecknar den viktade kopplingsstyrkan mellan enheterna ”i” och ”j”, Cij antalet samförekomster mellan ”i” och ”j” samt Ci och Cj antalet förekomster av enheterna ”i” respektive ”j” (se ex Rip & Courtial, a.a., s 385 eller Braam, a.a., s 37). Valet av tröskelvärde står i samklang med Braam (a.a., s 43-46) och hans diskussion av olika index och tröskelvärden. Ett värde under 0,15 släpper igenom för mycket ”skräp”, medan ett för högt värde undanhåller viktig information. I denna analys har Jaccards index multiplicerats med 100 för att erhålla värden någorlunda i paritet med det reella antalet samförekomster.

Nu föreslår jag att vi tar oss en titt på den karta som fortsättningsvis ska leda oss genom analysen.

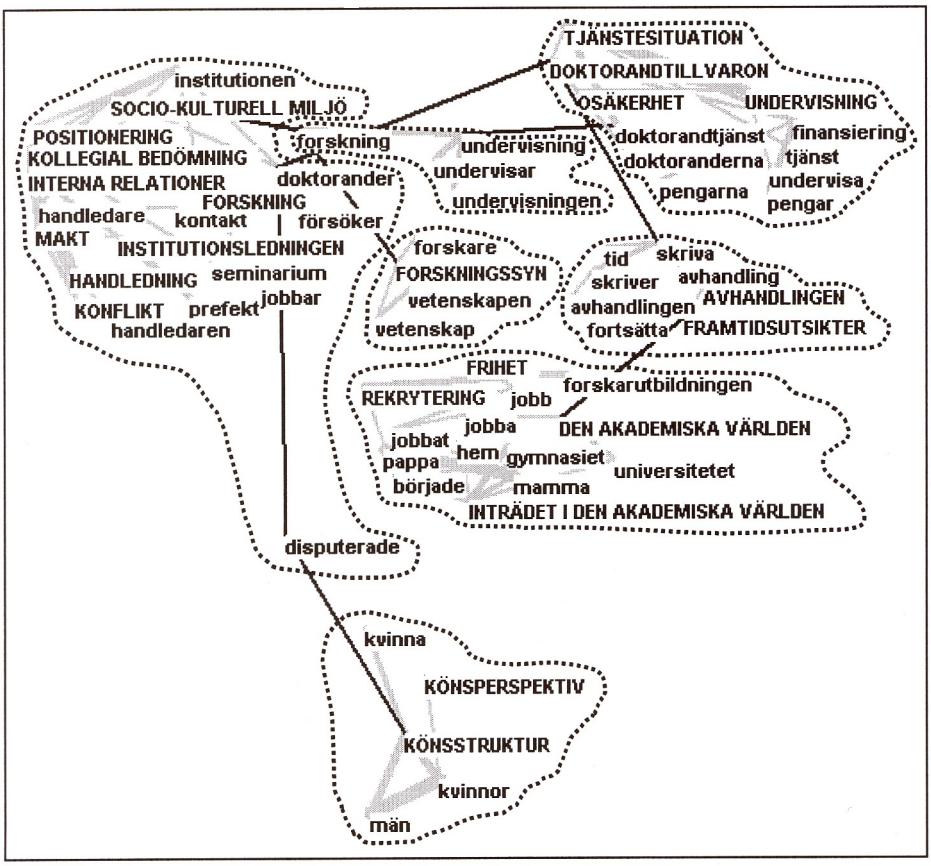

Figur 1. MDS-karta med sju kluster, baserad på samförekomster mellan ord från intervjucitat och analytiska koder. Intervjupersonernas ord återges med gemener, analytiska koder med versaler.[66]

Hur ska vi då kunna orientera oss utifrån den här kartan? Vad säger den oss? Utifrån en första snabb överblick – förmodligen ingenting! En massa obegripliga koder som bildar någon form av grupper tillsammans med enstaka ord, fullständigt lösryckta ur sina meningssammanhang. Kvantitativt ultravåld mot ett kvalitativt datamaterial!

Men om vi försöker avvärja den första ryggmärgsreaktionen, om vi tittar en gång till, kan vi då inte urskilja en läsbar geografi? Visserligen är orden lös-

[66] Jag vill passa på att tacka Peter Ingwersen för förslaget att upprätta en karta baserad på samförekomster mellan ord från intervjuer och analytiska koder. Ingwersens förslag framfördes i samband med ”6th Nordic Workshop in Biliometrics” i Stockholm år 2001, där jag presenterade en liknande karta baserad på ett annat intervjumaterial och uteslutande bestående av analytiska koder.

ryckta ur sina sammanhang, och nog kan det upplevas som förvirrande när åtskillnaden mellan två eller fler ord endast består i tempus eller böjningsform. Likafullt anser jag att kartan förmedlar en känsla för innehållet i intervjumaterialet och kodningen av detsamma. Det går att urskilja vissa mönster och jag ska försöka klargöra dessa. De närmaste avsnitten kommer att ägnas åt de sju klustren, hädanefter benämnda ”regioner” av livsvärlden, som avtecknar sig i kartbilden. Jag kommer att gå in i de olika regionerna, beskriva och fylla ut dem med empiriska exempel samt teoretisera kring de empiriska iakttagelserna med hjälp av de analytiska dimensionerna från förra kapitlet. Dimensionernas inbördes beroende av varandra frammanar dock analytiska val av strategisk karaktär. Min strategi är att utnyttja vissa informationsrika citat i skilda sammanhang och med dessa visa hur kartbilden växer fram i doktorandernas egna beskrivningar. De relationer som kan urskiljas på kartan representerar nämligen interna kopplingar i citaten och dessa kan bara tydliggöras med ingående analys av utvalda textsegment. Jag förstår att det kan uppfattas som tjatigt, fantasilöst eller en i värsta fall oärlig redovisning av datamaterialet. Orsaken till vissa citats återkommande är dock inte brist på alternativ, utan en medveten analysmetod motiverad av studiens frågeställning och perspektiv.

För att underlätta läsningen föreslår jag att ni viker ett ”hundöra” i föregående sidas överkant. Om ni råkar tillhöra den kategori människor som inte vill fördärva böcker med sådana ingrepp, ta då ett gem, bokmärke, en sån där självhäftande lapp för minnesanteckningar, eller slikt tingest, och gör sidan möjlig att hitta utan onödigt bläddrande fram och tillbaka. Jag kommer nämligen att hänvisa till kartan med jämna mellanrum, däremot tänker jag inte visa den någon mer gång.

Den akademiska världen och rekrytering till forskarutbildningen

Det första som kan urskiljas på kartan är alltså sju ”regioner” av livsvärlden. Till att börja ska vi titta på ett kluster – numer tre uppifrån räknat och till höger på kartbilden – som med lite fantasi kan sägas representera förfluten tid. Denna region innehåller indikatorer på doktorandernas bakgrund, livshistoria, INTRÄDET I DEN AKADEMISKA VÄRLDEN[67] och REKRYTERING till forskarutbildningen. Det handlar alltså om två ”passager” i socialisationsprocessen,

[67] För att underlätta diskussionen om kartan, och förståelsen av densamma, använder jag versaler när jag första gången nämner och diskuterar de koder som återfinns på kartbilden.

inträdet i universitetsvärlden samt övergången från grundutbildning till forskarutbildning.

Upplevelserna av inträdet i den akademiska världen är naturligtvis lika många som antalet intervjuade doktorander. Det är frestande att låta alla komma till tals för att berätta sina historier, men fokus ligger på övergången till forskarutbildningen och inte på upplevelser av att börja läsa på universitet. Trots det vill jag återge två resonemang där klassbakgrund, utbildningshistoria, individuella preferenser och upplevelser av universitetsstudier kommer till uttryck. Till att börja med har vi **Samuel**,[68] trettiotvåårig doktorand på en samhällsvetenskaplig institution, som inte har någon direkt akademisk bakgrund i familjen. Vi ska lyssna på hans funderingar om varför han började läsa på universitet:

> Sen har jag funderat på det där själv också, why me? För vi hade en klassåterträff, och då var vi alla tre klasserna från nian, dom hade samordnat någonting, och då var det jag och en tjej till av hundra personer som hade läst vidare till, sökt vidare till högskolan. Hon gick en förskollärarutbildning. Sen dess har jag träffat lite, stött på en del människor, men det är ändå bara någon enstaka procent… Nej men det som det i alla fall fanns hemma hos oss, det är att det fanns böcker, och det fanns ett uppslagsverk. Och det tror jag har spelat in. För jag vet jag började tidigt… jag började läsa det där uppslagsverket. Och jag tror framförallt jag lärde mig hitta ett uppslagsverk. Och det märkte jag senare att när, läsövningar och när det gällde att hitta saker, information och sådär, det var oerhört viktigt också. Så det, det fanns nån slags bildningstradition i alla fall. Lite grann, men inte mycket.[69]

Tillfälligheternas spel, bildningstradition eller något annat, Samuel började så småningom, efter att ha jobbat några år, på universitetet, en värld han upplevde som:

> … ganska märkvärdig, och jag hade väldigt höga förväntningar också på den, just att här fördes det en intressant, högtstående intellektuell debatt. Alla var väldigt intelligenta, och själv var man väl kanske så man klarade sig… Och jag hade väldigt mycket ångest inför den första tentan, det var statistik jag

[68] Samuel är naturligtvis ett fingerat namn. Logiken i mina ”dopakter” är för övrigt enkel; initial betecknar fakultetstillhörighet och bokstavsordning inom respektive kategori motsvarar kronologin i intervjuarbetet. Doktorander inom humaniora har följaktligen tilldelats namn som börjar på ”H”, doktorander på naturvetenskapliga institutioner har döpts till namn med ”N” som initial medan samhällsvetarna heter någonting på ”S”.

[69] I återgivningen av citat från intervjuer så innebär tre punkter (…) en paus i det som sägs. Tre punkter med snedstreck på ömse sidor (/…/) motsvarar att jag har tagit bort en del av ett citat, eller en fråga mellan två citat. Citaten har också redigerats i viss mån för att göra dem läsvänligare, och det har resulterat i att vissa pauser, hummanden, stakningar och upprepningar har tagits bort.

> började med, för dom sa det, du ska läsa statistik innan du läser [Samuels nuvarande ämne]… och jag läste oerhört mycket. Och sen fick jag igen den och hade bäst resultat i klassen, och då tänkte jag, jaha man kanske inte är så korkad ändå. Och det där är ju märkligt, för jag menar, genom hela grundskolan har jag haft oerhört lätt för mig, och gymnasiet, nån slags medelstudent… Men ändå så har det alltid hängt med att ok, man kanske har nån slags läshuvud, men… självförtroendet har ändå inte varit gott. Så att man har som hela tiden haft lite tvivel på sig själv. Och det har man väl fortfarande ibland.

Den högtstående intellektuella debatt Samuel hoppats på fann han dock inte, det återkommer han till vid några tillfällen under intervjun. Däremot, berättar han lite senare, fann han en FRIHET i studierna som han uppskattade. Förmodligen är det avsaknaden av akademisk tradition som återspeglas i såväl de uppskruvade föreställningar och förhoppningar Samuel bar med sig när han började läsa som i tvivlen på den egna förmågan.

En helt annan bild får vi när **Susanna** delger oss sin upplevelse av universitetet. Hon har från första början känt sig hemma i den akademiska världen:

> … alltså jag har aldrig känt mig främmande här på något sätt… det har ju aldrig varit någon fråga, egentligen, för mig om jag ska gå på universitetet eller inte. Jag började direkt efter gymnasiet. Det kanske har till viss del också att göra med att det var jättehög arbetslöshet då. Så det var egentligen inget val. Men jag har aldrig uppfattat det som något val från mina föräldrars sida heller, utan det var, så ska du göra. Alltså det fanns inga alternativ… Nej jag tycker nog att jag känner mig hemma och jag trivs väldigt bra på många sätt. Det upptäcker jag också nu när jag har börjat jobba här att jag trivs väldigt bra med att vara student [skratt].

Susanna är tjugofyra, snart tjugofem år gammal, och även hon doktorand på en samhällsvetenskaplig institution. Hon är en av de doktorander i studien som kommer från utpräglat akademiska hemmiljöer. För Susanna har universitetsstudier hela tiden framstått som den självklara fortsättningen efter gymnasiet och man kan förmodligen koppla hennes positiva upplevelser till familjebakgrund/klassbakgrund. Till skillnad från Samuel, som av egna erfarenheter har justerat sina föreställningar om universitetsvärlden, så har Susanna antagligen burit med sig en tämligen nyanserad bild av den akademiska världen ”hemifrån”.

Två exempel, två olika berättelser. Mer än så tänker jag inte orda om doktorandernas bakgrund och inträdet i den akademiska världen. Samtliga doktorander, oavsett bakgrund, har bevisligen tagit sig in på universitetet och där genomgått utbildningar på grundnivå. Visst, sannolikheten att finna oss barn från

arbetarklass minskar ju högre upp i utbildningssystemet man kommer. Dessutom är det sannolikt så att våra intryck skiljer sig åt från medelklassbarnens och akademikerbarnens erfarenheter. Det intressanta i denna studie är dock att intervjupersonerna befinner sig där de befinner sig. Vi ska därför ta utgångspunkt i den andra, och viktigare, passagen med betydelse för forskares socialisation, den mellan grundutbildning och forskarutbildning. Här verkar inte bakgrund ha någon som helst betydelse, i alla fall inte av mina intervjuer att döma. Ingen av doktoranderna hade, när de rekryterades till forskarutbildningen, någon klar bild av vad de gav sig in på.

Ta till exempel **Natalie**, trettionio år och doktorand på en naturvetenskaplig institution.[70] Natalie är ensamstående mor till en tolvårig son, har anställning som adjunkt, eller ”kvarsittare” som hon skämtsamt säger, och har arbetat på institutionen i ungefär sexton år. När hon reflekterar över sina universitetsstudier och varför hon började på forskarutbildningen så beskriver hon en serie vägval, präglade av tillfälligheter:

> Jag började ju inte alls här, utan jag gick konstskola efter gymnasiet, och läste konstvetenskap då på halvtid för att finansiera det. Och sen sökte jag teckningslärarutbildningen och kom inte in, och sökte också konstvetenskap på heltid, och den kursen blev inställd. Så då stod jag och hade faktiskt ingenting att göra där en termin, och då tänkte jag, ja men vad gör jag då? Ja men matte var ju mitt bästa ämne i skolan. Så då sökte jag till matte då, vårterminen, och kom ju in. Och så läste jag 60 poäng matte, och funderade väl på, vad gör man med matte? Och då sa studievägledaren på matematik att man går [gren av matematikerlinjen] för då får man jobb. Så då gjorde jag det. För han sa ju det… Det var en treårig utbildning, och sedan behövde dom amanuenser och så sa jag ja… och så var jag här.

”Drift” skulle nog Walford (1980) kalla detta sätt att ”glida” in i forskarutbildningen utan att riktig veta varför.[71] Jag följde upp detta svar med att fråga huruvida hon hade haft någon speciell anledning till att söka sig vidare och fick då svaret:

> ... jag har ju inte nån sån akademisk bakgrund… Mamma är sjuksköterska, pappa är, eller var, dom är ju pensionerade, ja kontorist hette det väl i telefonkatalogen… Så jag visste inte att man kunde bli forskare när man var jag, det visste jag inte. Det fanns liksom inte i mitt huvud. Samtidigt som när jag bör-

[70] Egentligen är institutionen mer inriktad på teknik, men den är en del av teknisk-/naturvetenskaplig fakultet så jag benämner den för enkelhetens skull naturvetenskaplig.

[71] Jfr forskningsöversikten i avhandlingens första kapitel, där Walfords studie presenteras på ett utförligare sätt.

> jade förstå vad det var, så då insåg jag att, ja men det är ju det här jag vill va, även om jag inte har lyckats av olika anledningar, så bra än /…/ Så att det här med att studera, det har alltid varit självklart. Att läsa på universitetet det var självklart, men att bli forskare, det visste man knappt att det fanns, annat än som någonting fruktansvärt märkvärdigt som vissa jättesmarta personer gjorde.

Precis som för Susanna var universitetsstudier någonting självklart för Natalie. Forskarutbildningen däremot, detta att bli forskare, vad det nu var, det fanns inte i huvudet. Det var ”någonting fruktansvärt märkvärdigt som vissa jättesmarta personer gjorde”. Här ser vi för första gången ett empiriskt exempel på hur ”myten om forskaren som geni” kommer till uttryck. Vetenskapens ”ogenomskinlighet” gjorde det omöjligt för Natalie, vid tiden för hennes inträde på forskarutbildningen, att veta vad forskning och forskare var.

Liknande berättelser återkommer gång på gång. De flesta av doktoranderna beskriver mer eller mindre slumpmässiga omständigheter när de berättar om hur de kom in på forskarutbildningen. Susanna, återigen, vittnar om att hon gärna vill visa sig som en ”duktig flicka” för sina föräldrar. Kanske, resonerar hon, var det därför hon också sökte sig till forskarutbildningsnivå:

> Jag har inte riktigt hunnit känna efter och kanske har jag liksom bara knatat på till forskarutbildningen också. Jag vet inte, jag börjar fråga mig själv om jag vill bevisa någonting för mig själv eller för min familj eller för andra att jag duger… Ganska mycket känner jag, jag har ju funderat kring det, att jag vill va duktig att, ja, det gick ju lätt att klara en universitetsexamen, men nu måste jag disputera också.

Som nyantagen doktorand funderar hon över sina vägval. Kanske har hon bara ”knatat på” i de fotspår som trampats upp för henne och hon ser också familjen, bland annat, som en referenspunkt att mäta sig mot.

Hanna är en av de personer vi ännu inte har hunnit stifta bekantskap med. Hon är tjugonio år, doktorand på en humanistisk institution och kan själv uttyda en linje i sina överväganden och val sedan tonåren:

> Nä men alltså, jag har ju alltid i hela mitt liv varit en kunskapstörstande person, och så har jag aldrig känt mig bekväm i den bakgrund som jag har kommit från. Jag har alltid liksom längtat bort /…/ Och så sen att jag också haft oerhörda problem med att jobba under någon som säger åt mig vad jag ska göra /…/ Jag har ju jobbat i affärer, och det är en tristess, det är ett vardagssammanhang som inte har varit utvecklande för mig… Och så sen, alltså jag /…/ trodde att jag skulle vara den här skapande människan… Det försvann ganska fort i och för sig, men man har ju alltid haft den här konstnärliga tan-

> ken att jag vill jobba med att gestalta eller att uttrycka just dom här känslorna som man har… Och så sen att man inte har fått utveckla den sidan eftersom man ska sälja varor eller man ska jobba åt någon person /…/ Nej, men också att, mamma och pappa har ju alltid uppmuntrat mig och så där, eller pappa i huvudsak, han har ju alltid sagt det, men du måste ju läsa vidare. Och så då i tonåren när man var en sån här revolutionär typ… fy, läsa, det kan ju inte jag… Och sen rädslan för att inte duga. Den här klassaspekten, att man kommer från en traditionell bondefamilj där det inte finns några traditioner av att läsa på universitet. Och då blir det på nåt vis, jo men här kanske utmaningen finns. Det är kanske det här jag ska göra. Och sen när jag läste komvux var det människor som sa åt mig att, ja men du ska ta och läsa vidare, se till att du fixar det här nu. Då tänkte jag, men lilla jag, kan jag? Nej det går ju inte… Nej men också sen att man hittar ett ämne där man verkligen… Alltså det var, mycket som jag upplevde det på A-kursen var förankrat i det här med [vardagsmänniskans] tankevärldar /…/ det var inte det här religiösa… det var inte kungarna som jag läste på historia, utan det var förankrat i människors liv och man kände igen sig mycket också i värderingarna. Och då menar jag att då är det inte en slump att man sitter här.

”Kärlek till ämnet”, för att än en gång knyta an till Walford (1980), kan nog sägas vara den huvudsakliga anledningen till att Hanna ville fortsätta till forskarutbildningsnivå. Att hänvisa till slumpen är att undervärdera hennes egen analys, men citatet återger samtidigt, med hänvisning till den begreppsliga diskussionen i kapitel tre, en reflekterad erinring av en serie händelser under en längre tid. Det säger inte så mycket om de motiv och intentioner som vid den aktuella tiden fick henne att börja arbeta på institutionen, och sedermera söka sig till forskarutbildningen. Samtidigt berättar hon ju också att hennes tidigare studieval varit behäftade med tvivel på den egna förmågan:

> Och sen när jag läste komvux var det människor som sa åt mig att, ja men du ska ta och läsa vidare, se till att du fixar det här nu. Då tänkte jag, men lilla jag, kan jag?

I och för sig utspelar sig det skeende som ligger till grund för Hannas utsaga i detta citat långt innan dess att det blev aktuellt att börja på forskarutbildningen, men jag tror att vi här ser ett exempel som bättre överensstämmer med hur hon verkligen upplevde den erfarna situationen. Nu spelar det sista exemplet ingen avgörande roll för analysen i stort, men vi måste hela tiden hålla i åtanke vad det är vi har föresatt oss när vi har tillgripit ett livsvärldsperspektiv där tid spelar en avgörande roll för människors medvetandeakter.

När det gäller själva rekryteringen så anställdes Hanna som adjunkt innan hon hittade sin nuvarande forskningsinriktning och blev antagen till forskarut-

bildningen. Hon blev alltså inslussad i forskarutbildningen på ett ganska handfast sätt. Detsamma kan egentligen sägas om Samuel som fick en förfrågan om att skriva sin D-uppsats inom ramen för ett projekt, med möjligheter till försörjning. Han uttrycker samtidigt att han på intet sätt var på det klara med huruvida han skulle söka till forskarutbildningen, men:

> … under den tiden så var jag placerad på institutionen och då blev det som, jag hade ingenting annat att göra så det blev som att jag kom in lite grann på institutionen och så sökte jag forskarutbildningen. Men det var slumpmässigt.

Trots att Samuel själv hänvisar till slumpen så blev han mer eller mindre indragen i forskarutbildningen. Det som ter sig slumpartat för den enskilda doktoranden, eller som tycks ligga i linje med ett personlighetsdrag, kan alltså reflektera strategier i den sociokulturella miljön.

I två av intervjuerna framträder dock en bild av individuella överväganden som inte kan reduceras till slump. **Helene** är tjugosju år, ska fylla tjugoåtta under det år när intervjun äger rum, hon är doktorand inom humaniora och hon planerar att disputera om ungefär två år. Bakgrunden är akademisk. Hennes föräldrar är båda två universitetsutbildade och Helene har gått skolvägen in i forskarutbildningen. Hon säger sig ha varit tämligen strategisk i sina val och att hon inte har halkat in i forskningen. **Håkan**, tjugosex år, har en adjunktstjänst på en humanistisk institution, samma institution där Helene jobbar förresten, och han undervisar 75 procent vilket naturligtvis innebär att han inte har mycket tid över för forskning och forskarutbildningskurser. Detta förhållande upplever han som ett stort dilemma, men samtidigt har han själv valt att komma in i forskarutbildningen via undervisning. Låt oss se hur han själv resonerar kring sitt val när han började på institutionen:

> Det gjorde jag för ett år sen ganska prick. Jag blev antagen just innan det nya systemet trädde i kraft, det som kräver att man är finansierad. Jag började två dar innan trettionde mars, men det var ju ett medvetet val också. Jag sökte mig in för jag tänkte det är bättre att vara inne på institutionen än att stå utanför när man inte vet hur pass många som kommer att ta sig in i framtiden. Jag misstänkte att det skulle bli ett doktorandstopp under något år, vilket det ju mer eller mindre har blivit nu också… och då tänkte jag att då är det bättre att vara inne… istället för att stå utanför och stampa… Så att där känner jag väl nu i efterhand att det var ett bra val. För jag tycker också om att undervisa… Jag läste ett tag till gymnasielärare och funderade på det också, och när jag då nu får undervisa och samtidigt ha möjlighet att få forska, då känns det som att det är idealt.

Han har alltså valt att läsa forskarutbildningen enligt det gamla systemet, vilket i praktiken inneburit att han under det första dryga halvåret fått lov att kombinera en tjänst bestående av 25 procent undervisning med ett helt annat jobb. Sedan några månader tillbaka har tjänsten utökats till nuvarande omfattning och han säger att han snart kommer att gå upp till undervisning på heltid.

Vi ska nu lämna Håkan, och denna region, och istället förflytta oss i ”nordostlig” riktning. I nästa avsnitt tar vi oss an den region av livsvärlden där doktorandernas föreställningar om, och förhållningssätt till skrivandet återfinns.

Avhandlingen[72]

I den region vi nu befinner oss, finner vi koden AVHANDLINGEN. Denna har jag använt för att markera resonemang kring skrivandet, avhandlingsarbetet som det materialiserade resultatet av forskarutbildningen samt disputationen som språngbrädan in i framtiden; det synbara slutet på socialisationsprocessen som också måste förstås i relation till doktorandernas FRAMTIDSUTSIKTER. Framtiden ska vi dock inte spilla någon möda på. Vi ska istället koncentrera oss på olika aspekter av avhandlingsskrivandet, framförallt formen för avhandlingen.

En stor del av doktorandernas funderingar kring forskarutbildningen handlar om avhandlingen. Inte så konstigt kanske, med tanke på att det trots allt är med hjälp av denna skrift vi så småningom ska kvalificera oss för en doktorsexamen. Teoretiskt har jag också diskuterat meritering som den grundläggande drivkraften i forskningspraktiken, och det är genom skrivandet som forskare, och doktorander, kan synliggöra sina strävanden efter trovärdighet. Men det finns skillnader mellan olika doktoranders föreställningar och förhållningssätt, skillnader som i viss utsträckning kan förstås med utgångspunkt i fakultetstillhörighet.

Inom humaniora skrivs nästan uteslutande monografier. Frukterna av doktoranders forskningssträvanden sammanställs under längre tid till arbeten vars konturer länge är svåra att urskilja. Håkan, som är i början av sin forskarutbild-

[72] Här vill jag än en gång knyta an till antologin *Avhandlingen* (Strannegård, 2003). Bokens stora förtjänst är betoningen av avhandlingen, och skrivandet av densamma, som ytterst betydelsefull för forskares socialisation, doktoranders identitetsarbete, omgivningens uppfattningar om doktoranden mm. Nackdelen med boken, som jag ser det, är dock just denna ensidiga fokusering samt att samtliga reflexioner härrör från disputerade forskares betraktelser i ”backspegeln”. Min poäng är istället att forskares socialisation måste förstås i relation till alla de sociokulturella faktorer och relationer (av vilka avhandlingen endast är en) som vid en given tidpunkt, och i ett givet sammanhang, integreras i den enskilda doktorandens livsvärld.

ning, funderar på en variant av sammanläggningsavhandling för att på så vis dela in arbetet i överskådliga och hanterbara etapper:

> /…/ Ja sammanläggning men inte, det finns ju ett visst krav på vilka tidskrifter man måste ha för att få göra en kappavhandling så att säga, men däremot alltså sammanläggningsavhandling i den meningen att jag skriver dom här och sen redigerar om dom och lägger in dom som kapitel. Det är väl en tanke jag har haft att skulle jag nu kunna få finansiering för att göra såna studier /…/ så skulle jag försöka producera, kanske göra en i halvåret och sen lägga in dom som empiriska delar och sen då knyta ihop det med en teori /…/ Det är väl egentligen det som är lockande. Och då skulle jag ju kunna få, för jag är sån att känner jag mig inte pressad att göra en sak, då lägger jag den åt sidan, jag är expert på att skjuta saker på framtiden, så att jag behöver nog det, alltså sätta en piska på mig själv.

Som jag tidigare nämnde så valde Håkan att söka till forskarutbildningen enligt det gamla systemet. Han är fullt medveten om den åtstramade tilldelningen av tid och resurser som gäller i det nya systemet, och han har också förutspått att detta kan leda till problem vad gäller institutionernas rekrytering av nya doktorander. Men det är just rekryteringen han oroat sig för, inte de hårdnande kraven som kan följa av den förestående omdaningen av forskarutbildningen. Som framgår av citatet vill han ”sätta en piska” på sig själv vilket kan tolkas som att han tar sig an forskarutbildningen, och avhandlingsskrivandet, i enlighet med de nya direktiven. Piskan består i att jobba efter en ”sammanläggningsmodell”, men modellen är begränsad till arbetssätt, den omfattar inte själva avhandlingsformen. Den vedertagna formen är monografin och Håkan ser få möjligheter att undkomma denna.

De infrastrukturella förutsättningarna inom humaniora sätter upp ramar som den enskilde doktoranden, och enskilda institutioner, har svårt att påverka. Och det handlar inte bara om resurstilldelning. Tidskriftsmarknaden är begränsad vilket gör att doktoranderna har svårt att komma undan monografin som framställningsform. Men är det tidskriftsmarknaden som styr i detta fall? Som jag tidigare diskuterade, förstärks de infrastrukturella hindren av ”myten om avhandlingen som livsprojekt”. För Håkan medför de nya direktiven för forskarutbildningen ofrånkomliga begränsningar för avhandlingen, dock verkar inte ”systemkraven” ha förändrat uppfattningen om monografin som avhandlingens givna form. Detta resonemang understryks och utvecklas när vi vänder oss till de andra humanisterna.

Helene, som har hunnit långt i sina forskarstudier och planerar att disputera om ungefär två år, svarar så här på frågan huruvida doktoranderna skriver monografier eller ej:

> Ja jag gör det. Och det gör väl dom flesta hos oss. Det var en som skulle skriva sammanläggning men, i och för sig har hon ett ganska avgränsat område, men hon fick avbryta det därför att det inte gick, det finns inte tillräckligt, alltså vetenskapssamhället är inte uppbyggt så. Det finns inte tillräckligt med tidskrifter för att det ska fungera någorlunda smidigt /…/ [M]an läser ju mer böcker för det första. Det är bara titta på referenslistorna. Det är mycket mer böcker, snarare än artiklar.

”Vetenskapssamhället”, som det framträder genom Helenes ”utblick”, är inte uppbyggt kring tidskrifter som kommunikativt centrum. Böcker, eller monografier, är det man läser inom humaniora, och det man åberopar i sina referenslistor.

Hanna ger uttryck för en liknande förståelse. Enligt henne finns ”inga vetenskapliga tidskrifter” att tillgå:

> [V]i har inga vetenskapliga tidskrifter egentligen som man kan publicera dom här artiklarna i… som naturvetarna till exempel, och det tycker jag är synd, för tänk vad mycket enklare saker och ting skulle vara. Och det här är kanske någonting man får fundera över nu i och med nya organisationen va. Ja men ska doktoranderna va färdiga på fyra år så måste man nog ändra formen för dom humanistiska avhandlingarna.

”Humanister skriver och läser böcker!” Man kan nästan höra detta ”mantra” genljuda i de två doktorandernas föreställningar om de sociokulturella sammanhangen. Visst finns det tidskrifter inom humaniora, där doktorander kan publicera sina artiklar, men det är inte väsentligt i sammanhanget. För vår del är det fullt tillräckligt att förstå att såväl Helene som Hanna blickar ut över ett nätverk där tidskrifter inte utgör särskilt betydande noder.

Myten om ”avhandlingen som livsprojekt” verkar ledsaga humanisterna i deras strävanden efter att lämna ett skriftligt avtryck efter sig, en föreställning som inte låter sig skuffas undan på något enkelt sätt. Men kanske att det nya systemet för forskarutbildning kan ändra på detta förhållande? Helene igen:

> Ja i stort sett tror jag ju det är bra. Det tror jag. Och det krävs ju en professionalisering på nåt sätt av hela verksamheten och det är bra för humanistiska fakulteten, tror jag, för det är ju så mycket livstids, eller mycket, men det finns ju en slags sån livstidsprojektsavhandlingsstuket som inte bär sig. Det går ju

> inte… Så det tror jag är bra. Men sen så måste man ju omforma kraven och forskarutbildningen…

Det nya systemet är välkommet och bra för humanistiska fakulteten. En professionalisering av verksamheten är nödvändig för att komma bort från livstidsprojektstänkandet, men det måste samtidigt ackompanjeras av omformade krav från institutionernas sida. Vi kan alltså se hur ”systemet” tar sig in i de humanistiska doktorandernas livsvärldar, vilket också återspeglar ett ”inträngande” i de sociokulturella miljöerna. Systemets inträngande leder till en viss självrannsakan, individuell och sociokulturell, men de nya politiska direktiven har inte rått på myten om ”avhandlingen som livsprojekt”.

Naturvetarna, å andra sidan, har ett helt annat förhållningssätt till avhandlingsskrivandet. Nåja, kanske inte ett helt annat, men ändå så pass skilt från humanisternas förhållningssätt att vi är tvungna att peka på skillnaderna. **Nicklas** är trettioett år gammal och doktorand sedan fyra år tillbaka. Han arbetar på en stor naturvetenskaplig institution indelad i olika ämnesområden eller avdelningar. Totalt omfattar institutionen cirka 200 personer varav ungefär 100 är doktorander. För Nicklas är sammanläggningsavhandlingen given. När vi kommer in i intervjun så har vi just diskuterat handledningssituationen, en situation som Nicklas inte är helt nöjd med. Detta för oss in på publikationer vilket i sin tur leder till en diskussion om avhandlingen:

> P: … Ett litet stickspår… När du skriver artiklar och så, är dom [handledare, bihandledare] med som författare?
>
> Ja, även han som inte gör någonting alls. Han som har pengar bara [skratt] så att säga.
>
> P: Ja. Det är alltså vedertaget?
>
> Det är det, han som står för pengarna står också med… Han kommer ju att läsa igenom, han är ju väldigt duktig på så sätt, han vet om det håller… Så nog kommer han att läsa den och rätta den och såna där grejer, men vad jag pysslar med det har han nog mindre koll på. Och han vet ju ändå delvis vad jag håller på med, men han kommer ju aldrig och hör efter och så där…
>
> /…/ Den som har gjort mest jobb och skrivit artikeln står först, så brukar det vara. Och så den som står sist brukar nog oftast vara, det blir nog /…/ professorn i det här fallet, han som står för pengarna, han som är egentlig handledare och han som är, ja senioren… Så att det blir i den ordningen tror jag. Så förstanamn är det som man strävar efter att bli [skratt] bland dom här många det kan vara ibland… Så att på vår avdelning är det inte så vanligt att dom släpper doktorander som förstanamn, fast dom har gjort allting. Det är lite dåligt tycker jag.

> /…/ Jag tänker ju inte släppa mitt över huvud taget. Jag har ju sagt åt dom att jag ska ha alla förstanamn. För det är ju jag som har gjort allt, det är jag som kommer att skriva allt… så dålig handledning som det har varit /…/ Det kommer nog att bli så också. Han är rätt bra ändå så att säga, så att det beror på om jag nu skriver allt. Men det har jag ju tänkt göra.

Avhandlingsformatet råder det inga tvivel om. Doktoranderna ska skriva artiklar som förhoppningsvis kan publiceras i relevanta tidskrifter. Däremot finns det tydligen skilda meningar om vem som ska stå som förstaförfattare, eller i vilken ordning de delaktiga författarnas namn ska stå. Nicklas vill ha ”upprättelse” för den undermåliga handledningssituationen, och detta genom att stå som förstanamn i alla artiklar som ska ingå i avhandlingen.

I de tidigare exemplen från humaniora kunde vi utläsa en tradition där böcker är bärare av information om såväl författare som vetenskapligt stoff. Den förmodade bristen på tidskrifter i kombination med den seglivade myten om ”avhandlingen som livsprojekt” medför att doktorander mer eller mindre ser sig hänvisade till monografin som den enda tänkbara formen för avhandlingen, vilket i sin tur får till följd att en stor del av granskningen sker i den omedelbara sociokulturella miljön. I det naturvetenskapliga exemplet verkar dock författarskapet hamna i förgrunden och det innebär en viktig skillnad i relation till humaniora. I och med ”reviewgranskningen” av tidskriftsartiklar så förflyttas väsentliga delar av övervakningen utanför den omedelbara sociokulturella miljön. Det nätverk som Nicklas blickar ut över har en utbredning som innefattar tidskriftsmarknaden som arenan där den egentliga striden om trovärdighet står. Här ser vi grunderna för den ”naturvetenskapliga” omdaningen av forskarutbildningen, en omdaning som i sin tur underlättas av en ”instrumentell” inställning till publicering och avhandlingsskrivande från doktorandernas sida. I Nicklas fall har ”systemdiskursen om publicera eller gå under” internaliserats och hans utblick omfattar tidskriftsmarknaden som den ”yttre” övervakaren av hans arbete. Viktiga markörer för ställning på tidskriftsmarknaden blir därmed publicerade artiklar och antal förstanamn. Det verkar vara en föreställning som genomsyrar den sociokulturella miljön och ”kampen om förstanamnet” är därför en ”gränsstrid” som vi ska ta med oss i den fortsatta analysen.

Humaniora och naturvetenskap som diametrala motsatser? Fullt så enkelt är det inte. När Natalie resonerar om den egna institutionen och traditioner för avhandlingar så framkommer en blandad bild:

> P: /…/ Hur ser era avhandlingar ut, är det sammanläggningar eller är det monografier?

> Dom ser olika ut. [J]ag tror man kan säga att det som skrivs [inom den andra inriktningen] är sammanläggningar medan det som görs [inom Natlies inriktning] kanske är mer… Men det är inte så tydligt. Det finns varianter på det där.

Natalies institution är uppdelad efter två huvudsakliga forskningstraditioner. Den tradition Natalie tillhör angränsar, kan man säga, mot samhällsvetenskaperna och man skriver ibland monografier. Den andra inriktningen är mera naturvetenskaplig till sin karaktär, det vill säga ”hårdare”, med ett mer formaliserat språkbruk. Inom denna är det i huvudsak sammanläggningar som gäller. Men, som Natalie säger, ”det är inte så tydligt. Det finns varianter på det där.” Här har vi alltså en teknisk-/naturvetenskaplig institution, men för den skull ingen entydig uppslutning kring en allmän norm om avhandlingsform. Hur är det då med samhällsvetenskaperna?

Två av de samhällsvetare jag har intervjuat skulle kunna tas för naturvetare, åtminstone om vi enbart tittar på hur de resonerar om institutionernas syn på avhandlingen. Först har vi **Sture**, tjugoåtta år gammal och alldeles i början av sitt avhandlingsarbete:

> /…/ Men som vi har gjort på [institutionen] då, det är att vi har… egentligen, en avhandling består av, jag tror det är tre eller fyra artiklar som ska ha publicerats i en internationell tidskrift. Och dom artiklarna, dom tre första då, dom ska behandla en aspekt som man tittar på ur tre olika synvinklar i princip, medan den fjärde på nåt vis ska knyta ihop dom här tre övriga. Och jag tror väl att det kommer att bli någonting åt det hållet som jag… Som sagt var, det är ju väldigt luddigt ännu /…/

Sture orienterar sig i en sociokulturell miljö där sammanläggningsavhandlingen är det vedertagna formatet, och han har själv för avsikt att lägga upp sitt arbete enligt denna modell. Även om han själv betraktar konturerna som luddiga så är alltså en sak ganska klar; det finns en sociokulturell föreställning om avhandlingsformat som han har internaliserat.

Samuels resonemang återspeglar också en nästintill fullständig övergång från monografi till sammanläggningsavhandlingar:

> /…/ [V]i gör ju sammanläggningsavhandlingar. Det är ungefär tre, grovt är det tre hela papper vi räknar med, och då har jag skrivit fyra tillsammans med övriga och då blir det här mitt helt egna bidrag. /…/ Ja, jag tror X, han var nog den siste som gjorde en monografi, och jag tror inte att det kommer att bli någon mer…

I både Stures och Samuels fall så är dock institutionerna tämligen samlade kring gemensamma teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Det handlar i bägge fallen om ”hårda” data och kvantitativa metoder och det bidrar naturligtvis till att doktoranderna enkelt kan orientera sig bland de sociokulturella föreställningarna kring avhandlingens form.

På Susannas institution finns inte någon tydlig konsensus. Här bedrivs såväl kvalitativ som kvantitativ forskning, och det existerar olika teoretiska inriktningar. Susanna är ganska ny och hon upplever sig som lite ”utanför” de traditioner som trots allt härskar i miljön. Hennes funderingar kring avhandlingsarbetet handlar mycket om tid och det återspeglar också en oklar hållning på institutionen när det gäller avhandlingens form och omfattning:

> Jag vet ju att ramarna är fem år, vad blir det?… Fem år nu sen årsskiftet… Om ett par år kanske jag kan känna att jag hinner till dess eller inte, men nu kan jag inte tänka riktigt på nåt annat sätt i och med att jag inte har hunnit göra så mycket. Det är väl så jag tänker. Jag har haft tankar ibland på att lica, just för att ha någonting, ett tidsperspektiv som jag kan förhålla mig till på nåt sätt. För jag känner att jag inte ens kan förhålla mig till tiden just nu… det är jättesvårt. Jag vet över huvud taget inte… Det är väl dels, när man är ny så vet man väl antagligen inte hur lång tid det tar att skriva. Hur lång tid tar processen, att fundera, att skriva om, att komma in på ett nytt spår? Jag har så lite erfarenhet så jag har inget direkt begrepp egentligen.

”För jag känner att jag inte ens kan förhålla mig till tiden just nu… det är jättesvårt.” Å ena sidan kan det tyckas som att det är en del av forskarutbildningen, att lära sig förhålla sig till tiden. Å andra sidan vittnar Susannas funderingar om en vilsenhet. Vad förväntas av mig som doktorand? Hur omfattande ska mitt arbete vara? ”Hur lång tid tar processen, att fundera, att skriva om, att komma in på ett nytt spår? Jag har så lite erfarenhet så jag har inget direkt begrepp egentligen.”

Förmodligen reflekterar Susannas osäkerhet en sociokulturell osäkerhet om hur man ska förhålla sig till det nya systemet för forskarutbildning. Hon upplever att hon är utlämnad åt en process som på något sätt antas drivas av sig själv. Erfarenheter av forskarutbildning och avhandlingsskrivande kommer med tiden, men tiden har hon i dagsläget svårt att förhålla sig till. Det enda hon vet är vilka tidsramar som gäller, inte hur man utnyttjar dem på bästa sätt, och det borde ligga i institutionens intresse att så långt som möjligt klargöra detta.

Nu ska vi lämna ”avhandlingsregionen” för en stund. Vi har fått inblick i föreställningar och förhållningssätt med avseende på avhandlingen hos doktorander från olika institutioner och fakultetsmiljöer. Mycket har lämnats därhän,

men jag kommer att återknyta till de olika regionerna under den fortsatta analysen. Låt oss nu gå ytterligare en bit ”norrut” på kartan, till den region av livsvärlden som representerar tillvaron som doktorand och tjänstesituation.

Doktorandtillvaron

Avhandlingsskrivandet representerar alltså på sätt och vis forskarutbildningspraktikens materialisering. Om vi följer stigen som leder från ordet ”skriva” så kommer vi mycket riktigt till en region som består av koder och ord som på olika sätt återger doktorandernas uppfattningar om DOKTORANDTILLVARON och deras TJÄNSTESITUATION.

Samuels uppfattning är talande för den ”geografiska” förflyttning vi nu har företagit oss. I det citat som följer knyter han tillvarons upp- och nergångar till känslomässiga konsekvenser av seminarier. Doktorandtillvaron, enligt Samuel, kan karaktäriseras som:

> /…/ ömsom vin och ömsom vatten får jag säga. Efter ett bra seminarium känns det, ja men det här är nog inte så tokigt. Efter ett dåligt seminarium… Ibland i forskning går det bra och ibland går det dåligt. Men generellt, det jag har väl märkt, från början så hade jag en mycket stark inställning att jag är en väldigt privilegierad människa, det är jag. Det tror jag också var lite grann influerat av tänkandet [inom disciplinen] /…/ Men nu har jag börjat titta mig omkring, vad är det egentligen för miljö som man befinner sig i? Jag menar, man sitter här på sin kammare, man skriver, sen går man ut, lägger fram nåt och… ja, får alltid kritik, för det är ju det hela systemet går ut på. Det går ju också ut på att meritera sig, att skriva papper /…/

I förra kapitlet diskuterade jag forskningspraktikens drivkrafter i termer av meritering och övervakning. Här säger Samuel samma sak; systemet går ut på att skriva papper, att meritera sig – och att få kritik. En betydande aspekt av doktorandtillvaron är att skriva och detta belyser den stig vi vandrade för att komma från avhandlingsregionen till den region vi nu befinner oss i.

Citatet kan dock även hjälpa oss att förstå en annan viktig aspekt av doktorandtillvaron. OSÄKERHET[73] är nämligen ett tema som ideligen dyker upp när doktorandtillvaron förs på tal, bland annat osäkerhet beträffande ”pengar”, tjänst och ”finansiering”. I Samuels fall handlar det om osäkerhet i relation till meritering och övervakning, alltså hans egen uppfattning om den egna trovär-

[73] Jfr Delamont & Atkinson (2001) vars analys visar på att socialisation inom experimentella vetenskaper i stor utsträckning handlar om att lära sig bemästra osäkerhet.

digheten. Det går upp och det går ner beroende på hur det egna arbetet framskrider och bemöts vid exempelvis seminarier. Osäkerheten, enligt Samuel, är ett resultat av att doktorander, inte minst han själv, förknippar arbetssituationen med självständighet. En följd av detta förhållningssätt är, precis som Samuel själv antyder, att doktorander alltför lätt tar på sig hela ansvaret för de egna resultaten. För egen del har han dock i allt högre grad börjat fundera på den institutionella miljön, de strukturer som omger honom, och dess betydelse för den egna forskarutbildningens fortskridande.

Även Hanna ger uttryck för doktorandtillvarons osäkerhet, men för henne är den splittrade tjänstesituationen orsaken. Hanna försörjer sig i huvudsak som adjunkt. Hon undervisar mycket och upplever att hon inte får tid över för sitt eget avhandlingsarbete. Stress och dåligt samvete blir resultatet, och hon gör i likhet med Samuel en koppling mellan den egna upplevelsen och omgivningens beskaffenhet, i det här fallet omgivningens föreställningar om vad det innebär att vara doktorand:

> … Men jag tror att det också är knutet till föreställningarna om att vara doktorand, alltså att man är som i någon slags liminell fas där man är varken eller. Alltså, nu när jag både undervisar och är doktorand då blir det så oerhört diffust, de där rollerna. Jag kan ju inte fullständigt ägna mig åt min forskning därför att då får jag dåligt samvete att jag inte förbereder föreläsningarna ordentligt, och tvärtom va. Så jag tror att det också har stor betydelse om man har en doktorandtjänst eller om man är finansierad, på annat sätt. Och likadant hur man blir betraktad, alltså rollen på institutionen som medarbetare, vad är doktoranderna, hur betraktas dom? Ja men ni är bara doktorander, alltså nu säger ju ingen så, det gör dom ju inte, men jag har ändå den känslan. Man är inte disputerad, man är inte beslutsfattande, man kan komma med sina förslag men man är ändå bara doktorand. Det är också en väldigt speciell situation…

Hanna känner sig kluven. Hon måste skriva på sin avhandling och hinner därför inte förbereda föreläsningar i den utsträckning hon skulle önska. Samtidigt blir avhandlingsarbetet lidande för hon måste ju trots allt förbereda undervisningen. Vad är då lösningen? En doktorandtjänst, vilket hon själv tycks mena? I Samuels fall ser vi dock att detta inte gör tillvaron som doktorand mindre osäker. Han kan i stor utsträckning ägna sig åt sin egen forskning men framställer ändå tillvaron som osäker. Vad är det då som skapar upplevelsen av osäkerhet?

Den ”liminella fas” som Hanna talar om är mycket intressant för vår förståelse. Som framgår av citatet upplever Hanna en kluvenhet gentemot sin egen position som doktorand. Hon är både lärare och forskare, och samtidigt varken eller. På samma sätt uppfattar hon omgivningens föreställningar som diffusa: ”Ja men ni är bara doktorander, alltså nu säger ju ingen så, det gör dom ju inte,

men jag har ändå den känslan.” Doktorandtillvaron får därmed vissa drag av ”gränstillstånd”, någonting som jag i kapitel 3 förband mig att leta efter under analysen. Doktorander, i detta fall Hanna, orienterar sig vid ett givet ögonblick i en sociokulturell miljö där den sociala organisationen återspeglas i den intersubjektiva medvetenheten om organisationen. Vedertagna och accepterade klassifikationer föranleder knappast någon vilsenhet, men diffusa föreställningar skapar osäkerhet om den subjektiva positionen i den sociokulturella miljön.

För att understryka detta resonemang kan jag konstatera att även Helene beskriver doktorandsituationen som ett ”gränstillstånd”:

> /…/ Men vi fick ju, vi utgjorde ju institutionen då, ett gäng doktorander, och skötte i princip, inte all undervisning men väldigt mycket. Och samtidigt expanderade institutionen oerhört fort… Första gången jag hade ett moment då var det, ja var dom 25-30 på A-kursen då, och det mesta jag hade senare var 90 studenter, så att vi expanderade ganska mycket faktiskt… Men det var inte så bra för forskningen om man säger så, att vara med i allt möjligt och bygga upp en institution, det var det ju inte. Man lärde ju sig det, men man märkte ju samtidigt, eftersom vi var doktorander, att man är ju nobody om man inte har disputerat, det är ju bara så. När det väl gäller så spelar det ingen roll hur duktig du har varit på att undervisa, hur mycket du har engagerat dig i institutionen, det spelar ingen roll.

”[M]an är ju som ingen riktig anställd”, eller ”man är ju nobody om man inte har disputerat”. Det tycks alltså inte spela någon roll ”hur duktig du har varit på att undervisa, hur mycket du har engagerat dig i institutionen”. Detta upplever Helene som en undervärdering av hennes egen insats eftersom hon själv har varit med om att bygga upp institutionen.[74] Parallellen till Hanna och hennes diskussion kring doktorandtillvaron som en ”liminell fas” är given och jag vill göra en liknande tolkning. Helenes resonemang återspeglar ett kluvet förhållningssätt till den egna positionen som doktorand, men även en uppfattning om omgivningens föreställningar som diffusa och svårtolkade.

Vi kan alltså koppla de båda humanisternas osäkerhet till deras tjänstesituationer vilka i sin tur griper in i respektive institutioners tjänstestrukturer på ett mångfasetterat sätt. Deras medvetenhet om de egna positionerna tycks också reflektera intersubjektiva föreställningar om doktorander som överskridande gränser mellan olika befattningar och sysslor. Tjänstesituationen kan dock inte användas för en generell förståelse av doktorandtillvarons osäkerhet. Samuels osäkerhet, till exempel, kan inte reduceras till en oklar tjänstesituation. I hans

[74] Här ser vi, än en gång, ett exempel som tyder på att det är skriftlig meritering som leder till trovärdighet, inte undervisning eller administrativt arbete.

fall är det snarare den kontinuerliga konfrontationen mellan subjektiva drivkrafter och den sociokulturella kontrollen som leder till en uppfattning om den egna positionen som otydlig.

Vi ska ta ännu ett exempel för att försöka utröna i vad doktorandtillvarons osäkerhet består, men först kan det vara på sin plats med ett litet påpekande. Ni märker förmodligen att jag successivt har börjat diskutera ett tema som inte inryms i regionen för doktorandtillvaron. Jag har medvetet börjat tangera det kluster vi snart ska ta oss an, nämligen det som representerar doktorandernas föreställningar om, och förhållningssätt till den sociokulturella miljön. Ju längre vi kommer i analysen, desto svårare är det att diskutera enskilda aspekter av forskares socialisation. Förståelsen måste med nödvändighet ta fotfäste i den sociokulturella miljön. Det är helt enkelt oundvikligt. Vi ska dock vänta till nästa avsnitt med att utveckla detta resonemang.

Vi ska titta på vad en av naturvetarna säger om sin tjänstesituation. **Nina** är doktorand på samma institution som Nicklas, hon är tjugonio år gammal och planerar att disputera om ungefär ett år.

> P: Du har doktorandtjänst då?
>
> Ja, det har jag haft från början.
>
> P: Ni har väl förmodligen samma som det är här nu, att man uttryckligen ska ha finansiering i fyra år för att bli antagen.
>
> Ja, men det är ju svårt, men det vet väl ni också, det är svårt att garantera pengar för fyra år. Ofta så kommer ju anslag kanske i tvåårsperioder.

De nya direktiven för forskarutbildningen är en modell som hämtats från naturvetenskaperna. Det fastslog jag i kapitel två och jag gör det även nu. I Ninas fall kan vi till exempel se att fyra år med finansiering var regel på hennes institution före det att det nya systemet trädde i kraft. I kombination med de tjugo procent av tjänsten som Nina ägnar åt undervisning, har hon alltså fem års finansierad doktorandtjänst att falla tillbaka på. Tjänstesituationen är så att säga stabil och osäkerheten i det här fallet kan spåras till forskningsmedelstilldelningen. Men låt oss lyssna vidare på Nina innan vi drar några förhastade slutsatser. Nästa citat inleds med en fråga om vad det är för typ av människor som väljer att bli forskare. I sitt svar övergår Nina allt mer till att prata om doktorandtillvaron, och om tillvaron som forskare mer generellt:

> P: Tror du att det är en speciell typ av människor som börjar forska?
>
> Ja det tror jag, och framför allt så tror jag att det är en speciell typ av människor som trivs med det och som kan tänka sig att vara kvar inom universitets-

> världen eller jobba med liknande uppgifter sedan… Jag vet inte om det är en nyfikenhet eller vad det är… För när man tänker på det ibland så är det ju en ganska, man har ju en ganska jobbig arbetssituation. Man vet aldrig vad man ska få fram eller vart man är på väg eller om det går och så där. /…/ Ja och sen att man aldrig är ledig… Jag kan i och för sig känna mig jätteledig men man har ju ändå det här att efter fem år, eller hur lång tid man nu har på sig, så ska man presentera en avhandling.

Här kan vi se att forskningsprocessen hamnar i fokus. Det finns en osäkerhet i forskningsprocessen och doktorandernas tillvaro kan inte friköpas från denna. Så småningom ska en avhandling presenteras och det innebär att man måste komma fram till resultat av något slag. Det är dock omöjligt att veta ”vad man ska få fram eller vart man är på väg eller om det går och så där”.

Eventuellt ser vi verkningar av ”myten om forskaren som geni” i Ninas utsaga. Trots den besvärliga arbetssituationen och trots att man aldrig är ledig så väljer vissa människor att bli forskare, och de måste ju rimligtvis drivas av någonting för att kunna hantera denna situation. Enligt myten skulle drivkraften kunna inringas som en ”gåva” att nyfiket och oförtrutet söka sanningen, ett sanningssökande vars förutsättning är ”vetenskapens autonomi”, det vill säga en ”fristad” för den ”geniale forskaren”. Men är det verkligen ”nyfikenhet” som driver forskare att fortsätta trots den osäkerhet som finns i arbetsuppgiften?

Med Nicklas slöt jag mig till ”kampen om förstanamnet” som viktig indikator på subjektiva drivkrafter, drivkrafter som samtidigt måste förstås som dialektalt förbundna med den sociokulturella kontrollen. Samtidigt, i Nicklas fall, kom jag fram till att övervakning i stor utsträckning sker utanför den omedelbara sociokulturella miljön. Vi tycks alltså, med avseende på Nicklas och Ninas institution, ha en miljö präglad av stabilitet både vad gäller doktoranders tjänstesituation och övervakning av doktoranders strävanden. I en sådan miljö är det förmodligen nära till hands att knyta osäkerheten till själva forskningsprocessen. Finansiering är endast ett problem i det att forskningsråden delar ut medel på två- eller treårsbasis, och den sociokulturella miljöns kontroll av arbetets fortskridande blir mindre påträngande i och med att en stor del av övervakningen sker i tidskrifternas ”reviewgranskningar”. Den eventuella osäkerhet som kan kopplas till forskningsfinansiering och tidskriftsgranskning kommer alltså av faktorer som förläggs utanför den sociokulturella miljöns direkta kontroll.

Kan man då koppla skillnader i upplevelser av osäkerheten i doktorandtillvaron till doktoranders fakultetstillhörighet? Inte heller det är särskilt lyckat. Samuels resonemang vittnar indirekt om osäkerheten i forskningsprocessen vilket naturligtvis följer av att all forskning, oavsett disciplin och forskningsområde, är osäker så till vida att resultaten aldrig är kända på förhand.

Det gäller även humanisterna. Natalie, den tredje naturvetaren, befinner sig i en situation som i mycket högre grad påminner om exempelvis Hannas än om Ninas, så tydliga fakultetsgränser är svåra att upprätthålla i den här frågan. Osäkerhetens ”epicentrum” är inte fakultetstillhörighet, däremot kan möjligtvis osäkerhetens vidd och karaktär sägas beror på fakultet och institution. Att doktorandtillvaron är en form av ”gränstillstånd” kan vi i alla fall sluta oss till, och vi ska ta med oss denna insikt under fortsättningen av analysen.

Besöket i regionen för doktorandtillvaron är över. Tillfälligt åtminstone. Jag vill gå vidare, för det känns som att analysen börjar bära frukt, och vi ska nu förflytta oss rakt ”västerut” på kartan. Två olika vägar leder ut ur regionen. Från ”doktorandtjänst” löper en stig vidare till ett separat kluster bildat av ”undervisar”, ”undervisning” och ”undervisningen”. Varför utgör dessa ord ett eget kluster? Koden UNDERVISNING är ju en del av regionen för doktorandtillvaron. Eventuellt kan vi finna en förklaring i att doktoranderna ofta, som vi har sett, har en ambivalent uppfattning om sig själva som doktorander – är vi forskare eller lärare eller någonting annat?[75] Längre ”västerut” i denna ”mystiska” region finner vi också ”forskning”, ett ord som på en och samma gång kan representera doktorandernas syn på forskning vid institutionen i allmänhet och, tillsammans med ”undervisning”, som en del av deras ”doktorandtjänst”. Från ordet ”forskning” kan man sedan ta sig vidare till nästa region.

Den andra stigen ut ur den region vi har uppehållit oss i, går direkt från koden DOKTORANDTILLVARON till ordet ”doktorander” i det kluster som ligger i kartans nordvästra hörn. Det är denna region vi nu ska utforska.

Sociokulturell miljö och positionering

Färden västerut har fört oss till den region av livsvärlden som kan relateras till doktorandernas föreställningar och förhållningssätt gentemot de organisationer som de befinner sig i. De koder jag har använt flitigast i den inledande analysen, POSITIONERING och SOCIO-KULTURELL MILJÖ, återfinns i detta kluster,

[75] En minst lika trolig förklaring till klustringsutfallet är den viktade samförekomstmatrisen och det tröskelvärde som har använts för Jaccards index. Enskilda ord, tagna ur sitt sammanhang, kan inte tillmätas någon specifik mening och de kan därför inte med bestämdhet sägas tillhöra ett bestämt kluster. I och med att kartan utmejslats med utgångspunkt i mitt eget analysarbete så tillskriver jag mig dock rätten att använda MDS-kartan som underlag för fri tolkning, ibland även vilda associationer, då detta kan leda analysen vidare i nya och intressanta banor.

tillsammans med koder som syftar på uppfattningar om maktstrukturer, institutionsledning och handledarrelationer.[76]

Från den teoretiska diskussionen känner vi igen sociokulturell miljö som uttryck för en enskild individs sociala och kulturella omgivning som denna uppfattas och kommer till uttryck genom individens utblick och medvetenhet. Genom att lyssna på doktorandernas egna beskrivningar så bör vi också kunna blicka in i de miljöer där de befinner sig. Till att börja med presenterar jag ett längre citat från Samuel. Utläggningen följer på frågan om hur han uppfattar institutionen:

> Jag kan väl säga att det har vuxit enormt snabbt. Jag var med i den första stora doktorandintagningen egentligen. Tidigare har man antagit kanske en till tre doktorander per antagning och sen helt plötsligt så tror jag vi var tolv då som antogs i ett svep. /…/ [V]i har ju drygt femton doktorander med lön, som finns nu, så på det viset är det en explosionsartad utveckling… Och det har väl märkts lite grann, för tidigare, kan man säga, var det här någonting som sköttes från prefektens bakficka. Han hade koll på alla. Det var ett gäng som hade funnits här lång tid, alla var polare med varandra och helt plötsligt så gick inte det längre. Däremot så fanns det här kvar då, lite grann att han vill sköta det från sin bakficka, fortfarande, så att det är den här informella ledarstilen som kanske funkade tidigare, den, tycker jag då, funkar inte längre, utan nu måste man formalisera saker och ting och framför allt så måste man inse att man faktiskt är chef på en större arbetsplats. Och det, skulle jag vilja säga, det har man inte fattat här riktigt, utan här är det fortfarande så att man vill vara lite grann som en grabb bland grabbarna, och det gör ju att ibland så funkar inte saker och ting riktigt som det borde funka.
>
> P: Men, hur är det bland er som jobbar här, ser du er som en sammanhållen institution, eller är ni splittrade?
>
> Det är lite dubbla budskap… Nej för den är ju inte alls sammanhållen, utan forskningen är ju ett ensamt jobb, här i alla fall. Man sitter egentligen på sin kammare och så jobbar man lite grann med sin handledare, och sen kastar man sig ut på ett seminarium. Ibland har man ett helvetesseminarium där dom kastar sig över en, och ibland så har man ett bra seminarium som man går stärkt ifrån. Det vet man sällan på förhand… Så det första säger ju då att det är en väldigt stor frihet, att du får egentligen göra vad du vill, och du får komma på nåt seminarium ibland, men sen så finns det då, och det tror jag hänger kvar sen tidigare, att trots allt så vill man, eller klassificerar man forskningen,

[76] Koden SOCIO-KULTURELL MILJÖ har introducerats i ett senare skede av analysen och den sammanfattar resonemang som tidigare betecknats med INTERNA RELATIONER, KOLLEGIAL BEDÖMNING, INSTITUTIONSLEDNINGEN, MAKT etc. En stor överlappning mellan nämnda koder finns och det är ett av skälen till att klustret framstår som en smula ”övertydligt”.

> att viss typ av forskning har vi alltid gjort här och den är okej och annan typ av forskning har vi inte gjort här och då ser man med viss misstänksamhet på det. Så att på det viset vill man ha en sammanhållen institution, eller man likriktar medvetet eller omedvetet och vi ser ju också folk som har haft lite grann en annan inriktning, eller kanske vill göra andra saker, dom har stuckit. Dom har blivit klara och så har dom stuckit härifrån, medan dom som har så att säga varit nöjda med den inriktning som finns dom stannar kvar.

Samuel har varit doktorand i några år och han blickar tillbaka över en tid präglad av stora förändringar; perioden har utmärkts av en ”explosionsartad utveckling”. Ledarskapet har dock inte förändrats i takt med de nya förutsättningarna. INSTITUTIONSLEDNINGEN, prefekten, vill fortfarande sköta institutionen ”från sin bakficka”, vara ”en grabb bland grabbarna”, och det är en informell ledarstil som inte längre fungerar så bra. Samuels beskrivning av institutionsmiljön är starkt knuten till FORSKNING. Forskningsområden förknippade med personer som av tradition har stark ställning på institutionen klassificeras som relevanta, medan annan forskning betraktas med misstänksamhet. Den sociokulturella miljön liknar alltså den typ av miljö jag i förra kapitlet, felaktigt tydligen, förknippade med humaniora, och karaktäriserade som ”så här har vi alltid gjort, och så ska vi även fortsättningsvis göra”. Detta intryck förstärks i nästa citat där Samuel beskriver den ämnesmässiga indelningen på institutionen:

> /…/ [D]et beror på vad vissa personer håller på med och så vill dom att andra ska hålla på med det också, för det är det som egentligen definieras som riktig [forskning inom ämnet]. /…/ Och historiskt, det har ju funnits en schism här, för att, kan man säga, det fanns ju tidigare väldigt starka [företrädare för en viss inriktning]… Y är ju från den här institutionen, och han är ju en person som inte smyger fram i korridorerna, och när stora egon krockar då blir det oftast… det händer nog i dom flesta akademiska miljöer. Sedan försvann den grupperingen men då finns det kvar då, och så håller man på lite grann med det, och så ses man väl lite grann med oblida ögon. Det är i alla fall den mycket bestämda känsla jag har.

Tydligen har det funnits en KONFLIKT på institutionen, underblåst av ”stora egon” som företrätt olika inriktningar. Den ena grupperingen har försvunnit och den forskning som tidigare förknippades med denna ses nu ”lite grann med oblida ögon”. Det är i alla fall Samuels ”mycket bestämda känsla”, och det är den vi ska lita på. Samuels eget forskningsområde kan nämligen klassificeras som på ”fel sida av gränsen”.

Nu kan vi börja skönja betydelsen av koden POSITIONERING. När Samuel beskriver den sociokulturella miljön så beskriver han samtidigt sig själv. Eller

rättare sagt, han beskriver miljön utifrån sin egen ”nollpunkt”, det vill säga den utblick som färgas av hans egen subjektiva position.[77] Samuel ”positionerar” sig och han låter oss därigenom förstå den sociokulturella miljön som den framträder för honom. Intressant i detta sammanhang är att Samuel själv pekar ut klassifikationen av forskning som en vattendelare i den sociokulturella miljön. Forskningsområde blir därmed en markör för tillhörighet eller utanförskap och vi kan sluta oss till att Samuels eget forskningsområde förpassar honom till miljöns utmarker. Med andra ord kan vi betrakta forskningsområdet som ett ”gränsobjekt” kring vilket den sociokulturella miljön formerar sig med avseende på INTERNA RELATIONER, FORSKNING, KOLLEGIAL BEDÖMNING och MAKT. Frågan är om det inte handlar om ett ”heligt ting”? Tidigare gränsstrider har ju resulterat i en radikal omorganisering av den sociokulturella miljön i det att en gruppering lämnat institutionen. Hur som helst, Samuel positionerar sig i relation till makt, social struktur och intellektuell organisation, och hans beskrivning blottlägger den moraliska uppslutningen kring vissa forskningsområden som mer omhuldade än andra. Själv blir han därmed också något av ett ”gränsobjekt”. Människor klassificeras utifrån den forskning de bedriver och hans egen forskning tenderar att tangera de ting som helgas i den sociokulturella miljön.

Nu ska vi dra oss Samuels tidigare resonemang om doktorandtillvaron till minnes. Jag har nämligen en bestämd känsla av att begreppet positionering kan hjälpa oss att förstå kopplingarna mellan de olika regionerna på livsvärldskartan. Låt oss därför titta på ett redan åberopat citat, men den här gången presenterat i sin helhet:

> [Doktorandtillvaron är] /…/ ömsom vin och ömsom vatten får jag säga. Efter ett bra seminarium känns det, ja men det här är nog inte så tokigt. Efter ett dåligt seminarium… Ibland i forskning går det bra och ibland går det dåligt. Men generellt, det jag har väl märkt, från början så hade jag en mycket stark inställning att jag är en väldigt privilegierad människa, det är jag. Det tror jag också var lite grann influerat av tänkandet [inom disciplinen] /…/ Men nu har jag börjat titta mig omkring, vad är det egentligen för miljö som man befinner sig i? Jag menar, man sitter här på sin kammare, man skriver, sen går man ut, lägger fram nåt och… ja, får alltid kritik, för det är ju det hela systemet går ut på. Det går ju också ut på att meritera sig, att skriva papper, ofta ganska

[77] Tilläggas bör att Giddens (1984, s xxiv-xxv; 83-92) använder begreppet *positionering* i sin struktureringsteori. Han ratar rollbegreppet till förmån för *position* för att beteckna identitet eller ”kroppens” placering i sociala möten och praktiker. *Positionering* (positioning), i Giddens mening, syftar därmed på aktörers positioner i relation till praktiker, samt förutsättningar och begränsningar för sociokulturella praktiker, vilka tenderar att *struktureras* över stora avstånd i såväl tid som rum.

> strömlinjeformade papper, sällan något riktigt intressant som kommer fram … det är samma papper fast det är någon liten parameter som har förändrats /…/ Jag har också tänkt på de osynliga ledarstrukturerna som finns, för här så har vi en prefekt som vill vara en i gänget, och det kanske funkade tidigare när det var en liten institution, men nu funkar inte det längre. Samtidigt som han vill bestämma. Och det gör att det blir väldigt oklart. Och folk kan ju gå omkring och huka, fast i grunden så försöker man upprätthålla en ganska hjärtlig fasad och många gånger, tror jag också, intala sig själv att vi har det ganska bra. /…/ Och det är ganska kännetecknande att det aldrig blir några konflikter, för det är ingen som vågar ta en konflikt. I grunden går alla omkring och säger, ja men det är nog ganska bra, och även om jag är missnöjd nu, ja men jag tar väl min examen och så sticker jag. Och vi kan se, till exempel, när jag började så hade vi tur för det fanns ingen medvetenhet, det här med rekrytering. Det var hälften tjejer, och ett tag så hade vi mest tjejer på hela samhällsvetarhuset på forskarutbildningen och man gick omkring och bröstade sig och fick väl beröm för det, men det var inget avsiktligt utan det var ju bara slumpen. Men många av dom där tjejerna har ju hoppat av, därför att det finns då en struktur här som dom inte står ut med, helt enkelt. Men samtidigt så förs det ingen diskussion för det är ingen som vågar, och det är olyckligt. /…/ Och det där är ju en icke kreativ miljö. Och jag har börjat fundera lite grann, men det är just nu sista tiden, när jag har varit här ett tag, som jag har börjat fundera kring miljön runt omkring mig. För från början var jag så inne på att jag ska göra min grej och det beror bara på mig. Men nu, okej fortfarande är det ju så, men det finns ju en struktur runt omkring mig som påverkar saker och ting.

Samuels upplevelse av doktorandtillvaron som ”ömsom vin och ömsom vatten” kan förstås som resultatet av hans uppfattning om den egna subjektiva positionen på gränsen mellan tillhörighet och utanförskap. Samtidigt pekar han också ut meritering som den viktigaste subjektiva drivkraften i forskningspraktiken, och kritik, det vill säga övervakning, som den sociokulturella motvikten. Tillvaron blir osäker i och med att han aldrig kan vara säker på hur han, och hans arbete, bemöts vid seminarier där den sociokulturella kontrollen manifesteras. Av erfarenhet vet han att hans forskning betraktas som, i vissa avseenden, kontroversiell, och han kopplar själv detta till hur forskning klassificeras på institutionen. Med hjälp av Samuel har vi därmed belyst kopplingarna mellan tre regioner: sociokulturell miljö, doktorandtillvaron samt avhandlingen. Utifrån de analytiska dimensionerna sociokulturella miljöer/subjektiva positioner samt subjektiva drivkrafter/sociokulturell kontroll blir kartbilden än tydligare. Samuel drivs av en strävan efter trovärdighet, men i och med att han positionerar sig som ett ”gränsobjekt” ser han hela tiden trovärdigheten som föremål för förhandling. ”Ibland i forskning går det bra och ibland går det dåligt”, men det

beror i lika hög grad på Samuels position i den sociokulturella miljön som på innehållet i avhandlingen.

Positionering är också ett kunskapssociologiskt begrepp. I och med att Samuels medvetenhet återspeglar en intersubjektiv medvetenhet om olika forskningsområden så kan man säga att han positionerar sig med hjälp av den sociokulturella miljöns sätt att klassificera forskning. Positionering är alltså, i sig självt, ett begrepp på ”teoretisk mellannivå”. Det knyter ihop de empiriskt alstrade regionerna i livsvärlden, binder samman subjektiva positioner med sociokulturella miljöer, praktiker, klassifikationer och ”gränstillstånd”, allt emanerande ur den enskilda doktorandens strävanden och uppfattningar. Positionering kan därmed förmedla mellan empiriska iakttagelser av doktoranders föreställningar och förhållningssätt i relation till specifika sociokulturella miljöer samt den teoretiska förståelsen av forskares socialisation som successiv synkronisering av subjektiva koordinatsystem och sociokulturella nätverk. Livsvärldsperspektivets ofrånkomliga logik hänvisar oss till den enskilda individens ”nollpunkt” som det nav kring vilket förståelsen av forskares socialisation måste organiseras. Genom att tillgripa begreppet positionering kan vi nå inblick i såväl subjektiva drivkrafter som hur individen organiserar förståelsen av sig själv i relation till den omkringliggande verkligheten ”här och nu”.

Vi ska vända oss till Hanna och med henne testa tolkningarna av Samuels funderingar. Hanna berättar att hon halkat in på sitt forskningsområde på ett ”bananskal”. Hon hade tidigare, på grundutbildningen, skrivit uppsatser vars ämnen varit avlägset besläktade med det ämne hon skriver avhandling om, dock utan några som helst ambitioner att gå vidare till forskarutbildningen med samma inriktning. I samband med att hon skulle hålla en föreläsning på ett utbildningsprogram där hennes handledare var ansvarig, så kom hon i kontakt med en person som fick hennes ögon att öppnas för en idé som sedan kom att bli hennes avhandlingsämne:

> /…/ Och då fick jag kontakt med en [representant för den blivande undersökningsgruppen] som jag tänkte, ja men jag kan bjuda in honom. Och när jag sitter och pratar med den här killen i telefon… det är ju det här jag ska skriva om! Så enkelt var det. Och dagen efter så satte jag igång att ringa runt till en massa människor som jag hade fått namnen på av den här killen… Så då satte jag igång och tokintervjua [skratt], försökte liksom kartlägga det här fältet, och satte mig på UB och satt där nästan i två dygn och bara tittade på vad det fanns skrivet om [ämnet]. Och så kom det här berget med mediamaterialet. Så det var så faktiskt det gick till. Sen fick jag en sån oerhörd uppmuntran härifrån institutionen… wow, det är ju det här du ska göra va. Så att det var nästan sakral stämning här ett tag.

Ett ämne som dyker upp från nästan ingenstans, och en sådan respons från institutionen. Vad säger det om de interna relationerna, om den sociokulturella organisationen? Inte så mycket. Men om vi fortsätter med Hannas beskrivning av hur olika forskningsinriktningar värderas på institutionen så får vi en större förståelse för mottagandet av hennes egen inriktning. På min undran om hon inte har mött något motstånd, svarar hon såhär:

> Nej inte ett dugg. Det är ju ingen som ställer sig negativ till någon forskning här överhuvudtaget, om det inte är gamla teorier. Vi har en kille som skriver i ett projekt där han slits mellan hopp och förtvivlan, eftersom de teoridiskussioner som pågår i projektet, det är ju gammal [teori] som fanns på 40-talet va. Och det är folk väldigt negativa till, att det här det utvecklar inte honom… på avhandling och på framtid och… det är det enda.

Hannas institution verkar vara av typen ”anything goes”, en av de idealtypiska, sociokulturella miljöer som jag i förra kapitlet relaterade till humaniora. All forskning är välkommen, så länge vissa vedertagna krav på vetenskaplighet uppfylls. Att hålla sig teoretiskt uppdaterad tycks vara ett viktigt riktmärke för vetenskaplighet. Vid ett par tillfällen under intervjun understryker Hanna detta genom att nästan beklaga sig över all den teori man måste läsa, och som man på institutionen läser, för att hålla sig ajour med den teoretiska utvecklingen. Visserligen finns det forskningsområden som är ”hjärtebarn”, men det finns inga tydliga konfliktlinjer som följer uppdelningen mellan traditioner. Dessutom beskriver Hanna organisationen som platt och genusmedveten, något hon kopplar till den teoretiska samsynen: ”… det är som att det sipprar ner också i den här vardagsstrukturen…”.

Samtidigt beskriver dock Hanna doktorandtillvaron som osäker och diffus:

> … Men jag tror att det också är knutet till föreställningarna om att vara doktorand, alltså att man är som i någon slags liminell fas där man är varken eller. /…/ Och likadant hur man blir betraktad, alltså rollen på institutionen som medarbetare, vad är doktoranderna, hur betraktas dom? /…/

När Hanna positionerar sig i ”någon slags liminell fas”, alltså i ett ”gränstillstånd”, så är det inte med avseende på hur forskning klassificeras på institutionen, utan i relation till hur doktorander klassificeras. Forskningsmässigt så känner hon sig mycket väl integrerad och det kommer till uttryck i hennes medvetenhet om hur olika forskningsinriktningar värderas i den sociokulturella miljön. Vilsenheten har snarare att göra med hennes splittrade tjänstesituation och att doktorandskapet inte upplevs som likställt med andra tjänstekategorier.

Hannas positionering återspeglar såväl kunskap om den egna tjänstesituationen som en uppfattning om omgivningens föreställning om doktorander. Positionering, i det här fallet, återspeglar därmed subjektiv position i relation till den sociokulturella miljö som givit upphov till, och förutsätter, denna föreställning. Vi kan därmed konstatera att vi har belyst den stig på kartan som via ”undervisning och forskning klustret” förbinder regionen för sociokulturell miljö med regionen för doktorandtillvaron och att denna förbindelse uppstår ”här och nu” i och med att Hanna positionerar sig som doktorand i en given miljö med utgångspunkt i sin medvetenhet om ”vad en doktorand är”. Alltsammans måste dessutom förstås i relation till den sociokulturella praktiken. Det är med avseende på ”forskning” och ”undervisning” som Hanna ger uttryck för sin ambivalens.

I en sociokulturell miljö där all forskning accepteras ”om det inte är gamla teorier”, blir subjektiva positioner klassificerbara som teoretiskt ”uppdaterade” eller teoretiskt ”gammalmodiga”. Hanna positionerar sig som ”uppdaterad”. Däremot verkar positionen också bero av meritering. Hanna är ”bara” doktorand och hon är medveten om att hon måste meritera sig med en avhandling för att kunna passa in i det sociokulturella klassifikationssystemet. Men i och med att hon måste försörja sig som lärare får hon inte tillräckligt med tid för att kunna ägna sig åt sin egen forskning i nödvändig utsträckning. Hon hamnar i ett ”gränstillstånd” med avseende på forskningspraktiken och blir därmed, som doktorand, ett ”gränsobjekt” som hela tiden tangerar gränserna mellan inkludering och utanförskap. Hannas upplevelse vittnar alltså om att hon förknippar den sociokulturella kontrollen med övervakning av gränsen mellan doktorand och disputerad.

Kan vi då säga att själva doktorandskapet är det ”gränsobjekt” som skapar osäkerhet i doktorandtillvaron? Jo, om vi inte glömmer att doktorandens position måste förstås i relation till den sociokulturella miljön. För Samuel är inte tjänstesituationen osäker, däremot hans forskningsinriktning. För Hanna är forskningsinriktningen väl integrerad, medan hennes tjänstesituation skapar osäkerhet. I båda fallen uppkommer dock osäkerheten i sociokulturella miljöer där olika gränser i klassifikationssystemen betonas. Samuel befinner sig i en miljö där det finns en tydlig gräns mellan relevant forskning och icke relevant forskning. Som doktorand möter han motstånd i och med att han överskrider en gräns vars sträckning blir tydlig i seminariesituationer där den sociokulturella kontrollen kommer till uttryck. Hannas miljö präglas istället av uppdelningen mellan meriterad och ej meriterad. Det motstånd hon möter, och har att anpassa sig till, består i att hon inte riktigt betraktar sig som en fullvärdig medlem av den sociokulturella gemenskapen. Den ständigt övervakade gränsen mellan dis-

puterad och doktorand gör sig påmind i hennes medvetenhet om denna gräns, och i upplevelsen av att befinna sig i en ”liminell fas”.

När jag tidigare tog Nicklas till hjälp för att beskriva regionen för avhandlingen så föreslog jag ”kampen om förstanamnet” som en ”gränsstrid” att arbeta vidare med under analysen. Vi har nu kommit tillräckligt långt för att ta upp den tråden. Kan ”kampen om förstanamnet” förstås som uttryck för positionering, och är det i så fall fråga om osäkerhet beträffande doktorandskapet? För att kunna besvara denna frågeställning måste vi återigen lyssna på Nicklas. Dessförinnan behöver vi dock ytterligare bakgrundsuppgifter om Nicklas och hans handledarsituation.

Som huvudhandledare har Nicklas en professor, och det var denna professor som från början stod för forskningspengarna. Däremot var det inte nämnda professor som lockade Nicklas till forskarutbildningen. Rekryteringen sköttes av en docent som sedan kom att bli bihandledare, och det är docenten som egentligen ska fungera som handledare i det dagliga arbetet. Jag säger egentligen eftersom Nicklas upplever att han har fått klara sig själv i stor utsträckning. Handledningen har inte varit till belåtenhet och detta har fördröjt arbetet på ett besvärande sätt. För närvarande har han inte fått någon artikel publicerad vilket bland annat är ett resultat av handledningsproblematiken. Manuskriptet till en artikel har nämligen varit klart i närmare två år, men det har blivit liggande ”på bihandledarens bord” under en längre period, i väntan på att han ska få tid att ta itu med det. När vi nu återvänder till Nicklas, och den diskussion vi tidigare tog del av, ska vi alltså ha nämnda handledningsproblematik i åtanke. Nicklas resonemang kring författarskapet, och hans strävan efter förstanamnet, är nämligen starkt kopplat till hans föreställningar om de relationer han är involverad i på institutionen:

> Det är det, han [huvudhandledaren] som står för pengarna står också med… Han kommer ju att läsa igenom, han är ju väldigt duktig på så sätt, han vet om det håller… Så nog kommer han att läsa den och rätta den och såna där grejer, men vad jag pysslar med det har han nog mindre koll på. Och han vet ju ändå delvis vad jag håller på med, men han kommer ju aldrig och hör efter och så där…
>
> /…/ Den som har gjort mest jobb och skrivit artikeln står först, så brukar det vara. Och så den som står sist brukar nog oftast vara, det blir nog /…/ professorn i det här fallet, han som står för pengarna, han som är egentlig handledare och han som är, ja senioren… Så att det blir i den ordningen tror jag. Så förstanamn är det som man strävar efter att bli [skratt] bland dom här många det kan vara ibland… Så att på vår avdelning är det inte så vanligt att dom

> släpper doktorander som förstanamn, fast dom har gjort allting. Det är lite dåligt tycker jag.
>
> /…/ Jag tänker ju inte släppa mitt över huvud taget. Jag har ju sagt åt dom att jag ska ha alla förstanamn. För det är ju jag som har gjort allt, det är jag som kommer att skriva allt… så dålig handledning som det har varit /…/ Det kommer nog att bli så också. Han är rätt bra ändå så att säga, så att det beror på om jag nu skriver allt. Men det har jag ju tänkt göra.

HANDLEDNING, och beroendet av handledarna, upplevs alltså som en hämsko av Nicklas. Tilliten till huvudhandledaren är det dock inget större fel på. På Nicklas avdelning är det kutym att handledarna står med som medförfattare och huvudhandledarens roll framstår i sammanhanget som ganska klar. Även om han kanske inte vet exakt vad Nicklas pysslar med så kommer han att läsa igenom artiklarna, för ”han är ju väldigt duktig på så sätt, han vet om det håller”. Huvudhandledaren ska därmed stå sist av författarna. Däremot är det inte lika uppenbart vem som ska stå som förstanamn. Nicklas egen ståndpunkt är otvetydig: ”Jag tänker ju inte släppa mitt över huvud taget. Jag har ju sagt åt dom att jag ska ha alla förstanamn. För det är ju jag som har gjort allt, det är jag som kommer att skriva… så dålig handledning som det har varit”. Bihandledaren har inte fullgjort sina åtaganden och detta bör synliggöras genom att han inte får stå som förstanamn.

Det här handlar om positionering, så mycket är klart, positionering i relation till två regioner på livsvärldskartan: ”sociokulturell miljö” och ”avhandlingen”. Nicklas positionerar sig som tämligen isolerad i relation till handledarna, och hans utblick har påverkats av, bland annat, handledningssituationen och av handledarens ekonomiska situation. Från denna synvinkel kan vi också förstå hans strävan efter att stå som ”förstanamn” i sina artiklar. Det är ytterligare ett uttryck för positionering. Som försteförfattare blir hans position synlig och bekräftad för honom själv, för handledarna samt för andra läsare. ”Förstanamnet” kan på detta sätt tolkas som en symbol för Nicklas arbetssituation och arbetsinsats, vilken kan förmedla en intersubjektiv förståelse om honom själv och hans position i den sociokulturella miljön. Genom att positionera sig som försteförfattare kan Nicklas därmed hantera det motstånd han har mött under sin socialisationsprocess och på så sätt påverka omgivningens intersubjektiva förståelse av honom som doktorand; han kan föras in under klassifikationen ”självständig och hårt arbetande doktorand under besvärliga omständigheter”. Men kan vi då, även i Nicklas fall, sluta oss till att det ytterst handlar om positionering som ett sätt att hantera osäkerheten i doktorandtillvaron, att det är doktorandskapet och

inte författarskapet som är själva ”gränsobjektet”? Vi går vidare och undersöker saken.

Genom att tillgripa den analytiska dimensionen ”subjektiva drivkrafter och sociokulturell kontroll” kan vi bättre förstå varför författarskapet hamnar i förgrunden i Nicklas resonemang. Nicklas och, som det tycks, andra forskare vid institutionen drivs av ambitionen att meritera sig och att synas på tidskriftsmarknaden: ”Så förstanamn är det som man strävar efter att bli bland dom här många det kan vara ibland…” Det är på tidskriftsmarknaden meritering i huvudsak sker, det är där Nicklas strävanden kan värderas och det är där som hans trovärdighet sätts på spel. Den sociokulturella miljön, i vilken Nicklas befinner sig, ”delegerar” så att säga sociokulturell kontroll till tidskrifternas ”review-granskning”, och doktorandtillvarons osäkerhet kan i viss utsträckning reduceras till att gälla forskningsprocessens oförutsägbarhet eller sociala mellanhavanden. Med andra ord, motstånd som föranleds av exempelvis misslyckade experiment, eller dispyter med handledaren, leder till individuell anpassning. Doktorandskapet skulle därmed kunna uppfattas som en stabil position.

Å andra sidan antyder Nicklas samtidigt en ambivalens vad gäller den sociokulturella klassifikationen av doktorander: ”Den som har gjort mest jobb och skrivit artikeln står först, så brukar det vara. /…/ Så att på vår avdelning är det inte så vanligt att dom släpper doktorander som förstanamn, fast dom har gjort allting…” Meritering genom samförfattade publikationer förutsätter allmän uppslutning kring regler och normer rörande fördelningen av författarskapet, men tydligen omfattar inte detta doktorander. Nicklas strävan efter förstanamnet symboliserar alltså en strävan efter att bedömas utifrån det han har åstadkommit, men i och med att han ”bara är doktorand” så kan han inte ta sin position för given. Bedömningen av trovärdighet må ske på tidskriftsmarknaden, men gränsen mellan doktorand och disputerad kontrolleras i den omedelbara sociokulturella miljö där Nicklas befinner sig. Doktorandskapet blir därmed ett ”gränstillstånd” vars betydelse hela tiden omförhandlas i forskningspraktiken, och Nicklas måste i varje givet ögonblick orientera sig i ett sociokulturellt sammanhang där subjektiva positioner och intersubjektiva klassifikationer smälter samman till ett komplext nätverk av relationer och föreställningar.

Nu tänker jag ta Nina till hjälp för att understryka att jag inte fabulerar. Nina är, som jag tidigare har avslöjat, doktorand på samma institution som Nicklas, och hon arbetar i sin forskning mycket mot läkemedelsindustrin. Hennes doktorandtjänst är till hälften finansierad av ett läkemedelsföretag, och hon sysslar med grundforskning inom ett område där företaget har vissa grundläggande intressen. Förutom två handledare på institutionen har Nina också en kontakt-

person på läkemedelsföretaget och vi ska ta del av ett citat där hon diskuterar samarbetsrelationer och författarskap:

> Ja men han [huvudhandledaren] är ändå mitt stöd. Jag tycker att det är helt okej. Han är mitt stöd. Han är den som jag ringer till när jag kör fast, han är den som stöttar mig och säger att det här är jättebra, fast det kanske inte alltid är det. Han är den som jag skickar, för jag skriver ju alltid allting, som jag skickar mina råmanuskript till, som får traggla sig igenom och rätta och korrigera, så jag tycker att det är helt okej. Sen kan man ju kanske ibland, jag har haft en, nu har jag bytt, men jag hade tidigare en kontaktperson på [läkemedelsföretaget] som inte gjorde någonting i princip. Han läste när det var färdigt att skicka in. Och han stod ju också med på peket då, för att det är ju det här med finansiering… Och sen vet jag också, det var en artikel där dom skulle ha med ytterligare ett namn, och då sa jag aldrig /…/

Till att börja med uttrycker hon stark tillit till handledaren. Även om handledningen inte har fungerat helt tillfredsställande så ser hon ändå honom som sitt huvudsakliga stöd. När hon senare beskriver sina relationer till läkemedelsföretaget blir det annat ljud i skällan. Okej att den som finansierar projektet står med på ”peket”, men andra som inte har varit inblandade överhuvudtaget, ”aldrig”! I Ninas fall kan jag inte uttala mig om fördelningen av författarskapet, det vill säga den ordning i vilken de inblandade ska omnämnas, däremot om vilka som kan betraktas som kvalificerade att ta del av författarskapet. I Nicklas fall kunde vi utläsa en strävan efter att stadfästa en position som flitig, men utlämnad, doktorand i hans ambition att försäkra sig om ”förstanamnet”. För Nina är inte detta lika tydligt, men hon uttrycker indirekt en frustration över att andra tar åt sig äran av hennes arbete.

Meritering genom publikationer, och sociokulturell kontroll som dess motvikt, är alltså en betydelsefull dimension i Ninas positionering, men säger hennes resonemang oss någonting om doktorandskapet? Inte direkt, men är det inte fullt möjligt att utläsa en internaliserad acceptans av föreställningen om doktorander som icke fullvärdiga medlemmar av den sociokulturella gemenskapen? Handledaren stöttar, läser och kan som medförfattare underbygga och legitimera Ninas strävanden efter trovärdighet. Han har en given plats på ”peket”. Kontakter på läkemedelsföretaget, däremot, har inte samma betydelse för Ninas trovärdighet som doktorand, och kan därför inte räkna med automatisk delaktighet i författarskapet. Kontakterna ingår i det sociokulturella nätverket men deras positioner är, med Ninas utblick, inte centrala. Gentemot läkemedelsföretaget positionerar hon sig uteslutande som medarbetare och författare, medan hennes positionering i relation till den sociokulturella miljön även innefattar

doktorandskapet. Det är i forskningspraktiken, som den i varje givet ögonblick gestaltar sig i den omedelbara sociokulturella miljön, som betydelsen av kategorin ”doktorand” bestäms. Detta kommer i Ninas fall till uttryck genom relationen till handledaren vilken konsolideras på ”peken” till hennes publikationer.

Samuel, Hanna, Nicklas och Nina, det vill säga de doktorander jag har använt som exempel i detta avsnitt, har alla kommit tämligen långt i forskarutbildningen. Hittills gjorda tolkningar bör därför prövas i relation till empiriska exempel där doktoranderna befinner sig i en tidigare fas av socialisationsprocessen. Håkan, till exempel, valde självmant att hoppa på forskarutbildningen enligt det gamla systemet vilket fått till följd att han i huvudsak måste försörja sig genom undervisning. Han trivs med att undervisa men känner samtidigt en stor osäkerhet beträffande sin egen situation. Jag tycker att vi ska ”lyssna” till ett resonemang där han diskuterar balansgången mellan undervisning och forskarstudier:

> Det är ju där problemet sitter, jag har ju ingen tid alls. Alltså sjuttifem procent undervisning när man är ny på den större delen av undervisningen, det är ju mer än hundra procent egentligen… så att jag har ingen tid… Och även om man skulle få en dag över så orkar man inte börja sätta sig in, utan mitt mål är att försöka hinna med det under sommaren i och med att det då lugnar ner sig på undervisningssidan… Så att det är väl det jag tänker, att då ska jag kunna göra någonting och framför allt börja skriva ansökningar. Men min forskning ligger ju nere och det känns som ett problem. Det som jag framför allt tycker är jobbigt, det jobbiga i min situation nu, det är den här osäkerheten, att jag vet inte huruvida det kommer att räknas emot mig så att säga om jag söker doktorandtjänst. För det första får inte jag söka de nya doktorandtjänsterna. Jag är utestängd från dem i och med att jag är antagen till forskarutbildningen. Det är lite märkligt men så fungerar det. Det sägs att det ska utlysas doktorandtjänster i det gamla systemet, men då är risken att det räknas till min nackdel att jag inte har gjort så mycket på forskarutbildningen. Jag tar fem poäng den här terminen på forskarkurser om det går bra men då krävs det en rejäl arbetsinsats i början av juni. /…/ Risken är ju att de då kommer och säger att du har ju inte gjort någonting på forskarutbildningen, hur kan du då förvänta dig att få en doktorandtjänst?

I sitt navigerande mellan två system söker Håkan finna strategier för att bemästra sin av osäkerhet präglade situation. Jag skulle vilja hävda att han söker en position från vilken han kan konstruera och beskriva sig själv som doktorand. Under intervjun säger han sig ha funnit den handledning och förankring han behöver på institutionen. Han ger också tydligt uttryck för att han vet vad han vill göra och hur han ska bära sig åt, men när ska han få tid att göra det? När han beskriver sin uppfattning om institutionen, vilken nyligen har omorga-

niserats, så understryks hans strävan efter att positionera sig som doktorand. Efter en omorganisation sitter lärare och forskare i olika lokaler och Håkan, som mestadels undervisar, får till skillnad från de övriga doktoranderna sitta bland lärarna. Det motstånd han möter, och har att anpassa sig till, består med andra ord av de starkast ”materialiserade” aspekterna av det sociokulturella nätverket, vilka kan benämnas ”sociala fakta”, det vill säga arkitektoniska strukturer och institutionaliserade regelverk.

Vad är en doktorand i detta sammanhang? Håkan befinner sig mitt mellan två olika system för forskarutbildning bärande på olika föreställningar om vad en doktorand är. Att han dessutom arbetar som lärare och har sitt arbetsrum bland institutionens lärare underlättar inte situationen. Håkan vill positionera sig som doktorand men har svårt att göra det på grund av såväl materiella förutsättningar och institutionaliserade regelverk som intersubjektiva föreställningar om doktorandskapet. Till följd av omorganisationen och systemskiftet för forskarutbildningen så ruckas klassifikationen av doktorander vilket också påverkar Håkans utblick och medvetenhet om sig själv i relation till omgivningen.

En snabb återblick på livsvärldskartan avslöjar att vi med Håkans hjälp har belyst kopplingen mellan regionen för den sociokulturella miljön samt regionen för doktorandtillvaron, och vi har gjort det via den mellanliggande regionen bestående av orden ”forskning” och ”undervisning”. Kopplingen möjliggörs av att vi har uppmärksammat betydelsen av koden, och fenomenet, ”positionering” samt av de analytiska dimensionerna ”sociokulturella praktiker/gränstillstånd” och ”sociokulturella miljöer/subjektiva positioner”. Vi har alltså sett hur doktorandskapet blir till ett gränstillstånd vars fragilitet skapar osäkerhet för doktoranders försök att positionera sig, men vad säger egentligen Håkans resonemang om betydelsen av fas i forskarutbildningen?

För det första hamnar meritering som subjektiv drivkraft i bakgrunden. Avhandlingen måste skrivas för att en doktorsexamen ska kunna erhållas, men skrivandet finns inledningsvis inte med som en faktisk omständighet. Snarare drivs doktorander, i ett tidigt skede av forskarutbildningen, av strävan efter trovärdighet och tillit för den egna personen. Personliga önskningar konfronteras och nöts mot de nya sociokulturella omständigheter som följer av inträdet i forskarutbildningen. Detta kan, för det andra, tänkas leda till positionering som uttryck för individuellt missnöje, individuella känslor av otillräcklighet eller helt enkelt indifferens. Låt oss återvända till empirin.

Sture, nybliven doktorand på en samhällsvetenskaplig institution, vittnar om ett bra klimat på institutionen, men han avslöjar också att så inte alltid har varit fallet. Under ganska många år har miljön snarare präglats av interna konflikter. Olika åtgärder har dock genomförts för att komma till rätta med dessa konflikter

och institutionen, som den ser ut idag, är väl sammanhållen kring grundläggande teoretiska och metodologiska utgångspunkter. Stures upplevelse av institutionen idag kommer fram i följande citat vilket är hämtat från ett resonemang där jag ber honom tolka uppfattningen om institutionen bland doktoranderna i allmänhet:

> /…/ Och efter det [åtgärderna] så upplever jag i alla fall att det har blivit ett väldigt bra klimat överlag. Tidigare kunde man känna att det var lite spänt här, men så känns det absolut inte nu.
>
> /…/ Jag sket ju fullständigt i det i och för sig. Vill dom hålla på och älta om småsaker som hur forskning ska bedrivas och allt vad det nu gällde, så varsågod… Som sagt, jag brydde mig inte… Jag umgås ju inte med någon av dom här personerna privat. Den enda jag umgås med privat, det är han som jag delar kontor med, så att det kan väl också vara en anledning.

Det Sture säger är inte bara en beskrivning av institutionsmiljön, utan även en beskrivning av den egna positionen. Genomgående under intervjun så positionerar han sig någonstans i periferin. I detta specifika fall handlar det om hans position i relation till den sociokulturella miljön, olika grupperingar och relativt olika föreställningar om ”vetenskaplighet”, eller vad man ska kalla föremålet för den beskrivna striden. Observera att Sture inte tar någon direkt ställning i frågan som han dessutom betraktar med skepsis: ”Jag sket ju fullständigt i det i och för sig. Vill dom hålla på och älta om småsaker som hur forskning ska bedrivas och allt vad det nu gällde, så varsågod… Som sagt, jag brydde mig inte…” Tidigare under intervjun säger Sture sig också vara fel person att beskriva institutionsmiljön eftersom han betraktar sig som ”så långt ifrån en person som tillhör den akademiska världen, egentligen, som man kan komma”. En naturlig följd av denna uppfattning är att han ofta säger sig ha dålig koll på förhållanden som rör institutionsmiljön. Vad Stures resonemang dock indirekt belyser är att den sociokulturella praktiken på institutionen tidigare har inrymt konfrontation och kamp mellan olika nätverk, en kamp där ”vetenskaplighet” har utgjort det ”heliga ting” kring vilket de stridande grupperna formerat sig. Det kan tyckas märkligt att Sture avfärdar detta som ett ältande om småsaker, men jag tror att det har sin förklaring i att han ännu inte känner sig som en integrerad nod i det sociokulturella nätverket.

Jag tror att vi ska tolka Stures uppfattning om sig själv som, i vissa avseenden, perifer utifrån den begränsade tid han har arbetat på institutionen. Hans egen utblick omfattar visserligen till en del ”institutionens blick”, men det kommer mest till uttryck i en medvetenhet om den delade klassifikationen av ”Sture som ganska ointresserad av, och ej deltagande i, institutionsgemen-

samma aktiviteter". Som jag ser det så positionerar han sig överhuvudtaget inte sig som doktorand, utan som just Sture, ett förhållningssätt han med nödvändighet måste ompröva framgent.

Innan vi lämnar detta avsnitt ska vi återvända till Susanna. I likhet med Håkan och Sture är hon ganska ny på forskarutbildningen. Som ni förhoppningsvis minns gav hon tidigare uttryck för en stor osäkerhet beträffande tiden och vad som förväntades av henne som doktorand: "Hur lång tid tar processen, att fundera, att skriva om, att komma in på ett nytt spår? Jag har så lite erfarenhet så jag har inget direkt begrepp egentligen." Hon har däremot en ganska klar bild av vad det är hon vill skriva om, och att hon ska närma sig problemet med hjälp av feministiska teorier. Det finns vissa traditioner av feministisk forskning på institutionen, förkroppsligade genom hennes handledare samt en annan doktorand med samma handledare och som också fungerade som bihandledare när Susanna skrev CD-uppsats, men Susanna och handledaren har inte riktigt samma synsätt. Hennes handledare, en kvinna förresten, var den som rekryterade Susanna till forskarutbildningen. Handledaren sitter även på en maktposition på institutionen och det borde ju kunna underlätta för Susanna. Tyvärr har hon dock en problematisk relation till sin handledare och hon uppfattar snarare handledarens makt som hämmande för deras inbördes kommunikation:

> Och jag vet inte i vilken grad hon är medveten om den makt hon utövar i rum tillsammans med andra människor… Jag hade ju träffat henne ett par gånger innan jag anställdes för att det var ju hon som på något sätt rekryterade mig, men så fick jag höra av dom andra doktoranderna att hon har vissa sätt att uttrycka sig som de också hade satt namn på. Och det var faktiskt väldigt skönt att få höra det av andra doktorander för då förstod jag att det inte är mig det är fel på. Det är inte bara mot mig hon gör såna här saker.

Jag tror inte att vi ska avfärda Susannas beskrivning av handledarens uttryckssätt som ett internt skämt. Det är nog betydligt viktigare än så. Susanna fick höra om handledarens maktutövning av andra doktorander, hon fick till och med lära sig en benämning för denna, när hon började på institutionen. Hon fick genom sina doktorandkollegors försorg delaktighet i en informell, kollektiv medvetenhet om institutionens organisation kring makt, förkroppsligad genom handledaren och symboliserad av dennas uttryckssätt. Vi kan kalla det en kollektiv representation, eftersom berättelsen om handledaren representerar en intersubjektiv förståelse av organisationen som svetsar samman doktorandgruppen och upprätthåller en tydlig gräns gentemot institutionsledningen. Med hjälp av denna kollektivt uppburna och förmedlade berättelse kan alltså Susanna befria sig från självanklagelser samt positionera sig i relation till det sociokultu-

rella nätverkets hierarkiska uppbyggnad. Berättelsen erbjuder därmed insyn i såväl Susannas socialisationsprocess som socialisationssammanhangets beskaffenhet. Susanna möter motstånd i sina möten med handledaren men hon kan samtidigt, i viss mån, hantera detta motstånd genom att positionera sig som en av många doktorander i likartade positioner.

Nu ska vi lämna regionen för den sociokulturella miljön och jag vill avsluta med några sammanfattande kommentarer. Genom fokusering på positionering har vi sett hur regionerna på livsvärldskartan förbinds i de intervjuade doktorandernas beskrivningar av sig själva i relation till de sociokulturella miljöer där de befinner sig. När vi successivt har lagt på de analytiska dimensionerna från förra kapitlet så har bilden klarnat ytterligare. Det viktigaste resultatet är att vi nu kan förstå doktorandskapet som det gränsobjekt som skapar osäkerhet i doktorandtillvaron. Socialisationsprocessens kontinuerliga dialektik mellan motstånd och anpassning har sin upprinnelse i hur enskilda doktorander positionerar sig, och den temporära stabilisering som följer beror av att doktorandens utblick, eller nollpunkt, justeras i relation till ett sociokulturellt nätverk i ständig rörelse. Med olika exempel har jag illustrerat hur positionering kommer till uttryck i skilda sammanhang och i olika faser av forskarutbildningen, och jag vill nu gå vidare till den näst sista av regionerna på kartan.

Positionering och kön[78]

Från ordet ”doktorander” i organisationsregionens ”östra” del går en stig ”söderut” som leder till ordet ”disputerade”. Om vi fortsätter längs stigen kommer vi så småningom till kartans ”sydligaste” region, den region av livsvärlden som representerar doktorandernas uppfattningar om kön och KÖNSSTRUKTUR. Det kan naturligtvis te sig ganska logiskt att KÖNSSTRUKTUR och KÖNSPERSPEKTIV bildar kluster med ord som ”kvinnor” och ”män”, men häri ligger också ett mindre mysterium. Varför är denna region av livsvärlden så tydligt avgränsad från den organisatoriska regionen? Varför kopplar inte KÖNSSTRUKTUR med MAKT och INSTITUTIONSLEDNINGEN, till exempel? Det är mycket tänkbart att det har att göra med denna avhandlings avsaknad av ett uttalat genusperspektiv, vilket kan ha föranlett bristfällig kodning med avseende på kön och makt,[79] men det ska inte få hindra oss från att fördjupa analysen. När vi nu går vidare ska vi ta fasta på de insikter vi har nått om positione-

[78] Analyserna i detta avsnitt är på många sätt inspirerade av argumentet i Mählck & Karlsson (2003).

[79] Det kan också ha att göra med klustringsförfarandet. Jfr not 75.

ring. Vi ska också använda de analytiska dimensionerna i syfte att förtydliga kartbilden med avseende på kön. Vårt avstamp är naturligtvis det empiriska materialet, för det är där vi ytterst kan finna de meningssammanhang som döljs på den tvådimensionella livsvärldskartan. Natalie blir den doktorand som får inleda vårt utforskande av regionen för kön och könsstruktur.

Natalie är som sagt ”kvarsittare”, en benämning hon skämtsamt använder när hon beskriver sig själv, sin tjänstesituation och det faktum att hon har varit anställd på institutionen i närmare sexton år. En viktig anledning till att hon inte har lyckats producera någon avhandling är de handledningsproblem hon har haft under sin forskarutbildning. Handledningsproblematiken, i sin tur, ligger och pyr under ytan som en latent härd för missförstånd och felaktiga uppfattningar. Vi ska titta närmare på ett utdrag ur intervjun med Natalie där hon inledningsvis diskuterar den egna upplevelsen av att uppfattas som ”lite obekväm i vissas ögon”:

> … Det har hänt saker i toppen här kring årsskiftet, så jag vill inte uttala mig om nuvarande ledning, men jag har nog känt att man har haft fel uppfattning om mig, och det beror bland annat på att jag är kvinna. Och jag vet att det har sagts om mig att, ja men Natalie hon är ju så känslig så att henne måste vi ju lyssna på, vilket jag tycker känns oerhört förnedrande. I och för sig utgår jag ibland från mina erfarenheter, men jag driver ofta saker för att andra ska slippa, för att det ska bli allmänt bättre. Och så kan man inte se det då, utan man tror istället att jag, på nåt sätt, harvar i gamla oförrätter… och det gör mig ganska arg. Jag blev bland annat arg i onsdags, och när jag blir arg så säger jag väl, ÖH! [slår knogarna i bordet]. Så där kanske jag gör då, och då tänker man också, jaha då får jag ju ytterligare en stämpel på mig att jag är känslosam och så vidare, men jag vet att vissa manliga kollegor, dom kan ju gå och skrika och hojta här i korridoren utan att få några stämplar på sig… Och det tror jag är en jämställdhetsgrej, att man bedöms inte utifrån dom sakfrågor man tar upp, och dom argument man för fram, utan man har redan en stämpel, och det finns redan ett filter som man ser /…/ För jag tycker jag har utvecklats till en klok och förståndig person med bra åsikter, som jag kan stå för och som jag kan motivera, men så är det då det här filtret, Natalie är känslig, som alltid är i vägen.
>
> P: Får man fråga vad det var du blev arg för i onsdags?
>
> … För många år sedan hade jag stora problem med min handledare. Vi kom till en punkt när jag inte längre kunde samarbeta med honom, men det var ingen som förstod att jag inte skulle ha honom som handledare. Och det här är jättelänge sen, alltså det hände i början av nittitalet. Och det har ju, alltså det är någonting man verkligen önskar att ingen skulle behöva uppleva. Jag menar, det förstör ju hela forskningen. Och så att inte få byta handledare. Idag vet jag att jag skulle ha fått det. Men det visste jag inte då, och ledningen be-

> grep det inte och handledaren begrep det inte, och så vidare. /…/ Och det som hände i onsdags, det var att vi hade ett forskningsseminarium där biträdande prefekt höll ett allmänt seminarium till doktoranderna om forskarutbildning och regler och sådana saker. Och då blev det en diskussion om generella, något slags generellt dokument, varvid en kille tyckte att det här är viktigt, och jag hakade på. Professorn tyckte att det här kan skrivas in i den individuella planen. Nej, sa jag, det ska finnas generella regler, det ska inte bara handla om dialogen mellan handledare och doktorand. /…/ Så jag höll i princip med den här killen och jag kände mig väldigt engagerad och avbröt nästan den här killen, vilket jag normalt inte brukar göra. Och då kom professorn fram till mig efteråt, och så att Natalie, du ska alltid bli så personlig. Nej! sa jag, och blev jättearg, jag blir inte personlig men du tolkar allt jag säger som personligt. Och då kände jag just det där att, och blev egentligen ganska förtvivlad när jag började fundera på det, jag kan inte säga någonting utan att det tolkas som att det har att göra med denna, numera före detta, handledare. Trots att vi har kommit fram till att jag inte ska ha honom som handledare, formellt, så tolkas allt jag säger som att det har att göra med det här som hände för länge sen. /…/ Jag menar, som kvinna som stämplas som känslig, så är man alltid ytterst noga med att vara saklig och försöka vara så objektiv som möjligt i sin argumentation. Och ändå, man hörs inte. Det är någonting annat som kommer fram. Så då blev jag arg och kände mig ganska förtvivlad över hans kommentar… Men sedan hände det en bra sak, därför att en av mina kvinnliga kollegor råkade börja prata med honom efter seminariet, och då sa han ungefär samma sak, ja men Natalie hon är ju alltid så personlig… Vadå, sa hon, vad menar du? Ja men det där hon sa… Nej men hon höll ju bara med den andra killen… Jasså, säger du det… Så att det var ju bra han fick höra det, att det inte var jag som var personlig.

Onsdagen före intervjun blev Natalie arg. Det som förorsakade ilskan var att hon bemöttes med en uppfattning om henne som hon inte godtog: Natalie är känslig och personlig. Denna uppfattnings ursprung står att finna i hennes, vid det här laget, flera år gamla problem med handledaren som inte bara har gett henne en stämpel utan även förstört hennes forskning. Men vad handlar det här egentligen om? Är det bara fråga om en gammal personlig oförrätt som grumlar Natalies utblick? Nej, det handlar om att Natalie positionerar sig i ett dubbelt ”gränstillstånd”, som doktorand *och* kvinna, vilket blottlägger intressanta sociokulturella gränsdragningar.[80] Jag börjar med Natalies uppfattning om doktorandtillvaron.

[80] Att ”kvinna” är ett svårklassificerat begrepp har visat sig i olika sammanhang. Mary Douglas (1966; 1975) ser kvinnokroppen, dess kroppsöppningar och kroppsvätskor som flitigt förekommande symboler för samhället, dess gränser och den moraliska uppslutningen kring dominerande föreställningar om samhället och världsalltet. Douglas inriktar sig visserligen på ”primitiva” stammar, men hennes insikter förvaltas av Lynda Nead som beskriver den nakna kvinnan i kons-

För Natalies del verkar doktorandtillvaron snarast vara synonym med positionen som medarbetare på institutionen. Ur intervjun framträder en bild där hon snarare utmålare sig som lärare än som forskare och jag tror att vi ska förstå hennes positionering utifrån detta. Natalie har varit anställd under en tämligen lång tid och hon har nog mer och mer börjat uppfatta sig själv som lärare och inte primärt som doktorand. Hennes tjänstesituation är ju också definierad som en lärartjänst. I Natalies fall skulle man kunna säga att regionen för doktorandtillvaron och regionen för sociokulturell miljö smälter samman till en enda region och att hennes utblick vid det här laget omfattar väldigt många aspekter av den sociokulturella miljön. Hon är väl integrerad men intar en kritisk ståndpunkt gentemot omgivningen och den upplevda klassifikationen av henne som känslosam.

Icke desto mindre, Natalie är doktorand och detta gör sig påmint när hon berättar om sitt känsloutbrott. När hon tar strid, under det aktuella seminariet, så gör hon det utifrån egna erfarenheter, men hon gör det för alla doktoranders skull; hon ”driver ofta saker för att andra ska slippa, för att det ska bli allmänt bättre:”

> /…/ [B]iträdande prefekt höll ett allmänt seminarium till doktoranderna om forskarutbildning och regler och sådana saker. Och då blev det en diskussion om generella, något slags generellt dokument, varvid en kille tyckte att det här är viktigt, och jag hakade på. Professorn tyckte att det här kan skrivas in i den individuella planen. Nej, sa jag, det ska finnas generella regler, det ska inte bara handla om dialogen mellan handledare och doktorand. /…/

I detta döljer sig förmodligen en önskan att slingra sig ur det grepp som Natalie hålls i av omgivningens uppfattning om henne, men den angivna ståndpunkten är helt klart doktorandens. Om klassifikationen av doktorander vill jag påstå följande: Natalies beskrivning ger vid handen att doktoranders situation individualiseras och att deras primära anknytning till institutionen består av relationen till sina respektive handledare. I och med att hon ifrågasätter detta förhållningssätt så ifrågasätter hon också den sociokulturella uppslutningen kring klassifikationen av doktorander; hon blir ett ”gränsobjekt”.

---

ten som uttryck för patriarkatets strävan efter att definiera ”kvinnan” på ett acceptabelt sätt, det vill säga att innesluta den ”hotfulla” essensen i en godtagbar form: ”Through the procedures of art, woman can become culture; seen through the screen, she is framed, she becomes image and the wanton matter of the female body and female sexuality may be regulated and contained. The distinctions between inside and outside, between finite form and form without limit, need to be continuously drawn.” (Nead, 1992, s 11)

Intrycket att Natalie befinner sig i ett gränstillstånd understryks ytterligare av han hon även positionerar sig utifrån en uttalad *kvinnlig ståndpunkt*.[81] Genom sitt deltagande i ett tvärvetenskapligt sammanhang, tillsammans med andra forskare från andra institutioner och fakultetsområden, har hon tillägnat sig ett perspektiv som gör det möjligt för henne att vidga sin utblick till att omfatta även dolda aspekter av den sociokulturella miljön, det vill säga aspekter som inte direkt omfattas av den intersubjektiva medvetenheten. Hon klassificerar fenomen i den omgivande miljön på ett sätt som andra har svårt att förstå. Med andra ord ser hon en ”könsmaktsordning” som institutionsledningen inte verkar kunna urskilja, något som i sin tur antyder oförenliga tolkningar av ”myten om meritokrati”. Detta är förmodligen en anledning till att hon uppfattar sig själv som ”lite obekväm i vissas ögon”.

Nu vill jag att vi för ett kort ögonblick vänder oss till Hanna och låter henne beskriva den miljö hon befinner sig i:

> Vet du, vi har en väldigt platt organisationsform här, och vi har samtidigt väldigt speciella personligheter. Tjejerna här på institutionen är väldigt starka, dom tar för sig och är framåt och så där, medan killarna, dom är lite dämpade, och oerhört genusmedvetna… När det kommer till beslutsfattande då kan man se de här könsaspekterna, alltså strukturerna som ändå finns där, alltså maktstrukturer. Det kan vara så att professorn lyssnar mer på en manlig disputerad än en kvinnlig… det är så väl utarbetat, liksom, den här genusmedvetenheten. Och många håller ju på med könsriktad forskning, så det är som att det sipprar ner också i den här vardagsstrukturen.

Hanna karaktäriserar den sociokulturella miljön som ”genusmedveten”, en omständighet hon kopplar till medarbetarnas personlighetsdrag: ”Tjejerna här på institutionen är väldigt starka, dom tar för sig och är framåt och så där, medan killarna, dom är lite dämpade, och oerhört genusmedvetna.” Intressant nog relaterar hon samtidigt den vardagliga genusmedvetenheten till den forskning som bedrivs på institutionen: ”Och många håller ju på med könsriktad forskning, så det är som att det sipprar ner också i den här vardagsstrukturen.” Teoretisk kunskap omsätts i vardagskunskaper, enskilda individer ser sina egna förutsättningar och begränsningar som avhängiga de könsmönster man avtäcker

[81] Ståndpunktsbegreppet lånar jag från Dorothy Smith (1990a; 1990b). Med detta begrepp avser hon den kunskapssociologiska förståelsen av kvinnors position i ett patriarkalt samhälle, det vill säga den kunskap om samhället som följer av en position som underordnad och, av den manliga utblicken, redan definierad, samt hur denna ståndpunkt kan bidra till en förändrad förståelse av såväl kvinnors situation som samhället. Se också kapitel 3 i denna avhandling, där Smiths kunskapssociologi diskuteras i relation till en livsvärldsteoretisk förståelse av forskares socialisation.

i sitt professionella värv. Det bildas en vetandegemenskap formerad kring intersubjektiv medvetenhet om genus och relationer mellan könen. Men ”strukturerna som ändå finns där, alltså maktstrukturer” smyger sig dock in i vissa sammanhang under subtila former: ”Det kan vara så att professorn lyssnar mer på en manlig disputerad än en kvinnlig.” Genusmedvetenheten raderar tydligen inte bort könsstrukturen, men den skärper de inblandades blickar och synliggör uppenbara manifestationer.

Natalie, återigen, är ”genusmedveten”, men till skillnad från Hanna så reflekterar hennes medvetenhet inte en utbredd genusmedvetenhet i den sociokulturella miljön. Genusmedvetenheten kommer från deltagande i det tvärvetenskapliga sammanhang jag tidigare nämnde. Hon kopplar sin egen situation till könet och hon menar att uppfattningen om henne som känslig och personlig i själva verket bottnar i att hon är kvinna. ”Känslig och personlig” är tydligen inte ett allmängiltigt omdöme om emotionella yttringar från personalens sida:

> … och då tänker man också, jaha då får jag ju ytterligare en stämpel på mig att jag är känslosam och så vidare, men jag vet att vissa manliga kollegor, dom kan ju gå och skrika och hojta här i korridoren utan att få några stämplar på sig… Och det tror jag är en jämställdhetsgrej, att man bedöms inte utifrån dom sakfrågor man tar upp, och dom argument man för fram, utan man har redan en stämpel, och det finns redan ett filter som man ser /…/
>
> /…/ Jag menar, som kvinna som stämplas som känslig, så är man alltid ytterst noga med att vara saklig och försöka vara så objektiv som möjligt i sin argumentation. Och ändå, man hörs inte. Det är någonting annat som kommer fram. /…/

Att intervjun med Natalie vittnar om att hon är en person med hög medvetenhet om sin egen situation som kvinnlig doktorand gör inte hennes erfarenheter mindre relevanta. Tvärtom. Hennes egen analys kan bistå oss i våra försök att förstå hennes situation. När Natalie pläderar för sakfrågor av allmängiltig karaktär så tolkas det som uttryck för hennes personliga situation. Det finns ett filter som förvränger hennes vilja att förbättra doktoranders villkor till ett känslosamt harvande i gamla oförrätter. Hon betraktas inte som doktorand eftersom hon tar upp förhållanden som är personliga. Istället betraktas hon som kvinna, och som kvinna känslig och personlig, det vill säga vare sig saklig eller objektiv. Det spelar ingen roll vilka argument hon väljer, ”[d]et är någonting annat som kommer fram”. Natalie blir ett ”gränsobjekt” som måste behandlas med försiktighet. Hennes dyrköpta erfarenheter som doktorand, vittnande om tvivelaktigt agerande från institutionsledningens sida, reduceras till kvinnliga attribut och isoleras därigenom från den sociokulturella klassifikationen av doktorander.

Natalies genusmedvetenhet yttrar sig på så sätt att hon kan urskilja och beskriva det filter som framställer henne som känslosam, och inte som doktorand. När hon positionerar sig så tydliggör hon såväl könsstrukturen som synen på doktorander; det finns helt enkelt, i motsats till exemplet med Hanna, ingen tillgänglig subjektiv position klassificerbar som ”genusmedveten, kvinnlig doktorand”. Natalie möter ett kompakt motstånd, men vägrar samtidigt att anpassa sig. Hennes positionering anger snarare att hon vill anpassa den sociokulturella miljön genom att förändra intersubjektiva föreställningar om kvinnor, och om doktorander.

Vi ska ta denna insikt med oss och undersöka huruvida ”könsfiltret” visar sig i andra exempel, och om ”kvinna”, i sådana fall, kan tänkas vara ett gränstillstånd av samma analytiska dignitet som ”doktorand”. Nina får bli vår vägvisare när vi nu går vidare.

Under intervjun med Nina kommer vi in på avdelningens skeva könsfördelning. Inom hennes ämnesområde är endast fem av cirka 20 doktorander kvinnor. Samtliga professorer är män och Nina tror att fler kvinnor skulle främja arbetet:

> Jag tror att man tänker olika, och givetvis för atmosfären också, men just forskningsmässigt så tror jag att det är bra med både kvinnor och män, just för tankesätt och kreativitet och så där.
>
> P: Det här är ju svårt att förklara kanske, men hur tänker kvinnor i relation till män?
>
> … Jag tror att kvinnor tänker bredare, varken på gott eller ont egentligen men, hur ska jag förklara det, ja man tänker bredare på nåt sätt. Att det kanske finns fler möjligheter och att man kanske gräver ner sig på nåt hörn som inte var så intressant kanske men att man också kanske hittar ställen, möjligheter som man inte hade hittat annars. Medan jag tror att män kanske är mer fokuserade och kan liksom ta tag i någonting och, ja jag vet inte. Det är svårt. Men framför allt så tror jag, för naturvetenskapen, att som vetenskap så tror jag att den skulle kunna bli lite mjukare om det är fler kvinnliga forskare. Bara en gissning… Det är svårt eftersom naturvetenskapen historiskt sett och fortfarande domineras av män. Eller i och för sig all forskning kanske.

”Kvinnor tänker bredare”, ”män kanske är mer fokuserade”, ”naturvetenskapen /…/ skulle kunna bli lite mjukare om det är fler kvinnliga forskare”; det låter väldigt mycket som könsstereotyper, men det vore alldeles för simpelt att använda dessa formuleringar som ”bevis” för genusfiltrets existens och verkan på Ninas institution. Då är det betydligt klokare att ta ett vidare grepp, att se citatet som uttryck för positionering.

Naturvetenskapen är en mansdominerad värld som skulle må bra av att ”mjukas upp” av fler kvinnor. Trivs inte Nina? Känner hon sig instängd i en miljö som hämmar hennes tänkande och kreativitet? Man skulle kunna tro det, men samtidigt säger hon att hon inte upplever några problem med att själv vara kvinna i en så pass mansdominerad värld. Det har väl förekommit enstaka fall där fördomar har dykt upp, men dessa har varit snabbt överspelade. Nina tror till och med att hon har haft vissa fördelar som kvinna:

> Ja men när man har varit på konferenser till exempel, så är det kanske två procent kvinnor, eller tio procent kvinnor. Om det är några personer som man väldigt gärna vill diskutera med och prata med så kanske man syns mer eftersom man är tjej och dessutom ganska ung. Kanske man har lättare att komma till tals av den anledningen.

Sammantaget, om vi beaktar de två senaste citaten, intar Nina en kluven ståndpunkt. Å ena sidan skulle den mansdominerade naturvetenskapen bli ”mjukare” om fler kvinnor kom fram, vilket man mycket väl kan tolka som ett önskemål. Å andra sidan ser hon själv fördelar med att vara ung, kvinnlig doktorand i denna mansdominerade, ”hårda” sfär. Nina problematiserar alltså den manliga dominansen inom vetenskapen, men hon gör det utifrån en position som i stor utsträckning kan integreras i den ”manliga utblicken”. De kategorier hon åberopar i sina beskrivningar – vetenskap, kvinnligt tänkande, manlig dominans, ung kvinna, uppmärksamhet etcetera – synliggör i mångt och mycket kvinnors position och begränsade definitionsutrymme i ett patriarkalt färgat sociokulturellt nätverk där sociala praktiker underbygger, och på samma gång förutsätter, vedertagna föreställningar om vetenskap, kunskap, manligt/kvinnligt, hårt/mjukt med mera. Det som framgår av Ninas resonemang är att egenskaperna ”ganska ung” och ”tjej” tycks vara ”anledningen” till att hon ”syns” och har ”lättare att komma till tals,” inte primärt att hon bedriver intressant forskning. Hennes utblick kan därmed sägas konvergera med den ”manliga synen” på vad det innebär att vara kvinna i akademin och hon intar en tillgänglig, och accepterad, subjektiv position som kvinnlig doktorand vilken inte ifrågasätter klassifikationssystemets gränser.

Natalie, om vi för ett kort ögonblick återvänder till henne, kan hjälpa oss att förstå detta fenomen:

> … Och det tror jag är en jämställdhetsgrej, att man bedöms inte utifrån dom sakfrågor man tar upp, och dom argument man för fram, utan man har redan en stämpel, och det finns redan ett filter som man ser /…/

Det Nina beskriver är hur ”könsfiltret” integreras i den sociokulturella praktiken. Den manliga dominansen förhindrar kvinnor att komma fram, men Nina drar själv vissa fördelar av att vara kvinna. Hon positionerar sig därmed som ”ganska ung kvinnlig forskare” men hon gör det utifrån en ”manlig” ståndpunkt. Inget märkligt med det. Natalies utblick präglades ju, som vi konstaterade, av ”genusmedvetenhet” vilket antogs bero på hennes delaktighet i ett sociokulturellt sammanhang där genus problematiseras. Nina har inte denna förankring och hennes utblick präglas i mycket högre grad av den, inom naturvetenskapen, dominerande synen. Man skulle kanske kunna säga Natalie definierar och problematiserar det filter som förvränger uppfattningen om henne, medan Nina betraktar sig själv *genom* det filter som ger henne fördelar som ”ganska ung kvinnlig forskare”.

Kanske blir mitt resonemang tydligare med följande exempel. Ifall Nina vore Natalie, om hon positionerade sig med Natalies utblick, så skulle hon kanske säga någonting i stil med: ”Och det tror jag är en jämställdhetsgrej. Man bedöms inte utifrån dom sakfrågor man tar upp, och dom argument man för fram, utan man har redan en stämpel, och det finns redan ett filter som man ser. Så när man är på en konferens så bedöms man inte utifrån det man säger, utan man syns mer eftersom man är tjej och dessutom ganska ung då. Som kvinnlig doktorand är det lättare att komma till tals av den anledningen. Det spelar mindre roll vad man kommit fram till.” En subjektiv position som ”genusmedveten kvinnlig doktorand” förutsätter med andra ord genusmedvetenhet, vilket i sin tur har mycket större möjligheter att kultiveras i ett sociokulturellt sammanhang där praktiken formeras kring genustänkande.

Analysen i detta avsnitt exemplifierar det jag tidigare benämnde ”myten om meritokrati”. Natalies upptäckt och problematisering av ”könsfiltret” är ett ifrågasättande av myten, något som möjliggörs av att hennes koordinatsystem även omfattar ”genus”. Hennes primära miljö verkar dock präglas av tro på meritokrati och positionen som ”genusmedveten, kvinnlig doktorand” blir därmed svår att upprätthålla. Myten lever vidare och Natalie reduceras till ”kvinna”, alltså känslig och personlig, egenskaper som inte hör hemma i vetenskapens meritokratiska värld. I Hannas fall är miljön ”genusmedveten” vilket borde innebära att meritokratimyten inte kan få fotfäste. Samtidigt kan hon dock urskilja bristande jämlikhet i situationer av beslutsfattande, en subtil könsmaktsordning som antyder att manligt och kvinnligt tillmäts olika värden. För Nina skiner ”myten om meritokrati” igenom i hennes positionering som ung kvinnlig doktorand. När hon betraktar sig själv genom ”könsfiltret”, och ser fördelar med att vara ung och kvinna, så håller hon samtidigt indirekt liv i myten vars funktion, i detta fall, är att hålla ”könsmaktsdiskursen” stången. De tre exemplen visar samman-

tagna på svårigheten att uppnå genomgripande jämlikhet inom vetenskapen. Myten om ”meritokrati” tenderar, så att säga, att mota jämlikhetssträvanden från politiskt håll vid dörren, även i miljöer där ”könsmaktsdiskursen” bildar ideologisk motvikt.

Det finns åtminstone två källor till missförstånd inbäddade i föregående analys. Jag är fullt medveten om dessa och vill därför underminera eventuella feltolkningar. Det första problemet kan relateras till att jag i huvudsak förlitat mig på doktorander från naturvetenskapliga miljöer. Är det inte en smula oärligt att undersöka könsrelaterade frågeställningar i miljöer där genusteorier inte ingår i den begreppsliga arsenalen? Nej, jag har också använt en humanist som motvikt, och med hjälp av henne underbyggt och nyanserat analysen av naturvetarnas utsagor.

Det andra problemet har sin upprinnelse i att jag endast analyserat citat hämtade från intervjuer med kvinnliga doktorander. Innebär inte det att jag går i den kända fällan där kvinnor har kön och män är ”könlösa”, att jag därigenom inte uppfattar de manliga doktorandernas resonemang som i vissa fall ”könade”? Jo, det kan mycket väl tänkas, och jag vill därför passa på att i viss mån rätta till misstaget. Det är mycket möjligt, troligt till och med, att det är lättare för män i akademin att positionera sig som doktorander. Doktorandernas beskrivningar vittnar ju om en omfattande skev könsfördelning på de flesta av institutionerna och forskningspraktikens mansdominans lyser därmed igenom. Man kan nog dra slutsatsen att intersubjektiva föreställningar om forskare och forskning är färgade av patriarkala strukturer och diskurser inom vetenskapen, och i samhället i övrigt, och att det därför är lättare att orientera sig som man. Samuel, till exempel, antyder ju detta:

> Och vi kan se, till exempel, när jag började så hade vi tur för det fanns ingen medvetenhet, det här med rekrytering. Det var hälften tjejer, och ett tag så hade vi mest tjejer på hela samhällsvetarhuset på forskarutbildningen och man gick omkring och bröstade sig och fick väl beröm för det, men det var inget avsiktligt utan det var ju bara slumpen. Men många av dom där tjejerna har ju hoppat av, därför att det finns då en struktur här som dom inte står ut med, helt enkelt.

En struktur som tjejerna inte står ut med, vad innebär det? Om analysen i detta avsnitt stämmer så upprättar, upprätthåller och förutsätter könsstrukturen ett filter som förpassar föreställningar om manliga och kvinnliga doktorander till olika kategorier i det sociokulturella klassifikationssystemet. På ”systemnivå” representeras detta av ”myten om meritokrati” som genom sin verkan håller isär de två diskurserna ”könsmaktsordningen” och ”jämlikhet mellan könen”. Ve-

tenskaplig framgång förutsätts ytterst vila på meriter och det enda man kan hoppas på är att fler kvinnor meriterar sig för högre positioner. Tillflödet av kvinnliga doktorander, som Samuel omnämner, gjorde institutionsledningen uppmärksam på kategorin ”kvinnliga doktorander”, dock endast i termer av ditintills underrepresenterat kön. Den sociokulturella miljön blev inte ”genusmedveten”.

Indirekt kan vi också se att Samuel positionerar sig. Det finns en struktur som tjejerna inte står ut med och många av tjejerna har därför hoppat av. Samuel, däremot, befinner sig inte i samma riskfyllda position. Vi vet sedan tidigare att doktorandtillvaron, för Samuel, är ”ömsom vin och ömsom vatten” och att detta kan förstås i relation till hur olika forskningsområden värderas i den sociokulturella miljön. Samuel själv blir som doktorand ett gränsobjekt i och med att han tillhör ”fel område”, men han är dock man och det innebär att han kan stå ut med strukturen. En ”tänkt” kvinnlig doktorand med samma erfarenheter som Samuel skulle därmed befinna sig i ett dubbelt gränstillstånd. De manliga doktorandernas positionering ska alltså förstås i relation till en struktur de ”står ut med”, det vill säga sociokulturella mönster vars intersubjektiva karaktär i hög grad motsvarar deras egen akademiska, och samhälleliga, ståndpunkt och utblick.[82]

Med Susannas hjälp ska vi nu avrunda denna del av analysen. Susanna har jag med tidigare exempel beskrivit som lite vilsen. Hon har svårt att finna sig till rätta på institutionen, bland annat som resultat av den forskning hon bedriver, och hon har svårt att överblicka den tid som står henne till förfogande. Relationen till handledaren är problematisk i det att Susanna upplever uppenbara brister i deras kommunikation.

Det vi ska fokusera på här är dock inte i första hand handledarsituationen, utan Susannas positionering som kvinnlig doktorand i en miljö där ett gäng disputerade män är tongivande. Hennes resonemang är dessutom intressant eftersom hon tydligt mäter sin situation gentemot en manlig doktorandkollega som började på forskarutbildningen samtidigt som Susanna. Frågan hon besvarar är om hon tror att manliga och kvinnliga forskare möter olika förutsättningar:

> Ja det tror jag absolut. Jag jämför mig ganska mycket med honom [doktorandkollegan] när jag tänker på dom här sakerna i och med att vi blev antagna samtidigt. Och jag bara ser på honom och på andras sätt att socialisera sig med dom andra männen, lite ryggdunk så där, gemensamma skämt, alltså jag upp-

[82] Se Mählck (2003) vars avhandling kan sägas fokusera på just dessa aspekter av vetenskap och forskarkarriärer.

> lever att jag inte kan känna mig hemma med just de personerna. Det är en grupp medelålders män som är disputerade och jag har svårt att relatera till dom. Men jag ser att, för till exempel [doktorandkollegan] och den här andra mannen, att dom på ett självklart sätt kan gå och sätta sig bredvid dom i fikarummet. De har liksom självklara öppningar till varandra så där. Jag vet inte, det är någonting i samma tonläge. Jag tror att båda dom här två också beundrar det här gänget män som är disputerade, eller vill gärna vara lika dom. Och jag kan inte känna att jag på något sätt vill likna dom. Å andra sidan finns ju då [handledaren], men jag upplever inte att jag har någon fördel med att relatera till henne för att jag är kvinna. Men det kanske inte jag är rätt person att svara på. Det kanske är [doktorandkollegan] som ska säga om han kan relatera till [Susannas handledare]. Nej jag tycker att det är skillnad i just det här att känna sig hemma i den gruppen som är ganska tongivande.

Susanna är, precis som Natalie, ”genusmedveten”. I den sociokulturella miljön finns också en viss genusmedvetenhet, men den är i stort sett koncentrerad till ett fåtal personer, bland annat Susannas handledare som också innehar en ledande position på institutionen. Trots detta tror inte Susanna att hon har någon ”fördel med att relatera till henne”, utan hon beskriver istället miljön som formerad kring ”en grupp medelålders män som är disputerade”. Själv vare sig kan eller vill hon identifiera sig med denna grupp, men hennes genusmedvetenhet ger oss analytiskt användbara inblickar i institutionens sociala och kognitiva uppbyggnad.

För hennes manliga doktorandkollega, som vi lär känna honom genom Susannas beskrivning, är miljön både bekant och bekväm. Han kan ”socialisera sig med dom andra männen” och på ett självklart sätt ”gå och sätta sig bredvid dom i fikarummet”. Han och de andra männen har ”liksom självklara öppningar till varandra så där /…/ det är någonting i samma tonläge”.

Susannas beskrivning exemplifierar på ett tydligt sätt hur doktoranders socialisation kommer till uttryck som positionering. Genom att orientera sig mot, och relatera sig till, den sociokulturella miljön så definierar de också sina egna positioner som doktorander. För den manliga doktoranden sker detta på ett naturligt, om än kanske strategiskt, sätt. Han kan otvunget röra sig i miljön och hans eventuella positioneringsproblem kan relateras till klassifikationen av forskning och forskare. Susanna, däremot, hamnar i ett ”dubbelt gränstillstånd”. Hennes forskningsområde står inte i samklang med den forskning som bedrivs, och föreskrivs, av gruppen ”medelålders män som är disputerade”. Som kvinna har hon dessutom svårt att finna sig till rätta i den manliga atmosfär som tycks prägla fikarummets sociokultur. Hon positionerar sig som ganska marginaliserad, och det är mycket möjligt att vi här ser konturerna av det problem Samuel

beskriver när han säger: ”Men många av dom där tjejerna har ju hoppat av, därför att det finns då en struktur här som dom inte står ut med, helt enkelt.”

Att vara kvinnlig doktorand kan alltså innebära en dubbel börda. ”Kvinna” och ”doktorand” är ”gränstillstånd” som förkroppsligade under ”fel” sociokulturella omständigheter kan återspeglas i positionering i marginalen, i värsta fall avhopp.[83] Jag hoppas att jag vid det här laget har klargjort att ”subjektiva positioner” alltid måste förstås i relation till specifika sociokulturella miljöer. I detta avsnitt har jag tagit hjälp av genusmedvetna kvinnliga doktorander och låtit deras ”feministiska ståndpunkter” vägleda mig i en analys som i viss utsträckning utvidgats till att omfatta mindre genusmedvetna doktorander.

Genom den fördjupade analysen blir också livsvärldskartan tydligare. Regionen för kön och könsstruktur har i de flesta av de åberopade exemplen visat sig starkt knuten till organisationsregionen genom HANDLEDNING, INSTITUTIONSLEDNINGEN, MAKT och INTERNA RELATIONER. När den enskilda individens utblick skärskådas framkommer kopplingar som kan sägas ligga dolda i kartbilden.

Låt oss nu gå vidare till den sista regionen på kartan.

Positionering och forskningssyn

En region återstår att stifta bekantskap med, och vi återfinner den ganska precis mitt på kartan. I denna region av livsvärlden finns de ord och koder samlade som representerar doktorandernas föreställningar om, och förhållningssätt till vetenskap och vetenskaplighet, kort sagt deras FORSKNINGSSYN. Till denna region kommer vi via ordet ”forskning”, vilket än en gång visar sig vara en livsvärldsgeografisk knutpunkt. FORSKNINGSSYN är kopplat till doktorandernas egen forskning och deras forskningsområden, men koden kan samtidigt uppfattas som uttryck för synen på institutionen som forskningsmiljö.

En doktorands forskningssyn kan emellertid inte betraktas som en isolerad aspekt av hans eller hennes föreställningsvärld. Den snart fullbordade analysen har resulterat i positionering som ett centralt begrepp, och forskningssyn är i likhet med övriga regioner en integrerad del av doktorandernas livsvärldar. När de positionerar sig så gör de det med avseende på samtliga regioner på livs-

[83] Detta borde i princip också kunna gälla en manlig doktorand vars utblick representerar en ”kvinnlig ståndpunkt”. Av de manliga doktorander jag har intervjuat finns inget sådant exempel så jag får nöja mig med att spekulera. I exemplet med Hanna kan vi dock urskilja ett intersubjektivt genusmedvetande vilket borde innebära att ”kvinnlig doktorand” – eller ”manlig genusmedveten doktorand” – inte blir en problematisk subjektiv position.

världskartan, dock med vissa tyngdpunktsförskjutningar beroende på sammanhang. Eller så drastiskt kanske jag inte bör uttrycka mig. Doktorander positionerar sig i relation till åtminstone en region, ofta flera, när de beskriver sig själva, sin omgivning och sig själva i relation till omgivningen. Socialisationsprocessens ständigt fortgående dialektik mellan motstånd och anpassning kan därigenom avläsas i hur doktoranderna vid en given tidpunkt positionerar sig.

Om vi överför ovanstående resonemang till mellanteoretisk nivå så kan vi utnämna positionering till den aktiva ingrediens som förmedlar mellan olika analytiska dimensioner. Vi får genom en doktorands positionering inblick i hans eller hennes subjektiva position i en sociokulturell miljö och denna position måste i sin tur förstås som kopplad till individuella drivkrafter och omgivningens kontroll. På en och samma gång ges vi även möjlighet att blicka in i såväl individens föreställningar som den sociokulturella miljöns klassifikationssystem. Vi kan utröna vad som i ett givet sammanhang, vid en given tidpunkt, är att betrakta som stabila formeringar kring vedertagna föreställningar samt vad som kan förstås som gränstillstånd. Samtliga dimensioner måste förstås som förutsättningar för, samt resultat av, forskningspraktiken.

Under den hittillsvarande analysen har vi avtäckt ”doktorand” och ”kvinna” som två gränstillstånd, ständigt återkommande i doktorandernas positionering. Återstår att göra är att undersöka huruvida FORSKNINGSSYN också kan inlemmas i vår förståelse. Jag kan redan nu avslöja att så är fallet, och att detta i hög grad kan relateras till ”myten om forskaren som geni”. I ett flertal av de exempel vi har tagit del av så används föreställningar om vetenskap och vetenskaplighet som koordinater för att ange den egna positionen. I syfte att syna dessa prematura slutsatser ska vi göra en liten återblick vilket också kan fräscha upp vårt analytiska minne.

Först av allt ska vi återvända till Samuel och hans resonemang kring forskningspraktikens oförutsägbarhet. Som vi redan vet relaterar Samuel praktikens osäkerhet till doktorandtillvaron som ”ömsom vin och ömsom vatten”. Han gör dessutom en koppling mellan sin egen doktorandsituation och institutionsmiljöns klassifikation av forskning. Doktorandtillvarons osäkerhet är alltså starkt förknippad med den kollegiala bedömningen i den sociokulturella miljön. Enligt Samuel så grundar sig miljöns bedömning i stor utsträckning på starka forskningstraditioner. Klassifikationen av forskning motsvarar därmed en sociokulturell, intersubjektiv forskningssyn och det är gentemot denna som Samuel positionerar sig: ”[D]et beror på vad vissa personer håller på med och så vill dom att andra ska hålla på med det också, för det är det som egentligen definieras som riktig [forskning inom ämnet].”

Omgivningens bedömning av Samuel sammanfaller med klassifikationen av den forskning han bedriver, och hans forskning tillhör en tradition som egentligen har försvunnit från institutionen. Vad är det då som ”irriterar” omgivningen? Jo, uppfattningen om Samuels forskning som kontroversiell kommer sig av att han använder en metod som inte är vedertagen på institutionen, en metod som han kom i kontakt med, och lärde sig, när han under en sommar vistades på en forskarskola utomlands. När han delger oss erfarenheter av ett ”helvetesseminarium där dom kastar sig över en” så avser han i första hand ett seminarium där han presenterade ett ”papper” baserat på metoden i fråga:

> Och jag har använt olika typer av metoder, det finns då en modell som heter [modellens namn] och den kan man estimera med olika statistiska metoder, och där har jag jämfört linjär regression, icke linjär regression med [en ny metod]. Och jag kan väl säga också att det var när jag presenterade det pappere t som det blev lite hetsigt.
>
> P: Varför blev det så?
>
> Ja för att det ligger ju då mitt i det här [forskningsinriktningen som har försvunnit från institutionen] och det är ingen annan på institutionen som gör det så man vet inte vad det är, man kan som inte bedöma, så att säga, om det är bra eller dåligt det jag håller på med. Och, i grunden har man en skeptisk inställning till det – ja men jag har svårt att se vad som är [det relevanta för disciplinen] i det här? – var det någon som upprepade med en dåres envishet.

Om man inte kan bedöma värdet av metoden så kan man i alla fall bedöma Samuel utifrån den sociokulturella formeringen kring vad som kan accepteras som relevant forskning inom ämnet. När Samuel positionerar sig som doktorand så gör han det med avseende på såväl social organisation och makt som forskningssyn. Vi ser alltså hur intersubjektiva föreställningar om, och förhållningssätt till forskning kommer till uttryck i Samuels medvetenhet om sig själv, sin forskning och den omgivande miljön.

På samma sätt kan Hannas beskrivning av det positiva bemötandet hon upplevt knytas till forskningssyn: ” Sen fick jag en sån oerhörd uppmuntran härifrån institutionen… wow, det är ju det här du ska göra va. Så att det var nästan sakral stämning här ett tag.” Orsaken, som den uppenbarar sig i Hannas berättelse, är dock inte i första hand forskningsområdet som sådant; all forskning välkomnas så länge den motsvarar institutionens betoning av teoretisk aktualitet: ”Det är ju ingen som ställer sig negativ till någon forskning här överhuvudtaget, om det inte är gamla teorier.” Den till synes enhetliga uppslutningen kring betydelsen av att hålla sig teoretiskt uppdaterad kan dock vara till men för doktorander och forskare:

> /…/ Och där tror jag också frustrationen hos många doktorander på [institutionen] ligger, därför att har man mycket andra uppgifter så hinner man inte arbeta med de traditionellt [ämnesmässiga] metoderna. Då kan man också känna en liten svaghet i ämnet, att man inte är så förankrad som man borde. Med arbetssituationen så har det blivit lättare att ägna sig åt teori. Alltså, på seminarier och så vidare har vårt [empiriska arbete] inte prioriterats eftersom ingen av oss nästan hinner [arbeta empiriskt]. Och det tror jag är väldigt negativt för självkänslan som [forskare inom ämnet]

Disciplinens självkänsla är alltså avhängig metoden, inte primärt teorin, och detta verkar vara en allmän uppfattning på institutionen. Som doktorand är det lätt att bli frustrerad och att ”känna en liten svaghet i ämnet, att man inte är så förankrad som man borde”, men det är en frustration som samtidigt tycks motsvara en utbredd hållning i den sociokulturella miljön. Det verkar alltså finnas en intersubjektiv forskningssyn som skiljer teoretiskt uppdaterad forskning från teoretiskt obsolet, men som också betonar det empiriska arbetets betydelse för utövarnas självkänsla. Hanna måste med andra ord betraktas som uppdaterad eftersom hon och hennes forskning mottagits på ett välkomnande sätt. Hon känner visserligen en frustration, dock en frustration som inte kan kopplas till metodmässig avvikelse som i Samuels fall.

Samtidigt, vilket vi inte får glömma, positionerar sig Hanna i en ”liminell fas”. Jag har dock konstaterat detta som resultat av en internaliserad medvetenhet om omgivningens uppfattning om doktorander. Hannas positionering som doktorand är därmed positiv med avseende på forskningssyn, men negativ i relation till den egna, och omgivningens, klassifikation av doktorander som icke fullvärdiga medlemmar av den sociokulturella gemenskapen.

Även förståelsen av Ninas positionering som ung, kvinnlig doktorand i en mansdominerad värld kan fördjupas om forskningssyn tas med i ekvationen. Enligt Nina tänker män och kvinnor olika: ”Jag tror att kvinnor tänker bredare, varken på gott eller ont egentligen men, hur ska jag förklara det, ja man tänker bredare på nåt sätt.” Detta är en tämligen djuplodande epistemologisk fundering. Som vi redan vet förknippar dock inte Nina denna epistemologiska diskrepans med strukturella hinder, hon ger istället uttryck för erfarenheter av att det finns fördelar med att vara kvinna i vetenskapen: ”…kanske man syns mer eftersom man är tjej och dessutom ganska ung. Kanske man har lättare att komma till tals av den anledningen.”

Ninas kluvna ståndpunkt är fullt möjlig att diskutera med forskningssyn som utgångspunkt. Hon tycks nämligen spegla sig i den förhärskande forskningssynen och i denna spegelbild se sig själv som delvis privilegierad som ung och kvinna. Det finns i den sociokulturella miljön, vad jag förstår, ingen subjektiv

position som möjliggör ifrågasättande av den dominerande synen på vetenskap och Ninas i princip renodlat naturvetenskapliga hållning gör att hon bara kan spekulera kring manligt och kvinnligt tänkande. Hon positionerar sig som kvinnlig, och därmed synlig doktorand, inte som förfördelat subjekt i en värld där hon inte känner igen sig.

Med utgångspunkt i dessa retrospektiva förtydliganden vill jag nu ta upp några nya exempel där forskningssyn framträder som koordinat i doktoranders positionering. Nästa citat hämtar jag från intervjun med Natalie vars utblick, till skillnad från Ninas, omfattar såväl genusmedvetenhet som ett kritiskt förhållningssätt gentemot den dominerande uppfattningen om forskning och vetenskap. När hon nu tar till orda så är det med anledning av min fråga om vetenskapens uppgift:

> /…/ Jag tror, personligen så tycker jag inte att det är bra att vetenskap är någonting objektivt som man håller på med och så sen får någon annan ta hand om resultatet och besluta hur det ska användas och så. Jag tycker det är viktigt med någon sorts etisk debatt inom vetenskapen, och dom idéerna har jag naturligtvis fått genom mina kontakter med [det tvärvetenskapliga sammanhang där Natalie också medverkar]. Det som har gett så mycket med den kontakten, det är ju också vetenskapskritik, och naturligtvis har de exempel man stött på handlat om hur man har sett på kvinnor. För mig är det ju jätteviktigt med vetenskapskritik och att också ta med forskarna i resultaten. Det är väl en följd av det här kanske. /…/

Natalies tidigare omnämnda genusmedvetenhet åtföljs av ett vetenskapskritiskt förhållningssätt vilket också har genererats av hennes delaktighet i ett tvärvetenskapligt, genusmedvetet sammanhang. Vetenskapskritiken är alltså synonym med feministisk vetenskapskritik och Natalies positionering sker utifrån en ståndpunkt som ”vetenskapskritisk, genusmedveten kvinnlig doktorand”. I det aktuella exemplet ligger dock tyngdpunkten på vetenskapskritik utan någon explicit hänvisning till genus. Vi ska återvända till Natalie och låta henne ge sin syn på hur vetenskap, och vetenskapskritik, värderas i den sociokulturella miljön på hennes institution:

> Jag tror att det är lite problematiskt, därför att vi håller på med teknik och det är ju "bäst", det är ju högt värderat, och om man har en kritisk hållning så kan man lätt få en stämpel att man är en bakåtsträvare. Så att jag upplever att det kan finnas ett klimat här som gör att man inte riktigt vågar. Det är barnsligt på nåt sätt tycker jag. Ja men alltså, man får inte kritisera teknik. Och då har jag ju också faktiskt läst om teknik och hur teknik värderas, till exempel på den här doktorandkursen vi hade, och det här att, vad kallas det nu, teknikdeterminism, det vill säga man har en föreställning om att tekniken den utvecklas av

> sig själv, i en god riktning, som vi inte får stoppa. Vi får inte kritisera teknik, därför den är på väg åt rätt håll av sig själv. Och om man är lite bildad, då vet man att tekniska saker som har hänt i historien, det har handlat om någon person som har tyckt att någonting fungerar bra, och kanske haft pengar och kunnat satsa i den saken, ja det är olika historiska händelser som har gjort att det har tagit en viss riktning. Det är inte den goda vägen /…/

Huruvida ”teknikdeterminism” är ett utbrett förhållningssätt vid institutionen eller ej, det låter jag vara osagt. Av citatet framgår dock att en vetenskapskritisk hållning lätt leder till motstånd. Natalie positionerar sig här gentemot en sociokulturell miljö som, i alla fall till viss del, formeras kring en intersubjektiv föreställning om teknologi som driven av en inre logik. Även i detta fall misstänker Natalie att den egna ståndpunkten, det vill säga ett vetenskapskritiskt förhållningssätt, skulle kunna leda till en stämpel som ”bakåtsträvare”. Natalies positionering som ”obekväm i vissas ögon” och uppfattad som ”känslosam”, ackompanjeras därmed av en medvetenhet om den svårbemästrade situationen som följer av att vara en ”genusmedveten och vetenskapskritisk kvinnlig doktorand” på en institution som varken är genusmedveten eller vetenskapskritiskt präglad.

Susannas situation påminner lite grann om Natalies. Den bild som har målats upp av Susanna vittnar om att hon positionerar sig som tämligen marginaliserad. Av det citat som följer, där hon diskuterar objektivitetsproblematiken, framgår att hon implicit kopplar denna marginalisering till det feministiska projektet:

> /…/ Jag tänker mig att feminismen blir marginaliserad, i någon mening, gentemot dom här mer positivistiska [perspektiven]. Samtidigt som man [som feminist] vill ingå i en skola där man säger att det finns många berättelser och att alla är sanna utifrån den position där man står, så finns det också en önskan att säga att, ja men vår är inte mindre sann än andras berättelser. För det finns en sån tendens. Säger vi att det är relativt så är det möjligt att feminismen blir lite mindre sann till och med för att det är en underordnad del, det är ju bara så jag tolkar det, och då finns det en vilja att använda just objektivitetsbegreppet för att säga att den i varje fall är lika sann, i någon mening.

Susanna positionerar sig från en explicit feministisk ståndpunkt som hon förknippar med ett kritiskt förhållningssätt gentemot traditionella ”positivistiska” föreställningar om bland annat ”objektivitet”. Feminismen blir, som hon säger, ”marginaliserad, i någon mening, gentemot dom här mer positivistiska” perspektiven. Här kan man spåra en ambivalens i det att Susanna, i likhet med andra feminister, ”vill ingå i en skola där man säger att det finns många berättelser” vilka ”alla är sanna utifrån den position där man står”. Samtidigt ”så

finns det också en önskan att säga att, ja men vår är inte mindre sann än andras berättelser", men med ett relativiserat förhållningssätt så följer också risken "att feminismen blir lite mindre sann till och med för att det är en underordnad del". Detta understryker den marginaliserade position Susanna genomgående konstruerar. Det vi tidigare identifierade som en tongivande grupp av "medelålders män som har disputerat", kan på goda grunder sägas utgöra den "positivistiska" motpolen och Susanna har överhuvudtaget svårt att urskilja en subjektiv position som "genusmedveten och vetenskapskritisk".

När detta tas i beaktande ter det sig inte så konstigt att Susanna ställer sig undrande när hon ska besvara frågan om när man egentligen blir forskare:

> Ja jag vet inte, utifrån blir man ju ständigt kallad för forskare. Och sen vet man ju på något sätt att det är jag ju inte. Jag skulle aldrig våga kalla mig själv för det, utan det jag tycker man får direktiv av uppifrån sådär, det är att … Man får inte kalla sig lärare heller om man inte har disputerat. Det visade sig väldigt tydligt på en personaldag vi hade där vi för första gången någonsin skulle presentera oss för varandra. För att det var fler som var nya. Och [prefekten] står längst fram och säger, alla lärare ställ er upp. Då är det två av doktoranderna som undervisar ganska mycket som ställer sig upp, och då säger [prefekten] att, X och Y sitt ner. Och dom är alltså… ja man är inte lärare. Det är väldigt tydligt där. Samtidigt som doktoranderna undervisar sexti procent av all undervisning så får man inte vara lärare… Och så kanske man uppfattar forskning också, alltså att det finns ju många disputerade som inte forskar, och många doktorander som är väldigt aktiva, men det är ändå dom som är forskarna. /…/ Och det känns som att man inte, jag skulle inte våga kalla mig för det med rädsla av att just, Susanna sitt ner! [skratt] /…/

Doktorandskapet som ett gränstillstånd känner vi redan till. I Susannas berättelse blir detta än tydligare. När den sociokulturella klassifikationen av "forskare" kolliderar med ett marginaliserat förhållningssätt och en medvetenhet om den egna doktorandtillvaron som mångtydig, då kvarstår en position som närmast är att betrakta som limbo.

Men är det då den suddiga bilden av "forskare" som gör "doktorand" till ett gränstillstånd? Denna frågeställning får ta oss vidare till den avslutande delen av analysen, vilket också avrundar vårt utforskande av livsvärldskartans olika regioner. Den sista doktoranden som får komma till tals är Håkan, och vi ska lyssna till hans funderingar kring vad det innebär att vara forskare:

> Ja när blir man forskare? Ja det är knivig faktiskt. I och med att man är inne på forskarutbildning och är forskarstuderande så är man ju uppenbarligen inte forskare. Men det är ju forskning man sysslar med. Så det känns väl så här, jag skulle vilja känna att jag blir forskare den dag jag börjar skriva på av-

> handlingen på allvar. Då kan jag kalla mig det. Just nu kallar jag mig universitetsadjunkt om någon frågar, det är den titel jag har, men framför allt så måste man ju fråga vad man lägger i begreppet forskare också. Jag diskuterade det när jag undervisade för att förklara för dom hur jag såg på det här med forskare, att man tror på nåt sånt här, att forskare sitter där, såna här Einstein, och plötsligt – ja så gör jag – och så har man då kommit på någonting. Jag försöker säga att det inte är så det sker, alltså det är nittinio procent hårt arbete när man bara sitter och tragglar och läser igenom och sen en procent genialitet av någon form, när man kommer på och får en briljant idé, men det händer alltså ungefär en dag av hundra. Och sen i övrigt så sitter man ju bara och sliter. Och det gör ju att jag inte tycker att det skiljer sig så mycket ifrån andra jobb. Det enda som skiljer sig, det är ju att man har en frihet och att man får mer välja vad man vill göra. På [Håkans tidigare jobb] var man tvungen att [utföra vissa bestämda arbetsuppgifter], det fanns inga alternativ, så det är ju det som är den huvudsakliga skillnaden egentligen. Man kanske känner att man opponerar sig mot en myt om forskare, bilden av en forskare i det mänskliga medvetandet.

Håkan tror att han kan känna sig som forskare, eller rättare sagt, han ”skulle vilja känna” att han ”blir forskare” den dag han på allvar börjar skriva på avhandlingen: ”Då kan jag kalla mig det.” Just nu kallar han sig universitetsadjunkt, en titel som åtföljer hans tjänstesituation, och han anser att han ännu inte är mogen forskartiteln: ”I och med att man är inne på forskarutbildning och är forskarstuderande så är man ju uppenbarligen inte forskare.” Men, å andra sidan, ”det är ju forskning man sysslar med”. Vad är då skillnaden?

Rent formellt så är man naturligtvis inte forskare så länge man utbildar sig till forskare. Jag tror dock att Håkans positioneringssvårigheter i första hand ska kopplas till ”doktorand” som ett gränstillstånd. Doktorander forskar, och de undervisar, men de är varken forskare eller lärare. Håkan jobbar som lärare, men i och med att han inte är disputerad så kan han inte betrakta sig som universitetslärare ”på riktigt”. När han kommer igång med avhandlingsskrivandet på allvar så hoppas han dock kunna känna att han blir forskare, men vi känner samtidigt hans doktorandtillvaro som inklämd mellan två system för forskarutbildning. Hur ska han få tid över till avhandlingsskrivande när han undervisar, och när han hela tiden måste fundera ut strategier för hur han ska förhålla sig till kurspoäng och sökande av doktorandtjänster?

Under den senare delen av citatet kommer Håkan in på ”bilden av en forskare i det mänskliga medvetandet”, alltså en aspekt av forskningssyn. Håkan spekulerar om huruvida han i själva verket kanske ”opponerar sig mot en myt”, och det är precis vad han gör. Han opponerar sig mot ”myten om forskaren som geni” men denna är att betrakta som en mycket seglivad myt vars innebörd inte

är särskilt tydlig. Av vår tidigare diskussion av ”bakgrundsregionen” vet vi att doktoranderna, vid tiden för inträdet på forskarutbildningen, såg forskare och forskning som märkvärdigt och svårt att förstå. Tydligen klarnar inte den bilden nämnvärt under forskarutbildningens inledande del. Håkans försök att förändra studenternas föreställning om forskare omvittnar att myten om ”forskaren som geni” och sanningssägare lever vidare. Forskare jobbar hårt! Det handlar kanske om en procent genialitet! Men vad gör dom egentligen, vad är en forskare? Med hänsyn till citatets innehåll kan jag givetvis inte hävda att Håkan är ovetande i denna fråga, men han positionerar sig dock mot en myt vars dunkla innebörd påverkar positioneringen som doktorand. Okej att en doktorand inte kan kalla sig forskare, men vad är egentligen en forskare? Och om denna fråga inte kan besvaras på ett entydigt sätt, vad är då en doktorand?

Hur valhänt det än kan te sig så har jag inte för avsikt att besvara dessa frågor. Inte ännu i alla fall, för det skulle innebära att jag överskred studiens empiriska räckvidd, och jag vill vänta tills vi kommer till konklusionskapitlet innan jag går vidare med diskussionen. Vad jag däremot kan konstatera är att vi förmodligen lyckats sätta fingret på en av de grundläggande ”principerna” bakom doktorandernas positioneringssvårigheter. Diskursen om ”vetenskapens autonomi”, åtföljd av och verksam genom ”myten of forskaren som geni”, lägger sig som ett övergripande klassifikationssystem över forskningspraktiken – och över forskningspolitiken – vilket gör ”doktorand” till ett ”gränstillstånd”, alltså en högst instabil position. I samverkan med ”meritokratimyten” förmår denna ”forskarmyt” att göra ”kvinnlig doktorand” till ett ”dubbelt gränstillstånd” vars gränsöverskridande karaktär måste inneslutas i en hanterlig förpackning: ”Avkönade doktorander som inte är forskare”, en klassifikation som exkluderar såväl förmodat kvinnliga egenskaper som vetenskapskritik.

Vi ska som sagt var vänta med att föra denna diskussion i hamn. Nu vill jag istället övergå till ett försök att knyta samman de iakttagelser och analyser som gjorts i detta kapitel.

Livsvärld, positionering och socialisation

Vad kan vi då dra för empiriska slutsatser om forskares socialisation? Finns det någonting i berättelserna, citaten och de analytiska diskussionerna som pekar på generella mönster eller har vi bara funnit enstaka exempel utan några inbördes sammanhang? Både och hävdar jag. I och med att vi studerar forskares socialisation ur ett livsvärldsperspektiv så är vi med nödvändighet hänvisade till en-

skilda doktoranders föreställningar och förhållningssätt. Vår förståelse måste kunna relateras till de enskilda individernas uppfattningar om sig själva, sina omgivningar och uppfattningar om de egna positionerna i relation till dessa omgivningar. Livsvärldens ”geografi” är med utgångspunkt i livsvärldsperspektivet obönhörligen beroende av att vi förstår dess ”topografi”, alltså hur doktoranderna själva konstruerar, beskriver och positionerar sig i den egna livsvärlden.

Vår karta, den geografiska representationen av doktorandernas livsvärldar, har dock tjänat ett viktigt analytiskt syfte. Med hjälp av kartan har vi identifierat regioner vars struktur och inbördes relationer kan sägas representera doktorandernas livsvärldar. Med den analytiska kompassen har vi kunnat urskilja dimensioner som vid olika tillfällen gjort det möjligt att utforska enskilda citat med avseende på hur de olika regionerna knyts samman när doktoranderna talar om sig själva och sin omgivning. Vi har kunnat blicka in i doktorandernas livsvärldar och där finna ut vad som förmedlar mellan subjektivitet och sociokulturella mönster. Livsvärlden som den kommer till uttryck på kartan, är en representation av forskares socialisation som *intstitutionaliserad praktik*. Kartan återger i detta avseende de sociokulturella förutsättningarna, de aspekter av nätverket som bjuder motstånd och som doktoranderna har att förhålla sig till. Kartan, när vi tar doktorandernas position, representerar livsvärldens *emergenta dimension*. Livsvärlden konstrueras hela tiden ånyo i det att doktoranderna positionerar sig utifrån sin medvetenhet om sig själva i relation till de sociokulturella miljöerna. Det är först när vi riktar sökaren mot enskilda doktoranders specifika föreställningar och förhållningssätt som vi kan tillskriva kartbilden livsvärldsteoretisk mening och det är först då som vi kan komma till insikt om doktorandernas socialisation.

Under socialisationsprocessen förändras livsvärldens karaktär hela tiden i och med att doktorandernas position kontinuerligt förskjuts. Doktoranderna konstruerar sig själva och sina livsvärldar på en och samma gång och detta kan beskådas och analyseras i termer av positionering. I och med att vi har tillgripit ett kunskapssociologiskt synsätt så kan vi dock knyta konstruktionen av doktorander och doktoranders livsvärldar till specifika klassifikationer, eller element av medvetenhet, vilka binder samman konstruktionerna med sociokulturella praktikers sociala, materiella och kulturella byggstenar.

I analysen har det dock framkommit indikatorer på att det finns vissa genomgående mönster för hur vi empiriskt ska förstå forskares socialisation. Forskares socialisation handlar kort och gott om att finna en position som doktorand, att i varje givet ögonblick konstruera och definiera medvetenheten om den egna identiteten i relation till ett givet sociokulturellt sammanhang. Sociali-

sationsprocessens kontinuerliga dialektik mellan motstånd och anpassning innebär att doktorandskapet aldrig är givet, utan under ständig omförhandling. Jag vet att det kan låta trivialt, men definitionen omfattar samtidigt många dimensioner. Att positionera sig som doktorand inbegriper många besvärande omständigheter.

För det första har vi sett att det ofta råder en diffus uppfattning om vad en doktorand är. När exempelvis Hanna eller Helene beskriver doktorandsituationen som en ”liminell fas” eller ett ”ingenmansland” så lyser denna sociokulturella ambivalens igenom. Doktorander är varken forskare eller lärare, och samtidigt både och. Även om Helene mer eller mindre har varit med om att bygga upp institutionen så kan hon känna av en uppfattning om att ”man är ju nobody om man inte har disputerat”. Nicklas och Nina låter oss också förstå att doktorandens position inte är given. Positionen som ”förstanamn” på ”peket” följer inte automatiskt av att man har gjort merparten av arbetet med en vetenskaplig publikation, i alla fall inte om man är doktorand. I sociokulturella miljöer där många personers intressen och insatser symboliseras genom samförfattarskap, blir ”kampen om förstanamnet” en viktig markör för den egna positionen som doktorand. De formella regelverk som omger doktorander och forskarutbildning verkar också kunna tolkas på olika sätt. Natalies problem med handledaren i kombination med institutionens ovilja att hjälpa till med handledarbyte är ett sådant exempel. Samma sak kan sägas om Håkans position som inklämd mellan två system för forskarutbildning, rekrytering och finansiering.

I de flesta intervjuerna lyser dessutom den traditionella synen på forskaren och forskning som ensamarbete igenom. I kapitlets inledning satte jag detta i samband med diskursen om ”vetenskapens autonomi” och jag har i analysens slutskede utvecklat tanken på att diskursens existens manifesteras och underbyggs av ”myten om forskaren som geni”. I doktorandernas berättelser negeras visserligen myten i viss utsträckning, men dess synlighet i forskningspolitiken, och i intervjuerna, tyder på att dess verkan oförtrutet påverkar forskares och doktoranders uppfattningar om sig själva. För oavsett om man med Foucault väljer att benämna detta diskurs eller, med Berger & Luckmann, symboliskt universum så har vi här att göra med ett intersubjektivt fenomen vi utan problem kan klassa som socialt faktum, det vill säga en i många avseenden okuvlig föreställningshorisont som påverkar forskningspraktiken mer än den påverkas. Forskaren är enligt detta, ofta outtalade, synsätt synonym med det ensamma geniet vars enda följeslagare är objektivitet, rationalitet, logik, etcetera. Även om denna bild har problematiserats och ifrågasatts inom de flesta ämnesområden och discipliner, tycks den fortfarande äga giltighet. Många av doktoranderna, oavsett bakgrund, avslöjar att de inte hade några som helst föreställningar

om forskning och forskare annat än som ”oerhört märkvärdigt”, något som bara ”mycket smarta personer” håller på med. I kombination med osäkerhet om vad en doktorand är samt bristande introduktion till doktorandtillvaron så bidrar nog denna föreställning till många av doktorandernas svårigheter att positionera sig själva som doktorander, framförallt under den tidiga socialisationen.

För det andra kan man hävda att det finns vissa specifika drag som gör forskares socialisation till ett fenomen vars karaktär mycket väl kan generaliseras till samtliga doktorander i denna undersökning, oavsett kön och fakultetsområden. Samuel sammanfattar detta ganska väl i följande citat:

> /…/ Jag menar, man sitter här på sin kammare, man skriver, sen går man ut, lägger fram nåt och…ja, får alltid kritik, för det är ju det hela systemet går ut på. Det går ju ut på att, också att, meritera sig, att skriva papper /…/

Forskningspraktiken går i mångt och mycket ut på att skriva och att meritera sig. Den andra sidan av detta mynt är den ständigt pågående värderingen och kontrollen av det skrivna. I ett avseende är övervakning, i egenskap av internaliserad disciplinering, en produktiv drivkraft, men den är samtidigt en ytterst påtaglig ”yttre” kontroll av det individuella arbetet. Seminariet blir med denna förståelse en knutpunkt i och med att det är där som doktoranders praktiker, och andra forskares, på ett direkt sätt utsätts för kollegial granskning och kontroll. Seminariet är ett mycket viktigt exempel på institutionaliserat sociokulturellt motstånd som doktorander har att anpassa sig till och som får konsekvenser för hur man positionerar sig som doktorand. Doktorander ska examineras, deras arbete ska bedömas och det innebär att det måste passera den sociokulturella miljöns granskande blick. Den yttersta bedömningsgrunden är att forskningen och avhandlingen kan accepteras av centrala personer som ”vetenskapligt acceptabel” enligt institutionens traditioner och konventioner för ”god forskning”. Härav följer att doktoranders position alltid måste förstås i relation till den sociokulturella miljöns formering kring forskningssyn och makt när det gäller det egna arbetet och kontrollen av detsamma.

Ett tredje genomgående drag är att positionering och fas i forskarutbildningen hänger samman. Dock är det svårt att finna något enhetligt mönster. Doktoranderna jag har intervjuat befinner sig i olika faser av sin socialisation och vi har också förstått att de positionerar sig på olika sätt i fråga om negativa eller positiva föreställningar och förhållningssätt. Om man överhuvudtaget kan tala om ”lyckad socialisation” så måste det ju rimligtvis återspegla tillfredsställelse med så många aspekter av doktorandtillvaron som möjligt. Sture, som är i början av sin forskarutbildning, positionerar sig som ”… så långt ifrån en per-

son som tillhör den akademiska världen, egentligen, som man kan komma". Likafullt positionerar han sig på ett positivt sätt. Susanna är också ganska ny doktorand men hon positionerar sig som marginaliserad och detta på ett i många avseenden negativt sätt. Natalie har varit doktorand länge och hon positionerar sig på ett ganska negativt sätt utifrån den upplevda intersubjektiva uppfattningen om henne. Hon har gått igenom många faser och hennes positionering handlar i mångt och mycket om positionen som lärare och medarbetare. Håkan har problem med att överhuvudtaget positionera sig som doktorand och det beror på att han positionerar sig mot starkt materialiserade och svårpåverkade aspekter av det sociokulturella nätverket, bland annat två, delvis motstridiga, regelverk för forskarutbildning. Relationen mellan fas i forskarutbildningen och positionering kan dock bara förstås om man tar den sociokulturella miljöns karaktär i beaktande. Mot förmodan verkar det inte heller bli enklare med tiden att positionera sig som doktorand. Ju fler aspekter av det sociokulturella nätverket som omfattas av den egna medvetenheten, desto fler faktorer måste man inkorporera i den egna positionen. Är den egna "nollpunkten" dessutom belägen i skärningspunkten mellan olika nätverk så blir den egna positionen mångfasetterad och i vissa avseenden svårbestämd. Detta kommer klart och tydligt till uttryck i Natalies konstruktion och beskrivning av sig själv som vetenskapskritisk och "genusmedveten". I en sociokulturell miljö organiserad kring forskning om teknologi och, i viss mån, präglad av teknikdeterminism är det lätt att, som i Natalies fall, positionera sig som ett störande inslag. Nina, som inte uppfattar sin egen position som "ganska ung, kvinnlig doktorand" i ett mansdominerat sociokulturellt sammanhang som ett problem, ger istället uttryck för ett positivt förhållningssätt.

Om vi istället övergår till att beakta *skillnader mellan doktoranderna* så ter det sig ganska naturligt att ta utgångspunkt i *institutionstillhörighet*, eller snarare fakultetstillhörighet. För samtliga doktorander handlar positionering bland annat om att finna balansen mellan konformitet och förnyelse. Det egna forskningsområdet ska vara någonting nytt i förhållande till annan forskning på institutionen, men det får inte avvika för mycket eftersom det kan leda till sociokulturellt motstånd av en dignitet som är svårt att hantera för en enskild doktorand. För naturvetarna Nicklas och Nina verkar den höga graden av specialisering och formalisering innebära att doktorander finner forskningsbara problemområden som i hög grad överensstämmer med de traditioner som finns inom institutionen. Institutionens indelning i ämnesområden och forskningsgrupper formerade kring specifika forskningsproblem kan nog tänkas bidra till att varken Nicklas eller Nina ventilerar några större problem vad gäller positio-

nering i termer av forskningsinriktning och forskningstradition.[84] Natalie, däremot, låter oss förstå att hon har haft vissa problem med den egna forskningen i relation till den forskning som bedrivs vid institutionen i allmänhet. Vi har tidigare pekat på andra omständigheter som har bidragit till detta, men en anledning är att uppdelning, och arbete, i forskningsgrupper inte verkar vara lika påtaglig på hennes institution. När Natalie positionerar sig med avseende på den egna forskningsinriktningen så gör hon det gentemot en sociokulturell miljö där det finns tydliga områden och traditioner. Dock verkar inte forskargruppen vara den dominerande arbetsorganisationsformen. Efter det att hennes egen handledarrelation kapsejsat har hon sökt sig till en ”systerinstitution” för vägledning, inte till någon annan forskare på institutionen vilket vore det naturliga om det fanns sammanhållna forskargrupper. Arbetssituationen tycks alltså ha fler likheter med de samhällsvetenskapliga doktorandernas än med de två andra naturvetarnas.

I intervjuerna med samhällsvetarna Samuel, Sture och Susanna kommer en viss variation till uttryck. Alla tre institutionerna verkar vara någotsånär sammanhållna kring vissa grundläggande teoretiska och metodologiska traditioner. I Susannas fall stämmer dock inte detta. Jo, det stämmer så till vida att det finns starka traditioner, men själv tillhör hon en inriktning som avviker från dessa traditioner. Hennes handledare har visserligen en maktposition på institutionen men hon och Susanna har inte riktigt samma förståelse för Susannas perspektiv och inriktning. Susanna verkar istället positionera sig gentemot den doktorand som tidigare var hennes uppsatshandledare då dessa två delar ett gemensamt synsätt på ämnet och det teoretiska perspektivet. Susannas positionering som i viss mån marginaliserad kommer sig nog av detta.

Att vissa samhällsvetenskapliga institutioner kan klassificeras i termer av hög grad av formalisering exemplifieras av Samuel:

> /…/ matematik är ju ganska populärt inom [ämnet] och det är väl bra. Det kan nog hjälpa till att ge analyser och ge insikter, att använda matematik. Däremot är vi [inom ämnet], även om dom är duktiga matematiker, så jämfört med matematiker så är vi ganska usla matematiker. Och ska man kunna göra verkligt intressanta saker, rent mänskliga förlopp och så där, så ska man va förbaskat duktig matematiker, och det är ju inte vi. Men däremot finns det en vilja hos många att vara duktiga matematiker, framför allt använda matematik, och då blir det väldigt komplicerad matematik för att härleda väldigt enkla grejer. Och det har jag svårt tycka är intressant. Min personliga åsikt. /…/

[84] Jämför Walford (1981) vars resultat översiktligt presenterades i forskningsöversikten i kapitel 1.

Många på Samuels institution positionerar sig således gentemot matematik och det kan mycket väl tänkas påverka den sociokulturella miljöns organisation och intersubjektiva föreställningar om vad som är ”riktig vetenskap”. Samuel själv positionerar sig på ett ganska negativt sätt till denna uppdelning. Sammantaget kan man säga att samhällsvetarna och deras institutioner hamnar någonstans ”mitt emellan” naturvetarna och humanisterna. Jag är medveten om att detta låter som en gammal klyscha, eller som en repris på tidigare forskningsresultat, men för den skull kan jag inte låta bli att lyfta fram detta resultat från intervjuerna.

När humanisterna, Hanna, Helene och Håkan, beskriver sina forskningsområden så positionerar de sig gentemot sociokulturella miljöer med spår av ganska tydlig specialisering, dock inte formalisering i någon högre grad. Det finns traditioner, eller ”kärleksbarn” som Hanna uttrycker saken, men dessa är inte åtskilda av språkliga barriärer. De talar därför ofta om institutionerna som forskningsmässiga helheter. Det här är en tolkning från min sida men jag tycker mig finna goda skäl att dra denna slutsats. Humanisterna kan utan problem positionera de egna forskningsinriktningarna i relation till den forskning som bedrivs vid deras institutioner. Men man kan naturligtvis inte nämna de två humanistiska institutionerna det är fråga om i samma andetag. Dessa skiljer sig åt på många sätt. Både Helene och Håkan klassificerar till exempel sin institution som både humanistisk och samhällsvetenskaplig, och av intervjuerna med dem framgår att de själva positionerar sig mer mot den samhällsvetenskapliga falangen. Det kan dock vara belysande att än en gång lyssna till Hanna: ”Det är ju ingen som ställer sig negativ till nån forskning här överhuvudtaget, om det inte är gamla teorier.” Ett positioneringsproblem man kan tänka sig som konsekvens av detta är svårigheten att avgränsa sin egen frågeställning så att det blir ett forskningsbart problem. I intervjuerna med humanisterna lyser ”myten om avhandlingen som livsprojekt” igenom och denna kan tänkas ha vuxit fram som resultat av att det mesta är tillåtet. Jag påstår inte att det är fel att doktorander får chans att utveckla sin egen nisch, men det kan likafullt leda till positioneringsproblem. Kanske finner vi här också en förklaring till att såväl Hanna som Helene välkomnar den professionalisering och åtstramning som de nya direktiven för forskarutbildningen förmodas medföra? För naturvetarna Nicklas och Nina är detta inget problem överhuvudtaget eftersom deras forskarutbildning redan från början var villkorad till fyra år med försörjning.

Kan jag då dra några slutsatser utifrån intervjuerna beträffande socialisation och *doktorandernas kön*? Jag har vid ett par tillfällen nämnt att jag kan ha ”missat” vissa intressanta aspekter som kan knytas till kön och makt. I och med att jag inte har haft något explicit genusperspektiv som utgångspunkt har jag kan-

ske inte haft de glasögon som tillåter en ingående läsning av materialet med avseende på genus. Trots detta tycker jag mig kunna urskilja systemdiskursen om ”jämlikhet mellan könen” vilken bildar en väsentlig ”horisont” för möjligheten att positionera sig som doktorand. Denna understöds av ”myten om meritokrati” som tenderar att motverka ”diskursen om könsmaktsordningen”, vilken i sin tur skulle kunna bilda ideologisk motvikt till föreställningen om forskningspraktikens förment meritokratiska logik.

Nämnda diskurser och ”myten om meritokrati” syftar dock primärt på livsvärldens yttre gränser mot ”systemet”, inte på medvetenhet vars upprinnelse primärt står att finna i de sociokulturella närmiljöerna. Eftersom jag analytiskt har utgått från doktorandernas ståndpunkt och ”utblick” så är det deras egna upplevelser, föreställningar och förhållningssätt som har stått i fokus. När doktorander har använt kön som koordinat för positionering har jag också tagit fasta på detta. Det gäller exempelvis Natalie och Susanna, eftersom deras positionering uttryckligen har byggt på ”genusmedvetenhet”. De har så att säga fått hjälpa mig att spåra könsmaktsordningens manifestationer i intervjupersonernas berättelser. Dessa insikter har också legat till grund för jämförelser, exempelvis mellan Natalie och Nina, och jag har på så vis kunnat ta fasta på aspekter kopplade till kön. Det kanske viktigaste resultatet av analysen, med avseende på kön, är att ”kvinna” är att betrakta som ett gränstillstånd, och att ”kvinnlig doktorand” är en position som innebär ett dubbelt gränstillstånd.

Handledning är en annan mycket viktig aspekt av forskares socialisation och jag vill, avslutningsvis, försöka dra några empiriska slutsatser kring detta. Det finns ingen paradigmatisk ”handledarrelation” (jfr Walford, 1981) och jag kan utifrån min undersökning konstatera att en förståelse av positionering i relation till handledare och handledning ej är möjlig om inte personliga omständigheter i kombination med sociokulturell miljö tas i beaktande. ”Mina doktorander” ger insikt i helt olika handledningsförhållanden men vi kan icke desto mindre diskutera dessa med utgångspunkt i de olika traditionerna för handledning som återspeglas i intervjuerna. Många av doktoranderna vittnar om att de mött motstånd av varierande slag vilka kan kopplas till handledningssituationen. Lösningarna är dock många och de kan inte sägas följa den traditionella uppdelningen mellan fakultetsområden. Naturvetaren Natalie, vars handledningsproblem är av mycket speciell karaktär, har sökt sig till en annan institution för hjälp. Helene, humanisten, har tillgodosett sina handledningsbehov genom att knyta till sig en samhällsvetenskaplig bihandledare från ett annat universitet och dessutom ett naturvetenskapligt ”bollplank”. Det man däremot kan fastslå är att handledarproblem tycks få mindre grava konsekvenser i sociokulturella miljöer där praktiken organiseras i forskningsgrupper och där det finns ett utarbetat

system för bihandledare. Om detta vittnar exempelvis Nicklas. När huvudhandledaren av en eller annan anledning inte kan fullgöra sina åtaganden så finns det ”backup” att tillgå (jfr Delamont, Atkinson & Parry, 1997; Delamont, Parry & Atkinson, 1997; Parry, Atkinson & Delamont, 1997). Nu menar jag inte att det skulle vara möjligt, eller ens önskvärt, att tillämpa den naturvetenskapliga arbetsorganisationsformen i alla miljöer, men det kan ändå finnas anledning att ta fasta på detta. Och så har ju också skett. Rätten till bihandledare och rätten att byta handledare finns numera inskrivna i högskoleförordningen.

Med detta vill jag avrunda avhandlingens empiriska kapitel och istället lyfta blicken och försöka se vilka slutsatser avhandlingen som helhet genererar.

5. Konklusion

Vid det här laget börjar vi se slutet på resan. Vi har följt en lång och bitvis besvärlig väg, och jag vill därför inleda detta sista kapitel med en summering av de anhalter vi passerat längs vår rutt. Utgångspunkten var syftet att studera forskares socialisation ur ett livsvärldsperspektiv, definierat och avgränsat som en vetenskaps-/kunskapssociologisk frågeställning. Socialisation, fastslog jag, måste förstås som en del av forskningspraktiken och fenomenet knyter därmed an till såväl sociologi i allmänhet som insikter och teorier från vetenskapsstudieområdet.

Därefter ägnade jag en del möda åt att beskriva svensk forskning ur ett systemperspektiv, och jag konstaterade systemperspektivets djupgående forskningspolitiska betydelse. Sedan tedde det sig mer eller mindre naturligt att med skärpan inställd på aspekter som berör forskarutbildning presentera och analysera den svenska forskningspolitiken som den kom att utformas i slutet av förra decenniet. Kapitlet resulterade i slutsatsen att vi måste tillgripa ett livsvärldsperspektiv för att kunna förstå forskares socialisation som en del av forskningspraktiken. Dock stötte vi genast på patrull i form av Habermas kritik mot sociologiska livsvärldsperspektiv och jag lät ”Habermas dilemma” leda oss vidare till, och genom den livsvärldsteoretiska diskussionen.

Den förhållandevis långvariga vistelsen i teorin syftade till att införskaffa en teoretisk förståelse för innebörden i livsvärldsperspektivet. Vi var också tvungna att förse oss med metodologiska kunskaper om vad vi gett oss in på. Socialisation definierade jag på ett preliminärt sätt som en process präglad av dialektik mellan motstånd och anpassning, något jag också försökte knyta till den mer övergripande förståelsen av forskningspraktiken som inbegripen i dialektiken mellan emergens och institutionalisering. Metaforer som vetenskapliga ”nätverk” och doktoranders ”koordinatsystem” fick utgöra grunden för hur vi skulle närma oss forskares socialisation. Med dessa livsvärldsteoretiska och

metodologiska insikter gav vi oss sedan i kast med att empiriskt studera forskares socialisation ur ett livsvärldsperspektiv.

Vår empiriska resa inleddes med en mellanlandning på ”teoretisk mellannivå”. Den begreppsliga apparatens metateoretiska karaktär mer eller mindre tvingade mig att dimensionera den livsvärldsteoretiska förståelsen för empiriskt bruk, vilket genomfördes under vägledning av insikter från vetenskapsstudieområdet. Dimensioneringsarbetet resulterade i tre huvudsakliga begreppspar, vart och ett representerande en väsentlig analytisk dimension för förståelsen av forskares socialisation, och jag diskuterade dem under rubrikerna: ”Sociokulturella praktiker och gränstillstånd”; ”Sociokulturella miljöer och subjektiva positioner”; ”Subjektiva drivkrafter och sociokulturell kontroll – meritering och övervakning”. Syftet var att skapa en hanterlig analytisk ram med den enskilda doktorandens subjektiva position i centrum, men en position som i varje ögonblick måste ställas i relation till såväl subjektiva drivkrafter som sociokulturella organisationer och praktiker. Den grundläggande kunskapssociologiska förståelse som kan förbinda subjektivitet med intersubjektivitet, föreställningar och förhållningssätt med sociokulturella praktiker, kom till uttryck i den övergripande diskussionen av ”sociokulturella klassifikationer” som analytisk utgångspunkt.

Analysen av det empiriska materialet inleddes med en övergripande diskussion av de tre ”systemdiskurser” som på olika sätt kommer till uttryck i intervjumaterialet. Diskurserna om ”publicera eller gå under”, ”jämlikhet mellan könen” och ”vetenskapens autonomi” fick därigenom representera livsvärldens avgränsning mot ”systemet”. Med hjälp av nämnda systemdiskurser, och de ”myter” som de livnär sig på, kunde vi dock även urskilja passager genom vilka systemet tar sig in i livsvärlden. ”Systemets kolonisering av livsvärlden” blev så att säga empiriskt skönjbar och de tre diskurserna togs med i bagaget inför den fortsatta analysen.

Utforskandet av doktorandernas livsvärldar tog avstamp i en karta. Den visade, enligt mitt synsätt, livsvärldens ”geografi” och vi kunde genom den identifiera de regioner som vi sedan kom att besöka under analysens gång. Med hjälp av kartan och de analytiska dimensionerna övergick vi sedan till att studera livsvärldens ”topografi” och detta genom att gå in i intervjuerna med de enskilda doktoranderna och där undersöka subtiliteter i terrängen. Det vi kom fram till var att doktoranders socialisation måste förstås i termer av ”positionering” i relation till ”sociokulturell miljö”. En viktig insikt var också den kunskapssociologiska förståelsen av olika klassifikationer, det vill säga intersubjektiva element av medvetenhet, som förmedlande mellan subjektivitet och sociokulturell miljö. Dessa element av ”kunskap” visade sig på många sätt vara de ”topo-

grafiska" indikatorer vi eftersökte och vi lyckades isolera "doktorand" och "kvinna" som två "gränstillstånd" avgörande för doktoranders möjlighet att positionera sig. Efter att sedan ha dragit en del nödvändiga slutsatser utifrån det empiriska arbetet hamnade vi så småningom här och det är nu dags att försöka dra några mer övergripande slutsatser. Det första vi ska göra är att formulera en godtagbar definition av forskares socialisation och jag vill börja med den teoretiska förståelse som utkristalliserades under den metateoretiska diskussionen.

Forskares socialisation kan definieras som en process i vilken det koordinatsystem där doktoranden utgör "noll-punkten" successivt koordineras med nätverkets strukturella uppbyggnad. Det handlar med andra ord om att tillägna sig kunskaper på såväl "vardagsnivå" – socialt umgänge, moraliska och normativa koder, rutinartade uppgifter av olika slag – som högst specifika kunskaper knutna till doktorandens specifika forskningsområde. Doktoranden tillägnar sig under socialisationsprocessen språk som på olika sätt möjliggör en vidgad utblick, som tillåter honom eller henne att konstruera sig som en del av nätverket samt att organisera sin kunskap om sig själv, nätverket och sin kunskap om den egna positionen i nätverket. Med andra ord: Den region av nätverket vilken kan inkorporeras i, och organiseras med utgångspunkt i det egna koordinatsystemet utvidgas kontinuerligt under socialisationsprocessen. Detta behöver dock inte, vilket vi har sett i det empiriska kapitlet, innebära att det den egna positionen blir tydligare med tiden. Att koordinera sig mot nätverket är synonymt med att positionera sig gentemot den sociokulturella miljön och detta vekar ha en tendens att bli besvärligare ju fler faktorer man har att ta hänsyn till i sitt koordineringsarbete.

Vår tidigare preliminära definition av forskares socialisation byggde på en föreställning om att socialisationsprocessen kan betraktas som ett dialektiskt förhållande mellan motstånd och anpassning. Vi kan nu fundera vidare kring denna metafor. När forskares socialisation, som en del i forskningspraktiken, analyseras i realtid så kan vi vid varje given tidpunkt förstå doktorandens spatiotemporala, sociokulturella position som skärningspunkten mellan nätverket och det egna koordinatsystemet. Av Schutz har vi lärt att människors intentionalitet alltid måste förstås i relation till levda erfarenheter, att mål och handlingsalternativ består av föreställningar med formen "jag-kan-göra-det-igen" eller "jag-kan-göra-det-igen-men-annorlunda". Vidare, att människan tar den del av verkligheten, gentemot vilken hon handlar, för given. Samma sak gäller förstås för doktorander som i ett givet "nu" föreställer sig och förhåller sig till ett socialisationssammanhang vars existens, eller grundläggande karaktär, uppfattas objektiv och meningsfull. Nätverket finns där och det antar i ett givet ögonblick, för det handlande subjektet, stabila former. Doktorandens intentio-

nalitet bromsas upp, så att säga, av hans eller hennes levda erfarenheter av vistelsen i ett specifikt sociokulturellt sammanhang, och det subjektiva erfarenhetsförrådet byggs efterhand upp genom friktionen mellan ”fri vilja” och möjliggörande/begränsande omständigheter. Koordineringsarbetet, socialisationen, innebär att de egna koordinaterna konfronteras med nätverkets koordinater, vilket skapar motstånd, och konsekvenserna av denna konfrontation leder nödvändigtvis till någon form av anpassning. I och med att såväl doktorandens koordinatsystem som nätverket är rörliga, kan man tala om en ömsesidig anpassning.

Det empiriska arbetet i avhandlingen, vilket naturligtvis inte kan behandlas i avskildhet från den teoretiska diskussionen, men ändå kan sägas ha genererat slutsatser och resultat på en annan, mer ”jordnära” nivå, utmynnar i en förståelse av doktoranders livsvärldar som bestående av ett antal avgränsade ”regioner”. De regioner som avtecknar sig på livsvärldskartan bär av förklarliga skäl spår av de teoretiska infallsvinklar som väglett mig i arbetet och som avspeglar sig i de frågor som ställdes under intervjuerna. Icke desto mindre vill jag hävda ”avhandlingen”, ”doktorandtillvaron”, ”sociokulturell miljö”, ”könsstruktur” samt ”forskningssyn” som grundläggande aspekter av vår förståelse för forskares socialisation. Nämnda regioner kommer till uttryck i doktorandernas beskrivningar av sig själva, sina institutioner och sig själva i relation till dessa miljöer, och de förgreningar som kan urskiljas regionerna emellan tydliggörs när de analytiska dimensionerna används som måttstock. Avhandlingen, till exempel, ”aktiveras” som livsvärldsregion i doktorandernas föreställningar och förhållningssätt gentemot skrivandet som det materialiserade resultatet av forskarutbildningen. Genom skrivandet, representerande meritering som en central drivkraft i forskningspraktiken, kopplas det individuella arbetet upp mot den sociokulturella miljöns ”kontrollinstanser” samt dess organisation kring klassifikationen av forskning och forskare.

Centralt i vår förståelse blir därmed begreppet och fenomenet *positionering*. I analytiska ordalag motsvarar positionering doktorandernas kontinuerliga konstruktioner av sig själva och sina livsvärldar relativt de sociokulturella miljöer i vilka de befinner sig. Positionering emanerar direkt ur analysen av det empiriska materialet, men har också visat sig vara ett begrepp som kan knyta samman de olika abstraktionsnivåer mellan vilka jag rört mig i denna avhandling; begreppet kan sägas vara av ”mellanteoretisk” karaktär. Med positionering kan vi ersätta den teoretiska förståelsen av socialisation som en koordineringsprocess och istället fokusera på hur den enskilda doktoranden i varje givet ögonblick positionerar sig. På samma sätt kan positionering sägas motsvara den aktiva handling som gör att de analytiska dimensionerna kan förstås som, vid en

given tidpunkt, sammanstrålande i den enskilda doktorandens subjektiva position. När doktoranderna positionerar sig kan vi därmed beskåda relationen mellan ”verklighetskonstruktioner” och sociokulturella miljöer, och detta genom att tillgripa ett kunskapssociologiskt synsätt där sociokulturella klassifikationer återspeglas i doktorandernas kunskap om sig själva, sina omgivningar samt sig själva i relation till omgivningarna. Utifrån dessa klassifikationer kan man alltså finna länkarna mellan subjektiv medvetenhet och sociokulturell organisation.

Detta är den förståelse för forskares socialisation syftet efterfrågar, i alla fall det svar som jag i denna avhandling kan ge. Socialisation, betraktat som ett livsvärldsteoretiskt fenomen, kan ”avläsas” utifrån begreppet positionering, det vill säga den position som den enskilda doktoranden vid en given tidpunkt tillskriver sig själv i relation till en specifik sociokulturell miljö. Denna slutsats kan summeras i punktform:

- Positionering innebär samtidig konstruktion av såväl subjektiv identitet och medvetenhet som sociokulturell omgivning – med begreppet kan vi ”blicka in” i den sociokulturella miljön som den vid en given tidpunkt gestaltar sig *samtidigt* som vi erbjuds förståelse av doktorandens position i det sociokulturella tidsrummet.
- Positionering är beroende av tid – ju längre vistelse i en specifik sociokulturell miljö, desto ”vidare” blir den socialiserades utblick.
- Positionering medger en förståelse av dynamik – doktorandens subjektiva position såväl som den sociokulturella miljöns gestaltning är i ständig rörelse vilket kommer till uttryck i en enskild doktorands hantering av den ständigt fortgående dialektiken mellan motstånd och anpassning.
- Positionering måste förstås i relation till forskningspraktik och sociokulturella klassifikationer – ”doktorand” är ett ”gränstillstånd” vars egenskaper hela tiden måste inneslutas i en sociokulturellt accepterad form, men detta manifesteras samtidigt på olika sätt i olika sociokulturella miljöer. Inom humaniora tycks den sociokulturella närmiljön sätta upp och kontrollera klassifikationssystemets gränser. Inom naturvetenskap verkar en betydande del av den sociokulturella kontrollen att ”delegeras”, via nätverket, till tidskriftsmarknaden. Kategorin ”doktorand” bestäms dock i den vardagliga forskningspraktiken på institutionerna. Samhällsvetenskaperna tycks pendla mellan de ytterligheter som representeras av humaniora och naturvetenskap.
- Positionering är beroende av kön – ”kvinnlig doktorand” är ett ”dubbelt gränstillstånd” vilket kommer till uttryck i att kvinnliga doktoranders subjektiva positioner verkar vara ”instabilare” än manliga doktoranders.

> Konkreta exempel varierar dock med sociokulturell miljö – huruvida ”genus” är en sociokulturellt accepterad och igenkänd kategori eller ej – samt med ”utblick” – ”genusmedvetenhet” kan vara resultat av att det subjektiva koordinatsystemet koordineras med ”sekundära” nätverk där genus utgör en nod.

Denna formalisering av de viktigaste slutsatserna utgör dock inte tillräcklig grund för att avsluta diskussionen. Jag har i avhandlingen även strävat efter att sätta in fenomenet forskares socialisation i ett vidare samhälleligt sammanhang, bland annat genom den systemorienterade beskrivningen i kapitel 2, och det skulle kännas försumligt att inte diskutera de insikter vi har nått i relation därtill. Nästa avsnitt ägnas därför åt en diskussion kring studien och dess anknytning till, och konsekvenser för, forskningspolitiken.

Forskningspolitiska funderingar

I kapitel 2 konstaterade jag att forskningspolitiska insatser för det mesta baseras på analyser av vetenskap och forskning ur ett systemperspektiv. Jag menade vidare att det behövs en livsvärldsförståelse av forskningspraktiken och forskares socialisation, eftersom politiska åtgärder får återverkningar på praktiken och därmed på forskares livsvärldar. Under analysen har vi också sett hur systemet ”tar sig in” i livsvärlden genom diskurser om ”publicera eller gå under”, ”jämlikhet mellan könen” samt ”vetenskapens autonomi”. Dessa ”systemdiskursers” förmåga att få fäste i praktiken, och i den enskilda individens subjektiva medvetenhet om praktiken, är dock avhängig den sociokulturella miljöns intersubjektiva medvetenhet om ”praktikens mening”.

Kan då de resultat jag har nått beträffande forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen bidra till insikter som skulle kunna nyansera framtida forskningspolitiska analyser och insatser? Kanske. Frågan är i alla fall värd att ta upp till diskussion. Innan jag tar mig an den diskussionen är jag dock manad att beröra studiens begränsningar vad gäller omfattning och räckvidd.

På ett sätt är studien tämligen omfattande. Jag har närmat mig fenomenet forskares socialisation från såväl metateoretiskt som empiriskt håll och avhandlingens struktur ser ut därefter. Efter den introducerande beskrivningen av problemet tog jag mig an systemperspektivet i syfte att motivera behovet av ett livsvärldsperspektiv. Analysen av forskningspolitiken, vägledd av systemperspektivet, gjordes i första hand för att inrama den fortsatta livsvärldsdiskussio-

nen. I och med kapitlet ”Mellanspel på metanivå” gjordes en tvär gir i livsvärldsteoretisk riktning och avhandlingen byggdes på sätt och vis upp på nytt, utifrån andra begreppsliga grunder. Denna manöver innebar att vissa frågeställningar lämnades ”hängande i luften”. I viss mån fick frågorna sitt svar i början av kapitel 4, när de tre ”systemdiskurserna” destillerades ut ur intervjumaterialet. Den omedelbara forskningspolitiska anknytningen lämnades dock därhän.

På ett annat sätt är studien ytterst begränsad. Det empiriska underlaget är litet, vilket naturligtvis är ett resultat av studiens syfte och perspektiv, och det är därför svårt att säga någonting om doktorander i allmänhet. Dessutom är *inte* forskares socialisation detsamma som forskarutbildning. I inledningskapitlet benämnde jag visserligen forskares socialisation som den ”begreppsliga kortformen för forskarutbildning”, men jag gjorde det med reservation. Att jag har fokuserat på doktorander är främst ett uttryck för min strävan efter att konstruera ett avgränsat och forskningsbart ”fall”. Forskares socialisation som ett livsvärldsteoretiskt fenomen, när doktorander utgör den empiriska måltavlan, måste med nödvändighet, under nämnda förutsättningar, förstås utifrån den socialiserade doktorandens perspektiv. Hade min ambition i stället varit att studera forskarutbildning, skulle jag förmodligen även ha varit tvungen att inkludera handledare, prefekter och andra berörda parter i urvalet. Det har jag av angivna anledningar inte gjort, och jag kan bara uttala mig om forskarutbildning och forskningspolitiska konsekvenser på basis av mina slutsatser om doktorander. Detta sagt ifall någon läsare skulle uppfatta bilden av forskarutbildningen, som trots allt faller ut ur intervjuerna och analysen, som ”skev”. Att i detta skede korrigera bilden står helt enkelt inte i min makt. Jag kan endast konstatera de begränsningar som följer av min design.

Nu kan vi gå vidare med de forskningspolitiska funderingarna.

För att inte avvika från avhandlingsämnet tar jag utgångspunkt i de nya direktiven för forskarutbildning, det vill säga kraven på att forskarutbildningen ska klaras av på fyra år och att doktorander ska garanteras försörjning från institutionernas sida. Detta är ett politiskt påfund som bygger på naturvetenskapliga förhållanden och ideal. Ungefär så har jag uttryckt mig tidigare i avhandlingen och det står jag fortfarande fast vid. De resultat jag fann utifrån intervjuerna med Nicklas och Nina pekar också på att denna modell, och dessa villkor för forskarutbildning, länge har varit en realitet på deras institution. Inom humaniora verkar det snarare ha existerat ett ideal om ”avhandlingen som livstidsprojekt” och det är bland annat för att komma till rätta med de långa utbildningstider som följer av detta ideal som de nya direktiven har utformats.

Jag vet att det låter som en truism, men forskarutbildning enligt de nya direktiven fungerar uppenbarligen bäst inom naturvetenskaperna och de ”hårda”

samhällsvetenskaperna där formerna och förutsättningarna för forskning och publicering underlättar avgränsning och genomförande av tidseffektiva doktorandprojekt. Det som i de flesta fall förenar dessa discipliner är en teoretisk samsyn, ett ”normalvetenskapligt” arbetssätt samt en väldefinierad och fungerande tidskriftsmarknad. Inom humaniora och ”mjukare” samhällsvetenskaper, däremot, är den teoretiska basen allt som oftast heterogen och metoderna mer beroende av att uttryckas och utvecklas i text. Behovet av kontextualisering genom omfattande fallbeskrivningar medför dessutom att presentationen av resultat tarvar mer utrymme än vad de flesta tidskrifter tillåter. I korthet: De sistnämnda disciplinerna bör inte nämnas i samma andetag som naturvetenskap eller ”naturvetenskapliga” samhällsvetenskaper. Införandet av *en* modell för forskarutbildning får därför olika konsekvenser inom olika discipliner.

Från forskningspolitiskt håll har det förvisso också levererats insikter om att arbetsformerna antar olika skepnader inom olika vetenskapsområden, men dessa insikter har tyvärr ofta vilat på traditionella idéer om forskning och vetenskap. Naturvetare antas vara ”grupparbetare” medan humanister och, i något mindre utsträckning, samhällsvetare sägs vara ”ensamvargar”. Som vi har sett äger dessa föreställningar viss giltighet, men variationen inom olika fakultetsområden är så pass stor att det är svårt att finna enhetliga mönster. Vi har till exempel mött institutionsmiljöer som inte på något enkelt sätt, vad gäller arbetsformer, låter sig klassificeras enligt gängse fakultetskaraktäristika. Natalies institution, till exempel, är teknisk-/naturvetenskaplig men hennes berättelser vittnar om att institutionen lika gärna kan klassificeras som ”samhällsvetenskaplig”. Med den politiska blickens svepande rörelser över FoU-systemet tenderar praktikers sociokulturellt inramade meningssammanhang att förbises. Systemperspektivets överblick måste nyanseras med livsvärldsperspektivets fokusering och skärpedjup för att myriaden av praktiker och traditioner i vilka forskarutbildning äger rum ska kunna urskiljas.

Om man kan dra några forskningspolitiska slutsatser utifrån denna avhandling så är det just detta: Olika arbetssätt kräver olika former för forskarutbildning. Doktorander är forskare under tillblivelse, men deras initiativ och uppfinningsrikedom får samtidigt inte kväsas av rigida föreskrifter. Forskningens möjligheter att gå framåt, och därigenom berika samhället, motverkas ifall doktorandprojekten tvingas in i en stöpt form. Det är bra att ett öga hålls på genomströmningstiden och fyra år kan vara en vettig målsättning. Det finns dock ingenting som förhindrar att utbildningstiden tillåts variera för olika vetenskapsområden. Resultatet, ”output” i form av examinerade doktorer, skulle ju bli ungefär detsamma med den skillnaden att vissa doktorer, inom framförallt

samhällsvetenskap och humaniora, ”kommer ut” något senare än motsvarande årskull naturvetare.

Hur skulle då detta kunna administreras? För det första måste nog behovet av tid och resurser för enskilda doktorandprojekt bedömas på institutionsnivå. Finansieringskravet är i huvudsak bra, men det borde vara mer flexibelt. Ofta tar det minst ett år, kanske två, innan ett humanistiskt eller samhällsvetenskapligt avhandlingsprojekt börjar ta form, och det är först då de reella resurskraven kan bestämmas. Fyra års försörjning kan utgöra grundbulten, och det är rimligen staten som ska stå för pengarna, men i de fall där fyra år inte räcker till borde mer pengar finnas tillgängliga. Varför inte FRED, ett ForskningsRåd för Extrafinansiering av Doktorander? Det skulle också kunna lösas genom nya beredningsgrupper i befintliga forskningsråd, vilka kan samlas under akronymen BILLIG (Beredningsgrupper för Investeringar i Lagom Långa, Intressanta och Genomförbara doktorandprojekt). Varför inte öppna möjligheten för doktorander, tillsammans med handledare och institutioner, att efter högst tre år och på basis av uppnådda resultat söka pengar för förlängning av den direktfinansierade doktorandtiden med ett eller två år? Råden, eller beredningsgrupperna, kunde bestå av representanter för forskarsamhället med kompetens att bedöma huruvida ett doktorandprojekt motiverar finansiering utöver de fyra år som ingår i de fasta anslagen. Om detta praktiserades skulle blivande forskare också tränas i att söka forskningspengar vilket naturligtvis underlättar en fortsatt forskargärning.

Jag vet inte om förslaget är realistiskt eller ej. Jag ser det inte heller som min uppgift att föreslå konkreta forskningspolitiska åtgärder, endast att komplettera systemperspektivet med ett livsvärldstänkande. För ifall systemperspektivet, av ignorans eller andra anledningar, istället kombineras med idealiserade föreställningar om forskning och vetenskap, vilket skedde i bland annat ”Forskning 2000”, kan politiska åtgärder få ödesdigra konsekvenser för doktorander i vissa miljöer. Paradoxalt nog kan nämligen de senaste politiskt initierade forskarutbildningsreformerna sägas ha bidragit till den mångtydiga innebörden i kategorin ”doktorand”. Betoningen av genomströmning och effektivitet har resulterat i att doktorander, som tjänstekategori betraktad, avgränsats och synliggjorts i relation till andra tjänstekategorier, men de politiska insatserna har varken vägletts eller åtföljts av en tydlig föreställning om vad en doktorand *är*.

Jag tror att det är här vi finner det grundläggande problemet. Forskarutbildning handlar om så mycket mer än kvantitativa mål och genomströmningstid, det handlar också om pedagogik, och behovet av en formaliserad pedagogik accentueras när kostymen krymper. Vid Umeå universitet har man till exempel börjat erbjuda utbildning för handledare. Och det är nog väldigt bra, för handle-

daren, eller handledarna, är trots allt doktorandens vägledare genom forskarutbildningen. Vad är det då doktoranderna ska lära sig? Vissa delar kan specificeras, exempelvis avvägningen mellan kurspoäng och avhandlingspoäng eller fördelningen mellan obligatoriska och fritt valda kurser. Själva innehållet, det ämnesmässiga stoffet, måste dock bestämmas så nära den konkreta forskningspraktiken som möjligt. Problemet är därmed att i tillräcklig grad samordna forskarutbildningen *och* samtidigt lämna utrymme för olika discipliner och institutioner att fylla den med relevant innehåll. Lägg därtill den variation i förutsättningar och arbetsformer som följer av traditioner inom olika discipliner och vetenskapsområden, och vi börjar ana komplexiteten i uppgiften. Vad jag hoppas ha belyst är några aspekter av de skilda ”verkligheter” som skapar mening och sammanhang i doktoranders mångfacetterade livsvärldar.

Det finns dock en minsta gemensam nämnare, en nyckel som kan låsa upp möjligheten till en bättre forskarutbildning. Förutsättningen för en fungerande pedagogik för forskarutbildningen är specificerade krav på önskat resultat vilket bland annat innefattar en bestämning av vad en färdig forskare är. Som vi snart ska se är dock detta lättare sagt än gjort.

Forskares socialisation i termer av positionering är förknippad med osäkerhet, och osäkerheten verkar i mångt och mycket bottna i att ingen, vare sig doktorander, institutioner eller politiker, egentligen vet vad som menas med ”doktorand”. Doktoranders positionering som osäkra och utsatta måste med andra ord också förstås i relation till de ”gränstillstånd” som har blottlagts i analysen, och jag ska nu ta vid där jag så abrupt avslutade diskussionen i förra kapitlet. Varför framstår ”doktorand” och ”kvinna” som gränstillstånd, och kan osäkerheten i dessa positioner kopplas till den vaga, men seglivade, myten om ”forskaren som geni”?

Funderingar kring ”forskarmyten” och forskningens legitimitet

Vad är en forskare? Myten, som ingen säger sig tro på men som ständigt gör sig påmind i skiftande sammanhang, beskriver forskaren som ett ensamt geni, och av traditionen en man, alltså någonting man är och aldrig kan bli om man inte har rätt förutsättningar redan från början. Jag talar med andra ord om en föreställning som uppbärs och förmedlas av det jag tidigare benämnde diskursen om ”vetenskapens autonomi”, det vill säga den alltjämt förhärskande föreställningen om vetenskap som någonting unikt i relation till andra samhälleliga om-

råden och aktiviteter. Den motsatta beskrivningen, eller avfärdandet av myten, kan relateras till den allt mer omfattande avtäckningen av vetenskapen som en sociokulturell aktivitet, jämförbar med vilken annan mänsklig praktik som helst. Det kunskapssociologiska projektet, om vi nu kan kalla det projekt, har alltefter-som kommit att problematisera vetenskapen och dess resultat. Allt det som forskningspraktiken resulterar i, alltså även forskares – och andra människors – föreställningar om vetenskap, har beskrivits som sociokulturellt framförhandlade överenskommelser om sakernas tillstånd. En följd av detta borde vara att även ”forskare” problematiseras och görs till föremål för analys. Så har naturligtvis skett i stor omfattning, men när det gäller socialisation har inte mycket hänt. Om vi tar fasta på vetenskaps-/kunskapssociologins insikter beträffande forskningens sociokulturella grunder så bör vi också kunna förstå ”forskare” som vilken social aktör som helst.

Under hela avhandlingsarbetet har jag låtit mig vägledas av detta tänkande, och jag har vid flera tillfällen använt termen ”produkt” när jag har diskuterat forskare som resultat av forskarutbildningspraktiken. Forskare produceras, det tror jag de flesta kan skriva under på, och med produkten följer de föreställningar om vad en forskare är som sedan vägleder, och upprätthålls i, forskningspraktiken. Som doktorand lär man sig ett arbete, man lär sig ett hantverk och man lär sig att hantera de verktyg som finns tillgängliga. Förutom detta lär man sig också att forskaren *inte* är detsamma som myten om det ensamma geniet, det visar sig tydligt i intervjumaterialet och vi såg bland annat ett exempel på detta när Håkan beskrev denna myt i negativa termer. Men lär man sig egentligen vad en forskare *är*? Myten existerar, och den tål att negeras, men kan den ersättas med en för samtliga inblandade acceptabel och relevant beskrivning av forskaren som vilken annan hantverkare som helst? Knappast, eftersom det skulle kunna eliminera mycket av den legitimitet forskare åtnjuter som det moderna samhällets ”sanningssägare”, med förmodad förmåga att komma närmare ”verkligheten” än vad som är möjligt för andra människor. Vetenskapens legitimitet som ”expertis” bygger i stor utsträckning på att inte människor i gemen, och kanske inte heller forskarna själva, vet vad ”forskare” är. Det kan hända att jag uttrycker mig konspiratoriskt, att jag famlar mig fram på lösa grunder, men jag tror likafullt att ”forskare” måste förstås som ett ”heligt ting” inneslutet i forskningspraktiken och skyddat från ”profanering”.

Det jag nu har sagt får också långtgående konsekvenser för vår förståelse av forskares socialisation. Ifall ”forskare”, när allt kommer omkring, någonstans i vårt kollektiva ”undermedvetna”, betraktas som någonting man *är*, hur ska då nya forskare rekryteras? Inte genom socialisation i alla fall, för hur ska denna socialisationsprocess kunna beskrivas så att den kan konkretiseras i utbildnings-

program och politiska direktiv för forskarutbildning? Men detta talar samtidigt emot våra erfarenheter, för forskarutbildning är ett faktum kringgärdad av strikta regelverk och uppmärksammad som en utbildning där de inblandades rättigheter och skyldigheter för närvarande diskuteras och problematiseras i mycket stor utsträckning. Doktorander mår dåligt, deras situation är ohållbar, speciellt nu när kraven på genomströmningstid och finansiering har skärpts; de undervisar för mycket och ägnar för lite tid åt den avhandling som så småningom ska göra dem till fullvärdiga forskare. Men återigen, vad är en ”forskare”? Vad är det doktorander blir, och varför kan inte alla finna sig tillrätta i sina strävanden efter detta slutmål?

Tänk er följande: Forskare socialiseras inte genom forskarutbildning, utan de väljs ut genom en obarmhärtig selektionsprocess: ”Släpp in så många aspiranter som möjligt i systemet och se vilka som klarar sig. De som inte finner sig tillrätta, som inte kan positionera sig i det sociokulturella nätverket, är knappast dugliga. Satsa pengarna på dem som överlever.” Hur låter det? Rått kanhända, men inte helt verklighetsfrämmande, för är inte detta den säkraste strategin för att garantera att ”forskare” kan bibehålla sin upphöjda status som ”heligt ting”? Om de doktorander som kan hantera osäkerheten i tillvaron antas vara värdiga forskare, om de som inte kan positionera sig i det sociokulturella landskapet mönstrar ut sig själva, då återstår så småningom en kader dugliga forskare med ”rätt” föreställningar om, och förhållningssätt till forskningspraktiken. Så skulle det kunna låta om vi hade möjlighet att avlyssna det som *inte* uttalas, och kanske inte ens tänks, när forskarutbildningen diskuteras i olika sammanhang, allra minst bland de politiker vars uppgift det är att bestämma ramarna, målen och inriktningen för universiteten. Forskningspolitikens systemseende sätter helt enkelt stopp för nödvändiga insikter i vardagliga forskningspraktiker och enskilda doktoranders livsvärldar.

Att doktorander mår dåligt och har en besvärlig situation, beror inte bara på organisatoriska och utbildningsmässiga brister, det beror också på att ”doktorand” är en svårbestämd position, både subjektivt och sociokulturellt. Ingen vill veta vad ”doktorand” är, för det skulle i sin tur medföra att man måste bestämma vad ”forskare” är. ”Doktorand” är ett ”gränsobjekt” som hela tiden tangerar ”forskare” vars status som ”heligt ting” hotas om uppslutningen kring dess betydelse rubbas. ”Kvinnlig doktorand” blir därmed ett dubbelt gränstillstånd eftersom det inte bara tangerar ”forskare”, utan även forskning som en traditionell manlig domän. Vi har vid flera tillfällen fått inblick i positionen ”genusmedveten, vetenskapskritisk, kvinnlig doktorand” samt diskuterat dess fragilitet, och detta kan, vill jag nu påstå, förstås i relation till den ”fara” som

uppstår när positionen aktiveras i ”fel” sociokulturella sammanhang och vid ”fel” tidpunkt.

Ja, jag spekulerar. Jag går medvetet för långt i mina funderingar, men jag hoppas att det i sin tur kan underblåsa en diskussion om forskarutbildning och forskares socialisation som inkluderar mer än ekonomiska förutsättningar och organisatoriska lösningar. En fungerande forskarutbildning förutsätter också problematisering av traditionella föreställningar om vetenskap och forskning, frågan är bara vem eller vilka som skulle vilja initiera denna diskussion? Senare tiders kunskapssociologi skulle i alla fall kunna vara till gagn, så mycket är klart, och jag hoppas att detta framkommer av mina analyser och diskussioner.

Dessa funderingar får avsluta avhandlingen. Mitt svar på frågan om hur man blir forskare är levererat, och min förhoppning är att det kan ligga till grund för en ökad förståelse av forskares socialisation.

Epilog

Så här i avhandlingsarbetets elfte timme, innan orden tryter, medan det fortfarande finns möjlighet att lägga till eller dra ifrån, skulle jag vilja förtälja något om den tid som förflutit sedan intervjuerna ägde rum. Vad har hänt med de doktorander vi så sakteliga lärt känna i de lösryckta fragment av ord och meningar som efterhand bildat berättande gestalter? Jag vet en hel del och jag skulle gärna berätta allt. Min etiska plikt, att till varje pris så långt det bara är möjligt skydda mina intervjupersoner från identifikation, hindrar mig dock från att bli alltför närgången. De förtroenden jag har fått av dessa personer medger egentligen inga som helst befogenheter att yppa någonting som inte har fångats på band. Lite grann anser jag mig dock kunna avslöja, men det får ske under ordnade former där inte ens de fingerade namnen förekommer.

Egentligen har det nog gått ganska bra för doktoranderna. Precis som det för det mesta gör för människor i gemen. Det brukar lösa sig på något sätt. Tre har disputerat, två naturvetare och en samhällsvetare. Jag satt förresten med och lyssnade under en av disputationerna. Trots mina ringa kunskaper i det naturvetenskapliga ämne som avhandlades så tyckte jag nog ändå att doktoranden klarade sig bra. Men jag kommer förmodligen aldrig att glömma den kommentar jag fick efteråt: ”Det här är den värsta dan i mitt liv!” Uppenbart stressad och uppriven efter slutspurten inför den stora dagen konstaterade doktoranden alltså detta: ”Den värsta dan i mitt liv!” För det mesta brukar ju hågkomsten av disputationsdagen beskrivas med ord som ”ett oförglömligt minne” eller ”en av de bästa dagarna i livet”, och det är möjligt att doktoranden nu minns den dagen i ett annat ljus. Det kanske berodde på vår relation. Jag kanske fick fortsatt förtroende att ta del av det som ibland tänks, men inte bör sägas, direkt efter en disputationsakt? Vad vet jag.

En av samhällsvetarna har hoppat av och lämnat sin institution, men lyckligtvis funnit sig tillrätta på en helt annan institution i en helt annan stad och där

fortsatt sin strävan efter att disputera. De övriga ser jag ibland i korridorer, i biblioteket, i något av universitetets kaféer eller genom fönstret till mitt arbetsrum när de går till och från arbetet. En del av dem samspråkar jag med emellanåt. Vi brukar då utbyta några ord om hur det går för oss, med avhandlingen och forskarutbildningen. Ni vet, sånt man som doktorander gärna pratar om. Jag tror att det går bra. För en av dem som jag ibland pratar med börjar tiden rinna ut, men manuset är tydligen på gång. Andra, som jag bara ser, rör sig och tar plats på ett hemvant sätt. Det går nog ganska bra.

Jag kan inte säga att jag är förvånad över de livets vändningar jag understundom, direkt eller indirekt nått kännedom om. Doktorandernas akademiska öden stämmer tämligen väl överens med de möjligheter och begränsningar de tillskrev sig själva under intervjuerna. Det finns undantag och det är jag glad för. Två av doktoranderna som jag trodde var på väg att mönstra av verkar nämligen ha funnit sig till rätta.

På något outgrundligt sätt har dock de flesta lyckats förutsäga sina egna framtider. Men, som jag gång på gång har upprepat i min avhandling, man ska noga akta sig för att med facit i hand uttala sig om vad personer i tidigare skeden av livet visste.

Nåväl, min egen tid rinner iväg och snart ska jag själv disputera med hjälp av denna avhandling. Jag vill därför definitivt sätta punkt med följande ord: Hanna, Helene, Håkan, Natalie, Nicklas, Nina, Samuel, Sture och Susanna, var ni än befinner er just nu, om ni läser detta, så tack! Av hela mitt hjärta, med all den uppriktighet jag kan uppbåda tackar jag er för den kunskap och erfarenhet ni så villigt och öppenhjärtigt delat med er av. Utan er hade jag aldrig kommit så här långt och jag hoppas att jag, i min tur, har förvaltat det förtroende ni en gång gav mig.

Referenser

Alexandersson, M (1994). Den fenomenografiska forskningsansatsens fokus. I: B Starrin & P-G Svensson (Red). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.

Ashworth, P & Lucas, U (1998). What is the 'World' of Phenomenography? *Scandinavian Journal of Educational Research*, vol 42, no 4: 415-431.

Becher, T (1989). *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Cultures of Disciplines*. Milton Keynes & Bristol: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.

Bengtsson, J (1999). En livsvärldsansats för pedagogisk forskning. I: J Bengtsson (Red). *Med livsvärlden som grund*. Lund: Studentlitteratur.

----(Red) (1999). *Med livsvärlden som grund*. Lund: Studentlitteratur.

Benner, M (2001). Kontro*vers och konsensus: Vetenskap och politik i svenskt 1990-tal* (SISTER, Rapport 1). Nora: Bokförlaget nya doxa.

Berg, L-E (1998). Den sociala människan: Om den symboliska interaktionismen. I: P Månson (Red). *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Stockholm: Rabén Prisma.

Berger, P L & Luckmann, T (1966). *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Penguin Books.

Bloor, D (1991). *Knowledge and Social Imagery* (second edition). Chicago & London: The University of Chicago Press.

----(1982). Durkheim and Mauss Revisited: Classification and the Sociology of Knowledge. *Studies in History and Philosophy of Science*, vol 13, no 4: 267-297.

Bourdieu, P (1993). *Kultursociologiska texter*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

----(1990). *The Logic of Practice* (Book I; 3: Structures, habitus, practices). Stanford, California: Stanford University Press.

Braam, R R (1991). *Mapping of Science: Foci of Intellectual Interest in Scientific Litterature*. Leiden: DSWO Press.

Brante, T & Norman, H (1995). *Epidemisk masspsykos eller reell risk? En sociologisk studie av kontroversen kring elöverkänslighet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Brim Jr, O G (1966). Socialization Through the Life Cycle. I: O G Brim Jr & S Wheeler. *Socialization after Childhood: Two Essays*. New York, London & Sydney: John Wiley & Sons, Inc.

Brim Jr, O G & Wheeler, S (1966). *Socialization after Childhood: Two Essays*. New York, London & Sydney: John Wiley & Sons, Inc.

Callon, M (1995). Four Models for the Dynamics of Science. I: S Jasanoff, G E Markle, J C Petersen & T Pinch (Eds). *Handbook of Science and Technology Studies*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Callon, M, Law, J & Rip, A (Eds) (1986). *Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World*. London: Macmillan.

Callon, M & Latour, B (1992). Don't Throw the Baby Out with the Bath Scool! A Reply to Collins and Yearly. I: A Pickering (Ed). *Science as Practice and Culture*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Collins, H M (1975). The Seven Sexes: A Study in the Sociology of a Phenomenon, or the Replication of Experiments in Physics. *Sociology*, 9 (2), May; 205-24.

Collins, H M & Pinch T (2000). *The Golem: What You Should Know about Science. Second Edition* (Canto version). Cambridge: Cambridge University Press.

----(1993). *The Golem: What Everyone Should Know about Science.* Cambridge: Cambridge University Press.

Coser, L A & Rosenberg, B (Eds) (1967). *Sociological Theory: A Book of Readings. Second Edition*. Toronto, Ontario: Collier-Macmillan Student Editions.

Courtial, J-P & Law, J (1989). A Co-Word Study of Artificial Intelligence. *Social Studies of Science*, vol 19; 301-11.

Danell, R, Engwall, L & Persson, O (2001). On the Shoulders of Giants: The Intellectual Base of Organization Theory and Behaviour. I: R Danell. *Internationalization and Homogenization*. Umeå: Doktorsavhandling från Sociologiska institutionen, Umeå universitet.

Delamont, S (1987). Three Blind Spots? A Comment on the Sociology of Science by a Puzzled Outsider. *Social Studies of Science*, vol 17; 163-170.

Delamont, S & Atkinson, P (2001). Doctoring Uncertainty: Mastering Craft Knowledge. *Social Studies of Science*, vol 31, no 1 (February), 87-107.

Delamont, S, Atkinson, P & Parry, O (1997). Critical Mass and Doctoral Research: reflections on the Harris Report. *Studies in Higher Education*, vol 22, no 3: 319-331.

Delamont, S, Parry, O & Atkinson, P (1997). Critical Mass and Pedagogic Continuity: studies in academid habitus. *Brittish Journal of Sociology of Education*, vol 18, no 4: 533-549.

Douglas, M (1975). *Implicit Meanings: Essays in Anthropology*. London & New York: Routledge.

----(1966). *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London, Boston & Henley: Ark Paperbacks.

Ds 1996:35. *Studiefinansiering och examina i forskarutbildningen*. Utbildningsdepartementet.

Durkheim, E & Mauss, M (1963). *Primitive Classification*. Chicago: The University of Chicago Press.

Durkheim, E (2000). The Rules of Sociological Method: What is a Social Fact? I: Farganis, J (Ed). *Readings in Social Theory: The Classic Tradition to Post-Modernism* (Third Edition). London: McGraw-Hill.

----(1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo & singapore: The Free Press.

Elliott, A (Ed) (1999). *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.

Engelhardt Jr, H T & Caplan, A L (Eds) (1987). *Scientific Controversies. Case Studies in the Resolution and Closure of Disputes in Science and Technology*. Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne & Sydney: Cambridge University Press.

Farganis, J (Ed) (2000). *Readings in Social Theory: The Classic Tradition to Post-Modernism* (Third Edition). London: McGraw-Hill.

Foucault, M (1997). *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.

----(1994). *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag.

----(1993). *Diskursens ordning.* (Installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970). Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

----(1980). *Sexualitetens historia.1 Viljan att veta*. Stockholm: Gidlunds

Fujimura, J H (1992). Crafting Science: Standardized Packages, Boundary Objects, and "Translation". I: A Pickering (Ed). *Science as Practice and Culture*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Fuller, S (2000). *The Governance of Science*. Buckingham & Philadelphia: Open University press.

----(1999). Is Sciens Studies Lost in the Kuhnian Plot?: On the Way Back from Paradigms to Movements. *Science as Culture*, vol 8, no 4: 405-435.

----(1993). *Philosophy of Science and its Discontents. Second Edition*. New York & London: The Guilford Press.

Gerholm, T (1985). On Tacit Knowledge in Academia. I: L Gustavsson (Ed). *On Communication, 3: Selected papers from a seminar arranged by the De-*

partment of Communication Studies, on 24-25 May, 1984. Linköping: University of Linköping, Department of Communication Studies.

Gerholm, L & Gerholm, T (1992). *Doktorshatten: En studie av forskarutbildningen inom sex discipliner vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlssons.

Gibbons, M, Limoges, C, Nowotny, H, Schwartzman, S, Scott, P & Trow, M (1994). *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Society*. London: Sage Publications.

Giddens, A (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

----(1984). *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.

Gustavsson, L (Ed) (1985). *On Communication, 3: Selected papers from a seminar arranged by the Department of Communication Studies, on 24-25 May, 1984*. Linköping: University of Linköping, Department of Communication Studies.

Habermas, J (1989). *The Theory of Communicative Action. Volume Two. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. (Kap VI. Intermediate Reflections: System and Lifeworld) Boston: Beacon Press.

Hacking, I (1992). The Self-Vindication of the Laboratory Sciences. I: A Pickering (Ed). *Science as Practice and Culture*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Harding, S (1998). *Is Science Multicultural? Postcolonialisms, Feminisms, and Epistemologies*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.

Hess, D (1997). *Science Studies. An Advanced Introduction*. New York & London: New York University Press.

Hesse, M (1974). *The Structure of Scientific Inference*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Husserl, E (1989). *Fenomenologins idé*. Göteborg: Daidalos.

Jasanoff, S, Markle, G E, Petersen, J C & Pinch, T (Eds) (1995). *Handbook of Science and Technology Studies*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Karlsson, P & Melin, G (1998). Vetenskap år 2000. Om den moderna forskningens villkor. *Tvärsnitt*, nr 1, årg 20: 52-61.

Kecskemeti, P (Ed) (1952). *Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works of Karl Mannheim, Volume Five*. Routledge & Kegan Paul.

Knorr Cetina, K (1994). Primitive Classification and Postmodernity: Towards a Sociological Notion of Fiction. *Theory, Culture and Society*, vol 11; 1-22.

Kroksmark, T (1987). *Fenomenografisk didaktik*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Kroksmark, T (1986). *Livsvärlden. Noteringar på vägen mot en ontologi för fenomenografisk forskning*. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för pedagogik.

Kuhn, T (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.

Kyvik, S (1995). Are big university departments better than small ones? *Higher Education*, 30: 295-304.

Latour, B (2000). When things strikes back: a possible contribution of 'science studies' to the social sciences. *Brittish Journal of Sociology*, vol 51, no 1; 107-133.

----(1992). One More Turn After the Social Turn. I: E McMullin (Ed). *The Social Dimensions of Science*. Indiana: Notre Dame.

----(1987). *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers Through society*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.

Latour, B & Woolgar, S (1986). *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts* (Second Edition). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Law, J, Bauin, S, Courtial, J-P & Whittaker J (1988). Policy and the Mapping of Scientific Change: A Co-Word Analysis of Research into Environmental Acidification. *Scientometrics*, vol 14, no 3-4; 251-264.

Lincoln, Y S & Guba, E G (1985). *Naturalistic Inquiry*. London: Sage Publications.

Lonkila, M & Harmo, T (1999). Toward Computer-Assisted Qalitative Network Analysis. *Connections*, vol 22, no 1; 52-61.

Luhmann, N (1999). The Concept of Society. I: A Elliott (Ed). *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishers.

Lundgren, B (Red) (2002). *Akademiska kultur: Vetenskapsmiljöer i kulturanalytisk belysning*. Stockholm: Carlssons.

Lynch, M & Bogen, D (1997). Sociology's Asociological ”Core”: An Examination of Textbook Sociology in Light of the Sociology of Scientific Knowledge. *American Sociological Review*, Vol 62 (June); 481-493.

May, T (1996). *Situating Social Theory*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.

Mannheim, K (1960). *Ideology and Utopia*. London: Routledge & Kegan Paul.

----(1952). The Problem of a Sociology of Knowledge. I: P Kecskemeti (Ed). *Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works of Karl Mannheim, Volume Five*. Routledge & Kegan Paul.

McMullin, E (Ed) (1992). *The Social Dimensions of Science*. Indiana: Notre Dame

Mead, G H (1967). *Mind, Self, & Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist* (Edited and With an Introduction by Charles W Morris). Chicago & London: The University of Chicago Press.

Melin, G & Persson, O (1997). Hotel Cosmopolitan. A Bibliometric Study of Collaboration at Some European Universities. *Journal of the American Society for Information Science* (JASIS), vol 49.

Merriam, S B (1988). *Case Study Research in Education. A Qualitative Approach*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Merton, R K (1973). *The Sociology of Science. Theoretical and Empirial Investigations*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

----(1968). *Social Theory and Social Structure* (1968 Enlarged Edition). New York & London: The Free Press.

Miles, M B & Huberman, A M (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (Second Edition). Thousand Oaks, London & New Delhi: Sage Publications.

Månson, P (Red) (1998). *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Stockholm: Rabén Prisma.

Mählck, P (2003). *Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality*. Umeå: Doctoral Thesis at the Department of Sociology, Umeå University.

Mählck, P & Karlsson, P (2003). Subject Positions: From Maps to Discourses in Academic Workplaces. I: P Mählck. *Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality*. Umeå: Doctoral Thesis at the Department of Sociology, Umeå University.

Nead, L (1992). *The Female Nude: Art, Obscenity and Sexuality*. London & New York: Routledge.

Needham, R (1963). Introduction. I: E Durkheim & M Mauss. *Primitive Classification*. Chicago: The University of Chicago Press.

Parry, O, Atkinson, P & Delamont, S (1997). The Structure of Ph.D. Research (research note). *Sociology*, vol 31, no 1: 121-129.

Parsons, T (1977). *Social Systems and the Evolution of Action Theory*. New York: The Free Press.

Patton, M Q (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Newbury Park, London & New Delhi: Sage Publications.

Persson, O (1991). *Forskning i bibliometrisk belysning*. Umea: INUM.

Pickering, A (1995). *The Mangle of Practice. Time, Agency & Science*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Pickering, A (Ed) (1992). *Science as Practice and Culture*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Price, D de S (1986). *Little Science, Big Science…and Beyond*. New York: Columbia University Press.

Prop 1998/99:94. *Vissa forskningsfrågor*. (Regeringens proposition 1998/99:94)

Prop 1997/98:1. *Budgetpropositionen för 1998*. (Regeringens proposition 1997/98:1)

Prop 1996/97:5. *Forskning och samhälle*. (Regeringens proposition 1996/97:5)

Rigné, E M (1998). Kunskaps- och vetenskapssociologi. I: P Månson (Red). *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Stockholm: Rabén Prisma.

Rip, A & Courtial, J-P (1984). Co-Word Maps of Biotechnology: An Exampel of Cognitive Scientometrics. *Scientometrics*, vol 6, no 6; 381-400.

Ritzer, G (1996). *Sociological Theory* (Fourth Edition). Singapore: McGraw-Hill Book Co.

Rorty, R (1997). *Kontingens, ironi och solidaritet*. Lund: Studentlitteratur.

SCB (2002). *Utbildningsstatistisk årsbok: Tabeller*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

----(2001). *Key figures in Research and Development (R&D) and information technologies (IT) in Sweden*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

----(1999a). Statliga anslag till forskning och utveckling 1999. *Statistiska meddelanden* U 17 SM 9901. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

----(1999b). Universitet och högskolor. Forskarutbildning: Nyantagna, registrerade och examinerade läsåret 1997/98. *Statistiska meddelanden* U 21 SM 9901. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Schutz, A (1967a). *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press.

----(1967b). On Multiple Realities. I: *Collected Papers, vol 1, The Problem of Social Reality* (207-259). The Hague: Martinus Nijhoff.

Shapin, S (1994). *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Smith, D E (1990a). *The Conceptual Practices of Power. A Feminist Sociology of Knowledge*. Boston: Northeastern University Press.

----(1990b). *Texts, Facts, and Femininity: Exploring the Relations of Ruling*. London & New York: Routledge.

SOU 1998:128. *Forskningspolitik*. Utbildningsdepartementet.

Starrin, B, Larsson, G, Dahlgren, L & Styrborn, S (1991). *Från upptäckt till presentation. Om kvalitativ metod och teorigenerering på empirisk grund*. Lund: Studentlitteratur.

Stern, P (1996). *Prisoners of the Crystal Palace. Mapping and Understanding the Social and Cognitive Organization of Scientific Research Fields*. Umeå: Boréa.

Strannegård, L (Red) (2003). *Avhandlingen: Om att formas till forskare*. Lund: Studentlitteratur.

Strauss, A & Corbin, J (1990). *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, London & New Delhi: Sage Publications.

Tijssen, R J W (1992). *Cartography of Science: Scientometric Mapping with Multidimensional Scaling Methods*. Leiden: DSWO Press.

Walford, G (1981). Classification and Framing in Postgraduate Education (symposium on postgraduate education). *Studies in Higher Education*, vol 6, no 2: 147-158.

----(1980). Why Physics Students Start Doctorates (research note). *Studies in Higher Education*, vol 5, no 1: 77-80.

Wallace, R A & Wolf, A (1995). *Contemporary Sociological Theory. Continuing The Classical Tradition. Fourth Edition*. Englewood Cliffs & New Jersey: Prentice Hall.

Webb, G (1997). Deconstructing Deep and Surface: Towards a Critique of Phenomenography. *Higher Education*, 33: 195-212.

Wennerås, C & Wold, A (1997). Nepotism and Sexism in Peer-Review. *Nature*, 387 (6631), May 22: 341-343.

Whitley, R (1984). *The Intellectual and Social Organization of the Sciences*. Oxford: Clarendon Press.

Wittgenstein, L (1998). *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell Publishers.

Woolgar, S (1988). *Science: the Very Idea*. London: Tavistock.

Wrong, D H (1967). The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology. I: L A Coser & B Rosenberg (Eds). *Sociological Theory: A Book of Readings. Second Edition*. Toronto, Ontario: Collier-Macmillan Student Editions.

Ziman, J (1994). *Prometheus Bound: Science in a dynamic steady state*. Camebridge: Camebridge University Press.

Summary

In English translation, the title of this thesis is: *Socialization of Researchers – the Sociology of Knowledge Visits the Lifeworlds of Doctoral Students*. Here the main results will be summarised under the following headings: "The Problem", "The Context", "The Perspective", "The Empirical Study" and "The Conclusions".

The Problem under investigation is the process of socialization that researchers undergo. This is a subject that touches upon a number of research traditions as well as other social, political, economical, etc, topics. First of all it is connected to sociological discussions about how human beings become parts of specific social and cultural contexts. The subject is also intimately related to science studies. How, and to some extent why, do certain people become scientists? My point of departure is the individual doctoral student's beliefs, experiences and understandings about him- or herself in relation to the milieu where he or she is educated and trained.

However, some representatives of science studies have contested the importance of the familiar organization of science. Gibbons et al (1994), for instance, speculate about a new order for knowledge production following the globalisation of the knowledge society. One consequence of "Mode 2" is the expected diminution of the traditional organization of universities and departments. My argument is that "Mode 2" is a highly problematic notion, and that the university department is the primary location for the socialization of researchers. With this move, the problem also becomes linked to the Swedish science policy debate about the training of researchers where one focal point in later years has been on limitations of the temporal frames for post-graduate education.

The general question I set out to answer is: "How do you become a researcher?" This is formalised into the aim of the study, which is *to increase our understanding of the socialization of researchers which is seen as a part of the*

practice of science, and to study this in relation to the environment that in a direct way constitutes the context where socialization takes place, i.e. the academic department. This aim can be broken down into two parts. First I strive to distinguish and define a lifeworld-perspective as opposed to a systems-perspective, and, secondly, to study the socialization of researchers through the use of qualitative interviews.

In the first chapter, the problem is introduced, demarcated and contextualised in a brief exposé on the traditions and discussions relevant for the thesis. To start with, the socialization of researchers reflects my own puzzlement about being a doctoral student and having become part of an environment with which I am trying to come to grips. The thesis is so to speak a reflexive endeavour, but my reflexivity is at the same time firmly anchored within the science studies tradition, mainly the "post-kuhnian" sociology of scientific knowledge. Socialization is a phenomenon that from time to time has been highlighted as an important issue for science studies, but it has seldom been explored in any elaborate way. I thereby take up a thread that was laid out by, first and foremost, Thomas Kuhn (1962) and David Bloor (1991).

The first chapter also contains a discussion of the concept of socialization in relation to sociology in general. In an attempt to escape the traditional "functionalist" notion of socialization as individual adjustment to a cohesive social world, socialization in this study is defined as a process in which both the socialised and the environment is subjected to change, at least in principle. With the help of science studies I argue that the socialization of researchers must be studied when and where it takes place, i.e. in relation to specific research practices and in real-time. The "real-time perspective" is borrowed from Andrew Pickering (1995), but at the same time I confer a shortcoming to his perspective. In short, this can be stated as an overestimation of scientific change. My argument is that science, at any given moment, is located in the intersection between stability and change, or tradition and renewal. This makes *time* an indispensable and structuring theoretical component in the thesis.

However important or fruitful the problem of science and socialization may be, not much has been done in terms of research. In science studies there is an almost complete void, but promising attempts have been made in other areas. In Sweden, studies of science and socialization have primarily been a task for anthropology and ethnography (Gerholm, 1985; Gerholm & Gerholm, 1992). Using concepts like "culture" or "tacit knowledge", these studies have shed some light upon the phenomenon of socialization. Nevertheless, a more rewarding starting point, I argue, is the concept of "practice", since it is in actual practices that aspects like culture and tacit knowledge derive their meaning.

Other promising attempts to study socialization in science have been made in Great Britain in the tradition of education/sociology of education (Delamont, Atkinson & Parry, 1997; Delamont, Parry & Atkinson, 1997; Parry, Atkinson & Delamont, 1997; Delamont & Atkinson, 2001). Heavily situated in the British science policy debate, however, the analyses in these studies become a little shallow.

This thesis can be understood as policy relevant, but the primary aim is not to contribute to the science policy debate. Instead, science policy is part of the context and the analysis should be understood in its own right, i.e. as an attempt to fill part of the void in science studies concerning the socialization of researchers.

The Context in which this thesis should be understood is made up of both political and theoretical discussions. In an attempt to contextualise the analysis in broader terms, I take the Swedish science policy propositions from the later part of the 1990s as my point of departure. The theoretical frame is "science as a system", since this is the uncontested perspective guiding political analyses of R&D. As far as I can see, science policy in Sweden (and in many other countries), during this period in time, was rather heavily influenced by the notion of "Mode 2". I therefore discuss and criticise the insights from Gibbons et al. "Mode 2", I argue, is to be understood as a self-fulfilling prophecy, not an accurate analysis of research practices as they take place in space and time. The dilemma for science policy was this reliance on the notion of "Mode 2" and the distorted picture of scientific practices in different scientific areas and departments that followed from its application.

"Science", when conceptualised as a system, seems much more homogeneous than it in reality is. The new political directives for post-graduate education were modelled upon the natural sciences, but it was not accompanied by an analysis of the "day-to-day" practices in different milieus. The consequences of this political reform are hard to determine, but one can easily predict problems for departments, and doctoral students, within the humanities and many of the social sciences.

Having stated this, I go on to argue for the need of a lifeworld-perspective. The shortcomings of the systems-perspective are grave, and it must be balanced by a lifeworld-perspective in order to understand the socialization of researchers as part of different scientific practices. From this point on, I turn to doctoral students lifeworlds, which I initially define as the everyday worlds of researchers in different milieus.

The idea to contrast lifeworld and system is a loan from Jürgen Habermas (1989). In his treatment of the concepts, though, I locate a theoretical problem

labelled "Habermas dilemma". This means, in short, that sociological lifeworld-perspectives, as exemplified by the phenomenology of Alfred Shutz for instance, fall short of explaining everything that inconspicuously affects the lifeworld from "the outside". The phenomenological lifeworld-perspective is an "internal" perspective and the point of departure is always, according to Habermas, the individual consciousness. Setting out from consciousness means that no phenomena in the "objective", "social" or "subjective" worlds can be adequately grasped by sociological analyses. Habermas' own solution is to define the lifeworld as communication, language and culture, and to understand society as, at the same time, both lifeworld *and* system.

Furthermore, Habermas defines the modern world as marked by a colonization of the lifeworld by the system. This is an interesting idea that in this thesis is transposed onto an empirical task: are there indications of "system-discourses" in the interviews?

The perspective of this thesis is elaborated in an intermediary "meta-theoretical" discussion aiming at the creation of a lifeworld-perspective suitable for analysing and understanding the socialization of researchers. An alternative solution of "Habermas dilemma" is the analytical task that occupies my interest in the discussion. My aim is to "save" a phenomenologically informed lifeworld-perspective from the critique of Habermas, without having to rely on his own solution, which I initially conclude as insufficient. As in his case, *language* is the key, but Habermas' "modern" outlook is at the same time substituted for a more "post-modern" understanding of "language as reality". To a great extent, I consult Doroty E Smith (1990a; 1990b), the feminist sociologist of knowledge, for guidance. Knowlege, everyday and scientific, as well as language has to be understood in relation to practices and my conceptual exploration starts out from Andrew Pickering's analysis and definition of scientific practices.

With Pickering, scientific practice becomes "cultural extension". Scientific *culture*, as defined by Pickering, is all the "made things" of science. Not only knowledge, but also machines and social organization fall under the concept of culture. An important insight from Pickering, however, is that for this to be properly understood, one must look at scientific practices in "real-time", when they are being carried out. Then, and only then, does the "mangle of practice" make analytical sense. When studied in real-time, all aspects of scientific practices are subjected to the possibility of change. In "the dance of agency", material and human agency are emergently intertwined in practice and they reciprocally affect one another. Human intentions are never given, they have to be understood in relation to how machines and natural objects "respond" to human

actions. In this way science, in Pickering's view, is "truly open ended", and the stabilization following from an experiment can never be determined in advance.

So far, so good, but what about the seemingly stable aspects of scientific practices? The organization is more or less the same as it was a hundred years ago, and I find it necessary to further emphasise stability. The problem with Pickering's analysis, as far as I can see, is the confusion of human intentions and the consequences of their practices. No matter what intentions scientists cling to, the consequences of their practices can never be known in advance. This is the case for both change *and* stability.

With Alfred Schutz (1967a; 1967b) the distinction between intentions for action and the consequences of action can be elaborated. According to Schutz, human intentions must be understood in the light of his or her lived experience. Intentional action is embedded in a continual flow of "internal time", i.e. in an individual's *stream of consciousness*. This also includes *meaning*. Meaning can only be conferred in retrospect, when an action, or part of an action, is over and done with, possible to demarcate and to observe in the light of the experiences of a human being. The consequences of action are so to speak hidden from the intentionally acting individual. Starting out from a lifeworld-perspective means to carefully distinguish between intentions and consequences of action. Trivial as it may seem, when observed in "real-time", the individual always acts from what he or she knows from earlier and similar situations.

I then go on with a discussion about the *social* lifeworld. For Schutz, the lifeworld spreads out from the consciousness of the living, experiencing ego, and two or more individuals can share the same coordinates when they find themselves in the same location in time and space. Problematic in this is that Schutz seems to take the inter-subjective, social character of the lifeworld for granted. Something is missing if different individual's lifeworlds are to be theoretically integrated.

With Doroty E Smith language is introduced as the key to a proper understanding of the social character of the lifeworld. Language, social and inter-subjective as it is, mediates between an individual consciousness and socio-cultural knowledge. Linguistically based everyday knowledge is something different from subjective consciousness, and the lifeworld becomes social as soon as the individual starts to reflect on his or her experiences. Here I also introduce *practice* as the fundament for making sense of time and language as structuring theoretical components. Practice is used to denote human agency in a given context and in relation to a given object of action. It also includes social organization and the participant's knowledge and understanding of what they are doing. Focusing on socio-cultural practices makes it possible to illuminate

the ways in which human beings apprehend themselves, their environment – material, social and cultural – and themselves in relation to the environment. In other words, an indirect observation of the environment is possible.

I then turn, once again, to the concept of time, but now in relation to practice. Here I introduce the concepts of *institutionalised practice* and *emergent practice*. The first concept denotes the intentional acts of human beings when they are acting from a notion of the socio-cultural environment as given, inter-subjectively meaningful, "objective" and to be taken for granted. Emergent practice, on the other hand, denotes the "world in becoming", i.e. the consequences of human actions. Since consequences can only be grasped in retrospect, the emergent aspects of human practices are discernible only by means of reflection upon already elapsed episodes. In this way, the concept of time becomes extended to socio-cultural practices.

The meta-theoretical discussion is concluded with a definition of the lifeworld as a system of coordinates where the individual consciousness constitutes the *centre O*. In socio-cultural practices, however, the systems of coordinates of more than one person are integrated through language and by the fact that they are situated in the same intersection between institutionalised and emergent practice. The inter-subjective aspect of this is likened to a *network*, which means that human beings are *nodes* in complex social, cultural, material, etc, networks. Socialization, then, is the continual synchronization of an individual system of coordinates and a socio-culturally constructed network "here and now". This is to be understood as a continual process, or the never-ending *dialectic between resistance and accommodation* (Pickering 1994).

Accompanying the perspective are some methodological consequences. My own "standpoint" as a doctoral student makes it possible to "connect" to other doctoral students' systems of coordinates. From the fact that any given individual's system of coordinates always "hooks on to" one (or more) socio-cultural network(s), qualitative interviews make it possible to indirectly observe the network. The socio-cultural network thereby becomes susceptible to a lifeworld-theoretically informed empirical investigation. To put it more simply, this is my solution to "Habermas dilemma".

The Empirical Study, or the empirical part of the thesis, begins with some theoretical clarifications. Taking further advantage of the sociology of knowledge, inspired by the "later" Emil Durkheim, I extract analytical dimensions from the notion of *socio-cultural classifications*. Put in relation to the metaphors of systems of coordinates and network, socio-cultural classifications can constitute a conceptual bridge between subjective positions and socio-cultural environment. Since socio-cultural practices are built up around knowledge,

human beings as well as more materialised matters of practice are subsumed under the system of classification constructed and used in practice. To be a part of practice is to be a part of knowledge about that practice. But practices are wide-ranging, in respect to traditions and objects under study as well as to differences in stability, and socio-cultural classifications must be related to different forms of practice. A distinction between the sacred and the profane aspects of systems of classification is therefore introduced.

With Mary Douglas, the distinction between the sacred and the profane can be complemented with *boundary objects*. A boundary object is a thing, an idea or a human being that refutes classification according to the accepted system. Boundary objects are therefore treated with care and protected by those members of a socio-cultural milieu who possess "the right" of definition. Extending the discussion with a distinction between "normal" and "revolutionary" scientific practices (Kuhn, 1962) makes it possible to save the concept of boundary objects for those unstable classifications that are touched upon whenever differences of opinion arise in practice. Sacred things, on the other hand, denote those things that are hedged around and protected with great interests. In moments of "revolutionary" science when sacred things are contested, the socio-cultural milieu gets conflict-ridden. In theses cases the possibility of change is highly present. Important to remember, though, is that conflicts concerning sacred things as well as disputes about boundary objects always take place between at least two socio-cultural groups with different points of view.

In order to lay ground for an analytical understanding of people's relative positions in relation to the system of classification, *subject positions* are discussed with regard to different socio-cultural milieus. In milieus where classifications are stable, subject positions are likely to be stable as well. This is probably the case in scientific areas where ontological, epistemological and methodological matters are "black boxed". In more heterogeneous milieus, subject positions are more likely to be vulnerable. Regarding socialization, resistance stemming from confrontation with sacred things probably occurs more often in "heterogeneous" milieus. Accommodation, it follows, is thereby more likely to take the form of "exit" or radical socio-cultural change.

Last, but not least, this has to be anchored in the subjective motivation of researchers. The reciprocally connected concepts of a quest for merit and surveillance are introduced to denote the relationship between subjective motivation and socio-cultural control. Through publications researchers gain credibility and this is balanced up socio-culturally by peer-review. Perhaps most important, surveillance is internalised by disciplined members of scientific communities. Surveillance is a positive and creative force in itself.

With these analytical dimensions at hand, I go on to the analysis of the empirical material. The empirical material was collected through qualitative interviews with doctoral students from different departments, evenly distributed over the natural sciences, the humanities and the social sciences. All in all, nine persons where interviewed, five women and four men. The initial analysis of the material was conducted in accordance with the prescriptions of "grounded theory", subsumed under the label of "open coding". For this purpose a software for qualitative analysis called ATLAS.ti® was used. The subsequent analysis, however, follows a somewhat uncommon route. From ATLAS.ti® the coded material was imported to Bibexcel, a software for bibliometrical analyses, which made possible a co-occurrence analysis. By analysing co-occurrences of analytical codes and single words from the interviews, a two-dimensional representation was produced, which came to function as a "map" of the lifeworld. Through cluster analysis, seven "regions" of the lifeworld could be identified on the map and in the following analysis these regions were visited and explored with the help of the analytical dimensions just mentioned.

The first result emanating from the analysis is connected to the earlier discussion of the connection between system and lifeworld. Under the heading of "Three Colonising System Discourses", influences from the system are located in the interviews. First and foremost, the department seems to be the main determinant of the lifeworld. Nevertheless, the "discourses" of "publish or perish", "gender equality" and "the autonomy of science" are detected. These "system-discourse" are nourished, or gated, in practice, by the corresponding "myths" of "the thesis as a lifetime pursuit", "meritocracy" and "the scientist as a genius".

Turning to the "map", the analysis continues with a journey through the regions of "the academic world", "the thesis", "the existence as a doctoral student", "the socio-cultural milieu", "the gender structure" and the region of "the apprehension of science". With respect to these regions, the doctoral students "position" themselves by connecting to different aspects of the socio-cultural network. The concept, and notion, of *positioning* seems to be the middle-range equivalent to socialization as successive synchronization of subjective systems of coordinates and socio-cultural networks. When positioning themselves, doctoral students, at one and the same time, describe themselves, the socio-cultural milieu and themselves in relation to the environment. They express knowledge that can be connected to their location in given socio-cultural milieus, and they thereby construct themselves and their environments anew.

No matter if the interviewees talk about publications, social organization, teaching or research, their stories reveal how they position themselves at a given time and place. The map is given meaning and substance when regions are ex-

plored in relation to individual doctoral students' narratives. It is even possible to say that the map takes on new forms whenever the interviewees construct themselves and their socio-cultural surroundings.

Perhaps the most important finding is that "doctoral student" and "woman" are boundary objects with no definite definitions. It seems hard for the interviewees to position themselves as "doctoral students" and this is due to the fragility of the category. No one really knows what a doctoral student is, and this is further complicated if it is a "female doctoral student". Doctoral students both teach and do research, but at the same time they are neither teachers nor researchers. But then, what are they really? This question leads on to the conclusions of the thesis.

The Conclusions that can be drawn from the thesis are twofold but interrelated. First of all, the meta-theoretical definition of socialization is the continual synchronization of individual systems of coordinates and socio-cultural networks. This denotes a process marked by the dialectic between resistance and accommodation, which at a higher level of abstraction can be seen as the dialectic between institutionalised and emergent practice.

The empirical conclusion is the translation of synchronization to *positioning*. At any given moment, the socialization of researchers can be observed in the way that an individual doctoral student positions him- or herself in relation to the socio-cultural environment. Positioning connects subjective consciousness to socio-cultural classifications and is thereby a concept of relevance for the sociology of knowledge. The meaning of the concept of positioning can be formalised as follows:

- Positioning means co-construction of subjective identity and consciousness as well as knowledge and socio-cultural environment – the concept allows us to observe the socio-cultural milieu as it manifests itself at any given moment in time, at the same time as we can understand doctoral students' positions in the socio-cultural time-space.
- Positioning depends on time – the longer the stay in a given socio-cultural milieu, the "wider" the outlook of the socialised.
- Positioning contributes to an understanding of dynamics – the subjective position of the doctoral student as well as the socio-cultural milieu are in a constant flux, which is manifested in how an individual doctoral student manages the never-ending dialectic of resistance and accommodation.
- Positioning must be understood in relation to practice and socio-cultural classifications – "doctoral student" is a boundary object and as such at

every moment in need of a socio-culturally acceptable definition. The meaning of the category of "doctoral student" is determined in everyday practice at academic departments.

- Positioning is related to gender – "female doctoral student" is a boundary object in a double sense, which is manifested in the observation that some female doctoral students seem to find themselves in even more fragile subjective positions when compared to men.

My suggestion for science policy is related to the organization of post-graduate education. Due to the differences in tradition, post-graduate education probably needs to be differentiated. Why not create opportunities for doctoral students in the humanities and the social sciences to apply for more funding after two or three years of studies? Besides increasing the possibilities of "making the grade" this would enhance doctoral students' ability to apply for funding, which is a prerequisite for a prosperous life within science.

To conclude the thesis, I discuss the conclusion of "doctoral student" as a boundary object in relation to the "myth of the scientist as a genius" and the legitimacy of science. The legitimacy of science, and scientific expertise, I argue, is dependent on the highly contested, but at the same die-hard myth of the scientist as a solitary genius whose only companion in his search for "truth" is "objectivity" and "rationality". "Scientist", I speculate, is a "sacred object", whose meaning must be protected from profanation in order to preserve the legitimacy of science. If "scientist" can not be defined, how then can "doctoral student" be defined in a way that makes it possible to know what a researcher is and how to become one?

FÖRTECKNING ÖVER LICENTIATUPPSATSER OCH DOKTORS-AVHANDLINGAR VID SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN, UMEÅ UNIVERSITET

Licentiatuppsatser

L 1	Hass, Rita The Homophile Movement Conflict: Controversy and Change	vt -68
L 2	Linné, Agneta Fruktsamhet och familjeplanering	vt -68
L 3	Cottino, Amedeo Social differentiering och socialt byte: en referensram	vt -70
L 4	Romàn, Ola Hastighetsöverträdelser i sociologisk belysning	vt -72
L 5	Åström, Torsten Fem glesbygdsområden ur sociologisk synvinkel	vt -72
L 6	Ericsson, Thomas Arbetsvärdering med poängsystem. Några lönebild-ningsteorier	vt -88
L 7	Södergran, Lena Invandrar- och flyktingpolitik i praktiken - Exemplet Umeå Kommun	vt -97
L 8	Lindgren, Simon Ungdomsbilder - Text och kontext i den norrbottniska mediediskursen från trettiotal till åttiotal	ht -98
L 9	Miettinen, Antti Institutional Characteristics of Co-operatives Providing Welfare Services. Theoretical Study of Co-operatives and Their Members	vt -00
L 10	Tigervall, Carina Tigerns avklippta morrhår. Vi och de Andra i den nya svenska filmen anno 2000	vt -03

Doctoral Theses at the Department of Sociology

D 1	Cerha, Jarko Selective Mass Communication.	vt -68
D 2	Boethius, Inga Individuellt och socialt betingande faktorer vid olika grupprocesser.	vt -70
D 3	Cottino, Amedeo Slavmarknad - eller om lagens effektivitet. En studie av den grå arbetskraften.	vt -73
D 4	Åberg, Rune Changes in work conditions as a result of changes in economic structure.	vt -73
D 5	Sahlman-Karlsson, Siiri Finska studenter i Umeå. Språkfärdighet och studie-framgång.	vt -74
D 6	Hedman, Eva Boende och samhällsförändring.	vt -74
D 7	Pettersson, Lars-Göran Hushållens inkomst- och konsumtionsförhållanden regionala skillnader och urbaniseringseffekter.	vt -75
D 8	Marklund, Staffan Living Conditions and Social Policy in Rural Change.	vt -75
D 9	Cigéhn, Göran Stabilitet och instabilitet i partipolitiska sympatier.	vt -76
D 10	Wolvén, Lars-Erik Kabel-TV - Försök med ett annorlunda medium i när-samhället; sammanfattning och analys av resultaten från första försöksperioden.	vt -76
D 11	Eriksson, Ingalill Sociala relationer: Orsaker samt myndighetsåtgärder och sociologisk metod.	ht -77
D 12	Bergroth, Alf Handikappade och åldringar i en glesbygdskommun. Om effekter av socialpolitiska åtgärder.	vt -77
D 13	Ålund, Aleksandra Migration och sociala förändringsprocesser. Om samtida jugoslaviska arbetsmigranter.	vt –78

D 14 Drugge, Ulf
Domstolar som konfliktreglerare. En komparativ undersökning av underrätternas konfliktreglerande verksamhet. ht -78

D 15 Källtorp, Ove
Transformation of social structure in peripheral village communities. ht -78

D 16 Höglund, Sten
Centralisering och reduktion av medlemsinflytandet i en stor facklig organisation. vt -79

D 17 Höglund, Lars och Persson, Olle
Kommunikation inom vetenskap och teknik. vt -80

D 18 Berglund, Staffan
Resisting Poverty - Perceptives on Participation and Social Development. The Case of CRIC and the Eastern Rural Region of Cauca in Colombia. vt -82

D 19 Frick, Willy
Strukturomvandling och social utslagning - en analys av sambanden mellan social struktur och social miss-anpassning och utslagning under perioden 1860-1975. ht -82

D 20 Lindblad, Anders
Lokal radio och tv - en analys av publikstruktur och deltagande. vt -83

D 21 Dahlgren, Lars
Samhällsplanering och lokalsamhälle - en sociologisk analys av den sociala samhällsplaneringens möjligheter och begränsningar, illustrerad av tre ortsstudier i Norrbottens län. vt -84

D 22 Höög, Jonas - Arbetstillfredsställelse och frånvaro. vt -85

D 23 Lindgren, Gerd
Kamrater, kollegor och kvinnor - en studie av köns-segregeringsprocessen i två mansdominerade orga-nisationer. ht -85

D 24 Gisselberg, Margareta
Att stå vid spisen och föda barn. Om hushållsarbete som kvinnoarbete. vt -86

D 25 Johansson, Mats
Arbetararistokrater och arbetarbyråkrater - Om refor-mistiska och revolutionära tendenser inom den svenska arbetarklassen i början av seklet. vt –86

D 26 Schierup, Carl-Ulrik
Danser de for traditionens skyld? Invandrere, kultur og samfund. vt -87

D 27 Svallfors, Stefan
Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik. vt -89

D 28 Lindqvist, Rafael
Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling. ht -90

D 29 Ekström, Marianne
Kost, klass och kön. ht -90

D 30 Ericsson, Thomas
Systematisk arbetsvärdering: Ett lönesättnings-instrument i närbild. vt -91

D 31 Halleröd, Björn
Den svenska fattigdomen. vt -91

D 32 Alalehto, Tage,
Teknik och konflikt. LKAB 1946-1989. ht -92

D 33 Hägg, Kerstin
Kvinnor och män i Kiruna. Om kön och vardag i förändring i ett modernt gruvsamhälle 1900-1990. ht -93

D 34 Schrieber, Trine
Förhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders möde med ny teknologi og organisatorisk Forandring. ht -94

D 35 Hansson Carl-Gösta
Fackliga karriärer. Boréa bokförlag. Umeå vt -96

D 36 Waara, Peter
Ungdom i gränsland. Boréa bokförlag. Umeå vt -96

D 37 Eriksson, Nils
The Psychosocial Work Environment and Illness among Office Workers vt -96

D 38 Augustsson, Gunnar
Etniska relationer i arbetslivet - Teknik, arbetsorganisation & etnisk diskriminering i svensk bilindustri vt -96

D 39 Stern, Peter
Prisoners of the Crystal Palace - Mapping & Understanding the Social and Cognitive Organization of Scientific Research Field ht -96

D 40 Eriksson, Helén & Gunnarsson, Elly
På tröskeln till omvårdnadsvärlden vt -97

D 41	Löwander, Birgitta Rasism och antirasism på dagordningen - Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 90-talet	ht -97
D 42	Melin,Göran Co-production of Scientific Knowledge - Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals	ht -97
D 43	Stattin, Mikael Yrke, yrkesförändring och utslagning från arbetsmarknaden - en studie av relationen mellan förtidspension och arbetsmarknadsförändring	vt -98
D 44	Nordenmark, Mikael Unemployment, Employment Commitment and Well-being – The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men	vt -99
D 45	Edlund, Jonas Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective	vt -99
D 46	Appelqvist, Maria Responsibility in Transition. A Study of Refugee Law and Policy in Sweden	vt -99
D 47	Nyman-Kurkiala, Pia Att flytta bort och hem igen. Sociala nätverk i kedjemigration	vt -99
D 48	Hjerm, Mikael My People Right or Wrong? A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning	vt -00
D 49	Jacobsson, Mats 'Att blifva sin egen' - Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland	vt -00
D 50	Södergran, Lena Svensk Invandrar- och Integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter	vt -00
D 51	Bihagen, Erik The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden	ht -00
D 52	Strandh, Mattias Varying Unemployment Experiences? The economy and mental well-being	ht -00
D 53	Slavnic, Zoran Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet	ht -00

D 54	Kadhim, Abdul M. Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering	ht -00
D 55	Bengs, Carita Looking good. A study of gendered body ideals among young people	ht –00
D 56	Danell, Rickard Internationalization and Homogenization: A Bibliometric Study of International Management Research	vt -01
D 57	Grape, Owe Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform	ht -01
D 58	Mellberg, Nea När det overkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder	vt -02
D 59	Nyman, Charlott Mine, yours or ours? Sharing in Swedish couples	vt -02
D 60	Evertsson, Lars Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärds-stat och professionaliseringens villkor	vt –02
D 61	Danielsson, Erna Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96	vt –02
D 62	Nordlund, Anders Resilient Welfare States – Nordic Welfare State Develop-ment in the Late 20th century	vt -02
D 63	Lindgren, Simon Modernitetens markörer. Ungdomsbilder i tid och rum	vt -02
D 64	Olofsson, Anna Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96	vt -02
D 65	Öhman, Susanna Public Perceptions of Gene Technology – On the Edge of Risk Society	vt -02
D 66	Sundström, Eva Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment: A Comparison of Germany, Italy and Sweden	vt -03

D 67 Mählck, Paula
Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality vt -03

D 68 Karlsson, Peder
Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar vt -04

Fr o m 1994 utges en ny avhandlingsserie
"Akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen, Umeå universitet"

A 1 Schreiber, Trine
Forhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders möde med ny teknologi og organisatorisk forandring ht -94

A 2 Eriksson, Nils
The Psychosocial Work. Environment and Illness Among Office Workers vt -96

A 3 Augustsson, Gunnar
Etniska relationer i arbetslivet - Teknik, arbetsorganisation & etnisk diskriminering i svensk bilindustri vt -96

A 4 Eriksson, Helén & Gunnarsson, Elly
På tröskeln till omvårdnadsvärlden vt -97

A 5 Södergran, Lena
Invandrar- och flyktingpolitik i praktiken (licentiatavhandling) vt -97

A 6 Löwander, Birgitta
Rasism och antirasism på dagordningen – Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet ht -97

A 7 Melin, Göran
Co-production of Scientific Knowledge - Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals ht -97

A 8 Stattin, Mikael
Yrke, yrkesförändring och utslagning från arbetsmarknaden - en studie av relationen mellan förtidspension och arbetsmarknadsförändring vt -98

A 9	Lindgren, Simon Ungdomsbilder - Text och kontext i den norrbottniska mediediskursen från trettiotal till åttiotal (licentiatavhandling)	ht -98
A 10	Nordenmark, Mikael unemployment, Employment Commitment and Well-being – The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men	vt -99
A 11	Edlund, Jonas Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective	vt -99
A 12	Appelqvist, Maria Responsibility in Transition. A Study of Refugee Law and Policy in Sweden	vt -99
A 13	Hjerm, Mikael My People Right or Wrong? A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning	vt -00
A 14	Jacobsson, Mats 'Att blifva sin egen' - Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland	vt -00
A 15	Miettinen, Antti Institutional Characteristics of Co-operatives Providing Welfare Services. Theoretical Study of Co-operatives and Their Members (licentiatavhandling)	vt -00
A 16	Södergran, Lena Svensk Invandrar- och Integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter	vt -00
A 17	Bihagen, Erik The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden	ht -00
A 18	Strandh, Mattias Varying Unemployment Experiences? The economy and mental well-being	ht -00
A 19	Slavnic, Zoran Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet	ht -00
A 20	Kadhim, Abdul M. Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering	ht -00

A 21	Bengs, Carita Looking good. A study of gendered body ideals among young people	ht -00
A 22	Danell, Rickard Internationalization and Homogenization: A Bibliometric Study of International Management Research	vt -01
A 23	Grape, Owe Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform	ht -01
A 24	Nyman, Charlott Mine, yours, or ours? Sharing in Swedish couples	vt -02
A 25	Evertsson, Lars Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärdsstat och professionaliseringens villkor	vt -02
A 26	Danielsson, Erna Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96	vt -02
A 27	Nordlund, Anders Resilient Welfare States – Nordic Welfare State Development in the Late 20th century	vt -02
A 28	Lindgren, Simon Modernitetens markörer. Ungdomsbilder i tid och rum	vt -02
A 29	Olofsson, Anna Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96	vt -02
A 30	Öhman, Susanna Public Perceptions of Gene Technology – On the Edge of Risk Society	vt -02
A 31	Sundström, Eva Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment: A Comparison of Germany, Italy and Sweden	vt -03
A 32	Tigervall, Carina Tigerns avklippta morrhår. Vi och de Andra i den nya svenska filmen anno 2000 (licentiatuppsats)	vt -03
A 33	Mählck, Paula Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality	vt -03
A 34	Karlsson, Peder Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar	vt -04